

Hrvatska knjiga u Mađarskoj od 1918. do 2015.

Bality, Szilveszter

Doctoral thesis / Disertacija

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:315679>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-14**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Szilveszter Bality

(Silvestar Balić)

HRVATSKA KNJIGA U MAĐARSKOJ OD 1918. DO 2015.

DOKTORSKI RAD

Mentor(i):

dr. sc. Vinko Brešić

dr. sc. István Blazsetin

Zagreb, 2021.

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Szilveszter Bality

(Silvestar Balić)

CROATIAN PUBLISHING IN HUNGARY (1918-2015)

DOCTORAL DISSERTATION

Supervisor(s):

dr. sc. Vinko Brešić

dr. sc. István Blazsetin

Zagreb, 2021

Informacije o mentorima

Dr. sc. Vinko Brešić (1952.), književni povjesničar, profesor novije hrvatske književnosti (1976. asistent, 1984. docent, 1992. izvanredni profesor, 1997. redoviti profesor, 2002. redoviti profesor u trajnom zvanju), predavač na domaćim i nekim stranim sveučilištima, voditelj doktorskog studija kroatistike, autor dvadesetak znanstveno-stručnih knjiga i nekoliko stotina članaka, redaktor školskih, popularnih i kritičkih izdanja djela tridesetak hrvatskih pisaca 19. i 20. st., urednik časopisa *Zrcalo* (1991-94) i *Croatica* (*Nova Croatica*, 2007. – 2012., *Croatica*, 2013.), nekoliko antologija i zbornika te voditelj istraživačko-nakladničkih projekata o književnim časopisima i autobiografiji. Dobitnik Državne nagrade za znanost (2007.), Nagrade Julije Benešić (2009.), Velikoga zlatnog dukata (2014.) i Povelje Filozofskog fakulteta (2015.).

Dr. sc. Stjepan Blažetin (u mađ. dokumentima Blazsetin István) (1963.), književni teoretičar, književni povjesničar i kritičar, antologičar, pjesnik i prevoditelj iz Mađarske. Studirao je na zagrebačkom Filozofskom fakultetu na kojem je 1988. diplomirao jugoslavistiku, a 8 godina poslije je magistrirao na temi Književnost Hrvata u Mađarskoj od 1918. do danas. Godine 2013. doktorirao je na Sveučilištu Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Sudjelovao je na nizu međunarodnih konferencija, objavio je nekoliko knjiga, novinskih članaka, znanstvenih radova te knjiga poezije. Ravnatelj je Znanstvenog zavoda Hrvata u Mađarskoj i voditelj Katedre za kroatistiku na Sveučilištu u Pečuhu.

Sažetak

U radu se analizira skoro 100 godina nakladništva Hrvata u Mađarskoj na temelju popisa hrvatskih izdanja koji je sastavljen u sklopu ovoga istraživanja i koji trenutno sadrži preko 1 100 jedinica. Spomenuti popis hrvatskih izdanja u Mađarskoj određen je prema trima kriterijima: vremenskom, prostornom (geografskom) i jezikom publikacije (publika kao podkriterij). Proces prikupljanja jedinica podijeljen je na tri faze: 1. Pregled digitalnih kataloga i zbirke državnih i regionalnih knjižnica; 2. Rezultati dosadašnjih istraživanja; 3. „Terenska” istraživanja (prikupljanje podataka u kontaktu s lokalnim ustanovama, pojedincima). Zbog ključne uloge tiskane riječi u širenju raznih kolektivnih identiteta donose se primjeri hrvatskih izdanja iz Mađarske u kojima je prisutan sadržaj koji može utjecati na nacionalni identitet Hrvata u Mađarskoj. Tematizirano razdoblje (1918.-2015.) podijeljeno je na više manjih, temeljem značajnih povijesnih prekretnica. Ova poglavlja započinju s uvodom koji je usredotočen na povijest Mađarske i manjinsku politiku Mađarske. U obradi hrvatskoga nakladništva istaknute su najznačajnije svojstvenosti, najvažnija izdanja, nakladnici i autori. U sklopu istraživanja pronađena su izdanja koja do sada nisu bila poznata za užu i širu javnost (npr. list *Topol*). Posebno poglavlje je posvećeno udžbenicima zbog njihova velikog udjela unutar svih izdanja te zbog dominantnog utjecaja na kolektivne identitete hrvatskih učenika u Mađarskoj. Obradom nakladništva Hrvata u Mađarskoj od 1918. do 2015. dolazimo da zaključaka da je sve do kraja 20. stoljeća ono bilo izrazito pod utjecajem raznih državnih tijela i pojedinaca koji nisu pripadnici zajednice te da je u njima često prisutan sadržaj propagandnog karaktera koji je utjecao na nacionalni identitet čitatelja (naročito kod udžbenika i periodike). Nakon demokratskih promjena nakladništvo Hrvata u Mađarskoj ulazi u autonomno razdoblje u kojemu se kao prvenstveni problem pojavljuje kontinuirani pad broja hrvatskih govornika, dakle hrvatskih čitatelja u Mađarskoj.

Ključne riječi: nakladništvo, Hrvati u Mađarskoj, propaganda, nacionalni identitet

Abstract

The paper analyzes almost 100 years of Croatian publishing in Hungary based on the list of Croatian editions compiled as part of this research, which currently contains about 1,100 units. The mentioned list of Croatian editions in Hungary is determined according to three criteria: temporal, spatial (geographical) and the language of the publication (audience as a sub-criterion). The process of collecting units is divided into three phases: 1. Review of digital catalogues and collections of state and regional libraries; 2. Results of previous research; 3. "Field" research (data collection in contact with local institutions, individuals).

Due to the key role of the printed word in the spread of various collective identities, examples of Croatian publications from Hungary are given in which there is content that can affect the national identity of Croats in Hungary.

The chapter showing Croatian publishing during Dualism describes the state of the Croatian written word in the area of today's Hungary in order to notice the differences between the period before and after the First World War. While in the case of many Croatian publications during Dualism these are "bottom-up" initiatives, after the First World War most Croatian publications were issued at the behest of various state institutions (directly or indirectly).

During the Hungarian Democratic Republic, various leaflets were used to win over the minority population to the new Hungarian state. The Soviet Republic in Hungary approached the same audience to create a "perfect, classless society of complete equality" (Croatian encyclopedia: s. v. Communism), while the Serbian administration in Baranja propagated the South Slavic / Yugoslav concept in the occupied territories. Archival sources have proved that Hungarian civil servants are behind the Danica calendar and the Topol newspaper, which were published during the time of Governor Miklós Horthy, so their content is in line with the official minority policy of the time. With the advent of the socialist period, apart from a shorter democratic period in the beginning (1945-1988), the propaganda character of minority language publishing may be even more present, initially with a small number of editions, especially monographs, without prayer books and religious content, in the South Slavic language community. It was not until the 1960s or 1970s that the number of units increased, still under the supervision of party bodies, but with an increasingly rich offer of monographs and periodicals with specialized content. With the emergence of democratic processes in the late 1980s and the fall of the Yugoslav idea

in Hungary in the early 1990s, Croatian publishing in Hungary became independent and democratized.

At the beginning of the 1990s, special Croatian press was unequivocally singled out thanks to Hrvatski glasnik, and new editions appeared that dealt with various aspects of Croats in Hungary. The number of units is by far the largest in that period. However, looking at the trends, the number of monolingual editions is slightly declining, and the number of multilingual editions in which Croatian content is only one of many is steadily growing.

By analyzing the number of Croats in Hungary and the influence of the print media on the national identity of the community, the role of textbooks, which make up one third of the total editions, cannot be bypassed. The school systems and textbooks used in them are crucial for the creation of national communities, and the analysis of their content leads to the conclusion that in the first and second periods (1918-1990) they were in the service of the current state authorities, while with the advent of the democratic period a new series of Croatian textbooks is published. However, the fact that History is learned from translated Hungarian textbooks and a certain discrepancy in the case of other subjects shows that the identity content that is conveyed in these textbooks in the 21st century raises countless questions. The creation of a list of Croatian editions according to given criteria and corpus analysis has only paved the way for other researches that would gradually reveal unknown details about the publishing of Croats in Hungary between 1918 and 2015.

Key words: publishing, Croats in Hungary, propaganda, national identity

Sadržaj

1. Opis korpusa, ciljevi, metodologija	1
1. 1. Svrha istraživanja	1
1. 2. Pristup hrvatskomu nakladništvu u Mađarskoj	3
1. 3. Vrijeme, prostor, jezik i čitatelji	8
1. 4. Metode prikupljanja.....	11
1. 5. Autor, nakladnik, publika	13
1. 6. Ideologije i identiteti.....	14
2. Hrvatska knjiga i identitet Hrvata u Mađarskoj	16
2. 1. Hrvati u Mađarskoj i pismenost.....	17
2. 2. Društveni identiteti	18
2. 3. Knjiga i identitet	19
2. 4. Subetnički identiteti	20
2. 5. Tisak i nacija.....	23
2. 6. „Délszlávok”	24
2. 7. Hrvatski identitet	26
3. Hrvatski tisak na prostoru današnje Mađarske za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije	30
3. 1. Razvoj nakladništva za vrijeme dualizma – <i>od obrta do industrije</i>	31
3. 2. Hrvatsko nakladništvo u Gradišću.....	34
3. 3. Podunavski Hrvati	35
3. 4. Oaze hrvatskoga nakladništva – Budimpešta i Pečuh	40
3. 5. Nakladnička djelatnost Hrvata pored Drave i Mure	43
4. Hrvatski tisak na području današnje Mađarske u godinama nakon Prvoga svjetskog rata (1918.– 1921.)	47
4. 1. Narodnosno pitanje u Mađarskoj prije i poslije Prvoga svjetskog rata	48

4. 2. Manjinska politika i nakladništvo za vrijeme Mađarske Demokratske Republike (16. studenoga 1918. – 21. ožujka 1919.)	51
4. 3. Manjinska politika i nakladništvo za vrijeme Mađarske Sovjetske Republike (21. ožujka 1919. – 1. kolovoza 1919.).....	53
4. 4. Nakladništvo za Hrvate za vrijeme srpske okupacije južne Mađarske	58
5. Hrvatsko nakladništvo u Mađarskoj za vrijeme Miklósa Horthyja (1920. – 1944.)....	65
5. 1. Mađarska između dvaju svjetskih ratova.....	65
5. 2. Manjinska politika u Mađarskoj za vrijeme guvernera Horthyja	69
5. 3. Hrvatsko nakladništvo za vrijeme guvernera Horthyja	72
5. 3. 1. Kalendar <i>Danica</i> (1923. – 1944.)	78
5. 3. 2. <i>Topol</i>	82
6. Hrvatsko nakladništvo u socijalističkome razdoblju	86
6. 1. Povijest Mađarske 1945. – 1989.....	86
6. 2. Manjinska politika i Hrvati u Mađarskoj nakon 1945.	89
6. 3. Nakladništvo Hrvata u Mađarskoj od 1945. do 1991.	95
7. Nakladništvo Hrvata u Mađarskoj nakon demokratskih promjena	108
7. 1. Demokratske promjene u Mađarskoj i manjinska politika	108
7. 2. Hrvatsko nakladništvo u demokratskome razdoblju	112
7. 3. <i>Hrvatski glasnik</i>	118
7. 4. Hrvatski časopisi u Mađarskoj od 1989. do 2009.	119
8. Nacionalni identitet u hrvatskim udžbenicima u Mađarskoj.....	128
8. 1. Kratak pregled hrvatskoga školstva u Mađarskoj (1918.-2015.).....	128
8. 2. Udžbenici i identitet.....	135
8. 3. Identitet u udžbenicima	139
8. 3. 1. Između dvaju svjetskih ratova (1918. – 1944.).....	140
8. 3. 2. Socijalističko razdoblje (1945. – 1989.)	151
8. 3. 3. Demokratsko razdoblje (1990. – 2015.)	156
9. Zaključak	158

10. Literatura	162
11. Prilog: Popis hrvatskih izdanja u Mađarskoj (1918.-2015.).....	176

1. Opis korpusa, ciljevi, metodologija

O Hrvatima u Mađarskoj, kao posebnoj manjinskoj zajednici, pod tim nazivom možemo govoriti od kraja Prvoga svjetskog rata, od kada su od vlastitoga matičnog korpusa odvojeni i državnim granicama. Ni nakon gotovo jednoga stoljeća nakladništvo te zajednice – kao ni mnogi drugi intelektualni i materijalni proizvodi – nije detaljno evidentirano, istraženo, interpretirano, dakle bibliološki obrađeno. Taj se nedostatak pokušava nadoknaditi u sklopu projekta čiji je prvi korak stvaranje inicijalnoga popisa hrvatskih izdanja u Mađarskoj od kraja Prvoga svjetskog rata naovamo. Već u prvim koracima stvaranja ove baze bili su očiti polazni problemi hrvatskoga nakladništva u Mađarskoj, navirala pitanja oko točnoga definiranja građe, a uvidom u dobiveni korpus ubrzo su se pojavile neke interpretacijske mogućnosti i nametnula nova područja koja iziskuju širi pristup. U ovome poglavlju nastojat ćemo detaljno odrediti pojam hrvatskoga nakladništva u Mađarskoj, opisati proces prikupljanja podataka i ponuditi interpretacijske mogućnosti o kojima će se govoriti u kasnijim poglavljima.

1. 1. Svrha istraživanja

Svaka moderna zajednica raspolaže bazom podataka koja sakuplja objavljenu, tiskanu baštinu prema raznim kriterijima (prostor, vrijeme, jezik, sadržaj itd.). Takve baze zovemo *katalozima* ili *bibliografijama*, a nalaze se u knjižnicama ili se izdaju u obliku posebnoga izdanja i izrađuju ih knjižničari ili drugi stručnjaci. Hrvatska enciklopedija Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža navodi: „Bibliografska djelatnost obuhvaća istraživanje, sabiranje, odabiranje, opisivanje, vrednovanje, klasificiranje i objelodanjivanje knjižne, a u novije vrijeme i neknjižne građe (...) sa svrhom da omogući korisnicima brzo pronalaženje bibliografskih podataka koji su im potrebni za znanstveni ili stručni rad ili za koju drugu svrhu” (Hrvatska enciklopedija: s. v. bibliografija). Vlastitim istraživačkim iskustvima autor je ovoga rada došao do saznanja da takva vrsta baze podataka, koja na spomenuti način obrađuje nakladništvo Hrvata u Mađarskoj, ne postoji, već do znanstvene i stručne literature „korisnici” dolaze putem subjektivnih popisa, „usmene predaje” ili puke slučajnosti. Bez većega se rizika može izjaviti da bez bibliografske obrade pisane kulture jedne zajednice

znanost koja se bavi raznim segmentima ove zajednice može donijeti samo djelomične, nepotpune rezultate. Time se ni na koji način ne žele staviti pod upitnik dosadašnja znanstvena istraživanja o Hrvatima u Mađarskoj, već bi skrenuli pozornosti na jedan velik nedostatak hrvatske zajednice u Mađarskoj. Budući da se pristup fenomenu knjige tijekom stoljeća često mijenjao, a upotrebljavani su razni pojmovi povezani s takvom djelatnošću, važno je opisati termine koji će se upotrebljavati i u ovome radu. Termin *bibliografija* jest: „1. po pravilima sastavljen popis knjiga, studija, rasprava itd. s područja neke struke ili o nekom problemu; 2. stručno-znanstvena djelatnost za izradu bibliografija; 3. teorija bibliografije” (HJP: s. v. bibliografija). Obradom predmetne građe stvorit će se popis izdanja sastavljen prema suvremenim standardima struke koji je potrebno bibliografski obraditi kako bi se dobila bibliografija. Dugoročni je cilj našega pothvata i izrada posebne bibliografije, ali tek nakon procesa prikupljanja i analize same građe. U vezi s terminom *građa* nalazimo se u sličnoj dilemi u kojoj se nalaze i urednici mnogih bibliografija, pa tako npr. i uredništvo *Hrvatske retrospektivne bibliografije knjiga* (v. Harni 2001: 263–264). Naime, naš popis sigurno ne sadržava sva hrvatska izdanja u Mađarskoj, zbog čega se naziv *bibliografija* može upotrebljavati isključivo s rezervom, a bolji bi bio naziv *građa*. Naša će *građa*, nadamo se, jednom postati potpuna i bez oklijevanja dobiti ime *bibliografija*. Termin *repertorij* odnosi se pak na: „priručni popis, pregled, popis” (HJP: s. v. *repertōrij*). U hrvatskoj bibliografskoj praksi izraz nije udomaćen, dok se u mnogim zemljama (pa tako i u Mađarskoj) upotrebljava u značenju bibliografije serijskih izdanja, dakle obrade sadržaja periodika, gdje posebnu jedinicu čine pojedini novinski napisi, članci i ostali žanrovi ovih izdanja. Bibliografski obrađen sadržaj hrvatskih serijskih izdanja u Mađarskoj (tjednika, kalendara, časopisa itd.) nije dio našega popisa, nego su takve periodike navedene kao posebne jedinice.¹

Veći broj Hrvata na prostore današnje Mađarske dolazi od 16. do 18. stoljeća, ali naš je stav da o toj zajednici pod nazivom „Hrvati u Mađarskoj”² možemo govoriti tek nakon odvajanja dijela hrvatske zajednice od svojega matičnog korpusa, tj. nakon nastanka novih država

¹ I bibliografska obrada serijskih izdanja Hrvata u Mađarskoj područje je kojemu dosada nije posvećen detaljan stručni pristup. U sklopu djelatnosti Znanstvenog zavoda Hrvata u Mađarskoj iz Pečuha učinjeni su prvi koraci otkrivanja sadržaja takvih izdanja. Dosada je sastavljena bibliografija kalendara *Danica* iz Budimpešte (1923. – 1944.) te hrvatskih časopisa od 1989. do 2009. godine koja je izdana 2019. godine (v. Balić 2019). Ključna bi bila obrada tjednika nakon Drugoga svjetskog rata (*Naše/Narodne novine*, *Hrvatski glasnik*) i kalendara (*Naš/Narodni/Hrvatski kalendar*) čime bi se otkrio najveći izvor podataka o Hrvatima u Mađarskoj. Zbog kvantitativnih razloga pristup ovim periodikama zahtijeva veći stručni aparat, zbog čega se slični pothvati mogu zamisliti jedino u okviru projekata.

² Frekventniju uporabu ovoga pojma primjećujemo nakon demokratskih promjena ili nakon osamostaljivanja Republike Hrvatske. Do tada su se u stručnim i drugim krugovima, počevši od 1918., upotrebljavali razni subetnički (Raci, Toti, Šokci itd.), nadnacionalni („Južni Slaveni”), povijesni (ugarski) i drugi nazivi (poput „mađarski Hrvati”).

poslije Prvoga svjetskog rata kada je dio Hrvata ostao na području današnje Mađarske. Hrvati koji do tada pretežito žive u jednoj državi – Austro-Ugarskoj Monarhiji, razdijeljeni su u više država (Kraljevina SHS, Mađarska, Rumunjska, Austrija, Čehoslovačka, Italija itd.) gdje će činiti apsolutnu manjinu spram većinske zajednice. U tim zemljama (osim u Kraljevini SHS) izgubit će načelno konstitutivnu ulogu koju su imali u takozvanim Zemljama Krune sv. Stjepana. Odvajanje od matične zajednice, što je ujedno značilo prekid s drevnim hrvatskim kulturnim kanalima, te život u okvirima nove države dovoljno su bitan raskol kako bi se od toga trenutka spomenutoj zajednici pristupalo pod posebnim nazivom „Hrvati u Mađarskoj”. Zbog ovih razloga mislimo da je kod istraživanja koja su povezana s književnošću, poviješću, sociologijom i drugim segmentima prošlosti Hrvata u Mađarskoj potreban različit pristup, ovisno o tome je li riječ o razdoblju prije Prvoga svjetskog rata ili poslije njega.³

1. 2. Pristup hrvatskomu nakladništvu u Mađarskoj

Stvaranje popisa gdje se nalaze izdanja Hrvata u Mađarskoj stručno je opravdano, no možemo se pitati koji su razlozi nepostojanja takva djela, temeljnoga uvjeta suvremenih istraživačkih radova. U Mađarskoj, kao i u mnogim drugim državama, pored raznih regionalnih knjižnica postoji središnja ustanova čija je zadaća katalogizacija tiskanih izdanja, sastavljanje popisa i bibliografija raznih izdanja. Takva je institucija u Hrvatskoj Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, a u Mađarskoj Országos Széchényi Könyvtár (Državna knjižnica Széchényi) u Budimpešti.⁴ U skladu s njihovom misijom, one imaju nacionalnu obavezu prikupljanja, obrađivanja i arhiviranja građe ne samo unutar vlastitoga državnog prostora, već i šire, s područja gdje žive pripadnici iste nacionalne zajednice. U tom kontekstu nameće se pitanje tko je dužan voditi brigu o izdanjima jedne zajednice koja živi odvojeno od svoje matice, kao što su Hrvati u Mađarskoj. Knjižnica Széchényi u opisu svoje misije pod posebnom točkom navodi sljedeće: „U skladu s obavezama nacionalne knjižnice aktivno surađuje s mađarskim knjižnicama izvan Mađarske” („Nemzeti könyvtári feladatainak teljesítése érdekében aktív kapcsolatot ápol a határon túli magyar könyvtárakkal”).⁵ U svojoj viziji nije ni NSK zaboravila spomenuti Hrvate izvan svojih granica kojima ona „treba

³ U ovim je terminološkim okvirima nastala i povijest književnosti Hrvata u Mađarskoj autora Stjepana Blažetina (vidi Blažetin 1998).

⁴ Zbog različitih povijesnih i društvenih okolnosti ili jačega regionalizma u mnogim državama ima i više knjižnica koje raspolažu zbirkom državnoga ili nacionalnoga interesa (Njemačka, Italija, Rusija itd.). U Mađarskoj, osim budimpeštanske knjižnice Széchényi, i Sveučilišna knjižnica u Debrecenu osim regionalnoga karaktera također ima i nacionalnu obavezu sakupljanja, obrade i arhiviranja obaveznih primjeraka.

⁵ www.oszk.hu/oldal/kueldetes-strategia (pristupljeno 7. lipnja 2016.).

predstavljati najbolji, najbogatiji i najvjerodostojniji izvor informacija o Republici Hrvatskoj”, a usluge knjižnice ponuđene su i „svim pripadnicima nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj”⁶, što kod budimpeštanske knjižnice nije navedeno. Takve usluge u Mađarskoj povjerene su ustanovi pod imenom Országos Idegennyelvű Könyvtár és Zenei Gyűjtemény (Državna knjižnica za strane jezike i zbirka audio materijala, skraćeno OIK) koja se, kao „stručna knjižnica za nacionalne manjine”, brine o nabavi manjinskih izdanja, prikuplja informacije u vezi s nacionalnim manjinama i „putem bibliografskih popisa pomaže u pronalaženju stručne literature za manjine”. Nadalje, ova institucija „potpomaže manjinsku kulturu i ravnopravnost”⁷, iz čega možemo zaključiti da je dijelom i njezina zadaća obaviti popis hrvatskih izdanja u Mađarskoj.

Izradu popisa ili bibliografije Hrvata u Mađarskoj možemo povezati i s tzv. narodnosnim istraživanjima⁸ (mađ. *nemzetiségi kutatások*, engl. *minority studies*) koja u Mađarskoj u posljednjih 100 godina čine posebnu sekciju unutar društvenih istraživanja, a njihova važnost prepoznata je dosta rano, krajem 19. stoljeća. Ova su istraživanja od početaka bila prije svega usmjerena prema mađarskim zajednicama koje žive izvan granica matične domovine. Njihovi su se rezultati počeli objavljivati osobito nakon Prvoga svjetskog rata, stvaranjem novih okolnosti, kada su odcijepljene mađarske zajednice postale manjinske zajednice, a ne većinska zajednica zemlje u kojoj žive (Cholnoky, Futala i Kertész 1993). Razni državni instituti i ustanove preuzeli su zadatak istraživanja o manjinskim zajednicama, ali prvenstveno o Mađarima izvan granica Mađarske, kako bi se potvrdila njihova povijesna prisutnost i legitimitet u novonastalim susjednim zemljama te prenijela poruka zapadnim zemljama o njihovu položaju. U slučaju istraživanja o nemađarskim zajednicama unutar Mađarske nalazimo skromniju zainteresiranost i rezultate.

Jedna od prvih većih ustanova za istraživanje manjina i narodnosti Manjinski je institut, utemeljen 1936. godine u sklopu Sveučilišta u Pečuhu pod vodstvom Ferenc Faluhelyija koji je djelovao sve do 1948. godine. Institut se formirao prvenstveno zbog odcijepljenih mađarskih zajednica i osnivanja brojnih sličnih ustanova u srednjoj i istočnoj Europi (Faluhelyi 1930: 7), ali i zbog manjinskih zajednica unutar granica Mađarske koje su u „okrnjenoj” Mađarskoj predstavljale nove izazove mađarskoj vladi (posebno brojčano, materijalno i politički moćna njemačka zajednica) (Cholnoky, Futala i Kertész 1993). Osim

⁶ www.nsk.hr/misija-vizija/ (pristupljeno 7. lipnja 2016.).

⁷ www.oik.hu/web/guest/kuldetesnyilatkozat1 (pristupljeno 07. lipnja 2016.).

⁸ Izrazi „nacionalna manjina“, „manjinska zajednica“ i „narodnost“ u ovom radu koristit će se kao istoznačni pojmovi (v. HJP: s. v. *národnost*)

istraživačke, u sklopu svoje djelatnosti pečuški je institut obavljao i dokumentacijsku djelatnost, o čemu je redovito izvještavao u svojim časopisima *Kisebbségi Körlevél* i *Nemzetiségi Szemle*. Sastavljene su bibliografije brojnih serijskih izdanja, popisi stručne literature o narodnostima i, unatoč tomu da je u središtu pozornosti i nadalje mađarska zajednica izvan granica Mađarske, vjerojatno je u zbirci instituta postojala solidna građa i o manjinskim zajednicama u Mađarskoj. Zbog premještanja građe instituta nakon ukidanja jedan je dio zbirke nestao (prvenstveno zbirka periodike), dok se u posebnome odjelu Središnje knjižnice Sveučilišta u Pečuhu i dandanas čuva preostala građa.

Nakon „godine preokreta”⁹ 1948. komunistička je vlast imala poseban pristup narodnosnomu pitanju, otvorene su nove mogućnosti za veća manjinska istraživanja, ali do takvih pothvata još dugi niz godina nije došlo. Do stvarnoga preokreta u slučaju istraživanja narodnosti u Mađarskoj došlo je nakon odluke CK Komunističke partije Mađarske 1968. godine, od kada država odvaja znatna sredstva za razne djelatnosti koje se odnose na manjinske zajednice. Rezultat ovih postupaka utemeljenje je Državne knjižnice Gorki (Állami Gorkij Könyvtár, kasnije Országos Idegennyelvű Könyvtár és Zenei Gyűjtemény – Državna knjižnica za strane jezike i zbirka audio materijala, skraćeno OIK), koja je postala temeljnom knjižnicom narodnosti u Mađarskoj. Osim za dokumentacijsku djelatnost bila je zadužena za sabiranje i bibliografsku obradu narodnosne literature. Plod ovih djelatnosti obrađena je građa manjinskih tiskovina i tekstova o manjinskim zajednicama u Mađarskoj u razdoblju od 1945. do 1975. godine, što je OIK u više navrata predstavio javnosti u obliku posebnih izdanja pod naslovom *Narodnosti u Mađarskoj*. Godine 1991. OIK objavljuje dvotomnu retrospektivnu bibliografiju Hrvata, Srba i Slovenaca u Mađarskoj u spomenutoj seriji, kao peti svezak nakon bibliografije Nijemaca, Rumunja i Slovaka u Mađarskoj (Käfer 1991). Riječ je o selektivnoj bibliografiji koja obrađuje razdoblje između 1945. i 1975. i uključuje „samo” periodiku na mađarskome i hrvatskome (te srpskome i slovenskome) jeziku, dok monografske publikacije nisu uvrštene u taj popis (ili jesu samo djelomično). Najveći bibliografski projekt Hrvata u Mađarskoj do sada potpisuje urednik István Käfer, a najveći dio građe sakupila je Bibliografska radna grupa Mađarske akademije znanosti pod vodstvom Gábora G. Keménya (Käfer 1991: 13). Na ukupno 1279 stranica nalazi se 13 491 bibliografska jedinica koje su razvrstane u šest većih tematskih skupina: 1. Narodnosna politika, narodnosna svijest; 2. Prosvjeta, kulturni život, uvjeti života; 3. Obrazovanje; 4. Tradicije južnih Slavena u Mađarskoj; 5. Književnost i umjetnost južnih Slavena u Mađarskoj; 6. Mađarsko-

⁹Te godine uspostavlja se totalitarna komunistička vlast pod vodstvom Mátyása Rákosiya.

jugoslavenski odnosi. Svaka veća tematska cjelina podijeljena je na manje, a na kraju se s pomoću indeksa pojmova brzo i lako može pronaći sadržaj koji nas zanima. OIK nastavlja ovu djelatnost izdavanjem godišnjaka pod naslovom *Narodnosti u Mađarskoj: Selektivna bibliografija narodnosne literature i domaće literature o narodnostima* koja popisuje suvremenu građu na jezicima manjinskih zajednica u Mađarskoj i tekstove o njima te izlazi od 1986. do 1992. (obrađuje razdoblje od 1985. do 1991.).¹⁰ Ta je OIK-ova serija metodološki slična prethodnoj bibliografiji, a podijeljena je tematski i prema pojedinim narodnostima. Sastavljanje takvih popisa nastavlja se i nakon demokratskih promjena, također pod okriljem istraživačkih grupa OIK-a. Od 1993. godine izlazi nova serija pod gotovo istim naslovom (podnaslov: *Selektivna bibliografija literature o domaćim nacionalnim i etničkim manjinama*), koja obrađuje narodnosnu produkciju od 1992. godine. Ta tekuća bibliografija izlazi neredovito, obrađena 1992. godina izlazi u dvama tomovima 1993. i 1994. godine, 1993. godina izlazi tek 1996., a obrađena manjinska produkcija iz 1994. i 1995. samo 1997. i 1999. godine. Nakon ove serije OIK obustavlja svoju djelatnost objavljivanja manjinskih bibliografija i, prema planovima, publikacija manjinskih bibliografija nastaviti će se u digitalnome obliku.

Manjinska istraživanja i danas su suverena disciplina unutar mađarske akademske zajednice. Pod okriljem Mađarske akademije znanosti djeluje Zavod za istraživanje manjina, izdaje se poseban časopis za manjinska istraživanja na mađarskome jeziku pod naslovom *Kisebbségkutatás* i godišnjak na engleskome jeziku pod naslovom *Minority studies*. Pod narodnosnim/manjinskim istraživanjima prije svega treba podrazumijevati radove koji se bave s položajem mađarskih manjinskih zajednica izvan granica Mađarske, ali i istraživanja koja govore o nemađarskim zajednicama unutar državnih granica. O sustavnom pristupu nacionalnim manjinama u Mađarskoj ne možemo govoriti. Spomena je vrijedna djelatnost OIK-a i nekih regionalnih ustanova.¹¹ Po našem mišljenju u slučaju ustanova koje se bave s narodnosnim istraživanjima, bilo bi potrebno razdvojiti ove dvije skupine jer zbog raznih okolnosti, prvenstveno povijesnih, one zahtijevaju različite pristupe. Štoviše, bilo bi korisno utemeljiti državne ustanove koje bi se bavile isključivo pitanjima manjinskih zajednica unutar Mađarske i koje bi, po mogućnosti, uključivale znanstvenike i ustanove iz redova same manjinske zajednice. Pristup Mađarima izvan njezinih granica uopće nije potrebno odvojiti od

¹⁰ Nádor B, Orsolya (ur.). *Nemzetiségek Magyarországon. A nemzetiségi és a nemzetiségekre vonatkozó hazai válogatott irodalom bibliográfiája 1985-1991.* Budapest: Állami Gorkij Könyvtár – Országos Idegennyelvű Könyvtár, 1986–1992.

¹¹ Ovdje u prvome redu valja spomenuti županijske i gradske ustanove (knjižnice, arhivi, samouprave) koje su se bavile istraživanjem manjinskih zajednica na lokalnoj razini.

univerzalnoga pristupa sveopćoj mađarskoj kulturi kojoj pripada globalna mađarska materijalna i nematerijalna baština, bila ona unutar ili izvan granica Mađarske.¹²

Ne može se osporiti dosadašnja djelatnost i rezultati OIK-a na području obrade hrvatskoga nakladništva u Mađarskoj, no sastavljeni bibliografski popisi ipak nisu znatno utjecali na kvantitetu ili kvalitetu istraživanja o Hrvatima u Mađarskoj. Čini se da šira, a i uža stručna javnost Hrvata u Mađarskoj rijetko koristi ovu bibliografiju, što upućuje na problematiku uključenosti manjinskih zajednica u izradu sličnih popisa. Kao što je iz rečenoga vidljivo, takvu vrstu djelatnosti (osim na razini manjih pregleda i radova) rijetko su pokrenuli članovi ili institucije hrvatske zajednice, već pretežno institucije većinske zajednice. Nepostojanje takve tradicije kod narodnosti u Mađarskoj navodi i autorski trojac Cholnoky, Futala i Kertész (1993: 545) prema kojima obradu tekstova (bilo na mađarskome ili na jeziku manjinske zajednice) do danas pretežito vrše mađarski stručni krugovi i institucije, dok su članovi manjinske zajednice rijetko sudionici takvih projekata, a još rjeđe pokretači. Izradu manjinskih bibliografija u idealnom slučaju trebala bi vršiti državna ustanova koja posjeduje sve kadrovske, stručne i materijalne uvjete za provođenje takvih projekata u suradnji sa stručnjacima ili ustanovama manjinske zajednice (koji govore jezik svoje zajednice). Na taj način sastavljen urednički tim zadovoljit će zahtjeve struke, a uzet će u obzir i specifične okolnosti manjinske zajednice.

Pristup hrvatskomu nakladništvu u Mađarskoj sa strane bibliografske prakse u Hrvatskoj možemo predstaviti s pomoću nekoliko primjera, poput *Hrvatske retrospektivne bibliografije knjiga 1835. – 1940.* (HRB) ili zbirke *Inozemna Croatica*, koji osim produkcije unutar Hrvatske kane obraditi i nakladništvo iseljništva te manjina, dakle i Hrvata u Mađarskoj, koje treba biti zastupljeno i u takvim popisima jer pripada svekolikoj hrvatskoj kulturnoj baštini. To potvrđuju i riječi urednika Hrvatske retrospektivne bibliografije knjiga, Slavka Harnija: „Uvrštavanje iseljeničkog tiska prikupljenog u ostvarenim vezama s iseljništvom nije samo predstavljanje do sada manje poznatih hrvatskih autora i njihovog rada široj javnosti – prilog je to brisanju podjele na domovinsku i iseljenu Hrvatsku kao negativnom povijesnom nasljeđu. Time se iskazuje integralni kulturni i povijesni identitet hrvatskog naroda u okviru zajedničkog jedinstvenog korpusa kulturnog nasljeđa” (Harni 2016). Međutim, ključni izrazi „potpunost” ili „cjelovitost građe” koji nastaju „u ostvarenim vezama

¹² Takve znanstvene grupe koje se bave pojedinim dijelovima mađarske kulture, jezika, povijesti, etnografije itd., bez obzira na zemljopisno područje, formirane su u zadnjih nekoliko desetljeća (*hungarologija*, mađ. *magyarságkutatás*, engl. *hungarian studies*).

s iseljeništvom”, često ovise o naporima iseljene hrvatske zajednice oko stvaranja takva popisa. Kako je navedeno, u slučaju Hrvata u Mađarskoj takva su istraživanja provedena u vrlo ograničenome broju, zbog čega je upitna i cjelovitost nacionalne građe ili bibliografije koja se stvara u ustanovama matične domovine.

Približavanje matične domovine svojim zajednicama izvan granica Republike Hrvatske je i pokretanje posebna odsjeka pod nazivom *Inozemna Croatica* u sklopu Nacionalne i sveučilišne knjižnice. Od 2007. godine ciljano se radi na prikupljanju građe koja je izdana izvan Hrvatske i koja se na bilo koji način može povezati s Hrvatima ili Hrvatskom. Ovdje se ne nalaze isključivo izdanja manjinskoga karaktera, već i npr. prijevodi hrvatskih književnika ili znanstvena djela o nekome aspektu hrvatske povijesti, kulture, jezika itd. Građa se nabavlja kupnjom, donacijama ili zamjenom (Lovrenčić 2009: 136). Danas se ona dijeli na tri cjeline:

- građa iz svijeta, tj. prijevodi hrvatskih autora, tekstovi na hrvatskome jeziku ili pak knjige u čijemu sastavljanju nekakvu ulogu igra osoba hrvatskoga porijekla,
- iseljenička knjiga: zbirka hrvatskih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice koja se čuvala u zatvorenome spremištu, a koje su objavljene do 1990. godine izvan prostora Republike Hrvatske,
- tisak hrvatskih manjina: sva izdanja koja se vezuju uz tematiku hrvatskih nacionalnih manjina u Austriji, Češkoj, Mađarskoj, Slovačkoj, Rumunjskoj, Italiji, Srbiji, Crnoj Gori i na Kosovu (Machala 2016: 8).

U ovoj potonjoj cjelini se nalaze izdanja koja se vezuju uz hrvatsku nacionalnu manjinu u Mađarskoj.

1. 3. Vrijeme, prostor, jezik i čitatelji

Korpus koji je obrađen u okviru istraživanja nakladništva Hrvata u Mađarskoj, potrebno je odrediti detaljnije, jasno definirati koja izdanja ulaze u naš popis, koja ne i zbog čega. Građa je određena prema trima glavnim kriterijima: vremenskom, prostornom (geografskom) i jezikom publikacije (publika kao podkriterij). Kao poseban kriterij nije navedena vrsta građe jer se pod pojmom nakladništva podrazumijevaju produkti nakladničke produkcije u

tradicionalnome obliku: knjige, serijska izdanja, te manji oblici poput brošura, kataloga izložaba, turističkih vodiča i sl.¹³

Određivanje početnoga razdoblja povezano je s nastankom naziva „Hrvati u Mađarskoj”, čije precizno definiranje nije jednostavno. Iako Hrvata na prostorima današnje Mađarske ima (prema pretpostavkama) od njihova dolaska u sadašnju domovinu, o Hrvatima u Mađarskoj pod tim nazivom možemo govoriti tek od nastanka novih država nakon Prvoga svjetskog rata, odvajanjem dijela hrvatske zajednice od svojega matičnog korpusa, kada je dio Hrvata ostao na području Mađarske (Blažetin 1998: 6).¹⁴ Budući da je proces nastanka novih granica trajao nekoliko godina (od 1918. do 1925., od završetka ratnih operacija do utvrđivanja novih granica na terenu), početnom godinom naše građe određujemo kraj Prvoga svjetskog rata, 1918. godinu, kada je bilo jasno da će se odnosi na području na kojemu u većemu broju žive Hrvati (srednja i jugoistočna Europa) radikalno promijeniti. Završnom godinom naše građe određujemo 2015. godinu.

U naš korpus ulaze nakladnička djela izdana na teritoriju današnje Mađarske. Granice Mađarske nakon Prvoga svjetskog rata uz manje promjene ostale su gotovo iste sve do danas. Stoga će se razmatrati publikacije izdane unutar granica Mađarske prema stanju nakon određivanja konačnih granica.¹⁵ Međutim, ne smije se zaboraviti razdoblje Drugoga svjetskog rata i tzv. Bečke odluke, kada je Mađarska vratila jedan dio područja koja su nakon Prvoga svjetskog rata pripojena susjednim državama. Još prije rata 1938. Prvom bečkom odlukom Mađarskoj je vraćen dio tadašnje Čehoslovačke, 1940. Drugom bečkom odlukom od Rumunjske su odvojena 43 492 km², a raspadom Kraljevine Jugoslavije Mađarska je okupirala Međimurje, Prekmurje, Baranju i Bačku. Premda analiza nakladničke prakse okupiranih područja zaslužuje posebnu pozornost, osobito iz aspekta prisutnosti nacionalnih ideologija u raznim izdanjima, produkcija ovih prostora ipak ne ulazi u predmet ovoga rada

¹³ Iako se u popisu mogu naći jedinice koje pripadaju kategoriji sitnoga tiska, u sklopu ovoga projekta one nisu sustavno popisane i evidentirane, stoga im je potrebno posvetiti posebno istraživanje zbog specifičnosti takvih vrsta izdanja.

¹⁴ Daljnje polemike može izazvati naziv „Ugarska”, koji je u uporabi kod Hrvata u Gradišću (Hrvati u Ugarskoj, Zapadnoj Ugarskoj). Taj povijesni pojam povezan je s mađarskim povijesnim državama s kojima je Hrvatska u personalnoj uniji od 1102. godine. Ovaj odnos između dviju država raskida se formiranjem Kraljevine SHS i nastankom Mađarske u obliku ustavne monarhije. Od toga trenutka govorimo o Mađarskoj, dakle i o Hrvatima u Mađarskoj, dok bi se izrazi poput „Hrvati u Ugarskoj” (ako se odnosi na trenutačno stanje) trebali izbjegavati.

¹⁵ Današnje granice Mađarske nisu potpuno identične onima koje su određene mirovnim ugovorom. Tako je, na primjer, Austriji pripojen grad Sopron te okolica, koja je nakon referenduma krajem 1921. vraćena Mađarskoj, dok je u slučaju ostalih krajeva riječ o pograničnim, manjim naseljima ili nenastanjenim područjima na kojima nije bilo nakladničke djelatnosti.

prvenstveno iz kvantitativnih razloga. Dakle, prema geografskome kriteriju u korpus ovoga rada ulaze izdanja nastala u okvirima današnjih granica Mađarske.

Od svih je kriterija možda najvažniji kriterij jezika. Svako izdanje koje se nalazi na našem popisu djelomično je ili u cijelosti pisano hrvatskim jezikom.¹⁶ Međutim, tijekom jednoga stoljeća pismenosti Hrvata u Mađarskoj i ovdje možemo naići na siva područja koja proizlaze iz statusa hrvatskoga jezika u proučenom razdoblju. Zbog ideje jugoslavenstva i jezičnoga unitarizma, koji je težio stvaranju jedinstvena srpskohrvatskoga jezika, nakon Drugoga svjetskog rata je i u Mađarskoj prihvaćena ideja o hibridnome jeziku južnih Slavena koji se pokušavao upotrebljavati i u manjinskim izdanjima. Tako razna periodična izdanja, poput tjednika i kalendara za južne Slavena u Mađarskoj (*Naše/Narodne novine*, *Naš/Narodni kalendar*) nakon Drugoga svjetskog rata donose tekstove na različitim „varijantama” zajedničkoga standarda, većinom na hrvatskome te na srpskome (pisanome latinicom i ćirilicom), a česti su napisi gdje se nalazi mješavina navedenih. U razmatrani korpus ulaze tekstovi i publikacije pisane ne samo hrvatskim već i srpskim („srpskohrvatskim“) jezikom ako su namijenjeni i hrvatskoj čitateljskoj publici. Ako je, primjerice, udžbenik iz zemljopisa pisan srpskim jezikom, ćirilicom, ali je namijenjen i Hrvatima u Mađarskoj koji su iz njega učili, to je izdanje dio naše građe, dio hrvatske pisane baštine u Mađarskoj. Na isti način, u tjedniku Demokratskoga saveza južnih Slavena objavljeni su brojni članci na srpskome jeziku, ali su namijenjeni i Hrvatima u Mađarskoj.¹⁷

Političkim i društvenim razdvajanjem južnoslavenskih zajednica od kraja 80-ih i početka 90-ih godina razdvaja se i samo nakladništvo, o čemu će se govoriti kasnije. Prema zastupljenosti hrvatskoga jezika u pojedinim izdanjima, možemo razlikovati barem tri vrste. U prvu skupinu ubrajaju se knjige i periodike koje su pisane samo na hrvatskome jeziku. One su za našu analizu najvrednija izdanja. Drugu skupinu predstavljaju dvojezična izdanja, često zbirke književnih djela ili, u novije vrijeme, projektna izdanja financirana iz fondova Europske unije. U treću skupinu možemo uvrstiti knjige ili serijska izdanja koja su izdana na mađarskome jeziku, ali sadržavaju i tekstove na hrvatskome. Česti primjeri takvih knjiga zbornici su znanstvenih skupova u kojima nalazimo radove na mnogim jezicima. Na temelju

¹⁶ S time da se isključuju publikacije koje govore o hrvatskoj zajednici u Mađarskoj na drugim jezicima, dakle isključuje se pogled izvana koji je također važan segment percepcije zajednice, ali tek nakon obrade, shvaćanja i razumijevanja procesa koji su se događali unutar same zajednice možemo prijeći na analizu pogleda izvana.

¹⁷ To se reflektira i u autorskoj praksi hrvatskih književnika u Mađarskoj nakon Drugog svjetskog rata, kada su se neki od njih koristili srpskim jezikom (Josip Gujaš Džuretin, Marko Dekić itd.). Ta djela bez obzira na jezik ulaze u korpus hrvatske književnosti u Mađarskoj. Sličan se fenomen odigrao i u hrvatskoj književnosti nakon I. svjetskog rata kada su se u duhu jugoslavenstva mnogi hrvatski autori odrekli dugoga refleksa jata pišući srpskom ekavicom.

zastupljenosti hrvatskoga jezika u izdanjima mogu se prepoznati određeni procesi koji su povezani s društvenim promjenama među Hrvatima u Mađarskoj.

1. 4. Metode prikupljanja

Prvi korak u sastavljanju ovoga popisa je bilo formiranje metode prikupljanja jedinica. Proces prikupljanja podijeljen je na tri faze: 1. Pregled digitalnih kataloga i zbirki državnih i regionalnih knjižnica; 2. Rezultati dosadašnjih istraživanja; 3. „Terenska” istraživanja (prikupljanje podataka u kontaktu s lokalnim ustanovama, samoupravama, pojedincima).

1. Zahvaljujući digitalizaciji knjižničnih kataloga veliku većinu ovih izdanja možemo pronaći u bazama podataka spomenutih institucija. Građa za ovaj rad je sastavljena na temelju digitalnih kataloga sljedećih knjižnica: Országos Széchényi Könyvtár (Budimpešta), Országos Idegennyelvű Könyvtár és Zenei Gyűjtemény (Budimpešta), Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont (Pečuh), Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár (Debrecen), Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár és Közösségi Tér (Győr), Berzsenyi Dániel Könyvtár (Sambotel-Szombathely), Halis István Városi Könyvtár (Nagykanizsa), Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár (Zalaegerszeg), Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár (Segedin-Szeged) te Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu.¹⁸ Osim državnih knjižnica pregledani su i katalozi većih regionalnih knjižnica onih mađarskih gradova u kojima ima značajnijeg hrvatskog stanovništva, ili gdje u okolnim naseljima i danas postoji aktivna hrvatska zajednica. Obradom digitalnih kataloga navedenih knjižnica prema definiranim kriterijima dobili smo popis s više od 900 jedinica. Međutim razni programi koji omogućuju pregled kataloga (preglednici) katkad dodatno otežavaju pretraživanje. Primjerice, katalozi Državne knjižnice Széchényi, najveće baze podataka u Mađarskoj, mogu se upotrebljavati samo s pomoću preglednika koji ne sadržava ključ jezika, što znači da se pretraživanje odvija prema zadanome predmetu ili ključnoj riječi (dakle, s puno više rezultata nego što je potrebno). Kod većine preglednika nije moguće izabrati državu kao mjesto izdavanja, već samo naselje. Iako program omogućuje traženje prema kriteriju jezika, na traženo izdanje možemo naići samo ako je tijekom digitalizacije listića jedinica registrirana kao izdanje na hrvatskome jeziku, ili ako je kao predmetnica ili ključna riječ navedena odrednica *hrvatski/hrvatska/hrvatsko*, *Hrvati (u Mađarskoj)* itd. Treba pripaziti i na razne odrednice koje su se u Mađarskoj upotrebljavale zbog povijesnih, ideoloških, političkih i

¹⁸ U slučaju NSK-a osim mrežnih kataloga pregledani su i skenirani katalozi na listićima.

drugih razloga, a također se mogu odnositi na hrvatska izdanja, npr. *ilirsko, dalmatinsko, racko, šokačko, bunjevačko, bošnjačko, srpskohrvatsko/hrvatskosrpsko, južnoslavensko* itd. Ako izdanje ni na koji način nije klasificirano, u digitalnim ga je katalozima skoro nemoguće naći kao hrvatsko. Dodatna je poteškoća pogrešno određivanje jezika jer ni sami knjižničari ne razumiju jezik publikacije. Tražeći izdanja na hrvatskome jeziku često se mogu pronaći srpski naslovi i obratno, mnoga su hrvatska izdanja evidentirana kao srpska. Kod pojedinih izdanja nije dovoljno pročitati naslov, nego je potrebno uzeti knjigu u ruke i uvjeriti se je li zaista riječ o hrvatskome izdanju.

2. Druga faza prikupljanja podataka sadržava postojeće bibliografije, radove, novinske članke ili bilo koju publikaciju koji tematiziraju za nas zanimljiva izdanja. Kako smo već naveli, osim *Hrvatske retrospektivne bibliografije knjiga* (koja uključuje i hrvatska izdanja iz Mađarske objavljena do 1940.) pothvat sličnih razmjera, stvaranje popisa ili bibliografije koji obrađuju jedno razdoblje hrvatskoga nakladništva u Mađarskoj, ne postoji. Stoga je u drugoj fazi pregledana *Hrvatska retrospektivna bibliografija knjiga* te manji radovi, osvrti i sl. koji se bave s nekom (manje poznatom) publikacijom. Takvi su tekstovi objavljeni u hrvatskim tjednicima, kalendarima, časopisima, zbornicima tijekom posljednjih 70 godina (*Naše/Narodne novine, Narodni kalendar, Hrvatski glasnik, Hrvatski kalendar, Pogledi, Riječ* itd.) u obliku stručnih i preglednih radova, prikaza, osvrti itd. U ovoj fazi zabilježeno je oko 150 jedinica.

3. Pojedina izdanja prvenstveno zavičajnog karaktera iz prve polovice 20. stoljeća ne nalazimo u fondovima knjižnica ili još nisu prošla proces katalogizacije, a nije rijetko da se i danas objavi izdanje bez ISBN ili ISSN brojeva te da nakladnik ne izvršava obavezu slanja obaveznog primjerka. Radi dobivanja podataka i o takvim hrvatskim izdanjima je vrlo važno uključivanje ustanova, institucija i pojedinaca koji svoju djelatnost obavljaju na lokalnoj ili regionalnoj razini, jer mogu imati informacije o neregistriranim izdanjima. Ovo je ujedno i najdugotrajniji pothvat jer je potrebno doći do svih hrvatskih naselja diljem Mađarske, od Gradišća do Bačke, koja se nalaze na više stotina kilometara udaljenosti i u kojima djeluje 112 lokalnih hrvatskih samouprava, brojne civilne udruge i pojedinci¹⁹. U vezi s prikupljanjem podataka dolazimo do zaključka da je riječ o procesu koji se ne može smatrati dovršenim, nego će se uvijek naći poneko nepoznato izdanje koje bi trebalo biti na našem

¹⁹ Ovdje bi najkorisnija bila mreža lokalnih hrvatskih samouprava, međutim često ni same lokalne zajednice ne vode evidenciju o izdanjima koja su bila u uporabi u naselju, ni pismeno ni u obliku kolektivnoga pamćenja, iako gotovo u svakome većem naselju postoji dom kulture ili knjižnica.

popisu. Tako je i ovaj popis tek inicijalan i autor se nada da će se tijekom godina nadopunjavati nepoznatim jedinicama koje se možda ne čuvaju u državnim i regionalnim ustanovama, ali čine važan dio hrvatske pisane kulture ne samo u Mađarskoj, već i diljem svijeta.

1. 5. Autor, nakladnik, publika

Nakon odrađenih faza prikupljanja podataka dobili smo popis od preko 1100 jedinica. U bibliografskim jedinicama zapisani su sljedeći podatci: autor (ili urednik); naslov (podnaslov; ako je dostupno, i na mađarskome jeziku); mjesto izdanja; izdavač; godina izdanja; opaske (npr. ako se iz naslova ne može naslutiti da u izdanju ima i hrvatskoga sadržaja). Osim navođenja pukih podataka, same bibliografske obrade, naš korpus će se analizirati detaljnije, opisat će se hrvatska nakladnička praksa u Mađarskoj kako bismo dobili uvid u cjelokupan sustav nakladništva preko njezinih glavnih sudionika: autora, nakladnika i publike. U ovome „trojstvu” posebnu pozornost posvećujemo zadnjoj komponenti (koja je, naravno, u izravnoj povezanosti s prvom) te ćemo opisati koji su vanjski čimbenici (ideologije, politički krugovi, vladine organizacije) utjecali na recipijente i nakladnike hrvatskih izdanja u Mađarskoj.

Ovaj rad obuhvaća blizu jedno stoljeće koje je podijeljeno na jedno uvodno (razdoblje dualizma) i tri glavna razdoblja: 1. Između dvaju svjetskih ratova (1918. – 1945.)²⁰; 2. Od kraja Drugoga svjetskog rata do osamostaljenja Hrvatske (1946. – 1991.); 3. Nakon demokratskih promjena do 2015. (1991. – 2015.). Kako bi se stvorio povijesno-društveni kontekst i shvatio odnos među trima glavnim akterima nakladništva, za svako je razdoblje potrebno dati povijesni pregled u kojemu će se istaknuti posebno važni povijesni i društveni događaji i procesi u Mađarskoj, a koji su utjecali i na Hrvate u Mađarskoj. Svako od navedenih razdoblja ima svoje specifičnosti, stoga će se obraditi vodeći nakladnici, otkriti njihova struktura radi stvaranja stvarne slike o nakladničkim praksama jednoga razdoblja. Istaknut će se autori i izdanja koji su imali utjecaja na određeno razdoblje ili možda i cjelokupno nakladništvo Hrvata u Mađarskoj. Osim djelomice obrađenih u popisu se nalaze i neka manje poznata ili čak nepoznata izdanja, koja dosada nisu analizirana, premda bi zavrijedila opširniji pristup. Godišnjaci poput kalendara godinama su jedino štivo na hrvatskome jeziku koje izlazi kontinuirano na ovim prostorima, stoga njihova obrada pruža važne odgovore na pitanja koja

²⁰ Zbog pojave raznih državnih formacija i uređenja u godinama nakon Prvoga svjetskog rata ovo razdoblje (1918. – 1921.) će se obraditi u sklopu posebna poglavlja.

se postavljaju u ovome radu. Posebna pozornost posvećuje se specijaliziranim književnim i kulturnim časopisima koji su se kod Hrvata u Mađarskoj pojavili tek krajem 20. stoljeća. Hrvatski udžbenici u Mađarskoj koji se u velikome broju pojavljuju od Drugoga svjetskog rata pa sve do danas također zaslužuju poseban pregled. Budući da oni izrazito utječu na čitateljsku publiku, formiraju buduće čitatelje, u otkrivanju povezanosti nakladništva i raznih kolektivnih identiteta trebaju biti pod povećalom naše interpretacije.

U određenim razdobljima potrebno je povući paralelu s nakladničkom praksom u Hrvatskoj i Mađarskoj kako bi se hrvatsko nakladništvo u Mađarskoj smjestilo unutar širih nakladničkih procesa u ovim državama.

1. 6. Ideologije i identiteti

Uvidom u dobiven korpus oblikovala se slika o nakladničkoj praksi na koju su izrazito utjecale razne političke organizacije, tijela i pojedinci izvan same hrvatske zajednice. Zbog toga se nameće pitanje utjecaja propagande i raznih ideologija na Hrvate u Mađarskoj.

Pojam ideologije karakterizira sklisko i neuhvatljivo značenje. Tijekom stoljeća razni teoretičari opisivali su ga na razne načine. Prema Marxovom tumačenju riječ je o „manipulativnom sklopu vrijednosti, predodžbi i uvjerenja koji ljudima zastire pogled za stvarnost kakva jest” (Biti 1997: 133). Kao izvorište takve „manipulacije” prepoznavala se povijesna, politička, klasna, civilizacijska, spolna ili rasna pripadnost pisca odnosno teksta. Ako je riječ o svjesnoj manipulaciji tada je ona u službi vladajuće društvene sile, a ako je ona nesvjesna, smatralo se da je riječ o rezultatu lažne svijesti pojedinca. U neutralnom shvaćanju ideologije govori se o normativnom sustavu koji upravlja društvenim i političkim stavovima grupe ili društva u cjelini. Ideologiju Althusser definira kao „sustav predodžbi, sastavljen od ideja, pojmova, mitova i slika, u kojemu ljudi žive svoje imaginarne odnose prema stvarnim uvjetima postojanja. Taj se sustav održava pomoću ideologijskih državnih uređaja: crkva, škola, obitelji, političke stranke, sindikati, mediji i kulturne ustanove koji dozivaju subjekte da zauzmu položaje nužne za reprodukciju ideologijskog sustava” (Biti 1997: 133-134). „Ideologija je ugrađena u primarno čovjekovo razumijevanje svijeta i samoga sebe, i to u obliku metaforizacije i općenito simboličkog posredovanja (Biti 1997: 136). Ona omogućuje kategorijalni poredak svijeta i time tvorbu identiteta bez čega bi čovjek bio lišen osjećaja pripadnosti svijetu (Biti 1997: 136).

Povezano s pojmom ideologije možemo navesti i pojam propagande koji se u ovom radu često spominje. Riječ je o djelatnosti s kojom se izravno utječe na stavove ili ponašanje većeg broja ljudi. Mada pod širim pojmom propagande podrazumijevamo i marketinšku djelatnost reklamiranja roba i usluga, pretežito je uvriježeno negativno značenje zbog propagandne aktivnosti totalitarnih režima u 20. stoljeću: fašizma, nacizma, boljševizma i sl. „Za razliku od objektivnog informiranja ili stručne rasprave u kojoj različite strane svoja stajališta potkrepljuju racionalnim argumentima, pozivajući se na činjenice, podatke, složene analize ili opće teorijske sudove, promidžba se služi uvjeravanjem na iracionalnoj osnovi, pozivajući se najčešće na emocije, predrasude ili stereotipove, pri čem se činjenice prikazuju jednostrano ili se krivotvore, a složene pojave opisuju krajnje pojednostavljeno” (Hrvatska enciklopedija: s. v. promidžba [propaganda]).

Cilj nam je otkriti utjecaj raznih ideologija na manjinsko nakladništvo i na čitateljsku publiku te predstaviti posljedice takvih uređivačkih koncepcija na nacionalni identitet Hrvata u Mađarskoj. Istraživanje nacionalnoga identiteta jedne zajednice kompleksan je zadatak koji zahtijeva alate više znanstvenih disciplina. Dosadašnja filološka i kulturološka istraživanja o Hrvatima u Mađarskoj doticala su se ovoga pitanja tek marginalno, stoga ovim radom želimo doprinijeti razumijevanju problematičnih pojava koje su prisutne unutar ove zajednice. S tim ciljem poslužiti ćemo se stručnom literaturom o nacionalnim teorijama koja je nastala u posljednjih 50 godina, posebice radom Ernesta Gellnera o nacijama i nacionalizmima (Gellner 1998) u kojemu autor naglašava ulogu nakladništva u širenju nacionalnih pokreta tijekom 19. stoljeća.

Na kraju uvoda potrebno je naglasiti da zbog nedostatka kroatističkih, povijesnih, etnoloških itd. istraživanja neka pitanja o Hrvatima u Mađarskoj nužno ostaju otvorena i nakon ovoga rada.

2. Hrvatska knjiga i identitet Hrvata u Mađarskoj

Većine teoretičara ne poriče da je tiskana riječ igrala presudnu ulogu u formiranju društva u posljednjim stoljećima. Stoga nije slučajno da se razvila posebna disciplina pod nazivom *povijest knjige* (engl. *book history* ili *history of the book*) koja istražuje spomenuti odnos (Šporer 2015: 15–34). Širenje i efikasnije raspačavanje tiskarskih proizvoda povezuje se s pokretima poput reformacije i raznih revolucija koje su uvelike utjecale na društvo i korjenito promijenile odnose unutar zajednica. Osim toga, većina istraživača koji se bave procesima nastanka kolektivnih identiteta, npr. modernih nacionalnih zajednica, daju ključno značenje širenju tiskarskih proizvoda (B. Anderson, E. Gellner, A. D. Smith, J. Assmann i dr.). Zadatak ovoga poglavlja nije analiza pojedinih modela nastanka nacionalnih zajednica, što su već učinili spomenuti istraživači, već opisivanje povezanosti tiskanih medija s formiranjem raznih društvenih/kolektivnih identiteta, a posebice njihov utjecaj na nacionalni identitet hrvatske zajednice u Mađarskoj u zadnjih 150 godina. Opisivanje će se temeljiti na popisu hrvatskih izdanja objavljenih između 1918. i 2015. na području Mađarske.

Hrvatski ogranak u spomenutom razdoblju živi odsječeno od svoje matične domovine, dakle izvan dometa hrvatskih nacionalno-integracijskih procesa koji su započeti u 19. stoljeću. Ako prema Gellneru (1998: 31) prihvatimo neophodno partnerstvo moći (države) i kulture, čija je povezanost odveć važna za nastanak nacionalne zajednice, u slučaju takvih povezivanja nužna je komunikacija između centra i udaljenih regionalnih zajednica, prenošenje institucionalizirane kulture na njih. Nakon Prvoga svjetskog rata takva je komunikacija bila nemoguća ili ograničena između hrvatskih kulturnih centara i Hrvata u Mađarskoj. Unatoč tomu i u spomenutom se razdoblju tiskaju knjige, izlaze brojna periodična izdanja na hrvatskome jeziku i, pretpostavljamo, ta izdanja dopiru do svojih čitatelja. U ovome poglavlju opisat će se kolektivni identiteti oko kojih su se okupili Hrvati u Mađarskoj, navest će se konkretni primjeri ovih identiteta na stranicama tiskanih izdanja te povući paralela između nakladništva i formiranja raznih kolektivnih identiteta Hrvata u Mađarskoj.

2. 1. Hrvati u Mađarskoj i pismenost

Većina Hrvata u Mađarskoj na današnje je prostore Mađarske stigla u sklopu migracijskih procesa između 16. i 18. stoljeća (Kitanics 2014: 147)²¹ s hrvatskih etničkih prostora. Uzroci su bili razni: bijeg iz pradomovine od prijetecih turskih osvajanja, veleposjedničke težnje za novom radnom snagom na opustošenim krajevima²², slične težnje biskupa za novim katoličkim življem itd. (Sokcsevits 2011: 744). Hrvati u Mađarskoj dijele se na 7 većih i 12 manjih skupina²³ od kojih svaka zahtijeva poseban povijesni, lingvistički, sociološki, etnografski i ini pristup kako bi se shvatile specifične okolnosti u kojima su one dočekale 21. stoljeće. Bez obzira na to u kojemu su razdoblju pojedine skupine stigle u svoje nove krajeve, je li početkom 16. stoljeća ili tijekom 18., velika je vjerojatnost da su u svoje nove krajeve došle kao usmene (engl. *nonliterate*), agrarne, tradicionalne zajednice i da je tek vrlo malen dio njih dosegnuo osnovnu razinu alfabetizma do početka 19. stoljeća (poput klera, plemića hrvatskoga porijekla i nekih pisara). Masovno opismenjavanje na području tadašnje Ugarske počinje tek krajem 19. stoljeća kada tadašnji ministar vjere i obrazovanja József Eötvös donosi zakon o narodnome obrazovanju (1868.)²⁴ kojim pospješuje obavezno obrazovanje, a samim time i razinu pismenosti u široj zajednici krajem 19. stoljeća (Faragó 2011: 308).²⁵ Iz tih razloga istraživanje utjecaja tiskanih medija na šire hrvatsko društvo u Mađarskoj zapravo započinje (može započeti) od ovoga razdoblja. Kao dokaz tomu služe razna izdanja na hrvatskome jeziku iz ovoga razdoblja (npr.: *Bunjevačke i šokačke novine* Ivana Antunovića od 1870., *Subotička Danica* od 1884. itd.) koja nisu namijenjena samo užemu sloju društva (kleru i plemićima), već po mogućnosti što većemu broju stanovništva (v. poglavlje *Hrvatski tisak na prostoru današnje Mađarske za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije*).

²¹ Pojedini istraživači smatraju da su određene hrvatske subetničke skupine poput pomurskih i podravskih Hrvata starosjedišne (Blažetin 1998: 5).

²² Mnoge plemićke obitelji imale su posjede i u Hrvatskoj i u Mađarskoj, pa tako i obitelji Zrinski, Erdődy i Jurišić.

²³ Gradišćanski Hrvati, pomurski Hrvati, podravski Hrvati, Bošnjaci, Šokci, Bunjevci, Raci (podskupine: podravski Šokci, podunavski Šokci, Dalmatini u Segedinu i sjeverno od Budimpešte, Raci u okolini Kalače te južno od Budimpešte itd.).

²⁴ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közköztartás tárgyában.

²⁵ Prema prvome popisu nakon Prvoga svjetskog rata 1920., od ukupno 36 858 pripadnika hrvatske zajednice u novoj Mađarskoj njih 8 816 (23 %) ne zna ni pisati ni čitati (*Az 1920. évi népszámlálás* 1928: 115).

2. 2. Društveni identiteti

Smatramo da su spomenute hrvatske subetničke skupine zbog povijesnih, jezičnih, etnoloških i u najširem smislu kulturnih karakteristika dio hrvatskoga etničkog korpusa i da bi stoga trebale biti integrirane u zajednicu koju danas nazivamo *hrvatska nacija*. Međutim, s obzirom na specifične povijesno-društvene prilike u kojima se nalazila i sama matična zajednica u 19. i 20. stoljeću (upravna podijeljenost, unutrašnjopolitička i vanjskopolitička nesamostalnost, politička neizvjesnost), integracija njezinih ogranaka pod stranim upravnim prostorom nije potpuno provedena, zbog čega je kod ovih zajednica sve do danas prisutna pojava mnogostrukih identiteta. Jedan od takvih, možda najjačih oblika, je regionalni, lokalni identitet (npr. Šokac, Bunjevac, Bošnjak, Rac itd.). Drugi se odnosi na razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata kada i Mađarska prema Hrvatima u toj državi pristupa kao prema jedinstvenoj „južnoslavenskoj zajednici” te putem državnih institucija (školstva, medija, manjinskih političkih tijela) započinje oblikovanje društva u skladu s „kulturnim, nacionalnim i političkim povezivanjem južnoslavenskih naroda” (Hrvatska enciklopedija: s. v. južnoslavenska ideja), što će utjecati na formiranje društvenoga identiteta Hrvata u Mađarskoj sve do danas. I na kraju, budući da spomenute zajednice već stoljećima žive pod mađarskim administrativno-upravnim područjem, neizbježno je da se integriraju u mađarsku političku zajednicu. Dakle, u slučaju Hrvata u Mađarskoj razmatramo četiri kolektivna identiteta: 1. regionalni – šokački, bunjevački, gradišćanski itd.; 2. politički (državni) – mađarski; 3. nadnacionalni – južnoslavenski; 4. nacionalni – hrvatski. Istraživanja o kolektivnom identitetu / kolektivnim identitetima hrvatske zajednice u Mađarskoj vrlo su oskudna.²⁶ Jedan od najopsežnijih takvih radova koji se bavi ovom temom dokazao je utemeljenost navedenih kolektivnih identiteta bez razmatranja nadnacionalne, južnoslavenske sastavnice (Grbić 1994: 120–121). Stoga ovo zadnje možemo prihvatiti kao našu pretpostavku, što će se uz prisutnost ostalih pokušati dokazati putem hrvatskih izdanja objavljenih u Mađarskoj.

²⁶ Ovdje valja navesti citiranu knjigu Jadranke Grbić (1994) o istraživanju povezanosti etniciteta i jezika na primjeru Hrvata u Mađarskoj, nekoliko radova Jánosa Gyuroka (Ivica Đurok) iz područja sociologije te znanstveno-istraživački projekt „Kulturna dimenzija etničkog identiteta Hrvata u Mađarskoj” Instituta za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu s početka devedesetih (vidi: *Migracijske i etničke teme*, 6/31990., Zagreb: Institut za migracije i narodnosti).

2. 3. Knjiga i identitet

Svaki od ovih identiteta širio se pisanom riječju, ali ne samo njome. U slučaju regionalnoga identiteta, koji u najvećoj mjeri ima primordijalni karakter, osjećaj pripadnosti proizlazi i iz elementarnih sastavnica identiteta, poput istoga (sličnoga) jezika, nošnje, rodbinskih veza itd. Svjesni smo da su se ovi identiteti širili i drugim kanalima: „najprvobitniji i najdjelotvorniji mediji socijalnog umrežavanja i obrazovanja identiteta su privreda i srodstvo” (Assmann 2005: 165), međutim tema rada obuhvaća pisanu komunikaciju, stoga se ovim kanalima nećemo detaljnije baviti.

Premda do velikoga dijela hrvatske zajednice u Mađarskoj pismenost uistinu dopire tek krajem 19. stoljeća, na području današnje Mađarske postoji jaka prisutnost hrvatske pisane riječi i daleko prije tematiziranoga razdoblja. Ne smije se zaboraviti djelatnost franjevac i prvenstveno pripadnika klera hrvatskoga porijekla u onodobnoj Ugarskoj, čija je pisana baština neizostavan dio cjelokupne hrvatske pismenosti, ali baš zbog spomenute barijere nepismenosti puka njihov rad nije mogao doprijeti do širih slojeva društva. Na hrvatski puk i na njegov vjerski (katolički) identitet u Ugarskoj jače je utjecao njihov pastoralni rad, svakodnevna briga nad katoličkim vjernicima u čemu je svakako pomogla dobra komunikacija zajedničkim jezikom²⁷ (Tóth 2009: 26).

Da jezik igra ključnu ulogu u identifikacijskim procesima i u diferenciranju vlastite zajednice od drugih poznato je još od razdoblja antike. Parafrazirajući Aristotela i Assmann (2005: 173) navodi kako je zajednički jezik prvobitan medij ljudskoga obrazovanja grupa. I najmanje zajednice nastaju interakcijom u kojoj ključnu ulogu ima jezik. Riječ je o komunikacijskome aspektu, koji uz gospodarski (razmjena dobara) i rodbinske veze igra važnu ulogu u stvaranju zajednica s kolektivnim identitetom. Posebna je uloga jezika u višenacionalnim zajednicama u kojima je razumijevanje ili nerazumijevanje nekoga odmah dalo naslutiti pripadaju li sugovornici istoj zajednici ili ne. Ako znamo odrediti što nismo, možemo definirati (svjesno ili podsvjesno) što smo „mi”, zbog čega smo mi drugačiji od ostalih. Time dolazimo do definiranja vlastite kulture, što nas nužno dovodi do identifikacije s određenim vrijednosnim sustavom. U tome „zajedničkom sustavu simbola” (Assmann 2005: 163) osim jezika važnu ulogu imaju i druge sastavnice poput običaja (rituala), nošnje, jela i pića itd. Međutim, sve

²⁷ Time ne želimo umanjiti važnost odnosa vjere i etničkoga identiteta, što su već mnogi stručnjaci teme naglasili i obradili (v. Smith 1986).

dok se ova kultura, sustav simbola, ne opismenjuje, ne materijalizira, ne učvršćuje u obliku tekstova, ona neće biti shvaćena kao prošlost, a odnos prema prošlosti nužan je kako bi zajednica potvrdila svoj identitet (Assmann 2005: 62). Opismenjavanjem kulturnoga pamćenja i njegovim širenjem knjigama, serijskim izdanjima i kasnije radijem i televizijom te, u najnovije doba, internetom, stvoreni su uvjeti za nastanak većih kolektivnih zajednica. Ovim procesom trajnost dobiju razni kolektivni identiteti poput vjerskih, kulturnih, klasnih, etničkih, nacionalnih i sl.

U slučaju istraživanja raznih društvenih, a posebno nacionalnih identiteta, ne smije se zaobići ključna uloga školskoga sustava. Ulogu obrazovnoga sustava u izgradnji nacionalnih zajednica naglašava i E. Gellner (1998: 71) opisujući razliku između agrarnoga (tradicionalnog) i industrijskoga (modernog) društva. Dok agrarno društvo može opstati u prirodnoj okolini, industrijskomu je potreban „umjetno održavani zrak ili medij”. Ove „divovske zračne komore” zovemo nacionalnim obrazovnim sustavom što održava država. Ugarska vlada krajem 19. stoljeća brzo je shvatila važnost školskoga sustava te je već zakonom iz 1879.²⁸ odredila obavezno uvođenje mađarskoga jezika u svim svojim obrazovnim ustanovama, a za sve pedagoge koji mađarskim jezikom ne govore na odgovarajućoj razini pokrenuti su obavezni tečajevi kako bi i nadalje mogli obavljati svoj posao. Udžbenici, kao tiskani mediji koji se koriste u takvim sustavima, čine nezaobilazno štivo u istraživanju nacionalnoga identiteta zajednice. U popisu hrvatskih izdanja u Mađarskoj, od ukupnih tisuću jedinica, udžbenici i razna stručna pomagala koja su se upotrebljavala u nastavi u hrvatskim obrazovnim institucijama od 1918. čine jednu trećinu. Zbog njihova velikoga broja i spomenute ključne uloge u formiranju društvenoga, posebice nacionalnoga identiteta, udžbenicima posvećujemo posebno poglavlje.

2. 4. Subetnički identiteti

Pretpostavljamo da su kod Hrvata u Mađarskoj i prije jačanja nacionalnih pokreta bili prisutni razni društveni identiteti. Među njima svakako je dominantan bio vjerski (katoličko-kršćanski), baš zbog postojanosti izrazito jakoga sustava simbola, u kombinaciji sakralnih tekstova i ritualnih obreda, koji je identitet prenesen iz područja iseljavanja, dakle nije stečen u novim krajevima. Pored toga, subetničke su skupine zbog raspršenosti i otočkoga naseljavanja u etnički raznolike krajeve, razvile jak lokalni, regionalni identitet, koji se kod

²⁸ 1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben.

pojedinih, npr. Bunjevaca u Bačkoj i gradišćanskih Hrvata u zapadnoj Ugarskoj, krajem 19. i početkom 20. stoljeća osnažuje bogatim tiskanim oblicima. Pojavila su se posebna serijska izdanja (novine, kalendari) i druge knjige čiji je sadržaj, jezik, pa i sam naslov – npr. *Bunjevačkih i šokačkih novina*, povezan s regionalnim identitetom. Potaknuti procesom akulturacije, prvenstveno zbog mađarizacije i dijelom germanizacije, u obrani vlastite kulture, s pomoću ovih izdanja započet je proces određivanja sustava simbola (jezik, povijest, književnost itd.) s kojim se većina pripadnika zajednice može identificirati, stvarajući na kraju jak regionalni identitet.²⁹

Međutim, u slučaju Hrvata u Mađarskoj jačanje regionalnoga identiteta ne proizlazi u svakome slučaju iz same regionalne zajednice, nego je ona u određenim razdobljima dobila krila i izvana. U razdoblju nakon Prvoga svjetskog rata jedan je od rijetkih tiskovina za Hrvate u Mađarskoj kalendar *Danica* čiji je podnaslov „kalendar za u Ugarskoj živeće Bunjevce, Šokce, Hrvate, Bošnjake, Raci i Dalmatince”³⁰. U ovome međuratnom razdoblju mađarske vlasti na razini tiska još nisu bile sklone zajedničkoj, južnoslavenskoj medijskoj platformi (kako će to biti nakon Drugoga svjetskog rata), nego je stvoren centralistički medijski pristup prema kojemu su Hrvati u Mađarskoj svrstani u tri kategorije. Prvu skupinu čine Hrvati u Bačkoj i Baranji (većinom Bunjevci, Šokci, Bošnjaci, Raci itd.), tj. štokavci kojima je namijenjena spomenuta *Danica*. Drugu skupinu čine Hrvati kajkavci u Međimurju i Podravini kojima se uređuje list *Topol: društveni, povučljivi i gospodarstveni list slikami za horvatski puk*, a treću gradišćanski Hrvati. Očito je da tadašnja mađarska manjinska politika Hrvatima u Mađarskoj pristupa prema regionalnome principu, i to na temelju narječja (štokavska i kajkavska skupina) te regionalnih posebnosti (gradišćanska skupina). Premda pojedini elementi pristupa mogu biti opravdani (pripadanje istome narječju olakšava komunikaciju), spajanje međimurskih i podravnih Hrvata ipak, bez obzira na pripadanje istomu narječju, može biti upitno zato što ni na razini gospodarske razmjene ni u slučaju društvenih odnosa ove dvije zajednice nisu bile povezane prije Prvoga svjetskog rata. O takvome pristupu govore i sami naslovi *Danice ili Kalendara za bunjevački i šokački narod* u kojima se osim Hrvata, misleći u prvome redu na gradišćanske i pomurske Hrvate, posebno navode Bunjevci, Šokci, Raci, pa čak i Dalmatinci. Slične tendencije opaža i Slaven Bačić u

²⁹ Smatramo da je suvremena identitetska pluralnost Bunjevaca dijelom rezultat navedenih procesa. Naime, poseban, samostalan bunjevački etnički identitet zahvaljujući, među ostalim, i snažnoj pisanoj baštini od kraja 19. stoljeća, raspolaže dovoljno čvrstim sustavom simbola kako bi bio podoban za stvaranje stabilnoga društvenog identiteta te kako bi bio neovisan o ostalim nacionalnim i drugim etničkim identitetima.

³⁰ Riječ je o najdužemu podnaslovu ovoga kalendara, a postojale su i sljedeće varijante: *Kalendar za bunjevački i šokački narod*, *Kalendar za Bunjevce, Šokce i Hrvate* (Mandić 2003: 44).

slučaju podunavskih Hrvata kada navodi sljedeće: „većinski državotvorni narodi, u epohama nacionalnog zanosa te sukoba i borbe za prevlast sa susjednim narodima, koristili su i koriste najrazličitije aktivne mjere koje potiču forsiranje lokalnog imena i aktivno odnarođivanje” (Bačić 2010: 68–69). Pod stranom upravom jak regionalni identitet otežava integraciju u hrvatski nacionalni korpus, dok se postupnim plasiranjem mađarskih nacionalnih simbola u ovim izdanjima jača privrženost mađarskoj državnoj zajednici, a s vremenom može rezultirati i integriranjem u samu mađarsku nacionalnu zajednicu.

Prema navedenom popisu možemo dobiti uvid u sadržaj prvoga broja kalendara *Danice* nakon Prvoga svjetskog rata iz 1923. godine:

- K. L. *Na novu godinu 1923.* 21 – pjesma
- (Anonimno). *Svitski događaji.* 22–24 – tekst
- (Anonimno). *Stogodišnjica Petőfi Šandora.* 25 – biografija
- Petőfi, Šandor. *Narodna pisma.* 26 – pjesma
- (Anonimno). *Genova.* 27–30 – tekst
- (Anonimno). *Gospodarski poslovi.* 31–35 – tekst
- Petőfi, Šandor. *Iz daljine.* 36 – pjesma
- Fejz, Hugolin (Otac). *Duhovni saviti na novu godinu.* 37–39 – tekst
- Petőfi, Šandor. *Krajem sela krčma trošna...* 39 – pjesma
- Kollay, Emanuel. *Pijanstvo.* Kratka pripovijetka megjumurska. 40–43 – pripovijetka
- Petőfi, Šandor. *Mojim roditeljima.* 43 – pjesma
- (Anonimno). *Šale.* 44–47 – šale.

Osim samoga jezika kalendara, koji je mješavina bunjevačkih ikavskih govora s katkad vrlo nezgrapnim formulacijama, odabrani se sadržaj ne može povezati s bunjevačko-šokačkim ili hrvatskim identitetom. Od književnih je sadržaja zastupljena jedino mađarska književnost, i to ključni predstavnik mađarskoga romantizma i rodoljubne književnosti Sándor Petőfi. Hrvatskih autora, pa čak ni bunjevačkih, uopće nema. Vijesti govore o neutralnim događajima, o pokušaju povratka zadnjega austrijskog cara i hrvatsko-ugarskoga kralja Karla IV., o ratovima koji još traju, donose se poučne pripovijetke, šale itd. Uočljiva je briga urednika oko izbora sadržaja. Izabran je regionalni jezik radi lakše komunikacije i plasiranja informacija, nisu prisutni bunjevački ili šokački kulturni sadržaji, dakle regionalni elementi, međutim umjereno se plasiraju temeljni kulturni simboli mađarskoga nacionalnog pokreta, poput *Narodne pisme* (*Nemzeti dal*) Sándora Petőfija, simbola revolucije i samostalnosti

mađarske nacionalne zajednice. Iako je prvi broj zbog sadržaja bio poprilično neuspješan te su urednici bili primorani dodavati djela bunjevačkih autora (Ivana Petreša³¹, Ante Evetovića Miroljuba³²), i nadalje se u svakome broju objavljuju temeljni mađarski nacionalno-kulturni simboli: riječ je o prijevodima prvih, pjevanih strofa mađarske himne (*Himnusz*) Ferenc Kőlcseyja i pjesme *Szózat* Mihály Vörösmartyja³³ (Balić 2014: 41). Osim tekstualnoga sadržaja vrlo je važan i vizualni koji se plasira u ovome kalendaru. U svakome broju nalaze se fotografije mađarskih velikana, političara, živih i umrlih, poput namjesnika Nikole Horthyja, premijera Istvána Bethlena, pjesnika Sándora Petőfija i drugih, dok ilustracija koje bi upućivale na matičnu domovinu ili možda užu regiju uopće nema.

2. 5. Tisak i nacija

Razvoj proizvodnje tiskarskih proizvoda tijekom stoljeća imao je ključnu ulogu u nastanku i brzome širenju raznih društvenih identiteta. Slabljenjem vjerskih zajednica koje su se okupile oko „svetih” jezika (latinski, grčki, hebrejski) počinje jačanje manjih jezika koji se postupno „sakraliziraju”. Sve brža reprodukcija pisma, a time i ideja koje mogu doći do sve većega broja ljudi, počinje se koncentrirati oko lokalnih jezika koji će zbog naravi tiskarskoga kapitalizma (engl. *print capitalism*, prema B. Andersonu) s vremenom dobiti svoj standardni oblik. Ovi se procesi nikako ne mogu smatrati univerzalnima i vremenski određenima jer utjecaj kapitalizma i industrijalizacije nije bio jednak u zemljama zapadne i istočne Europe, pa se stoga navedeni procesi nisu mogli odvijati na isti način u svim zemljama Staroga Kontinenta. U zemljama nekadašnje Habsburške Monarhije, a kasnije Austrijskoga Carstva, do ovih procesa nije moglo doći sve do kraja 18. i početka 19. stoljeća, kada su društvene promjene (započete Francuskom revolucijom) stigle do najistočnijih dijelova kontinenta i prisilile monarhistički uređene višenacionalne države na korjenite promjene. U slučaju spomenute države, u kojoj se već krajem 18. stoljeća pojavljuju prvi znakovi „nacionalnoga

³¹ Ivan Petreš („Čudomil“, Kačmar (mađ. Katymár), 1876. – Baja, 1937.) svećenik je i književnik. Gimnaziju je završio u Baji i Kalači, a bogosloviju u Budimpešti. Služio je u mnogim bačkim naseljima, najduže u Čavolju (1912. – 1937.). Autor je proznih, poetskih i dramskih djela, urednik i suradnik mnogih hrvatskih novina u Bačkoj.

³² Franjo Ante Evetović („Miroljub“, Bácsalmás, 1862. – Valpovo, 1921.), pjesnik. Godine 1881. stupio u franjevački red, nakon studija filozofije i bogoslovije profesor u Dunaföldváru i Baji, od 1900. svećenik u Pečuškoj biskupiji. Objavljivao u *Nevenu*, *Subotičkim novinama*, *Viencu* i dr. (Hrvatska enciklopedija: s. v. Evetović, Franjo Ante).

³³ Potonja pjesma, koja bi se na hrvatski mogla prevesti kao *Usklik*, osim službene himne Mađarske predstavlja i drugu himnu koja se izvodi i pjeva na manifestacijama povodom svih važnijih mađarskih državnih praznika.

buđenja” također ključnu ulogu ima jezik. Odlukom cara Josipa II., koji umjesto latinskoga uvodi njemački kao službeni jezik na području čitave Monarhije, bačena je iskra u barutanu mađarskoga nacionalnog pokreta. Iako je car tu odluku na smrtnoj postelji povukao, pokrenut je nezaustavljiv proces izgradnje modernoga mađarskog jezika koji se temeljio na književnim, crkvenim, dijalektalnim i drugim elementima. Širenjem pak mađarskoga jezika, a time i svih onih elemenata koji se jezikom mogu širiti, pojavile su se reakcije drugih etničkih skupina na području istočne i jugoistočne Europe.

Proučavajući nacionalne procese može se postaviti pitanje zašto određeni nacionalni pokreti prisiljavaju svoje elemente na etnički različito stanovništvo. E. Gellner (1998: 21) tvrdi da nacionalizam ne podnosi nikakve etničke granice unutar državnih granica i da se u njemu „država objektivna potreba za homogenošću” (Gellner 1998: 66). Njegova elaboracija proizlazi iz gospodarskih promjena i industrijalizacije koja zahtijeva efikasno i obrazovano društvo, sposobno za ispunjavanje povećanih očekivanja proizvodnje. Radi toga potrebno je stvoriti društvo s homogenom (visokom) kulturom, sustav u kojemu organizacija mase teče efikasnije od starijih modela kada je kmet bio prepušten na milost i nemilost feudalaca i crkvenih vlasti. Osim toga, u slučaju zajednica koje su etnički bile različite od većinske i vladajuće grupe, odluka o napuštanju vlastite i prisvajanju tuđe kulture temeljila se i na jasno vidljivim beneficijama: asimilacijom je nestao osjećaj izoliranosti, a sudjelovanjem u školskome sustavu steklo se znanje koje je nudilo egzistencijalno bolji život za samoga pojedinca, ali i za njegove potomke.

2. 6. „Délszlávok”³⁴

Nakon uloge tiskanih medija u nacionalno-integracijskim procesima valja se osvrnuti i na pojavu nadnacionalnoga ili višenacionalnoga identiteta pod nazivom „južnoslavenski” (mađ. *délszláv*) u sadržajima raznih tiskovina Hrvata u Mađarskoj. Zbog ključne uloge sovjetskih vojnih snaga i partizanskih pokreta u borbama protiv Hitlerove Njemačke tijekom Drugoga svjetskog rata izgrađena je kolektivna predodžba o slavenskim zajednicama na području Mađarske kao antifašističkim narodnostima. Potaknuti pobjedničkim zanosom i vjerojatno jugoslavenskim partizanima koji su u poratnome razdoblju još boravili na području Mađarske, ubrzo su se organizirali u državne organizacije, utemeljili Antifašistički front Slavena i, štoviše, nakratko formirali svoje administrativno-upravne jedinice s vlastitom „milicijom”

³⁴ Termin *délszlávok* u mađarskome jeziku zbirni je etnonim za južnoslavenske narode.

(Tilkovszky 1998: 130) te pokrenuli novine pod naslovom *Sloboda* već 9. lipnja 1945. Nakon godinu dana iz fronta se izdvajaju Slovaci, s čime je stvoren „Antifašistički front Južnih Slavena” koji je 1947. preimenovan u „Demokratski savez Južnih Slavena” (Blažetin 1998: 30). Ova će organizacija sve do demokratskih promjena biti legitimni predstavnik (i) Hrvata u Mađarskoj. Razdvajanjem je stvoren novi tjednik pod naslovom *Naše novine* te se ubrzo pokreće i *Narodni kalendar*. Prema samim nazivima državnih institucija te pomalo i prema naslovima raznih izdanja u kojima se koriste zbirni nazivi „naš”, „narodni” i sl. vidljivo je da se sa strane vladajuće mađarske i manjinske političke elite (s odobravanjem matične države Jugoslavije) prihvaća princip prema kojemu južnoslavenske etničke zajednice na prostoru Mađarske pripadaju istoj, nedjeljivoj društvenoj zajednici. Posljedice prihvaćanja ideje o suživotu južnih Slavena u Mađarskoj probile su se do svih društvenih struktura i slojeva. Osim zajedničke krovne političke ustanove i medijske platforme pokreće se obrazovanje koje će na svim razinama uvesti program *srpskohrvatskoga* (ili *hrvatskosrpskoga*) odgoja. U formiranju kolektivnoga identiteta zajednice posebno su važni udžbenici koji nastaju u ovome razdoblju. Južnoslavenska ideja najjače se odrazila na kulturni život zajednice, posebno folklor, koji nakon Drugoga svjetskog rata zauzima najviše prostora među kulturnim sadržajima i programima zajednice.³⁵ Zbog ideoloških razloga ni hrvatski jezik nije bio pošteđen promjena. U znaku jezičnoga unitarizma službeni jezik zajednice postaje tzv. *srpskohrvatski* ili *hrvatskosrpski* (mađ. *szerbhórvát* ili *horvátszerb*) koji se pokušava uvesti u sve manjinske institucije, posebno obrazovne. Tako su utemeljene školske ustanove s nazivom „srpskohrvatska škola, gimnazija” gdje se nastava odvijala na „jugoslavenskome jeziku” (Mandić 1996: 9). Ova je politika u slučaju generacija koje su se socijalizirale nakon Drugoga svjetskog rata relativno rano donijela svoje prve plodove, već krajem šezdesetih godina. Kao potvrda toga može se navesti antologija pod naslovom *U kolo* koja je objavljena 1969. godine.³⁶ Od deset pjesnika koji su zastupljeni u antologiji devetero njih pripada hrvatskoj nacionalnoj zajednici, „premda to na temelju jezika nije uvijek jednostavno zaključiti” (Blažetin 1998: 40). Naime, mnogi su tekstovi napisani srpskim jezikom, ćirilicom i latinicom, a tek jedan manji dio na hrvatskome. Iako su se hrvatski književnici u Mađarskoj u kasnijim desetljećima odlučili za hrvatski jezik, posebno u 80-im godinama (Blažetin 1998: 52), očita je tendencija plasiranja južnoslavenskoga/jugoslavenskoga identiteta na svim

³⁵ Nažalost, ne postoje istraživanja o folklornoj praksi koja bi potvrdila ovu izjavu, stoga se ona temelji na iskustvu autora koji je i sam pripadnik zajednice Hrvata u Mađarskoj.

³⁶ Stevanović, Milutin (ur.). *U kolo*. Antologija južnoslovenskih pesnika u Mađarskoj. Budimpešta: Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj, 1969. (bez godine izdanja). Riječ je o prvoj knjizi hrvatskih književnika u Mađarskoj od 1945. (Blažetin 1998: 39).

razinama zajednice, pa tako i u pisanoj riječi. Izdaju se brojni udžbenici, priručnici, pomagala za nastavu srpskohrvatskoga ili hrvatskosrpskoga jezika, obrađuju se „Muzičke tradicije Južnih Slovena u Mađarskoj”³⁷, na sličan način izdaje se knjiga o „srpskohrvatskoj narodnoj poeziji”³⁸ itd. Zbog svih tih tendencija nije slučajno da se kod pojedinih autora, i vjerojatno kod mnogih hrvatskih intelektualaca onoga doba, pojavljuje svojevrsna kriza identiteta, a izlazak iz te krize neki su pronašli u bijegu k zavičajnomu, regionalnomu identitetu i stvaranju na mjesnome idiomu (Blažetin 1998: 52).

2. 7. Hrvatski identitet

Uz sve navedeno, na hrvatsku su zajednicu u Mađarskoj u posljednjih 150 godina utjecali i tiskani mediji koji su sadržajno zastupali pripadanje hrvatskoj nacionalnoj zajednici. U tome pogledu ključno je pitanje samostalnosti hrvatske matične države, posebice ako je riječ o njezinoj vanjskoj politici. Osim izgradnje multilateralnih i bilateralnih odnosa mnoge države imaju poseban pristup prema zajednicama koje etnički pripadaju većinskomu stanovništvu, ali žive izvan granica države.³⁹ Iako je potpunu državnu samostalnost Hrvatska, a time i moderna hrvatska zajednica dobila tek konstituiranjem vlastite države početkom devedesetih, ipak je, u nacionalno-integracijskome smislu, važno bilo i razdoblje prije Prvoga svjetskog rata. Život u zajedničkoj državi nije ometao protok intelektualnoga kapitala, premda su ga udaljenost između Hrvata na području današnje Mađarske i upravno pripadanje mađarskim organima otežavali, jer su do Hrvata i tako trebala stići prvenstveno religiozna izdanja koja su ojačala pripadnost cjelokupnoj hrvatskoj kulturnoj zajednici (npr. popularna izdanja Društva svetog Jeronima).⁴⁰ Po tome je važno i razdoblje od 60-ih godina 20. stoljeća, kada se zahvaljujući smirivanju odnosa između Mađarske i Jugoslavije (nakon Rezolucije IB-a i Revolucije 1956.) granice postupno otvaraju i za Hrvate u Mađarskoj, i kada se nakon gotovo pola stoljeća potpune odsječenosti stvaraju novi kontakti s matičnim narodom (istina, pod strogim okriljem južnoslavenske ideje).

³⁷ Vujičić, Tihomir. *Muzičke tradicije južnih slovena u mađarskoj* = *A magyarországi délszlávok zenei hagyományai*. Budimpešta: Demokratski savez Južnih Slavena; Tankönyvkiadó, 1978. Riječ je o najopsežnijemu radu o hrvatskoj folklornoj baštini u Mađarskoj do danas.

³⁸ Pavlov, Dušan. *Srpskohrvatska narodna poezija* = *Szerbhorvát népköltészet*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1982.

³⁹ Školski je primjer takve države Mađarska koja u susjednim zemljama raspolaže većim mađarskim zajednicama i vodi svjesnu, dugoročnu vanjsku politiku prema njima.

⁴⁰ I ovdje treba naglasiti da su tijekom više stoljeća suživota izgrađene brojne rodbinske i gospodarske veze koje su nakon Prvoga svjetskog rata zapravo prekinute.

Stvarni pomak u tome smislu dogodio se (i mogao se dogoditi) tek nakon osamostaljenja Republike Hrvatske. Određeni krug Hrvata u Mađarskoj tada donosi ključnu odluku kojom se samovoljno ograđuje od južnoslavenske ideje i prihvaća pripadanje hrvatskoj nacionalnoj zajednici, kao njezin ogranak u Republici Mađarskoj. To je bio uistinu važan iskorak u povijesti Hrvata u Mađarskoj koji je potaknuo vodeće članove na formiranje autonomne, hrvatske manjinske politike, što je prihvatila i Republika Mađarska. Tako su utemeljene prve hrvatske civilne organizacije, kao Savez Hrvata u Mađarskoj 1990. godine (Blažetin 1998: 61) koji je politički ujedinio sve hrvatske skupine u Mađarskoj, dok su paralelno ojačani regionalni ogranci saveza, prvenstveno zbog spomenutoga jakog regionalnog karaktera hrvatske zajednice. Uz ove civilno-političke organizacije i novoutemeljene civilne udruge (Organizacija *Mladost*), ustanove koje su u međuvremenu poprimile hrvatski karakter (Hrvatski klub *August Šenoa*, Hrvatsko kazalište u Pečuhu, Hrvatski institut) te veće državne nakladnike (Nemzeti Tankönyvkiadó – Nacionalno poduzeće za izdavanje udžbenika) otvorila se mogućnost za objavljivanje novih hrvatskih izdanja i samostalno hrvatsko nakladništvo. U ovim godinama objavljeno je nekoliko izdanja, a među njima književni sadržaji (Branko Filaković: *Zatajiti korijene tuge i duge*; Đuso Šimara Pužarov: *Djeci a ne samo...*; Josip Gujaš Džuretin: *Iverje / Forgácsok* itd.), etnografska istraživanja regionalnoga karaktera (Đuro Šarošac: *Bosanski Hrvati u okolici Pečuha, ekonomska osnovica seoskog života*; Ladislav Matušek: *Tekstilni motivi aćanskih Bošnjaka* itd.) te se zbog novoga obrazovnog modela nakon razdvajanja u velikoj mjeri pojavljuju novi udžbenici. Iako je nakladništvo na hrvatskome jeziku oživjelo već i prije demokratskih promjena u Mađarskoj (osobito nakon 60-ih godina), koncepcija urednika hrvatskih izdanja koja su se pojavila u samostalnome razdoblju nije se bitno razlikovala od prijašnjih. U ovim knjigama (ovdje ne govorimo o sadržaju udžbenika) nije došlo do redefiniranja bitnih sastavnica nacionalnoga identiteta, izgradnje novoga odnosa prema već samostalnoj Hrvatskoj unatoč „tektonskim” promjenama koje su se dogodile u matičnoj domovini i koje su se odrazile i na ovu zajednicu. U spomenutim etnografskim radovima samo se dijelom redefinirao sustav simbola koji bi trebao biti temelj novome društvenom identitetu, a o definiranju hrvatskoga nacionalnoga identiteta koji bi trebao obilježiti razdoblje nakon devedesetih gotovo da i nema riječi. Tragovi ovih procesa u određenoj se mjeri mogu naći na stranicama periodika, npr. na stranicama tjednika *Hrvatski glasnik* ili u metodičkome časopisu *Naša škola*, koji izlazi 1983., pa nakon veće stanke kontinuirano od 1989. do 2000. Utemeljen kao stručni specijalizirani časopis za hrvatske i srpske pedagoge, nakon osamostaljenja, početkom devedesetih, dobio je sve izraženiji hrvatski karakter i u njemu se pojavljuju tekstovi u kojima se tematizira

razlikovnost hrvatskoga jezika od srpskoga (Mokuter 1991: 5–19), revidira povijesni pregled u udžbenicima za hrvatske učenike (Kolar 1991a, 1991b, 1992) te sličan pristup hrvatskoj književnosti koji je zahtijevao korekciju u novim uvjetima (Blažetin 1994a, Blažetin 1994b). Sudeći prema ovim pokazateljima može se reći da je hrvatski tisak u Mađarskoj u određenim segmentima reagirao na promjene, ali one nisu bile dovoljno temeljite i naglašene svim mogućim kanalima kako bi doprle do svih slojeva društva. Hrvatski je nacionalni identitet u ovome tranzicijskom razdoblju prihvaćen u užemu krugu manjinske elite koja je bila dovoljno moćna kako bi pokrenula opisane promjene i oblikovala buduće hrvatske političke okvire, dok do većih društvenih masa ove promjene nisu stigle ili su stigle, ali su prihvaćene pasivno.

Za redefiniranje je vlastitoga etničkoga i nacionalnoga identiteta najučinkovitiji kanal početkom 90-ih hrvatska manjinska komunikacijska mreža koja se tada sastojala od tradicionalnih tiskanih medija (prvenstveno tjednika i kalendara) te radija i televizije. Svi oni transformirali su se u skladu s novim društvenim pojavama: nakon prestanka izlaženja *Narodnih novina* izlazi *Hrvatski glasnik*, manjinska emisija mađarske televizije pod nazivom *Naš ekran* razdvaja se u *Hrvatsku kroniku* i *Srpski ekran*, a zajednička radijska emisija također je podijeljena na hrvatsku i srpsku redakciju. I u ovome slučaju potvrđeno je da su na institucionalnoj razini hrvatski mediji brzo reagirali na promjene. Preostaje pitanje jesu li oni i sadržajno implementirali integraciju u hrvatski nacionalni korpus, na što je teško odgovoriti bez analize njihova sadržaja. Dodatna je poteškoća to što o hrvatskim čitateljima u Mađarskoj znamo malo, takva istraživanja nisu bila česta iako u zadnjim desetljećima postoji podosta projekata koji se fokusiraju na ovu temu kod drugih zajednica.⁴¹ Jedino takvo istraživanje koje se odnosi na medijske navike Hrvata u Mađarskoj provedeno je na prijelazu iz 20. u 21. stoljeće.⁴² Iz njega možemo izvući odgovore koji su u korelaciji s našim pretpostavkama. Istraživanje je bilo usmjereno prema praćenju hrvatskih medija, ali je ispitanicima postavljeno pitanje i o praćenju drugih manjinskih medija u Mađarskoj. Rezultati su pokazali da veći broj ispitanika i gotovo 20 godina nakon razdvajanja još uvijek prati srpske medije, i to osobito u južnim regijama, poput Baranje i Bačke (Gyurok i Sokcsevits 2001: 90–91). Također je postavljeno i pitanje koje se odnosi na čitateljske (slušateljske/gledateljske) želje. Za sve su medije (tjednik, televiziju, radio) ispitanici jednoglasno napomenuli da bi najviše željeli da se

⁴¹ O povezanosti identiteta i medija u slučaju Mađara u Karpatskome bazenu vidi: Papp 2014. U njemu autor, prema istraživanju koje obuhvaća sve ogranke mađarske zajednice u susjednim zemljama, ustvrđuje kako na jačanje nacionalnoga identiteta i danas (istraživanje obavljeno 2007.) najjače utječu tradicionalni medijski oblici, poput tiskanih serijskih izdanja i knjiga. Ujedno navodi kako tiskani mediji spomenutu „čuvarsku” ulogu mogu održati jedino uz druge „podsustave”, poput obrazovnoga sustava (Papp 2014: 37).

⁴² Rezultati su u obliku posebnoga izdanja objavljeni 2001. godine (vidi popis literature), dok o razdoblju istraživanja nemamo podatke.

više temaziriraju regionalna/lokalna pitanja, i to na regionalnome/lokalnom jeziku, te je izraženo da količina takvih sadržaja nije dovoljna (Gyurok i Sokcsevits 2001: 59, 67). Urednici u zaključku navode kako je „ovo istraživanje dokazalo da je identitet Hrvata u Mađarskoj prvenstveno i prije svega lokalnoga karaktera” (Gyurok i Sokcsevits 2001: 113). Jaka izraženost regionalnih identiteta može se zahvaliti s jedne strane primordijalnom karakteru takvih identiteta koji su lokalnim govorom, prošlošću i mnogim drugim zajedničkim simbolima prisutni u kolektivnome pamćenju određenih zajednica već stoljećima i, podosta promijenjeno i degradirano, postoje do danas. S druge strane, u novim društvenim okolnostima, kada je demokratizacija društva omogućila i manjinskim zajednicama da se o svojim društvenim identitetima slobodno izjasne te nakon što se politička ideja o zajednici južnih Slavena raspala, pojavili su se identiteti koji su u danome trenutku bili najjači da preuzmu ovu ulogu.

Moderni hrvatski identitet tijekom demokratskih promjena nije bio dovoljno čvrst, postojan među Hrvatima u Mađarskoj kako bi u relativno kratkome periodu nadjačao ostale, regionalne, nacionalne i nadnacionalne identitete.⁴³ Za širenje nacionalnoga identiteta, ponavljamo, pored tiskanih i drugih medija, potrebne su institucije (obrazovne, političke, kulturne) koje će širiti razne sastavnice identiteta kako bi doprle do publike. Ove institucije Hrvati u Mađarskoj počinju formirati tek od početka devedesetih, zbog čega se razdoblje identitetske tranzicije nije moglo odvijati u kraćemu periodu.

⁴³ Ova konstatacija nije univerzalna za sve hrvatske subetničke skupine u Mađarskoj, naime u slučaju gradišćanskih, a dijelom i pomurskih Hrvata, u redefiniranju vlastitoga identiteta tijekom devedesetih nadnacionalni južnoslavenski identitet nije igrao važnu ulogu, prvenstveno zbog jezičnih i drugih lokalnih karakteristika. Stoga se, paralelno s pojavom regionalnoga identiteta, bez većih poteškoća počeo širiti nacionalni hrvatski identitet.

3. Hrvatski tisak na prostoru današnje Mađarske za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije

U ovome poglavlju će se opisati stanje hrvatske pisane riječi na području današnje Mađarske za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, tj. od Austro-ugarske nagodbe 1867. do kraja Prvoga svjetskog rata 1918.⁴⁴ U prvome redu zanima nas što se tiskalo za Hrvate u Mađarskoj na hrvatskome jeziku u rečenome razdoblju i prostoru kako bismo imali uvid u to kako je hrvatska pismenost na tlu Mađarske dočekala kraj Prvoga svjetskog rata, tj. odvajanje od matičnih kulturnih središta. Prisutnost hrvatske pisane riječi opisat će se postojećim radovima i istraživanjima, a uzet će se u obzir i određene jedinice izvorne građe na temelju knjižničnih kataloga. U sklopu ovoga rada nije obavljeno istraživanje koje bi evidentiralo sva izdanja na hrvatskome jeziku, već se uvidom u velik dio korpusa s pomoću knjižničnih kataloga predstavlja prisutnost hrvatske riječi na opisanome prostoru u navedenom razdoblju. Posvećenost ovoj temi je poželjna jer su kulturni pokreti i aktivnosti ovoga razdoblja bili izrazito jaki na području Ugarske te su utjecali na sve hrvatske subetničke skupine. Dosadašnji pristupi istraživača istražili su određene elemente većega karaktera, kao što je nakladništvo Ivana Antunovića i podunavskih Hrvata i djelomice tisak gradišćanskih Hrvata. Međutim, ovdje će se obuhvatiti sve hrvatske subetničke skupine na području današnje Mađarske u skladu s terminom *Hrvati u Mađarskoj* i opisati koje su bile zajedničke karakteristike, odnosno posebnost, koje su obilježavale hrvatske tiskovine.

Pisanoj baštini pristupamo prema regionalnome ključu (subetničkim skupinama), prvenstveno zbog jakoga regionalnog karaktera Hrvata u Mađarskoj koji je bio dominantan u 19. stoljeću, a prisutan je i dandanas. Osim preporodnih aktivnosti podunavskih Hrvata koje su osim Bunjevaca uključile jedan dio Šokaca i Bošnjaka u Mađarskoj,⁴⁵ nakladnički pothvati i uredničke koncepcije drugih subetničkih skupina nisu imali slične ciljeve.

⁴⁴ Hrvatska i mađarska historiografija za ovo razdoblje upotrebljavaju i naziv *dualizam* (mađ. *dualizmus*). Zbog gospodarskoga napretka i unutrašnje autonomije, koja omogućuje izgradnju nacionalne države u Ugarskoj, dualizam ulazi u svekoliku mađarsku povijest kao zlatno doba.

⁴⁵ Osim Bunjevaca i Šokaca u prvome godištu *Bunjevačkih i šokačkih novina* često se spominju i „braća” Bošnjaci. Katkad se misli na stanovnike Bosne, ali češće na katoličke Hrvate na području današnje Mađarske. Novine 15. lipnja 1870. donose pjesmu *Pozdrav bošnjacim* (br. Fr. N . - d - ć. 1870: 91). U jednome napisu spominje se „pečuvski Bošnjak” (Blaž 1870: 282) iz kojega postaje jasno da se misli na zajednicu Bošnjaka, katoličkih Hrvata, koji su tada još pretežito živjeli u Budimskoj četvrti grada Pečuha. Od II. godišta, dakle 1871. godine, etnonim *Bošnjak* u novinama se upotrebljava samo za stanovnike Bosne.

Kako bi se tematizirano nakladništvo na hrvatskome jeziku moglo smjestiti unutar širih procesa u regiji, prvi dio pregleda bit će posvećen opisu cjelokupna izdavaštva na području Ugarske i Hrvatske.

3. 1. Razvoj nakladništva za vrijeme dualizma – *od obrta do industrije*

Hrvatska zajednica u Mađarskoj stoljećima je smještena između dvaju kulturnih krugova, mađarskoga i hrvatskoga, Budimpešte i Zagreba. Prema podrijetlu i kulturnim karakteristikama (prošlosti, jeziku, materijalnoj i nematerijalnoj baštini itd.) pripadala je i pripada hrvatskomu kulturnom krugu, a zbog geografskoga položaja i njegovih posljedica, djelomice ili potpuno, tijekom stoljeća integrirana je u mnoge sfere mađarskoga društva. Sve do kraja Prvoga svjetskog rata ona je izjednačeno lavirala između ovih centara, a nakon Trianonskoga ugovora 1920. godine gotovo su sve veze s matičnom zajednicom prekinute.

Tematizirano razdoblje na prostoru cijele Ugarske vrijeme je intenzivnoga ekonomskog i društvenog razvoja. Ovi procesi zahvatili su i nakladništvo, koje se razvilo u posebnu industriju i doživjelo svoj vrhunac u mnogočemu baš u ovome razdoblju na prostoru čitave Ugarske. Iako su knjiga i tisak igrali važnu ulogu već u preporodnome razdoblju, nezaobilaznim komunikacijskim sredstvom postaju tek krajem 19. stoljeća i to iz više razloga. Revolucija u Mađarskoj 1848./1849. i Bachov apsolutizam nisu bili povoljni za nakladničke pothvate u Ugarskoj (osobito za one s nacionalnim sadržajem), ali veće tiskare iz predrevolucijskoga razdoblja poput Tiskare Trattner-Károlyi, Landerer i Heckenast te Tiskare Gusztáva Emicha prosperiraju još godinama oko Nagodbe. U međuvremenu se u Budimpešti pojavljuju nove, kasnije važne tiskare i nakladnici poput Društva sv. Stjepana (utemeljeno 1848.), Tiskare Viktora Hornyánszkyja (utemeljena 1862.), Róberta Lampela i Sámuela Révaija (Zöld 1987: 37) koji će izdavati tiskarske proizvode i na hrvatskome jeziku. Već u ovome razdoblju tiskare ne nude samo uslugu knjigotiska, uveza i drugih klasičnih tiskarskih poslova, nego postupno preuzimaju ulogu nakladnika. Stvaranjem povoljnih uvjeta na tržištu, prvenstveno u Budimpešti, nastaju izdavačke kuće u obliku dioničkih društava (Athenaeum, Franklin, Pallas itd.) koje će ujediniti sve dionice od autora do prodaje (Zöld 1987: 38–40). Izdavanje postaje unosan posao, što dokazuju i brojke: dok 1850. u Mađarskoj postoji tek 75 tiskara, 1866. već ih je 106, 1900. godine 680, a 1914. 1261 (Zöld 1987: 39–40). Paralelno s time povećava se i broj izdanih knjiga (v. Tablicu 1.). U golemome broju izdaju se jeftinija, manje vrijedna izdanja, šund-literatura, bestseleri i sl.

Tablica 1. Broj knjiga i svih izdanja u Mađarskoj (Zöld 1987: 42).

Godina	Broj knjiga	Broj svih izdanja
1878.	272	278
1880.	976	1056
1890.	1420	1474
1900.	1718	1934
1910.	2059	2547
1913.	2111	2146
1918.	1623	1653

Raste i broj prodavača knjiga. Dok se 1868. u 87 mađarskih gradova bilježi 165 prodavača, 1875. u 104 grada posluju već 243 prodavača (Pogány 2004: 69). Kako bi se rast prodaje održao, uvode se novi modeli kao što su putujući agenti (otplata skupljih serija u ratama), tzv. *sortiment prodaja* (preuzimanje knjiga od nakladnika i prodaja vlastitomu krugu čitatelja) te drugi (Pogány 2004: 71–73).

Prema broju pretplatnika raznih listova, članova društva i drugim čitateljskim podacima vidi se da potreba za pisanom riječju krajem 19. i početkom 20. stoljeća naglo raste. Zasižno je u tome veliku ulogu igrala reforma školstva 1868. kojom se uvodi obavezna nastava u Mađarskoj. Broj nepismenih postupno se smanjuje i može se reći da se potencijalan broj čitatelja povećava. Osim toga, treba uzeti u obzir da je tiskana riječ (knjige, novine, časopisi) tada, krajem 19. stoljeća, jedino sredstvo masovne komunikacije i „duhovnoga užitka” i, kao takva, ima monopol u prenošenju raznih društvenih ideja, među ostalim i nacionalno-homogenizacijskih procesa u nekadašnjoj Ugarskoj.

Potreba za tiskanim proizvodima povećava se i na tadašnjim hrvatskim prostorima. Do 1909. u Hrvatskoj je otvoreno 326 knjižara, dok ih je sredinom 19. stoljeća tek desetak. Nastavlja se „institucionalizacija hrvatske kulture” započeta još u prvoj polovini 19. stoljeća (Brešić 2005: 23), postupno rastu pretplate na periodična izdanja, 1876. Matica hrvatska ima oko 500

članova, a 1896. čak 11 525 (Brešić 2015: 326–339). Osim Matice utemeljeno je i Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (osnovano 1868.) koje će imati ključnu ulogu u stvaranju i širenju hrvatske pisane riječi. Odmah nakon utemeljenja Društvo ima 96 članova, 1880. već 4957, 1900. čak 14 806, a 1918. Društvo ima 37 837 članova (Buturac 1969: 22).⁴⁶ Određena serijska izdanja Društva, kao što je kalendar *Danica*, doživjela su ogroman uspjeh i postala nezaobilaznim štivom svakoga kućanstva. Tijekom prve godine izlaženja *Danica* je tiskana u 3 000 primjeraka, 1909. već u 50 000, a 1918. čak u 100 000 primjeraka (Brešić 2015: 340).

Jedan od razloga porasta broja članova i naklade geografska je raširenost spomenutih ustanova čija se mreža prostirala daleko preko granica Trojednice. Iz *Ljetopisa i imenika Književnog društva sv. Jeronima za 1906. godinu* saznajemo kako je većina članova iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Istre, ali je velik broj članova i povjerenika i izvan tih dijelova, zapravo sa svih područja gdje početkom 20. stoljeća žive Hrvati. Za ovu temu važno je istaknuti kako su brojni popisani članovi s područja današnje Mađarske. Tako je jedno povjereništvo društva registrirano u Baji, u franjevačkome samostanu s osmero članova. Riječ je prvenstveno o svećenicima u Baji i okolnim hrvatskim naseljima, ali je među njima i jedan „poljodjelac” te „Ravnateljstvo nadbiskupske gimnazije u Kaloči” (*Ljetopis i imenik...* 1907: 181). Nedaleko od Baje, u Bajaszentistvánu (hrv. Vancaga ili Fancaga, danas dio Baje), također djeluje povjereništvo koje vodi poljodjelac Stjepan Grgić, članovi su također svećenici i redovnici, ali i relativno velik broj ratara – ukupno njih osmero (*Ljetopis i imenik...* 1907: 181). Daleko najveći broj članova s područja današnje Mađarske popisan je tada u Budimpešti, njih 26. Povjereništvo je registrirano pod imenom Dragutina Ungera, „ravnatelja pomoć. ureda kr. hrv.–slav.–dalm. ministarstva”. Budimpeštansko članstvo većinom se sastoji od visokih dužnosnika, prevoditelja i raznih djelatnika u ministarstvima i uredima te od „posjednika” hrvatskoga porijekla (*Ljetopis i imenik...* 1907: 181–182). Povjereništvo Društva u Mohaču pod imenom je „ratara” Stjepana Žužića, a članovi su svećenici, redovnici i seljaci, ukupno njih osmero (*Ljetopis i imenik...* 1907: 183).

Društvo je imalo i svoje članove koji nisu uvršteni ni u jedno povjereništvo, a takvih je, prema spomenutom Ljetopisu, bilo podosta s područja današnje Mađarske. Tako se navode mjesta s tradicionalnim hrvatskim stanovništvom poput Pečuha, naselja Šaroša (mađ. Magyarsarlós), Dušnoka (mađ. Dusnok), Kaćmara (mađ. Katymár), Gare (mađ. Gara), ali su na popisu i članovi iz mjesta u kojima nije bilo brojnijega hrvatskog stanovništva, kao što je Keszthely

⁴⁶ Od 1900. godine članstvo se razlikuje po doživotnim i godišnjim članovima.

pored Balatona ili naselje Kurd u županiji Tolna (*Ljetopis i imenik...* 1907: 186–187). S pomoću popisa možemo zaključiti kako se hrvatska tiskana riječ prije Prvoga svjetskog rata širila i na području današnje Mađarske, dok spomenuti sastav članova, njihovo zaposlenje te mjesto u kojemu žive upućuje na to da hrvatska pisana baština nije bila isključivo „sredstvo” svećenika, redovnika i crkvenih osoba, već krajem 19. stoljeća sve više dopire do građanskoga društva i seoskih zajednica.

3. 2. Hrvatsko nakladništvo u Gradišću

U izdavanju hrvatskih izdanja za vrijeme dualizma među Hrvatima u Mađarskoj svakako se ističu dvije zajednice: gradišćanski Hrvati i podunavski Hrvati (Šokci, Bunjevci itd.). Povećana produkcija hrvatskih tiskovina u skladu je sa širim trendovima u nakladničkom polju koji su opisani u prethodnome poglavlju. Manjinsko nakladništvo dodatno je potaknuto zakonodavnim aktima mađarske vlade, prvenstveno XLIV. zakonom o pravima narodnosti iz 1868. godine. Riječ je o prvome takvom zakonu na području Ugarske koji je u vremenskome kontekstu bio poprilično liberalan, dao određene povlastice narodnostima u Ugarskoj. Međutim, vrijeme je potvrdilo da se tzv. *manjinsko pitanje* (mađ. *nemzetiségi kérdés*) u Ugarskoj nije riješilo ni spomenutim zakonom. Štoviše, negativna je spirala manjinskih problema dovela do raspada višenacionalne Austro-Ugarske Monarhije.

Iz citiranih radova o gradišćansko-hrvatskome tisku saznajemo da su se nakladnici većinom suočavali svagdje s istim problemima. Glavni je izvor problema tada najčešće financiranje, koje je bilo nestabilno i sa strane izvora (pretplate), ali i sa strane rashoda koji su se često mijenjali (npr. tiskarski troškovi, problem inflacije i dr.). Bez državne potpore i potpore većih institucija ova su izdanja primorana financirati sebe sa tržišta, što je bilo nerealno očekivanje s obzirom na male, segmentirane hrvatske zajednice koje su u ovome razdoblju već duboko zahvaćene procesom akulturacije.⁴⁷ Slikovit je primjer navedenoga problema slučaj svećenika Martina Meršića st. iz Velikoga Borištova koji je morao prodati kravu kako bi podmirio troškove oko izdavanja *Kršćanskih hrvatskih novina* (Berlaković 1985: 3).

U skladu s čitateljskim navikama ostalih hrvatskih krajeva te kao etapa u procesu prijelaza od knjige prema novinama i časopisima (Brešić 2005: 19), u Gradišću se vrlo rano pojavljuju hrvatski kalendari. Kiseški učitelj Jura Horvat izdao je u Pešti 1864. *Kerstjanszko*

⁴⁷ Od 1918. do danas gotovo svako hrvatsko serijsko izdanje u Mađarskoj financirat će se, djelomice ili potpuno, iz javnoga proračuna.

Katolicsanszki kalendar na presztupno leto 1864. po narodjenju Krisztusevom. Taj kalendar izlazi 13 puta, zadnji 1903. godine. Važan spomenik hrvatske pisane riječi u Gradišću je i kalendar Mate Meršića Miloradića⁴⁸ *Kalendar Svete Familije...* koji izlazi od 1903. do 1919. u Juri (mađ. Győr). Treba spomenuti i *Hervatski kalendar sv. Antona Paduanskoga...* koji je izlazio od 1903. do 1922. u Kisegu (mađ. Kőszeg) (Fazokas i Folger 1985: 107–109). U povijesti gradišćanskohrvatskoga tiska presudnu ulogu imaju *Naše novine*, prvi hrvatski list u Gradišću koji izlazi od 1910. do 1922. u Juri. Urednik novina bio je doktor prava Štefan Pinezić.⁴⁹ Iako su napisi bili cenzurirani i iako su često objavljivani prevedeni tekstovi iz mađarskih novina, u njima se nalazi i poneko kritičnije mišljenje, a najjači je zagovornik hrvatske ideje u njima bio pjesnik Mate Meršić Miloradić. Prema Vranješ-Šoljan (1985: 12) novinama su htjeli integrirati razasute, nejedinstvene i jednim dijelom već asimilirane hrvatske zajednice na zapadu Ugarske.

Iz teksta koji govori o pokretanju *Naših novina* saznaju se važne informacije s pomoću kojih se može jasnije opisati i shvatiti tematizirano razdoblje. U njemu piše da se sastanak gradišćanskohrvatskih uglednika, na kojemu je dogovoreno pokretanje novina, održao u Šopronu na mađarskome (*sic!*) jeziku (Meršić 1985: 75–76). Novine su imale konzervativno-kršćanski karakter, a jedna je od najžešćih tema bilo pitanje utjecaja Crkve na škole (Emrich 1985: 29). Nakon što je prvi broj izdan o trošku članova uredništva, novine u prvome razdoblju imaju velik broj pretplatnika (Meršić 1985: 76, 78) i izlaze još i u ratnim vremenima, sve dok nisu ukinute nakon Prvoga svjetskog rata zbog optužbi da huškaju protiv Austrije. Prestaju izlaziti 25. ožujka 1922. (Tobler 1985: 82).

3. 3. Podunavski Hrvati

Pored gradišćanskih Hrvata na zapadu krajem 19. stoljeća još jedan udaljeni ogranak hrvatskoga naroda doživljava preporod na području nekadašnje Ugarske, a to su bili tzv. podunavski Hrvati koji su danas razdijeljeni u nekoliko država. Hrvatske skupine na tim

⁴⁸ Mate Meršić Miloradić (Frakanava/Frankenau/A, 1850. – Hrvatska Kemlja/Horvátkimle/MAĐ, 1928.), svećenik, pjesnik, kulturni djelatnik. Školovao se u rodnom mjestu, Kőszegu i Győru. Službovao u raznim gradišćanskohrvatskim naseljima. Izdavač i urednik knjiga i novina (Lit.: Leksikon hrvatskog iseljništva i manjina: s. v. Mate Meršić Miloradić)

⁴⁹ Štefan Pinezić/Pinezić István (Pajngrt/Baumgarten/A, 1879. – Šopron/Sopron/MAĐ, 1962.), doktor prava, važna osoba društvenog života Soprona prve polovice 20. stoljeća. Posebna je tema zaposlenje, tj. profesija pokretača hrvatskih novina u onodobnoj Ugarskoj. Crkvene su osobe često bile inicijatori i glavni urednici raznih tiskovina, a bilo je i predstavnika drugih struka, poput pravnika. Prema dostupnim saznanjima, osobama koje su bile zaposlene u državnim službama, npr. nastavnicima, nije bilo preporučljivo baviti se sličnim pothvatima, a ako su ipak krenuli ovim putem bili su izloženi pritiscima ili prijetnjama. O jednome takvom primjeru znamo iz Bačke, a riječ je o učitelju Miji Mandiću, uredniku *Nevena*, koji je bio primoran ostaviti uredništvo jer nije dobio odobrenje nadležnih (Skenderović 2017: 234).

prostorima nazivaju se raznim etnonimima, npr. *Bunjevci*, *Šokci*, *Raci*, *Dalmatini* itd., a često se za njih upotrebljava zajednički naziv *podunavski Hrvati* jer su naselili šira područja uz rijeku Dunav i jer su u određenim razdobljima bili povezani različitim integracijskim procesima. Nedvojbeno je da Hrvati na ovome području, zahvaljujući aktivnomu djelovanju redovnika, posebice franjevac, raspolažu vrijednom pisanom baštinom i prije 19. stoljeća (vidi Kujundžić 1969), što je svakako doprinijelo stvaranju bogate nakladničke produkcije u tematiziranome razdoblju.

Uspoređivanjem položaja i problema može se primijetiti mnogo sličnosti između podunavskih i gradišćanskih Hrvata. Premda obje zajednice imaju svoje uglednike na visokim državnim, crkvenim i drugim položajima, velik problem predstavlja rana asimilacija u prvenstveno mađarsku zajednicu i politička podijeljenost krajem 19. stoljeća (Skenderović 2017: 220–221). U ovome se razdoblju pojavljuje Ivan Antunović, „preporoditelj podunavskih Hrvata”, i 1870. pokreće *Bunjevačke i šokačke novine* u Kalači, gradu koji se danas nalazi u Mađarskoj (mađ. Kalocsa). Možda ni sami pokretači to nisu imali u vidu, ali novine su imale veći zadatak od pukoga informiranja i obavještavanja. One su okupljale suradnike od kojih su kasnije mnogi bili nositelji bunjevačko-šokačkoga narodnog pokreta (Skenderović 2017: 231). Iako su imale kratak period izlaženja (do 1872., pa s *Bunjevačkom i šokačkom vilom* do 1876.), Antunovićev pothvat ne može se smatrati završenim s ugašenim novinama, jer su one osigurale put kasnijim periodičnim izdanjima i knjigama, npr. listu *Neven*, koji izlazi od 1884. pod uredničkom palicom Mije Mandića u Baji, ili *Subotičkoj Danici*, godišnjaku Paje Kujundžića koji izlazi od 1884. Sva navedena izdanja Hrvata na tim prostorima, i još mnoga druga, imala su ključnu ulogu u društvenim procesima svih razdoblja te se može izjaviti da bi formiranje suvremene hrvatske zajednice u Vojvodini bilo mnogo teže bez spomenute bogate pisane baštine na hrvatskome jeziku.

U ovome razdoblju izlaze i udžbenici za škole s „bunjevačko-šokačkim nastavnim jezikom”. Kao najpoznatijega autora hrvatskih udžbenika toga razdoblja treba spomenuti Ivana Mihalovića⁵⁰ i njegov prijevod čitanki Ignáca Báránya s mađarskoga jezika na prilagođenu inačicu ikavice. Prvi takav udžbenik izlazi 1872. pod naslovom *Početnica za katoličke pučke učione*, a doživio je ukupno sedam izdanja (Velin 1977: 87). Za ovaj je rad posebno

⁵⁰ Ivan Mihalović (mađ. Mihálovics János, Baja, 20. svibnja 1820. – Baja, 24. prosinca 1877.) bio je učitelj u Gornjemu Sentivanu (mađ. Felsőszentiván), Harkanovcima i Mohaču te pomoćni profesor učiteljske škole u Baji. Autor je hrvatskih udžbenika za Šokce i Bunjevce u Ugarskoj, Ilirske gramatike, Ilirsko-mađarskoga rječnika te suradnik mnogih hrvatskih i mađarskih novina (Mihálovics 2016: 311-312).

zanimljivo to da na području današnje Mađarske, u Gari, učitelj Mijo Mandić 1880. izdaje udžbenike za zemljopis, povijest i čitanke (Skenderović 2017: 236).⁵¹

U vezi s Hrvatima u Mađarskoj vrijedno je istaknuti i važnost franjevačkoga samostana u Baji. U ovome uporištu hrvatske kulture u Bačkoj djelovali su brojni franjevci koji su imali važnu ulogu u narodnome pokretu podunavskih Hrvata (npr. Mladen Barbarić, Ante Evetović Miroljub i dr.). Njihovu uključenost u hrvatske nacionalno-integracijske procese dokazuje spomenica izdana 1893. u Zagrebu pod naslovom *Ibrišimoviću 1893. franjevački bogoslovi*. U uvodniku spomenice pod naslovom *Hrvatska propasti neće* potpisali su se „Franjevački bogoslovi redodržave Kapistranske u Baji na dan sv. Marka 1893.” (Skenderović 2017: 262). Ovi podatci dokaz su postojanosti hrvatske pisane riječi i uključivanja Hrvata na ovim prostorima u hrvatske kulturno-integracijske procese koji su nastankom novih država i granica nakon Prvoga svjetskog rata velikim dijelom prekinuti.

Zbog posebne važnosti i utjecaja na hrvatski tisak na ugarskome području – ne samo u tematiziranome razdoblju, nego sve do danas – periodična izdanja Ivana Antunovića, *Bunjevačke i šokačke novine* i *Bunjevačka i šokačka vila* (u nastavku BŠN i BŠV) zavređuju detaljniji pristup. Antunovićeve novine sastoje se od devet godišta, tri godišta *Bunjevačkih i šokačkih novina* (1870. – 1872.) i šest godišta *Bunjevačke i šokačke vile* (1871. – 1876.). Od 1871. godine izlazi BŠV kao podlistak BŠN-a sve do 1. srpnja, od kada izlazi kao poseban list. Iako je BŠV zamišljena kao književni i kulturni podlistak, ona postupno preuzima ulogu BŠN-a, i u njoj se pojavljuju politički, programatski i edukativni tekstovi koji će biti prisutni sve do kraja izlaženja.

Nakon manjinskoga zakona iz 1868. godine – koji je u nagodbenoj Ugarskoj stvorio nove odnose i ulio nadu manjinskim zajednicama – Ivan Anunović (Kunbaja, 1815. – Kalača, 1888.), naslovni biskup u Kalači, pokreće spomenute listove. Utemeljio je novine koje će u južnome Podunavlju biti važne u narodnome preporodu Hrvata u drugoj polovini 19. stoljeća. Razlog pokretanja novina najbolje opisuje sam urednik Antunović na stranicama BŠN-a: „Kako bi se ovom zlu na put moglo stati, i najposli sam na tu misao došao: da je jedini spas u izobraženju, a za izobraženje najpodobnije obćilo poučne i zabavne novine, to su moje misli, i čuvstva, da li su dobra? To neka sudi bog” (Antunovich 1871). U dodatku zadnjemu broju I. godišta BŠN-a, u kojemu urednik odgovara na pisma koja ga optužuju za panslavizam i

⁵¹ Valja spomenuti i katekizme koje su tada redovito sastavljali hrvatski svećenici za škole (Skenderović 2017: 232).

jugoslavizam, iscrpno i otvoreno iznosi svoje mišljenje. Prema ovoj izjavi postojeće „zlo”, tj. asimilacija, odnarođivanje, mađarizacija i germanizacija jedino se mogu spriječiti s pomoću „izobraženja”, tj. naobrazbe, obrazovanja, i to uz „poučne i zabavne novine”, dakle uz list koji će stizati u domove bunjevačkih i šokačkih obitelji, koji će se čitati, biti popularan te sadržaj prilagođavati zahtjevima publike.

Sudeći prema Antunovićevim tekstovima u BŠN-u i BŠV-u, glavni je urednik imao velike planove nakon spomenutoga manjinskog zakona. Vjerovao je u nove pravne okvire koji će pomoći bunjevačkomu i šokačkomu puku uzdići se „na ono mjesto, koje mu je po građanskim zakonu obilježeno” (Evetović i Krmpotić 2002: 63). Uvidio je da svoj preporodni program ne može provesti bez komunikacijskih modela koji su dopirali do šire čitateljske publike, bez periodičnih izdanja, te u okviru vlastitih (financijskih i kadrovskih) uvjeta izabrao je medij koji na tjednoj razini donosi nove informacije svojim čitateljima na hrvatskome jeziku druge polovine 19. stoljeća. U razdoblju sve bržega opismenjavanja širih slojeva društva na ovim prostorima (zadnja četvrtina 19. stoljeća) bilo je ključno pokretanje novina na materinskome jeziku i sa sadržajem koji usporava akulturaciju i asimilaciju ovdašnjega hrvatskog puka. Zakašnjenje od samo jednoga desetljeća moglo je biti kobno i rezultirati manjim brojem potencijalnih hrvatskih čitatelja, nedostatkom kritične mase bez koje bi slični pothvati, poput pokretanja novina na hrvatskome jeziku, bili vjerojatno neizvedivi. Efikasnost periodike u postizanju, primjerice, integracijskih ciljeva potvrđuje i suvremena teorija kada navodi da „časopis prostorno dopire dalje od knjige te šire i brže mijenja socijalnu i kulturnu sliku pokrivenoga prostora” (Brešić 2005: 108).

O konkretnoj publici Antunovićevih novina znamo vrlo malo. Stjepan Grgić u *Nevenu* 1886. govori o tome koliko je BŠV imala pretplatnika 1876., kada je urednik bio Blaž Modrošić. U Suboticu je poslano 40 primjeraka, Zagreb 52, Varaždin 43, Sentištvan (mađ. Bajaszentistván, danas dio Baje) 32, a Gornji Sv. Ivan (mađ. Felsőszentiván) 16. Grgić dodaje kako su to premale brojke s obzirom na stvarni broj bunjevačkoga i šokačkoga stanovništva npr. u Subotici (Evetović i Krmpotić 2002: 73). Zbog toga će glavni urednik BŠV-a Blaž Modrošić u zadnjim brojevima zahvaliti na potpori Hrvatima u udaljenijim krajevima i ukazati na glavni uzrok nestanka BŠN-a i BŠV-a: „Hvala iskrena Slavoncem, Hrvatom, Međimurcem i Istranom, koji su osobitom ljubavju negovali „Vilu”, ni neznajući morda, da je ona među ugarskimi Bunjevci i Šokci kojim je ponajvećma namijenjena, a najslabije razširena, promašila svoju svrhu” (Modrošić 1876: 55). BŠN i BŠV dugoročno su bile neodržive na račun urednika, bez većega broja stalnih pretplatnika ili bez nekih donatora.

Postojeći i akutni problem asimilacije i nestanka bunjevačke zajednice u Podunavlju Antunović je, prema navedenom citatu, htio riješiti s pomoću „izobrazbe”, putem „poučnih i zabavnih novina”. Moguće je zapitati se zašto Antunoviću nije odgovarao školski sustav, standardni oblik širenja znanja koji u tome razdoblju zahvaćao sve šire slojeve društva. U drugoj polovini 19. stoljeća mađarska država postupno preuzima školski sustav od Crkve i mađarski nacionalni koncept sve jače prodire do same nastave i sadržaja udžbenika,⁵² čime dolazi do savršenoga sredstva za homogenizaciju, za provođenje nacionalno-integracijskih procesa. Mreža koja dolazi do svih razina društva i uključuje većinu stanovništva najefikasniji je državni aparat za postizanje određenih ciljeva, primjerice za integraciju različitih etničkih zajednica, zbog čega je nedostatak hrvatskih obrazovnih institucija za Antunovićevu publiku bio jedan od ključnih razloga za pokretanje novina.

Integracija zajednice neizvediva je bez standardizacijskih procesa. Zbog toga se, primjerice, normira jezik koji treba znati svaki pripadnik nacionalne zajednice, formira se jedinstvena i zajednička prošlost koja se uči u sklopu školske nastave i, slično drugim procesima, standardizira se i nacionalna kultura. Kulturna homogenost važan je preduvjet stvaranja nacionalnih zajednica, tj. svi pripadnici moraju naučiti i poznavati jedinstvenu nacionalnu kulturu (Gellner 1998: 55) te se moraju s njom povezati, identificirati. Antunovićeva publika u Južnoj Ugarskoj, tj. Bunjevci i Šokci u razdoblju Austro-Ugarske Monarhije bili su umreženi u mađarski obrazovni sustav koji postupno postaje sredstvom mađarske nacionalne integracije. Nemađarsko je stanovništvo također pohađalo mađarske škole u kojima je manjinska komponenta većinom iscrpljena u učenju pisanja i čitanja u nižim razredima, bez poučavanja vlastite prošlosti, kulture i drugih sastavnica nacionalnoga identiteta.⁵³ Kako je to slikovito opisao E. Gellner (1998: 70), moderna nacionalna kultura zahtijeva posebnu njegu, ona je poput kulturnih biljki (suprotno od divljih) koje ne bi postojale i preživjele bez čovjekove njege. Za održavanje takvih kultura potrebne su goleme ustanove, institucije, sustavi čije održavanje iziskuje ogromna sredstva, kao što je to, primjerice, obrazovni sustav. Antunović je bio primoran iskoristiti druge kanale, izgraditi svoj „obrazovni sustav”, obrazovanje izvan okvira državnih škola, za što je najprikladnija bila „institucija” novina.

⁵² O hrvatskoj nastavi u školama za bačke Hrvate vidi Skenderović 2017: 266–267.

⁵³ Iz ovoga razdoblja teško je pronaći sačuvan udžbenik za Hrvate u Mađarskoj na hrvatskome jeziku. Pretpostavljamo da je njihov sadržaj, osobito iz identitetskoga aspekta, sličan sadržajima iz razdoblja između dvaju svjetskih ratova, u kojima dominiraju mađarski nacionalni sadržaji, a prešućuje se bilo koja povezanost s matičnom zajednicom. O hrvatskome školstvu u Baranji za vrijeme dualizma vidi disertaciju Jakaba Ferkova: *A baranyai horvátok közművelődéstörténete a dualizmus korában* (Pécs, 2013.)

Slično navedenim procesima i na stranicama BŠN-a i BŠV-a odvijala se određena homogenizacija koja je zahvaćala nekoliko područja i tema. Tako je započelo definiranje zajedničke prošlosti, tematizirano je pitanje porijekla, odakle dolaze Bunjevci, koja je njihova pradomovina npr. u tekstovima *Jedna žalostna grana slavianska* (Zvonimir 1870: 11), *Nešto o ličkim bunjevcim* (Pavelich 1870: 35-36) i dr. Velik korpus tekstova bavi se pitanjem književnoga, standardnoga jezika. U svojim periodikama Antunović se odlučio za uporabu hrvatskoga jezika prema pravopisu Zagrebačke filološke škole (Bačić 2004: 33), što je bilo vrlo važno za daljnji razvoj bunjevačke zajednice u Bačkoj, a o težini teme svjedoče brojni tekstovi u kojima Antunović i drugi autori o tome vode zanimljivu polemiku s čitateljima. Takvi su napisi *O ravnopravnosti jezika u Subotici* (*O ravnopravnosti jezika...* 1870: 31), *O pravopisu bunjevačkom* (Pekanovich 1870a: 91-92), *O bunjevačkom jeziku* (Vuk-o-ć 1870: 109-110), *O pravopisu bunjevačkom* (Pekanovich 1870b: 229-230) i drugi. Uvidom u većinu brojeva BŠN-a i BŠV-a može se zaključiti da su najžešće rasprave vođene o ovome pitanju te da mu je posvećen i najveći broj tekstova.

3. 4. Oaze hrvatskoga nakladništva – Budimpešta i Pečuh

Pored spomenutih središta hrvatske pisane riječi na prostoru današnje Mađarske, Hrvata u Gradišću i podunavskih Hrvata, postoje još najmanje dva uporišta koja su imala važnu ulogu u izdavanju hrvatskih knjiga za vrijeme Austro-Ugarske, a to su Pečuh i Budim-Pešta.⁵⁴

Koja je uloga Budima u povijesti hrvatske pisane baštine i općenito hrvatske kulture nije potrebno detaljnije objašnjavati hrvatskoj stručnoj publici. Osim mnogih drugih hrvatskih knjiga, ovdje se tiska Katančićev prvi cjeloviti prijevod Biblije na hrvatski jezik 1831. ili Gajev pravopis 1830., temeljna djela hrvatske kulture, zbog čega Budim zauzima istaknuto mjesto na karti svekolikoga hrvatskog nakladništva. Svemu tome prethodila je djelatnost „Hrvatskog budimskog kulturnog kruga” (Hoško 2015: 17–18), stvaralačkoga središta franjevac koje je stoljećima bilo važno uporište hrvatske pisane riječi na ugarskim prostorima. Članovi budimskog kruga bili su franjevci iz Slavonije, Bosne, Hercegovine i Dalmacije, a kasnije i sve više pripadnika hrvatskih skupina na području današnje Mađarske, koji su uz stvaranje na materinskome jeziku vodili brigu i o hrvatskim vjernicima vlastitoga pastoralnog područja (Skenderović 2006: 195–196).

⁵⁴ Spajanjem posebnih gradova Budima i Pešte 1873. nastaje grad Budimpešta.

Budim-Pešta je i za vrijeme dualizma važno središte hrvatske tiskane riječi. Tiskaju se izdanja koja su po tematici i profilu vrlo različita. U skladu s dosadašnjom tradicijom objavljuju se molitvenici, poput Budanovićeve *Slave Božje...*⁵⁵ i *Velike slave Božje*⁵⁶, a pojavljuju se i stručna izdanja kojima je cilj prebroditi jezične barijere između dvaju naroda. Antun (Antal) Zdellar izdaje *Hrvatsku gramatiku za polaznike vojne akademije 'Ludoviceum'* u Budimpešti 1882.⁵⁷ Sveučilišni profesor u Budimpešti Ede Margalits 1898. objavljuje poznati *Rječnik hrvatskog i magjarskog jezika*⁵⁸, i to u jednoj od najprestižnijih mađarskih izdavačkih kuća Athenaeum. Mogu se navesti i udžbenici za vjeronauk, katekizmi tiskani u Budimpešti (poput *Rimo-katoličkog katekizma i biblije...*⁵⁹ iz 1909. ili *Male Biblije Staroga i Novoga zakona za međimursku školsku djecu*⁶⁰ tiskane 1914.) te još mnoga druga izdanja na hrvatskome jeziku koja bi uistinu zaslužila cjelokupan popis i evidenciju.

Iz aspekta hrvatskoga tiska zasigurno je manje tematiziran od Budima i Pešte grad Pečuh, središte Baranjske županije, premda je također riječ o važnome uporištu hrvatske pisane riječi u 18. i 19. stoljeću, a može se reći da tu ulogu ima i danas. Velik broj izdanja na hrvatskome jeziku u ovome gradu plod je različitih okolnosti od kojih su možda najvažnije sljedeće: ključan položaj samoga grada Pečuha, njegova blizina s raznim hrvatskim središtima, stoljetna prisutnost Hrvata u gradu i okolnim naseljima, teritorijalna rasprostranjenost Pečuške biskupije koja je stoljećima vodila brigu i o hrvatskim vjernicima u Slavoniji, Baranji i Srijemu i dr. Nijedan pečuški biskup nije mogao zaobići prisutnost hrvatskih vjernika na području svoje biskupije, pa tako ova biskupija tijekom stoljeća potiče izdavanje knjiga na hrvatskome jeziku kako bi se velikomu broju hrvatskih vjernika ponudila religiozna literatura na materinskome jeziku.

U Pečuhu se već u 18. stoljeću tiskaju knjige na hrvatskome jeziku, i to u tiskari prvoga pečuškog tiskara Jánosa Engela (koji je na čelu tiskare bio od 1773. do 1795.). Malo se naglašava podatak da je prva cjelovita knjiga koja je izdana u ovoj tiskari 1773. godine

⁵⁵ Lajčo Budanović: *Slava Božja u molitvama i pismama*. Subotica, 1902., tiskom Štefaneuma (Stephaneum) u Budimpešti. Određeni izvori kao godinu izdanja navode 1902. dok je u katalogu NSK-a za ovo izdanje zabilježena godina 1901.

⁵⁶ Lajčo Budanović: *Velika slava Božja u molitvama i pismama. Kršćansko-katolički molitvenik*. Novi Sad: 1908., tiskom Štefaneuma (Stephaneum) u Budimpešti.

⁵⁷ Zdellar Antal: *Horvát nyelv tan és Magyar Kir. Honvédségi Ludovika Akadémia hallgatói számára*. Budapest: Légrády Testvérek, 1882.

⁵⁸ Margalits Ede: *Horvát-magyar és magyar-horvát zsebszótár tekintettel a két nyelv szólásaira* = *Rječnik hrvatskog i magjarskog jezika*. Budapest: Athenaeum, 1898.

⁵⁹ *Rimo-katolički katekizam i biblija za početnike za drugi razred nižih pučkih škola, zajedno s učivom prvoga razreda*. Budimpešta: Nakl. Društva Svetoga Stefana, 1909.

⁶⁰ Pokorny, Emanuel: *Mala Biblija Staroga i Novoga zakona za međimursku školsku djecu*. Budimpešta: 1914.

tiskana na hrvatskome jeziku⁶¹ (Nyakas 1934: 33). U Pečuhu djeluje i hrvatski tiskar Stipan Knežević, Engelov zet, koji preuzima propalu tiskaru od svoje punice 1815. (Nyakas 1934: 53). U razdoblju od 22 godine objavljuje 80 izdanja (manjega i većega formata) na latinskome, mađarskome, njemačkome te na hrvatskome jeziku.⁶² Zbog odgađane modernizacije i drugih financijskih problema pečuški biskup Ignác Szepeszy 1830-ih godina pokreće novu, biskupsku tiskaru, nakon čega Kneževićeva tiskara propada.

O snažnoj prisutnosti hrvatske pisane riječi i uključivanju pečuških Hrvata u hrvatske nacionalno-kulturne procese tijekom 19. stoljeća govori nekoliko podataka. U knjizi Mire Kolar-Dimitrijević spominje se da su franjevci u Pečuhu 1939. napisali pismo Ljudevitu Gaju u kojemu ga mole da im pošalje *Ilirske narodne novine* te, ako su izišle, pjesme „ilirzke” kako bi bolje poznavali „stihotvorje ilirzko”. Prema Kolar-Dimitrijević autor je pisma ilirac Ferdo Rusan koji je jedno vrijeme boravio u Pečuhu (Kolar-Dimitrijević 2004: 24–25). Spomenimo i utemeljenje Čitaonice mladeži ilirske u Pečuhu 1939. godine, tek godinu dana nakon prvih u Varaždinu, Karlovcu i Zagrebu. Aktivnosti društva proširile su se i na druge umjetnosti poput glazbe i kazališta, u čemu je veliku ulogu imao i spomenuti Ferdo Rusan (Prodan 2008: 27–28).

Iako u mađarskim gradovima poput Pečuha asimilacija zauzima sve veći zamah do kraja 19. stoljeća (vidi Tordinac 1986: 9–10) i u tematiziranome se razdoblju izdaju knjige na hrvatskome jeziku:⁶³

- Josip Schrenpf: Crkveni obrednik za učitelja i orguljaša. Sadržaje: crkvene obrede i večernje za cielu godinu. U Pečuhu: Licejska Tiskara (K. Fesztl), 1887.
- Ivan Jozgić: Katekizmo-molitvenik školskoj mladeži i odraslim katolikom. U Pečuhu: tiskom Mijata Feilera, 1891.

Ponovno se tiskaju i najpopularniji molitvenici, npr. Gerdeničev (Stipan Gerdenić/ch) poznati molitvenik *Vrata nebeska* 1872. (Prodan 2008: 30), ali i važna lingvistička građa poput *Praktične ilirske gramatike* (mađ. *Gyakorlati ilir nyelvtan*) učitelja Ivana Mihalovića iz

⁶¹ *Xivot majke boxje kraljice, i gospoje nasse prisvete divice Marie popraviteljice grija Eve, i popraviteljice milosti...* Pečuh: Engel, 1773. Sa španjolskoga preveo Antun Bačić. Iste 1773., vjerojatno odmah nakon otvaranja tiskare, Engel tiska knjižicu na latinskome jeziku u kojoj se predstavlja raspoloživi font slova. Prodán (2008: 19) navodi kako je prva hrvatska knjiga u Pečuhu tiskana 1776. i da je ona objavljena prije prve hrvatske knjige u Osijeku. Budući da nije pronađena spomenuta knjiga iz 1776., pretpostavljamo da se ovaj podatak odnosi na *Xivot majke boxje...* iz 1773.

⁶² Jedna takva hrvatska knjiga koja se nalazi i u digitalnome katalogu sveučilišne knjižnice u Pečuhu molitvenik je i pjesmarica *Molitve i pisme...* pečuskoga biskupa Ignáca Szepesyja objavljena 1832. u Pečuhu „slovima Stipana Knezevicha”.

⁶³ Jedinice se donose dosljedno prema zapisu kataloga.

1874.⁶⁴ Još jedan važan i neistražen segment hrvatske kulture Pečuha u razdoblju Austro-Ugarske Zbor je redovničke mladeži bosanske koji je nakon utemeljenja 1855. u Đakovu jedno vrijeme boravio u Ostrogonu (mađ. Esztergom), a 1883. preselio se u Pečuh. U tome gradu društvo koncentrira svu svoju imovinu, pa tako i bogatu knjižnicu s brojnim hrvatskim izdanjima. Povodom 30. godišnjice utemeljenja 1885. Zbor izdaje knjigu u Pečuhu pod naslovom *Trijestgodišnja povjest Književnog društva redovničke mladeži bosanske*. Već prema naslovu vidljivo je da su redovnici uz duhovničku službu veliku pozornost posvetili književnosti, ujedno i kulturnome te narodnom preporodu Hrvata. Autor predgovora ističe polustoljetnu prošlost „hrvatske književnosti”, slavi Ljudevita Gaja, „uskrisitelja sviesti narodne” te o prošlosti hrvatske književnosti navodi sljedeće:

Mi hrvati, razsijani po Hrvatskoj, Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, Istri, Magjarskoj i Slavoniji, još odprila imadosmo svoju književnost, ali takovu, koja je na slabih temelji, na provincijalizmi, počivala, te ju stoga pravim imenom do prija pedeset godina malo tko naziva. (*Trijestgodišnja povjest...* 1885: 5).

Spomenimo i to da je zbornik društva posvećen fra Martinu Nediću iz Tolise, koji godinu prije, 1884., izdaje ep u šest pjevanja o prošlosti Bosne pod naslovom *Poraz bašah...* također u Pečuhu. Iz ovih je primjera vidljivo kako je Pečuh još i krajem 19. stoljeća bio važno mjesto stvaranja i širenja hrvatske pisane riječi. Taj položaj postupno gubi, i to posebno nakon Prvoga svjetskog rata.⁶⁵

3. 5. Nakladnička djelatnost Hrvata pored Drave i Mure

Dosadašnja poglavlja posvećena su regijama u kojima je nakladništvo na hrvatskome jeziku bilo poprilično aktivno, no u skladu sa zacrtanom metodom bit će govora i o subetničkim zajednicama kod kojih nije zabilježena velika izdavačka aktivnost na hrvatskome jeziku. Riječ je prvenstveno o Hrvatima u mađarskome Pomurju, u Zalskoj županiji te podravskim Hrvatima u županijama Šomođ i Baranya, odnosno, kako bi slika bila cjelovita, potrebno je spomenuti još jednu hrvatsku skupinu pod imenom Raci⁶⁶ koja obitava u naseljima uz rijeku Dunav od Kalače prema sjeveru do okolice Budimpešte.

⁶⁴ Mihalovićeve gramatika izdana je u Baji (Komisionar Gyula Szigriszt), a tiskana je u tiskari Licejske tiskare u Pečuhu.

⁶⁵ U zadnjoj četvrtini 20. stoljeća, kada se pojavljuju povoljnije prilike za manjinsko nakladništvo u Mađarskoj, grad Pečuh zbog velikoga broja Hrvata u okolici i važnih obrazovnih i kulturnih centara, ponovno ima važnu ulogu u izdavanju knjiga na hrvatskome jeziku.

⁶⁶ Iako povijesni etnonim Rac (mađ. Rác) u mađarskome jeziku prvenstveno označava Srbe (od *Raška*, *Rascia*, *Rácország*, itd.), kasnije se taj naziv upotrebljava za mnoge slavenske etničke skupine koje dolaze s južnih

Potonja zajednica zbog geografskoga položaja može se smjestiti i u skupinu podunavskih Hrvata, međutim samo ime zajednice rijetko se spominje u Antunovićevoj preporodnoj literaturi ili u literaturi njegovih nasljednika. Postavlja se pitanje je li spomenuta zajednica bila uključena u preporod podunavskih Hrvata i što su njezini članovi točno čitali, ali može se pretpostaviti da su oni djelomice ipak bili uključeni u te procese. Jedan je od dokaza i već navedeni podatak iz Ljetopisa i imenika Književnoga društva sv. Jeronima za 1906. godinu u kojemu se kao član društva navodi „Kulundžić Ilija, plovani u Dušnoku” (*Ljetopis i imenik...* 1907: 187) koji nije uvršten ni u jedno povjereništvo. U istome izvoru spominje se i samostan franjevac u Dunaföldváru (*Ljetopis i imenik...* 1907: 186), koje nije tradicionalno hrvatsko naselje, ali se zbog blizine hrvatskoga (rackog) stanovništva u naseljima poput Dušnoka i Baćina (mađ. Bática) ne može isključiti povezanost samostana i Hrvata u spomenutim mjestima.

Hrvate koji danas žive u mađarskoj županiji Zala nazivamo pomurskim Hrvatima. Prema Racz (2012: 305) njihova se prisutnost na tome području može dokazati i za vrijeme dolaska Mađara u Karpatski bazen. Hrvati s mađarske strane Mure pripadali su Zagrebačkoj nadbiskupiji sve do utemeljenja nadbiskupije u Sambotelu 1777. (Racz 2012: 20–21), stoga su do njih u ovome razdoblju vjerojatno stizala religiozna izdanja koja su se širila na području Zagrebačke nadbiskupije. Iako ih je razdvajala rijeka Mura, pretpostavljamo da je komunikacija Hrvata u mađarskome dijelu Pomurja s Hrvatima u Međimurju oduvijek bila intenzivna, što potvrđuje i Racz u dijalektološkoj analizi govora pomurskih Hrvata (2012: 307).

Za Hrvate s dviju strana rijeke Mure razdoblje Austro-Ugarske izrazito je turbulentno, osobito iz aspekta nacionalnih pokreta. Određeni mađarski krugovi ne prihvaćaju sve jaču hrvatsku integraciju Međimurja i njegovo stanovništvo pokušavaju uključiti u mađarske integracijske procese. Jedan je od glasonoša mađarizacije i tjednik *Medjimurje-Muraköz* koji izlazi od 1884. godine u Čakovcu (1884. – 1918., 1941. – 1944.) i ima važnu ulogu u povijesti pisane riječi Međimurja. Spomenuti list tiskan je u tiskari Fülöpa Fischela⁶⁷ koji osim u Čakovcu ima

prostora za vrijeme migracijskih procesa prije, za vrijeme i nakon Turaka. Zbog toga su i mnoge Hrvatske subetničke skupine (Bunjevci, Šokci) obilježene ovim etnonimom, dok spomenuta zajednica uz rijeku Dunav, koja se u mnogim elementima razlikuje od drugih hrvatskih subetničkih skupina, za vlastito određivanje i dandanas upotrebljava ovaj etnonim. U slučaju tzv. Raca u Mađarskoj dodatno razlikujemo dvije skupine, one u okolici Kalače (Dušnok/Dusnok i Baćin/Bática) te u okolici Budimpešte (Tukulja/Tököl, Erčin/Ercsi, Andzabeg/Érd itd.).

⁶⁷ Fülöp Fischel rođen je u današnjoj Češkoj, u naselju Lochovice, u židovskoj obitelji 1831. Kao tipograf jedno vrijeme radi u Pešti, a početkom 1860-ih, na poziv tiskara Jakoba Markbreitera, odlazi u Veliku Kanižu (mađ. Nagykanizsa) gdje postupno preuzima njegovu tiskaru. Fischelov unuk, spisatelj Ferenc Fejtő, u svojim

tiskaru i u Hrvatima okruženoj Velikoj Kaniži (mađ. Nagykanizsa). Fischel je od običnoga tiskara postupno prerastao u nakladnika, izdavao brojne knjige, pokrenuo serijske publikacije (tjednik *Zala*) i na taj način odigrao važnu ulogu u nakladništvu na ovome području. U tematiziranome razdoblju bilježimo sljedeća njegova izdanja u mađarskome dijelu Pomurja (izbor):

- Margitai József: Horvát nyelvtan: tankönyvül és magánhasználatra, 1-2. r. Nagykanizsa: Fischel, 1884.-1885. (2. izd.: 1895., 3. izd.: 1906. [1907.?.])
- Margitai József: Rövid zsebszótár-segédkönyv a horvát és magyar nyelv megtanulására. Nagykanizsa: Fischel Fülöp, 1887.
- Margitai József: Magyar-horvát és horvát-magyar zsebszótár: iskolai és magánhasználatra = Magjarsko-hrvatski i hrvatski-magjarsko žepni rječnik: za porabu u školi i na putu. Nagykanizsa: Fischel Fülöp, 1901. (drugo, prošireno izdanje)

Kako se vidi, riječ je o gramatici, udžbenicima i pomagalicama u nastavi Józsefa Margitaija⁶⁸, urednika časopisa *Megyimurje/Muraköz*, autora brojnih izdanja te vodeće ličnosti mađarizacije Međimurja (vidi Bunjac, Stevanović i Vegh 2013). Premda je u ovome razdoblju Margitaijeva djelatnost jača na području današnjega Međimurja, vjerojatno je svoja djela, a posebno udžbenike, namijenio Hrvatima s obiju strana rijeke Mure. Tako su preko Mure zasigurno odlazili i popularni *Medjimurski kolendari*, produkt spomenutoga dvojca, tiskara Fischela i urednika Margitaija, koji izlazi od 1884. do 1911. u Čakovcu te i neki molitvenici tiskani za Hrvate u Međimurju.

Podravski Hrvati, još jedna hrvatska subetnička skupina u Mađarskoj, bili su udaljeni od većih hrvatskih kulturnih središta, bez uključivanja u tadašnje preporodne pokrete. Ta hrvatska skupina nije imala veći grad u blizini s potrebnom državnom, crkvenom ili privatnom infrastrukturuom gdje bi se stvarala ili tiskala djela na hrvatskome jeziku. Kao što je to praksa danas, vjerojatno su i tada neki članovi ove zajednice odlazili u obližnji Siget ili u malo udaljeniji Pečuh, gdje su mogli nastaviti svoje školovanje. Naravno, Hrvati su u Podravini i bez vlastitih nakladničkih centara čitali određena izdanja na hrvatskome jeziku, najvjerojatnije vjersko štivo, molitvenike. Ipak, smatramo da je hrvatska tiskana riječ od svih hrvatskih

memoarima navodi kako je njegov djed izabrao mađarsku kulturu i „bio među prvacima mađarizacije Kaniže i okolice”, gdje je tada u većini bilo hrvatsko stanovništvo (Fejtő 2007: 26).

⁶⁸ Margitai József (rođ. Jožef Majhon (ili Majhen); Črenšovci (Slovenija), 1854. – Budimpešta, 1934.) profesor je i kasnije ravnatelj na čakovečkoj Preparandiji, školski savjetnik Društva Julian, autor hrvatske gramatike, hrvatsko-mađarskoga rječnika i mnogih drugih izdanja. Zalagao se za poseban međimurski jezik i posebnu, od Hrvata odvojenu međimursku zajednicu. Nakon Prvoga svjetskog rata živi u Mađarskoj.

subetničkih skupina u Mađarskoj najmanje i najkasnije zastupljena u njihovu slučaju. Međutim, ovaj „nedostatak” može imati i određene prednosti, kao što je u slučaju Hrvata u Podravini možda najbolje sačuvana bogata usmena baština, običaji te cjelovito materijalno i nematerijalno naslijeđe.

U razdoblju Austro-Ugarske Monarhije (1867. – 1918.) u određenim zajednicama, bunjevačkoj, šokačkoj i gradišćanskohrvatskoj, nakladnička djelatnost je bila na vrlo visokoj razini, što se dijelom može zahvaliti bogatoj pisanoj baštini na hrvatskome jeziku i prije ovoga razdoblja, a s druge strane i vrlo visokoj razini pismenosti u slučaju Hrvata na zapadu Ugarske (Faragó 2011: 309), što je u kombinaciji s hrvatskim narodnim pokretima s kraja 19. stoljeća potaknulo stvaranje hrvatskih tiskovina. Veća nakladnička aktivnost u ovome razdoblju primjećuje se i u većim urbanim centrima, gdje hrvatska tiskana riječ ima dugu i bogatu tradiciju, poput Budima-Pešte i Pečuha, dok u određenim regijama, zbog izoliranosti, niske razine školovanja i nepostojeće infrastrukture nakladničkih pothvata ima vrlo malo, ili uopće nema.

U tematiziranome razdoblju jedan dio hrvatske zajednice u Mađarskoj putem raznih ustanova (Matica hrvatska, Društvo sv. Jeronima) je bio povezan s matičnim kulturnim pokretima, a stvaranje, tiskanje i širenje hrvatske pisane riječi na ovim prostorima bilo je kontinuirano stoljećima.

4. Hrvatski tisak na području današnje Mađarske u godinama nakon Prvoga svjetskog rata (1918.– 1921.)

Budući da su godine neposredno nakon Prvoga svjetskog rata u povijesti Mađarske i okolnih zemalja bile izrazito turbulentne i nestabilne, u sklopu obrade hrvatskoga nakladništva posvećujemo im posebno poglavlje. Iz aspekta hrvatskoga nakladništva u Mađarskoj između 1918. i 1921. potrebno je razlikovati tri razdoblja: 1. Mađarska Demokratska Republika (16. studenoga 1918. – 21. ožujka 1919.); 2. Mađarska Sovjetska Republika (21. ožujka 1919. – 1. kolovoza 1919.); 3. Srpska okupacija južne Mađarske (13. studenoga 1918. – 20. kolovoza 1921.).⁶⁹

Manjinski je tisak u tematiziranome razdoblju (1918. – 1921.) zapravo nepoznat, o njemu se govori tek na marginama pojedinih istraživanja koja se bave manjinskom politikom Mađarske u 20. stoljeću.⁷⁰ Kako bi se manjinsko izdavaštvo u Mađarskoj smjestilo u kontekst tadašnje manjinske, državne te međudržavne politike, poslužili smo se prvenstveno povijesnim sintezama koje obrađuju veća razdoblja. Tako smo se pri opisu povijesti Mađarske u 20. stoljeću poslužili petotomnim izdanjem *Mađarska u XX. stoljeću (Magyarország a XX. században)*, Kollega Tarsoly 1996–2000), dok najopsežniji pregled mađarske manjinske politike u ovom razdoblju daje Tilkovszky (1998).

Prvi svjetski rat jedna je od najvažnijih povijesnih prekretnica za Hrvate u Mađarskoj.⁷¹ Naime, nakon toga ova se zajednica odvaja od svoje matice te su odsječeni stoljetni komunikacijski kanali s njom. Ishod i posljedice rata snažno će utjecati na odnos Mađarske prema domicilnoj državi (tada Kraljevstvu SHS) te će se stoga, kako bi se u sklopu međunarodnih zbivanja bolje shvatila manjinska problematika u Mađarskoj prije i poslije Prvoga svjetskog rata, u sljedećemu poglavlju govoriti o takozvanome manjinskom pitanju u Ugarskoj i Mađarskoj prije i poslije Prvoga svjetskog rata.

⁶⁹ Iako je tzv. Horthyjevo razdoblje u Mađarskoj započelo već 1. ožujka 1920., hrvatsko će se nakladništvo u ovome razdoblju obraditi u sklopu posebnoga poglavlja.

⁷⁰ Vidi Bellér 1969, Szabó 2016, Kóvágó 1969, Iglói 1966.

⁷¹ Prvi je svjetski rat vjerojatno najvažnija povijesna prekretnica za Hrvate u Mađarskoj nakon osmanskih osvajanja jugoistočne i srednje Europe od 15. do 18. stoljeća, zbog kojih hrvatske skupine nastanjuju južne i zapadne krajeve današnje Mađarske.

4. 1. Narodnosno pitanje u Mađarskoj prije i poslije Prvoga svjetskog rata

Takozvano *manjinsko* ili *narodnosno pitanje* u Ugarskoj je imalo ključnu ulogu u razdoblju dualizma (Austro-Ugarske Monarhije) te u godinama nakon Prvoga svjetskog rata, kada su ove zajednice formirale nove države na područjima koja su prije rata pripadala nekadašnjoj Kraljevini Ugarskoj. Naravno, narodnosno je pitanje bilo na dnevnome redu i prije Austro-ugarske nagodbe (osobito za vrijeme revolucije 1848. i 1849.), ali s jačanjem nacionalnih pokreta krajem 19. stoljeća unutar i izvan države, mađarski politički krugovi u narodnosnim zajednicama vide sve veću opasnost, zbog čega će ovo pitanje biti jedno od najvažnijih sve do kraja Prvoga svjetskog rata.

Krajem 18. i početkom 19. stoljeća, kada je pojam „mađarske nacije” dobivao konačna obilježja, predstavnici su mađarskoga nacionalnog pokreta vjerovali u „blagu” mađarizaciju narodnosti koja će usvajanjem mađarskoga jezika i kulture samovoljno prihvatiti mađarski identitet. Zbog sličnih pokreta narodnosti unutar tadašnje Ugarske, koji su se također temeljili na jeziku te kasnije kulturi, brzo se ispostavilo da ova borba mađarskoga nacionalnog projekta neće biti tako jednostavna. Suočeni s realnim stanjem, pokretači mađarskoga nacionalnog pokreta tijekom 40-ih godina 19. stoljeća formiraju koncept *mađarske političke nacije* (mađ. *magyar politikai nemzet*). Sastavni dio ove političke zajednice sve su *narodnosti* (mađ. *nemzetiség*) u Ugarskoj, ali samo jedna od njih ima politički legitimitet.⁷² Prema tome, Mađari su u tadašnjoj Ugarskoj priznati politički i etnički, a nemađarsko stanovništvo samo na razini narodnosti, odnosno kulturno-jezične raznolikosti. Ovaj koncept ostao je na snazi u Ugarskoj sve do kraja 19. stoljeća, a, ovisno o političkoj orijentaciji, imao je tri pravca: 1. Potpuna jezična asimilacija narodnosti; 2. Prihvaćanje jezične šarolikosti narodnosti; 3. Prihvaćanje stava manjina da je za njih ovaj koncept neprihvatljiv (Galántai 1985: 175).

Nakon što su Austrija i Ugarska sklopile Nagodbu, otvorila se mogućnost da Ugarska u sklopu svoje autonomije riješi narodnosno pitanje. U višenacionalnoj državi s velikim brojem nemađarskoga stanovništva, nakon više od godinu i pol dana pripreme i rasprave, donesen je manjinski zakon 1868.⁷³ U praksi se pokazalo (već za vrijeme priprema i rasprava) da dvije

⁷² U sklopu Zemalja Krune sv. Stjepana Mađari su jedino Hrvatima priznali slična prava na području vlastite uprave, a dokaz tomu je i posebna nagodba s Hrvatskom koja joj je pružila autonomiju na više područja (Galántai 1985: 183).

⁷³ O važnosti zakona u tadašnjemu političkom ozračju svjedoči činjenica kako je Ugarski parlament prihvatio inačicu koju je doradio Ferenc Deák, ponajveća politička ličnost toga razdoblja. Nacrt manjinskih predstavnika uopće nije prihvaćen, pa oni nisu ni sudjelovali u parlamentarnoj raspravi o prijedlogu (Demeter 2016: 251).

strane, mađarska politička elita i narodnosni političari, teško dolaze do konsenzusa. Iako je ovaj zakon bio poprilično liberalan s obzirom na ozračje razdoblja, ipak nije priznavao narodnosna prava na kolektivnoj, već samo na individualnoj razini (Ács 1986: 273). Također, nastao je u duhu jedinstvene mađarske političke nacije, što zastupnici manjina nikako nisu mogli prihvatiti. Razlog tomu bio je strah mađarskih krugova od teritorijalnih pretenzija narodnosti, što bi moglo rezultirati teritorijalnom autonomijom te na kraju odcjepljenjem ili priključenjem matičnim državama narodnosti u susjedstvu. Mađarski krugovi o tome, naravno, nisu htjeli ni čuti, već su provodili politiku asimilacije u nadi da će mađarizacija narodnosti biti brza i uspješna te da će one samovoljno odustati od takvih želja.⁷⁴ Unatoč svemu tome manjinski je zakon iz 1868. bio poticajan za razvoj jezika i kulture manjinskih zajednica, što potvrđuje pojačana nakladnička djelatnost i u slučaju Hrvata na tome području.⁷⁵

Određeni politički krugovi u Mađarskoj nakon Nagodbe, poput vlade Kálmána Tisze, pomirbu s narodnostima već nisu smatrali važnom. Štoviše, zabranili su vodeće manjinske organizacije (npr. krovnu slovačku organizaciju Matice Slovenske 1875.) i istisnuli manjinske političare iz političkoga života i državne uprave. Mađarski šovinizam svoj vrhunac doživljava za vrijeme vlade Dezsóa Bánffyja (1895. – 1899.) (Tilkovszky 1998: 16) i ministra vjere i obrazovanja Gyule Wlassicsa⁷⁶ (1895. – 1903.) (Tilkovszky 1998: 18). Bánffy je asimilacijom htio stvoriti etnički homogenu mađarsku državu, dok je Wlassich imao važnu ulogu u prestrukturiranju škola u duhu mađarizacije. Jedan od ponajvećih problema „mađarskoga nacionalnog projekta” bila je etnička zastupljenost Mađara, koji su za vrijeme dualizma (1881.) činili tek 39 % ukupnoga stanovništva (prema materinskome jeziku).⁷⁷ Kako bi se ova slika popravila, razvija se državni školski sustav u suradnji s crkvenim školama,⁷⁸ u njima uči sve veći broj učenika (napokon i u selima) i tako nastaje idealno sredstvo za asimilaciju

⁷⁴ Manjinski zakon iz 1868. zapravo nije odgovarao ni narodnostima, ni mađarskim nacionalistima. Dok na nižim razinama državne uprave nije bilo želje za provođenjem zakona, u slučaju kršenja zakonskih propisa nije bio određen nikakav pravni lijek (Galántai 1985: 197–198). Mišljenje mađarskih krugova o „blagoj” asimilaciji očituje se i u izjavi Józsefa Eötvösa za vrijeme parlamentarne rasprave o manjinskome zakonu iz 1868. Ministar vjere i obrazovanja, tadašnji stručnjak za narodnosti, na kritike manjinskih predstavnika, koji su uglavnom napadali prijedlog zakona zbog distinkcije kolektivnih i individualnih prava, doveo je u pitanje samo postojanje narodnosti, tvrdeći da civilizacija iziskuje žrtve, zbog čega se i manje, necivilizirane narodnosti trebaju utopiti u veće (Demeter 2016: 252).

⁷⁵ Vidi treće poglavlje (*Hrvatski tisak na prostoru današnje Mađarske za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije*).

⁷⁶ Plemička obitelj Vlašić potječe iz Hrvatske.

⁷⁷ Od ukupnih 15 642 102 stanovnika Ugarske mađarski je materinski jezik za 6 206 872 stanovnika (*A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás...* 1882: 214)

⁷⁸ Posebno je pitanje odnos raznih vjerskih zajednica prema mađarizaciji narodnosti. Tilkovszky (1998: 15) navodi kako su Pravoslavna i Evangelistička Crkva pružale svojevrstan otpor prema takvim težnjama države, dok je Katolička Crkva pak pružala manji otpor (Tilkovszky 1998: 15).

narodnosti, u čemu će biti mnogo uspjeha (Tilkovszky 1998: 15). Do 1910. broj stanovnika s mađarskim kao materinskim jezikom s 39 % povećao se na 48 % ukupnoga stanovništva.⁷⁹

U takvim okolnostima višenacionalna Ugarska ulazi u Prvi svjetski rat i izlazi iz njega kao poražena. Novi svjetski poredak omogućio je narodnostima da se priključe već postojećim ili novoutemeljenim državama koje su se formirale djelomice na područjima bivše Ugarske Kraljevine. Jasan iskaz toga bio je Rimski kongres u travnju 1918. na kojemu su narodnosni predstavnici manjina iz Monarhije iskazali svoju želju o odcjepljenju i formiranju samostalnih država. Mađarske vlasti bile su sklone popustiti narodnostima, ali tek u zadnjim trenucima Monarhije,⁸⁰ kada već nije bilo mogućnosti za normalizaciju odnosa. Neuspjelu mađarsku manjinsku politiku prije i za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije zaključio je Trianonski sporazum koji je Mađarska potpisala 4. lipnja 1920. Mađarska je javnost s ogromnim razočarenjem promatrala odcjepljenje narodnosti i teritorija, prvenstveno zato što su u Mađarskoj svi vodeći političari, od najliberalnijih pa do šovinista, vjerovali u teritorijalni integritet Ugarske sve do zadnjega časa (Vermes 1994: 218).

Nakon višegodišnjega poslijeratnog perioda nastala je nova situacija zbog koje je Mađarska bila primorana temeljito promijeniti svoju manjinsku politiku. Na području „okljaštrene” Mađarske ostale su manjinske zajednice čiji je stupanj asimilacije bio veći od onih koje su ostale izvan novih granica (Tilkovszky 1998: 9). Međutim, i u tim je prilikama bilo potrebno formirati službeni pristup prema manjinskim zajednicama. Ta je manjinska politika, ovisno o određenim političkim i ideološkim orijentacijama, imala različit pristup prema narodnostima, ali je imala jednu zajedničku karakteristiku u vezi s manjinskim nakladništvom. Dok su u nagodbenome razdoblju manjinske zajednice i same izdavale svoja izdanja (istina, uz vrlo teške financijske uvjete i jak otpor mađarskih krugova), nakon Prvoga svjetskog rata takva izdanja nestaju i manjinska se nakladnička djelatnost gotovo isključivo temelji na državnome proračunu te zapravo služi aktualnoj državnoj propagandi.

⁷⁹ Prema popisu stanovništva iz 1910. od ukupnih 20 886 487 stanovnika Ugarske mađarski je materinski jezik 10 050 575 stanovnika (*A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása...* 1920: 63). Škola je bila efikasna i u širenju pismenosti, što je bilo od ključne važnosti za širenje nacionalnih pokreta ne samo kod Mađara, već i kod narodnosnih zajednica.

⁸⁰ Ovdje možemo navesti postupke dvojice premijera, Sándora Wekerlea i Istvána Tisze, za vrijeme Prvoga svjetskog rata.

4. 2. Manjinska politika i nakladništvo za vrijeme Mađarske Demokratske Republike (16. studenoga 1918. – 21. ožujka 1919.)

Nakon završetka Prvoga svjetskog rata za Mađarsku slijedi razdoblje duboke političke, gospodarske i društvene krize koja će uzdrmati temelje mađarske državnosti. U roku od nekoliko godina pojavile su se razne političke opcije koje su obećavale izlazak iz teške krize, a trajale su svega nekoliko mjeseci ili čak nekoliko dana.

U listopadu 1918. u samo mjesec dana u Mađarskoj su se dogodile promjene koje su bile u zraku već jedno vrijeme i koje su obilježile naredne godine, čak i desetljeća. Bivši predsjednik vlade István Tisza 17. listopada u parlamentu izgovara poznate rečenice u kojima priznaje poraz Mađarske u Prvome svjetskom ratu. U Budimpešti 28. listopada izbija tzv. Aster revolucija (mađ. Őszirózsás forradalom) zbog odluke cara Karla IV. i regenta Josipa da umjesto Mihály Károlyija za predsjednika vlade imenuje grofa Jánosa Hadika. Pobunjeni vojnici i stanovništvo Budimpešte prisilili su regenta da povuče svoju odluku te je 31. listopada Károlyi imenovan za premijera, a revolucija je završena bez većih sukoba. Tih se dana iz Monarhije izdvajaju sljedeće države: Češka (sa Slovačkom), Hrvatska (priključuje se Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca), u Austriji se formira nova vlada, a 16. studenoga Mađarsko narodno vijeće u Budimpešti proglašava Mađarsku Demokratsku Republiku (Magyar Népköztársaság).

Vlada Mihály Károlyija uživala je široku potporu društva, a o tome govori i sastav vlade koja se sastojala od raznih slojeva društva i političkih opcija tadašnje elite. Jedna je od važnih ličnosti ove vlade bio Oszkár Jászi⁸¹, ministar zadužen za narodnosna pitanja, zagovornik radikalnoga liberalnog i demokratskog prevrata u Mađarskoj. Među ostalim, bio je zadužen za vođenje pregovora s narodnostima unutar Ugarske o pomirbi i suživotu. Tijekom tih pregovora manjinama su ponuđene velike povlastice (izglasana je autonomija Slovacima, Rusinima i Nijemcima) (Bellér 1969: 3–6), ali većina narodnosti već nije bila sklona rješavanju pitanja na „mađarski način”. U jednome kasnijem memoaru Jászi navodi da njegova pacifistička manjinska politika nije obećavala previše uspjeha, ali da je to bila jedina politika koja se tada mogla i trebala provesti radi održavanja integriteta povijesne države (Jászi 1969: 122–124). Početkom 1919. godine pojavljuju se sve veći unutrašnjopolitički

⁸¹ Oszkár Jászi (Nagykároly, 1875. – Oberlin (SAD), 1957.), pisac, političar i sociolog. Studirao je u Mađarskoj, Francuskoj i Engleskoj. Nakon proglašenja Mađarske Sovjetske Republike emigrirao je u Beč, a zatim u SAD, gdje se zaposlio kao sociolog na sveučilištu (Magyar életrajzi lexikon: s. v. Jászi Oszkár).

izazovi za vladajuće (Mihály Károlyija, koji je u siječnju preuzeo dužnost predsjednika republike, i Dénesa Berinkeya, koji je imenovan za premijera), osobito u „obliku” komunista i boljševika koji se u sve većemu broju vraćaju iz Rusije. Nakon sve jače djelatnosti komunista (organiziranje nemira, prosvjeda i sl.), bez odanoga vojničkog kadra i zbog tzv. Vix note⁸², koja je važne dijelove Mađarske stavila pod nadzor rumunjske vojske, 21. ožujka 1919. Károlyi je prisiljen ponuditi ostavku, nakon čega vlast preuzimaju komunisti.

Károlyijeva vlada još u studenome formira tzv. Državni odbor za propagandu (mađ. Országos Propaganda Bizottság) koji je, među ostalim, zadužen za informiranje manjinskih zajednica na rubnim područjima Mađarske (Schönwald 1969: 20). Jedan je od zadataka Odbora bilo jačanje povjerenja narodnosti prema Mađarima, zbog čega se može pretpostaviti da je bilo izdanja i na jeziku manjinskih zajednica. Operativni plan Odbora donosi popis letaka među kojima se posebno navodi letak na jeziku manjina pod naslovom *Mađarski narod pozdravlja Slovake, Rumunje, Hrvate* („A magyar nép üdvözli a szlovákokat, románokat, horvátokat”) (Schönwald 1969: 21). Zbog tih zadataka Odbor je usko surađivao s Narodnosnim ministarstvom pod Jászijevim vodstvom. Budući da su se službene mađarske vlasti pribojavale vršiti direktnu propagandu prema manjinama u sklopu Narodnosnoga ministarstva (što bi moglo izazvati kritiku Antante), odlučili su takvu djelatnost obavljati preko Državnog odbora za propagandu.⁸³

Međutim, ubrzo su se pojavile prve kritike, i to iz Ureda predsjednika vlade (Ministarstva), koji u jednome povjerljivom pismu upućenome Narodnosnomu ministarstvu navodi kako se u suštini slaže s radom Odbora, ali su potrebne korekcije u djelatnosti, osobito na polju narodnosti i stranačke politike gdje je Odbor zauzeo nepoželjan stav. U slučaju manjinske propagande Odboru se zamjerilo to što je u nekoliko slučajeva izdao sadržaje koji čine štetu budućemu konfederacijskom uređenju države (Schönwald 1969: 27), u koje je Károlyijeva vlada tada još vjerovala.

Tijekom dosadašnjih istraživanja, osim navedenog letka, nije pronađeno ni jedno hrvatsko izdanje koje bi bilo registrirano na našem popisu. Pretpostavljamo da su u ovom razdoblju na hrvatskom jeziku (ili dijalektima) izdani letci i druga sitna propagandna izdanja, dok tiskanje

⁸² Mađarski *Vix jegyzék*. Nazvana je prema potpukovniku Fernandu Vixu, voditelju Antantine misije u Budimpešti.

⁸³ Suradnja Ministarstva i Odbora, osim propagando-agitacijske djelatnosti, odnosila se i na obostranu razmjenu informacija (s obzirom na područja na kojima je u velikome broju živjelo manjinsko stanovništvo), logističku pomoć pri širenju propagandnih izdanja i sl. (Schönwald 1969: 23).

većih monografskih publikacija, a naročito periodike na hrvatskom jeziku sa strane vlasti s velikom vjerojatnošću možemo isključiti⁸⁴.

4. 3. Manjinska politika i nakladništvo za vrijeme Mađarske Sovjetske Republike⁸⁵ (21. ožujka 1919. – 1. kolovoza 1919.)

Ojačani oslobođenim liderima komunisti već isti dan (21. ožujka 1919.) formiraju novu vladu pod nazivom Revolucionarno upravno vijeće (mađ. Forradalmi Kormányzótanács) u kojemu su određene djelatnosti posvećene komesarima (mađ. *népbiztos*). Iako se službeno prikazalo drugačije, glavni lik pokreta u Mađarskoj bio je Bela Kun, jedna od vodećih ličnosti svjetskoga komunističkog pokreta u prvim desetljećima 20. stoljeća. Revolucionarni preokret temeljio se na ratnim zarobljenicima i emigrantima koji su za vrijeme Prvoga svjetskog rata boravili u Rusiji i pripremali se za preuzimanje vlasti (što će se vidjeti prema djelatnosti jugoslavenske skupine u Mađarskoj). Budući da je odnos Antante prema formiranju Mađarske Sovjetske Republike od početaka bio negativan, u travnju 1919. češke su i rumunjske snage dobile zeleno svjetlo te je započela ofenziva na Mađarsku. Zahvaljujući brznoj mobilizaciji i iskusnomu vodstvu mađarska je Crvena armija postigla važne vojne rezultate na sjevernoj bojišnici (današnja Slovačka). Unatoč ovim vojnim uspjesima do ljeta 1919. protiv vodstva se Mađarske Sovjetske Republike okrenuo znatan broj raznih političkih krugova i društvenih slojeva. Nakon sve teže unutrašnje gospodarske, društvene i vojne krize diktatura je proletarijata kapitulirala početkom kolovoza i predala vlast tzv. sindikalnoj vladi Gyule Peidla koja je bila na vlasti tek nekoliko dana, do ulaska rumunjske vojske u Budimpeštu 4. i 5. kolovoza 1919. (Kollega Tarsoly 1996–2000).

O položaju manjinskih zajednica za vrijeme Mađarske Sovjetske Republike slikovito govori podatak da su narodnosna pitanja bila povjerena samomu Beli Kunu (Tilkovszky 1998: 35). Službena manjinska politika Mađarske Sovjetske Republike bila je u skladu s manjinskom politikom diktature proletarijata, odnosno na tragu učenja marksizma i lenjinizma, a u njihovu viđenju tzv. *manjinsko pitanje* ne postoji jer će se pobjedom svjetske revolucije proletera ono riješiti automatski. Jedan letak izdan na mađarskome jeziku u travnju 1919. govori o manjinskoj politici u to doba na sljedeći način:

⁸⁴ Kako bi se djelatnost Državnoga odbora za propagandu u vezi s hrvatskim nakladništvom opisala u potpunosti, potrebna su daljnja istraživanja u Mađarskome državnom arhivu, pod fondom Ureda predsjednika vlade (Miniszterelnökség) i Narodnosnoga ministarstva (Nemzetiségi Minisztérium iratai).

⁸⁵ U Mađarskoj se do 1956. o razdoblju Mađarske Sovjetske Republike u stručnoj literaturi govorilo negativno, dok je to razdoblje u 60-im godinama bilo među najpopularnijim temama. Nakon demokratskih promjena bilo je slabo zastupljeno u znanstvenim publikacijama (Szabó 2016: 6–7).

Mađarska Sovjetska Republika ne poznaje narodnosno pitanje... Rješavanje takozvanoga narodnosnog pitanja vrlo je jednostavno. Stanovnike koji ne govore mađarski⁸⁶ ne smatramo narodnostima, i „pitanje” – više ne postoji. Samo je jedno pitanje ostalo neriješeno: uporaba jezika. Različitost materinskih jezika ne možemo, ali ni ne želimo ukinuti... Od sada više ne postoje poteškoće, nema više prigovora i proklete će narodnosne nesuglasice nestati bez traga.⁸⁷ (Hetés 1969: 183–184)

Glavnu ulogu u provođenju manjinske politike prema Hrvatima u Mađarskoj, odnosno na području Mađarske Sovjetske Republike u to je vrijeme igrala Južnoslavenska (ili Jugoslavenska) frakcija Socijalističko-komunističke federacije mađarskih internacionalista (mađ. Magyarországi Internacionalisták Szocialista-Kommunista Föderációja). Južnoslavenska je frakcija bila među najaktivnijim organizacijama Federacije, vršila je agitacijsku djelatnost, izdavala brojne letke, novine, pokrenula nastavu,⁸⁸ organizirala skupove (prvenstveno u Budimpešti i okolici te u zapadnoj Mađarskoj) i sl. (Kővágó 1969: 83). Određene nacionalne sekcije komunista formiraju se u Rusiji još tijekom 1918., a formiraju ih prvenstveno ratni zarobljenici. Tako se formirala i mađarska sekcija čije se članstvo nije sastojalo samo od mađarskih, već i južnoslavenskih članova kao što su Ivan Matuzović⁸⁹, Lazar Vukičević⁹⁰ i Franc Drobnić (Kővágó 1969: 28). Budući da se, osim u Rusiji, „socijalistička revolucija” dogodila samo u Mađarskoj, Budimpešta je bila svojevrsni centar internacionalista preko koje se pripremala revolucija u zemljama regije, odnosno preko koje su komunisti u tim zemljama držali kontakt s Moskvom.⁹¹ Dokaz tomu je i budimpeštanski sastanak Matuzovića i Drobnića s Filipom Filipovićem⁹², predvodnikom

⁸⁶ U izvornome mađarskom obliku ovdje stoji izraz „idegennyelvű”.

⁸⁷ Prijevod autora (B. S.).

⁸⁸ Prema Belléru (1969: 11) Južnoslavenska je frakcija u kratkome roku uvela nastavu na jeziku manjina (prvenstveno za Srbe), a posebno ističe mjesta Sentandriju (mađ. Szentendre) i Čobanac (mađ. Csobánka). Kao najveću prepreku pokretanja nastave na manjinskom jeziku Kővágó (1969: 85) navodi nedostatak nastavnika.

⁸⁹ Ivan Matuzović (1886. – 1938.) porijeklom je iz Bosne, služio je u Austro-ugarskoj vojsci dok nije zarobljen u Rusiji. Od jeseni 1918. djelovao je u Mađarskoj i pripremao socijalističku revoluciju na južnoslavenskim područjima (vrbovanje vojnika, organiziranje obrambene linije). Nakon pada Mađarske Sovjetske Republike boravio je u Beču, Kraljevini SHS, a na kraju u Sovjetskome Savezu gdje je 1938. preminuo kao žrtva Staljinove čistke (Kővágó 1969: 29).

⁹⁰ Lazar Vukičević (1887. – 1941.) tipografski je radnik iz Sombora. Prije Prvoga svjetskog rata bio je član Srpsko-bunjevačkoga agitacijskog odbora Mađarske socijaldemokratske stranke, a za vrijeme rata u Rusiji i predsjednik jugoslavenske sekcije komunista. Bio je među osnivačima Jugoslavenskoga komunističkog saveza „Pelagić”. Zbog djelatnosti u Kraljevini SHS za vrijeme Mađarske Sovjetske Republike boravi u Mađarskoj, a nakon toga vraća se u Kraljevinu SHS. Likvidirao ga je Gestapo 1941. (Kővágó 1969: 30).

⁹¹ Prema Kővágó (1969: 41) iz Moskve su kuriri svaki tjedan putovali u Budimpeštu, zatim u Kraljevinu SHS te nazad. Tijekom dolaska iz Moskve sa sobom su uvijek nosili novine i propagandne letke koje su u Budimpešti pretiskivali i slali dalje, u Kraljevinu SHS.

⁹² Revolucionar Filip Filipović (1878. – 1938.) rođen je u Čačku, studirao je matematiku u Petrogradu gdje se priključio socijaldemokratima. U Beograd se vraća 1912. i započinje djelatnost na području organiziranja

jugoslavenskoga komunističkog pokreta (Kővágó 1969: 38). Jugoslavenska grupa u Mađarskoj djeluje već od prosinca 1918. (Kővágó 1969: 39), a o jednome od prvih zasjedanja skupine zna se da se dogodilo 6. siječnja 1919. u jednoj budimskoj kavani. Južnoslavenska je skupina u Budimpešti djelovala u VI. kvartu, u Ulici Rózsa br. 61. (tzv. Dom Marks-Lenin). Osim bivših ruskih zarobljenika u radu komunističkih organizacija u Mađarskoj u manjemu su broju sudjelovali i „domaći” komunisti (s područja današnje Mađarske) (Kővágó 1969: 49). Ipak, glavni zadatak skupine nije bila propaganda među hrvatskim, srpskim i slovenskim zajednicama na području Mađarske, nego pripremanje socijalističke revolucije u centralnim područjima Kraljevine SHS. U suradnji s raznim državnim službama i vojskom razradili su komunikacijsku mrežu koja je propagandne materijale prenijela preko granica i s pomoću agenata širila u unutrašnjost države.

Iz našega aspekta posebno je važno to da je jugoslavenska skupina imala vrlo aktivnu izdavačku djelatnost. Za svoju propagandnu djelatnost izdavala je brojne letke i posebne novine pod naslovom *Crvena zastava*⁹³ u Budimpešti (v. Sliku 1.). List je u početku izlazio u nakladi od 25 000 primjeraka, što se do kolovoza postupno smanjilo. Trebao je izlaziti dva puta tjedno, jedanput ćirilicom (na srpskome jeziku), a drugi put latinicom (na hrvatskome jeziku) na četirima stranicama. Prvi broj izlazi 5. travnja 1919., a zatim 19. travnja, ponovno na ćirilici (broj sačuvan u Državnoj knjižnici Széchényi u Budimpešti). Sljedeći broj, prema fondu knjižnice Széchényi, izlazi 1. svibnja, prvi put s oznakom broja (br. 5.), ovaj put već latinicom. Zadnji broj izlazi 26. srpnja 1919.⁹⁴ Glavni urednik bio je Lazar Vukičević, a za hrvatsko izdanje bio je odgovoran Franjo Ljuština⁹⁵ (i pod imenom Kalić; prema Berti Kraus, tajnici jugoslavenske grupe u Budimpešti; Stulli 1959: 206), a član uredništva bio je još i student Ante Ciliga (Kővágó 1969: 82). Iz kasnijega dokumenta, koji donosi zapisnik saslušanja Svetozara Mošorinskog, tajnika budimpeštanske južnoslavenske grupe (Stulli

komunističkih grupa u zemljama srednje i jugoistočne Europe. Obavlja visoke dužnosti u KPJ-u i Kominterni. Preminuo je u Rusiji 1938. u staljinskim čistkama (Krležijana: s. v. Filipović, Filip).

⁹³ Prema katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu tijekom 1919. i 1920. u Zagrebu izlazi list pod naslovom *Crvena zastava* s podnaslovom *Glasiló Komunističke omladine Jugoslavije* (odg. ur. D. Barišec). Otkrivanje više nego vjerojatne povezanosti s istoimenim budimpeštanskim listom iziskuje daljnja istraživanja.

⁹⁴ Ako je numeracija točna, možemo zaključiti da u fondu Državne knjižnice Széchényi nedostaju dva broja, između 5. travnja i 1. svibnja, dok prema kasnijim brojevima možemo zaključiti kako je list izlazio neredovito, većinom jedanput tjedno, većinom na četiri, a katkad i na šest ili osam stranica. Od svibnja 1919. *Crvena zastava* tiska se jedanput tjedno, i to na dvjema stranicama ćirilicom, a dvjema latinicom.

⁹⁵ Ljuštinino ime tih se godina spominje u policijskim izvješćima o uličnim prosvjedima i okupljanjima u Zagrebu na kojima je propagirao komunizam (Stulli 1959: 53–54). Rođen je u Vinkovcima 1894., prije Prvoga svjetskog rata priključio se lijevim grupacijama i postupno se radikalizirao do kraja rata. Za vrijeme rata i u poratnim godinama bio je pod policijskom prismotrom (Stulli 1959: 62–63).

1959), saznajemo kako je *Crvena zastava* tiskana u tiskari „Palas”⁹⁶, i to prema nalogu samoga Bele Kuna ili Ernőa Póra.⁹⁷ Iz istoga teksta saznaje se kako je velik dio napisa preveden s mađarskoga jezika jer su imali prevoditelje, a zbog prevođenja surađivali su i s drugim državnim uredima. Pretplatnika je bilo vrlo malo, prema Mošorinskome tek 180, a svi su bili članovi partije. O distribuciji novina navodi sljedeće: u Budimpešti i okolici prodavano je oko 500 komada, oko 1000 je poslano u zapadnu Mađarsku (okolica Sambotela, mađ. Szombathely), a gotovo sve ostalo poslano je na područje države SHS s pomoću agenata u pograničnome području: Kiskunhalas, Kaposvár, Komló, Gyékényes.⁹⁸ Preko Komlóa velik je dio novina dospio u Pečuh, posebno preko rudara, kod dr. Hajdua,⁹⁹ a dalje su išle u Beograd, posredovanjem agenta Save Mirkovića u Pečuhu (Kővágó 1969: 89). Preko Gyékényesa novine su se plasirale u Zagreb i Sarajevo uz logističku pomoć crvenoarmejaca i krijumčara (Stulli 1959: 218–219).

⁹⁶ Tiskara Pallas (Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.) jedna je od najvažnijih i najvećih mađarskih tiskara koja djeluje od 1884. do 2006. (s promijenjenim nazivom).

⁹⁷ Ernő Pór (Zvolen, Slovačka, 1888. – Sovjetski Savez, 1939.) 1905. godine uključio se u radničke pokrete, a krajem Prvoga svjetskog rata sudjelovao je u utemeljenju Mađarske Komunističke Partije. Za vrijeme Mađarske Sovjetske Republike na čelu je Ureda za propagandu. Uz Belu Kuna najutjecajnija je osoba u ovo doba. Nakon pada boljševika emigrira u Beč, zatim u Prag, a od 1922. živi u Sovjetskome Savezu. Preminuo je u Staljinovim čistkama (Magyar életrajzi lexikon: s. v. Pór Ernő).

⁹⁸ Za vrijeme Mađarske Sovjetske Republike južni je dio Mađarske okupirala vojska SHS-a, a navedeni su gradovi bili smješteni uz samu granicu okupiranoga područja.

⁹⁹ Vjerojatno je riječ o Gyuli Hajduu (Somogyszil, 1886. – Budimpešta, 1973.), doktoru prava koji se školovao u Pečuhu, gdje je imao i odvjetnički ured. Već od početka 20. stoljeća aktivno je sudjelovao u aktivnostima socijaldemokratske stranke, a za vrijeme Mađarske Sovjetske Republike surađivao je s boljševicima i mađarskom Crvenom armijom. 1919. emigrirao je u Italiju pa se 1920. vratio u Pečuh. Nakon toga interniran je u Srbiju. Srpska ga je uprava nakon pola godine protjerala te odlazi u Austriju i Francusku, gdje također sudjeluje u ljevičarskim pokretima. U Mađarsku se vraća 1945. i zauzima visoke političke i akademske položaje na kojima je ostao do smrti (Magyar életrajzi lexikon: s. v. Hajdu Gyula).

Slika 1.: Peti broj Crvene zastave, prvi tiskan latinicom¹⁰⁰

Na sličan je način jugoslavenska grupa izrađivala i slala letke na područje Kraljevine SHS. Mošorinski u citiranome zapisniku navodi da su sastavili 22 „listića” (na latinici i ćirilici) te 4 brošure. O takvim sitnim izdanjima svjedoči i *Crvena zastava* kada u pozivu na povorku navodi da „će se prodavati dva prvomajska lista i tri male brošure: 1. Prvi Maj 1919.; 2. Kome pripada zemlja?; 3. Tko su boljševici?”. Dodatno se navodi još da su ova izdanja tiskana „u oba pisma (latinicom i ćirilicom)” (Drugovi i drugarice! 1919: 1). Osim jugoslavenske grupe letke i brošure izdavalo je i mađarsko „Prosvetno odeljenje” (Ministarstvo obrazovanja) na jeziku južnoslavenskih manjina (prema Mošorinskome „7 brošura i 16 ili 17 letećih listića”; Stulli 1959: 218). Najviše je listića također išlo preko Komlóa, tvrdi Mošorinski, katkad i pola vagona, tj. oko 100 tisuća primjeraka. Pretpostavljamo da su ovi listići preko Pečuha preneseni na područje Kraljevstva SHS, slično *Crvenoj zastavi*.¹⁰¹ Zahvaljujući bibliografiji

¹⁰⁰ Iz fonda Državne knjižnice Széchenyi (Országos Széchenyi Könyvtár).

¹⁰¹ O tome svjedoči izvješće Državnoga odvjetništva o istrazi koja je razotkrila mrežu osječkih komunista. Uхваćeni su krajem travnja kada su po gradu lijepili letke, od kojih su mnogi tiskani vjerojatno u Mađarskoj, a kod članova organizacije pronađena je i *Crvena zastava* (Stulli 1959: 111–120).

koja sakuplja letke izdane za vrijeme Mađarske Sovjetske Republike saznajemo kako su na srpskome i hrvatskome jeziku izdana 74 letka (Tiszay 1959), dakle puno više od onoga što je Mošorinski tvrdio. Letci su većinom izdani na jednoj ili dvjema, rijetko i na više stranica, na srpskome, hrvatskome, a katkad i na dijalektima (bunjevački). Prema sadržaju mogu se podijeliti u nekoliko skupina: poziv u (mađarsku) Crvenu armiju, pobjeda revolucije (u Mađarskoj), prednosti novoga društvenog poretka itd. Posebno se može izdvojiti velik broj letaka koji su sastavljeni za stanovništvo Kraljevstva SHS.¹⁰² Uspoređujući ova sitna izdanja na raznim jezicima primjećuje se isti sadržaj, što upućuje na to da je vjerojatno riječ o prijevodima s mađarskoga ili ruskoga na jezik raznih narodnosti.

Iz aspekta publike spomenuto je već kako je nakladnička djelatnost frakcije usmjerena i prema „domaćim” južnoslavenskim narodnostima (Srbi, Hrvati i Slovenci), ali da je na stranicama dominirala propaganda prema Kraljevstvu SHS, gdje se pripremao prevrat, slično događajima u Mađarskoj. O ciljanoj publici govori i Mošorinski u spomenutom zapisniku kada tvrdi sljedeće:

Često puta među nama je bila raspra [rasprava, op.a. S.B.] oko načina i pravca cele propagande. Prvi broj lista [*Crvene zastave*, op. a. S.B.] sadržavao je propagandu za Jugoslavenski živalj u Mađarskoj, ali Matuzović, Ljuština, Hegyi Josip i Vukičević (lažno ime Nikola Ilić) bili su zato da se radi samo na propagandi u Jugoslaviji, veleći, da je to najsnažnija stvar da se u Jugoslaviji postigne uspeh. Oni su ovo mišljenje zastupali energično i odma je list počeo pisati samo za Jugoslaviju. (Stulli 1959: 219)

Budući da su vodeći aktivisti jugoslavenske grupe u Budimpešti bili iz tadašnjeg Kraljevstva SHS, vjerojatno nisu imali uvida u točno stanje i položaj svojih zajednica na području današnje Mađarske¹⁰³, ili su smatrali da zbog visokoga stupnja integriranosti ovih zajednica u mađarsko društvo njima nije potrebna posebna „južnoslavenska” propaganda, nego je dovoljna mađarska. Bez obzira na to, jedan je dio tih izdanja zasigurno došao i do Hrvata koji su živjeli na prostoru današnje Mađarske, stoga i ova građa je dio cjelokupne hrvatske pisane baštine u Mađarskoj.

4. 4. Nakladništvo za Hrvate za vrijeme srpske okupacije južne Mađarske

U Beogradu je 13. studenoga 1918. potpisana vojna konvencija između Antante i Mađarske koja je srpskoj vojsci omogućila okupaciju južnih dijelova Mađarske, dio Baranje i Bačke.

¹⁰² Na primjer: „POSLANICA ROBOVIMA ZEMLJE! Braćo seljaci! S izmorenim rukama, u znoju svoga lica stvarate kruh za gazde i gospodu...” (Tiszay 1959: 186).

¹⁰³ Spomenutu tvrdnju djelomice potvrđuje ponašanje diplomacije Kraljevstva SHS za vrijeme poslijeratnih mirovnih pregovora u Parizu tijekom 1919. (vidi sljedeću bilješku).

Prve su postrojbe ubrzo, već dan nakon potpisivanja sporazuma, stigle u Pečuh, što upućuje na to da je okupacija bila unaprijed pripremljena. Unatoč tomu, delegacija Kraljevstva SHS u početku (tijekom veljače 1919.) na mirovnoj konferenciji u Parizu nije zatražila pripajanje Pečuha i Baranje, nego tek nakon mirovne konferencije tijekom proljeća i ljeta 1919. na kojoj je donesena službena odluka o granicama.¹⁰⁴ Tijekom opsade, koja je trajala gotovo 33 mjeseca (13. studenoga 1918. – 20. kolovoza 1921.), srpski su vojni i civilni dužnosnici vršili aktivnu propagandu, a glavna meta te djelatnosti bilo je srpsko i hrvatsko stanovništvo na okupiranome području. S tim ciljem pokreću se i novine *Baranjski glasnik* koje izlaze od 30. listopada 1919. do 14. kolovoza 1921. na srpskome jeziku. Osim njih u Pečuhu dvojezično (na mađarskome i srpskome) izlaze i *Službene novine Baranjske županije* (mađ. *Baranya Vármegye Hivatalos Lapja*)¹⁰⁵ od 5. lipnja 1919. sve do 18. kolovoza 1921. Za vrijeme srpske okupacije izlazile su dvoje „službene” novine Baranjske županije, spomenute u Pečuhu pod uredništvom srpskih dužnosnika, a druge u Sásdu, naselju pod mađarskom upravom, samo na mađarskome jeziku (Iglói 1966: 19). U pečuškim službenim novinama za vrijeme okupacije objavljivane su razne uredbe, obavijesti župana i županijskih vlasti. Za vrijeme dvojezičnih objava stranice su bile podijeljene na dva stupca – u jednome je bio mađarski tekst, a u drugome prijevod na srpski. Novine su tiskane latinicom.

Dok su službene novine donosile puke upravne obavijesti, u slučaju *Baranjskoga glasnika* možemo govoriti o štivu koje je itekako bilo usmjereno prema širemu srpskom i hrvatskom stanovništvu na okupiranome području.¹⁰⁶ Iako je broj znanstvenih radova ili publikacija koji bi se konkretno bavili *Baranjskim glasnikom* vrlo skroman, o samoj djelatnosti srpskih dužnosnika u Pečuhu postoje informacije zahvaljujući memoarima Milana Glibonjskoga koji su izdani 2009. u Beogradu¹⁰⁷ te, u prijevodu na mađarski, 2006. u Pečuhu¹⁰⁸. Za vrijeme srpske okupacije Glibonjski je imenovan za voditelja baranjskoga Ureda za tisak, uređivao je

¹⁰⁴ Početkom konferencije Beograd nije zatražio okupirane teritorije današnje južne Mađarske jer o etničkome sastavu stanovništva, kao ključnome principu za vrijeme konferencije, nije imao informacija. Pretpostavljalo se da, osim malobrojnoga srpskog stanovništva, na ovome području pretežito žive Mađari, pa se nakon saznanja o relativno velikome broju Hrvata i Srba te provedenoga popisa stanovništva 1919. politika predstavnika Kraljevine SHS promijenila (Hornyák 2010: 49–51).

¹⁰⁵ *Službene novine Baranjske županije* dostupne su na mađarskoj mrežnoj bazi podataka *Arcanum* (www.arcanum.hu).

¹⁰⁶ O čitanosti *Baranjskoga glasnika* među Hrvatima u Baranji govori jedan izvor koji obrađuje izvještaje povjerenika mađarske Vlade za južne Slavene u Mađarskoj koji je nakon povlačenja vojske Kraljevstva SHS obišao hrvatska naselja. U izvještaju povjerenik József Margitai o naselju Németi (Nijemet, danas dio naselja Szalánta/Salanta), koje se nalazi nedaleko od Pečuha, navodi da su Srbi za vrijeme okupacije iz Pečuha slali list na materinskome jeziku (Tegzes 1979: 485). Premda se ne spominje doslovno ime lista, može se pretpostaviti da je riječ o *Baranjskome glasniku* jer u to doba u Pečuhu nije bilo drugoga periodičnog izdanja na hrvatskome ili srpskome jeziku.

¹⁰⁷ Glibonjski, Milan. *Baranja (1918–1923): sećanja*. Beograd: Čigoja; Istorijski institut, 2009.

¹⁰⁸ Glibonjski, Milan. *Pécs szerb megszállása egy szerb újságíró szemével*. Pécs: Pécs Története Alapítvány, 2006. (Preveo Árpád Hornyák)

Baranjski glasnik te bio autor mnogih napisa u njemu. Osim toga bio je aktivan organizator raznih okupljanja, masovnih skupova (s 5–6 tisuća sudionika) na kojima se zahtijevalo pripajanje okupiranoga područja Kraljevini SHS (Glibonjski 2006: 20).

Kako je navedeno na naslovnica *Baranjskoga glasnika*¹⁰⁹, uredništvo je bilo smješteno u Pečuhu, u Ulici Papnövelde 3. Osim Glibonjskoga u uređivanju novina sudjelovao je i dr. Milan Vakanjac, koji je do 25. prosinca 1919. bio odgovorni urednik, dok je nakon toga jedini urednik Glibonjski. Osim njih za novine su pisali i Vladislav Pandurović¹¹⁰, Vojislav Djurdjević, Jure Folnegović¹¹¹ i dr. *Baranjski glasnik* tiskan je u pečuškoj tiskari Dunántúl (Dunántúl Könyvkiadó és Nyomda Rt.¹¹²), a Glibonjski (2006: 57–58) u memoarima navodi da je list financiran iz Beograda. *Glasnik* je trebao izlaziti svakoga četvrtka, ali zbog raznih okolnosti (čestih štrajkova, nestašice papira i drugih sirovina) tiskanje nije bilo kontinuirano. Od prvoga do zadnjega broja tiskao se na latinici, međutim u početku nije bio takav plan urednika. U prvome broju objavljena je kraća obavijest u kojoj stoji da će list „možda već u skoro vreme početi izlaziti i ćirilicom” te da će vjerojatno „kroz kratko vreme doći i do ćirilnih slova” (*Srbima čitaocima...* 1919: 4). Prema tome, u Pečuhu u godinama nakon Prvoga svjetskog rata nije bilo omogućeno tiskanje ćirilicom ni u jednoj tiskari. Osim toga, može se pretpostaviti da sami tiskari nisu govorili ni jedan južnoslavenski jezik, što se daje zaključiti po brojnim slovničkim pogreškama u gotovo svakome napisu.

Jedan je od glavnih zadataka *Baranjskoga glasnika* bio pridobiti lokalno hrvatsko i srpsko stanovništvo na okupiranome području za „jugoslavensku ideju”. Dok u slučaju Srba većih prepreka nije bilo, situacija sa Šokcima¹¹³ nije bila toliko jednostavna. I sam Glibonjski u

¹⁰⁹ Svi brojevi *Baranjskoga glasnika* dostupni su u Arhivu Baranjske županije u Pečuhu (Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára).

¹¹⁰ Dr. Vladislav Pandurović je rođen u baranjskom Šiklošu (mađ. Siklós) 1876. Školovao se u Pečuhu (niža gimnazija) i Budimpešti (kadetska škola). Do 1911. nastavnik je kadetske škole u Pečuhu. Naknadno je položio gimnazijsku maturu u Pečuhu te studij prava u Budimpešti, Pečuhu i Cluju. Za vrijeme srpske okupacije imenovan za župana i povjerenika Baranje i grada Pečuha. Nakon povlačenja radi kao pravnik u Brčkom (Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka: s. v. „Pandurović Vladislav Dr.”).

¹¹¹ Folnegović je bio katolički svećenik, jedno vrijeme župnik u baranjskoj Vršendi (mađ. Versend). Za vrijeme okupacije zalagao se za priključenje Baranje Kraljevstvu SHS (Glibonjski 2006: 128). S tim je ciljem vršio agitaciju među lokalnim stanovništvom, točnije u naseljima Semelj (mađ. Szemely), Birjan (mađ. Birján) i Lotar (mađ. Lóthárd) u kojima je došlo i do sukoba o navedenome pitanju (Tegzes 1979: 498).

¹¹² Spomenuta tiskara nasljednik je pečuške biskupske tiskare Lyceum utemeljene 1836., a prethodnik tiskare Szikra, koja je nakon nacionalizacije poslije Drugoga svjetskog rata dugo bila najveća tiskara u Pečuhu (Borsy 1998: 52–53).

¹¹³ Glibonjski u svojim memoarima i u *Baranjskome glasniku* nikada ne spominje Hrvate na okupiranome području, već govori o Šokcima ili rijetko o Bošnjacima u okolici Pečuha. Pri tome nije jasno je li svjesno ignorirao ostale hrvatske subetničke skupine na okupiranome području (npr. Hrvate uz rijeku Dravu ili Bunjevce u Bačkoj) ili nije poznavao određene regionalne razlike.

memoarima navodi kako je već prilikom boravka na tim prostorima Baranje 1910.¹¹⁴ ustanovio da su se Šokci „vrlo pomađarili“, dok su Srbi uspjeli očuvati svoj identitet zahvaljujući Crkvi i učiteljima (Glibonjski 2006: 54), koji su također djelovali u sklopu Pravoslavne Crkve. U tome duhu nastaje tekst nepoznatoga autora u kojemu uredništvo odmah daje na znanje da su i Šokci dio svekolikoga Slavenstva, obitelji Srba, Hrvata i Slovenaca, iako su bili izloženi jakoj asimilaciji (*Šokci* 1919: 1).¹¹⁵ O novome jugoslavenskom konceptu koji bi trebali prigrлити i Šokci na stranicama *Glasnika* objavljen je duži napis (Gj. 1919: 2-3), vjerojatno od Vojislava Đurđevića. U njemu se govori o novoj državi i njezinu nacionalnome konceptu. Iako se na određenim mjestima govori kako se stvara nova Velika Srbija, autor ipak obrazlaže da to ne može biti takva država kakvu su prije sanjali, ali da će u njemu ipak Srbi biti „prvi“ narod koji je najzaslužniji za stvaranje nove države.¹¹⁶ Pod naslovom *Šokci i Srbi* vjerojatno urednik Milan Glibonjski donosi tekst koji je napisan u duhu šokačko-srpskoga zbližavanja, a autor pretpostavlja da se šokačko-srpska integracija može provesti bez ikakvih prepreka te navodi da se svi prijašnji nesporazumi trebaju zaboraviti kako bi se krenulo u izgradnju nove zajednice (G 1919: 1).

Jedno je od češćih imena na stranicama *Baranjskoga glasnika* ime dr. Tamása Prakatura¹¹⁷, povjerenika mađarske vlade za Baranju, kojega Glibonjski često u negativnome kontekstu spominje na stranicama glasnika i u svojim memoarima. Prakatur se rodio u šokačkoj obitelji, radio je kao odvjetnik i stekao velik ugled među Šokcima. Ipak, zastupao je mađarsku stranu i za vrijeme okupacije više puta kritizirao srpsku upravu. U broju koji izlazi 1. svibnja 1920. Glibonjski tri stranice novina posvećuje pismu dr. Prakatura koje je uputio Svetislavu Rajiću, tadašnjemu baranjskom podžupanu, u kojemu optužuje *Baranjski glasnik* za poticanje mržnje i klevetu (Glibonjski 1920: 1-3). Prakatur navodi da to ne bi trebalo biti u interesu srpske uprave, da trebaju težiti mirnoj reintegraciji te, kao vladin povjerenik za Baranju, garantira da se Srbi koji će ostati na području Mađarske nakon evakuacije srpske vojske neće diskriminirati ni na koji način zbog etničkih razloga. U istom tekstu Glibonjski odgovara na Prakaturovo pismo, sumnja u njegove garancije jer iz Mađarske neprestano stižu vijesti o

¹¹⁴ Glibonjski je u ovo doba boravio u tome dijelu Baranje i bavio se etnografskim istraživanjima za srpskoga etnografa Jovana Cvijića (Glibonjski 2006: 7).

¹¹⁵ Iz ovoga napisa ne se može točno saznati smatra li autor Šokce posebnim narodom ili subetničkom zajednicom jedne od navedenih nacionalnih zajednica, ali je jasno da Šokce nikako ne povezuje s Hrvatima. Međutim, u određenim rečenicama povezuje ih sa srpskom zajednicom: „Sve se pokušalo, samo da bi mogli iščupati vaše srpsko, vaše slavensko srce i mesto njega usaditi drugo, njihovo, tudjinsko” (*Šokci* 1919: 1).

¹¹⁶ U tome napisu može se pročitati i kako je Srbiji svakako potreban izlaz na more te da je bez Hrvatske i Slovenije Srbija Balkan, a s njima je povezana s Europom.

¹¹⁷ Dr. Tamás Prakatur (Duboševica (Dályok), 1879. – Mohač (Mohács), 1929.) od 1906. godine odvjetnik je u Mohaču, od 1920. povjerenik je mađarske vlade za Baranju te tijekom 1920-ih zastupnik mađarskoga parlamenta. Osim toga, utemeljitelj je Šokačko-mađarske čitaonice u Mohaču (Füzes 2001: 323).

Horthyjevim odmazdama (tzv. *bijeli teror*, mađ. *fehér terror*¹¹⁸) te tvrdi da je Prakatur „odnarodjen Šokac“ i „služi verno i odano Madjare i njihove interese“. Već 6. svibnja 1920. Glibonjski piše o interniranju dr. Prakatura u Valjevo zbog optužbi da kolaborira s Mađarima te navodi da je još 1918. potražio Prakatura i zamolio ga za suradnju, što je on i prihvatio, ali samo ako njihova suradnja može ostati u tajnosti (Glibonjski 1920: 3). Činjenica da Prakatur nije postao suradnikom srpske propagande, nego je imenovan povjerenikom mađarske vlade za Baranju, kod Glibonjskoga je izazvala duboko gnušanje prema njemu, što se jasno vidi u njegovim napisima.

Osim ovom temom u glasniku se često bave i evakuacijom, osobito od proljeća 1920., a jedno je od najvažnijih pitanja mogućnost ostajanja u Mađarskoj ili optiranje za Kraljevinu SHS.¹¹⁹ Novine daju prostor i književnim sadržajima. U posebnim se rubrikama donose autorske pjesme i prozni oblici u nastavcima, usmene pripovijetke i predaje prvenstveno iz srpskih naselja.¹²⁰ U svakome se broju donosi rubrika *Vesti iz Kraljevstva SHS i Iz mesta i okolice*. Iz potonje saznajemo detalje o događajima na okupiranome području, što može biti korisno iz aspekta zavičajne povijesti. U prvim brojevima primjećuje se velik broj oglasa ugostiteljskih objekata, banaka, trgovina i raznih usluga iz Pečuha i okolice na srpskome jeziku, a pojavljuju se oglasi čak i iz Beograda. Oglasi postupno nestaju tijekom 1920. godine.

Iz aspekta istraživanja nakladništva treba posebno istaknuti sadržaje u *Baranjskome glasniku* koji se bave raznim tiskanim izdanjima. U obliku kraće vijesti (*Madjarska i propaganda...* 1920: 3) spominje se jedan Šokac iz sela Šaroša (mađ. Magyarsarlós) koji je na njivi pronašao propagandne letke s pozivom Bunjevcima i Šokcima s likom guvernera Miklósa Horthyja te jedan broj „bunjevačkih novina“. Autor navodi kako će se o tim sadržajima detaljnije govoriti u idućemu broju. Tako već u sljedećem broju pod naslovom *Naša Domovina* Juraj Folnegović piše o istoimenom listu koji se izdaje u Budimpešti na hrvatskome jeziku te da se s pomoću tajnih agenata ili zrakoplova plasira na okupirano područje (Folnegović 1920a: 1-2). Folnegović opisuje sadržaj koji propagira Mađarsku, garantira manjinska prava u novoj državi, dok sumnja u ista prava za narodnosti na okupiranome području. Navodi da je list namijenjen tomu „da ga čitaju Hrvati, Srbi, Šokci, Bunjevci i koliko već imena ima ovaj narod“ te da je tiskan na četirima stranicama. Folnegović navodi kako je dotadašnje razdoblje mađarske vladavine dovoljan dokaz mađarskih manjinskih prava te kao najjače sredstvo u

¹¹⁸ Tijekom čistki pod vodstvom Horthyjevih vojnih postrojbi do jeseni 1920. ubijeno je više tisuća komunista koji su bili aktivni za vrijeme Mađarske Sovjetske Republike (Kollega Tarsoly 1996–2000).

¹¹⁹ Primjerice *Šta će biti sa Šokcima...* 1920: 1-2., *G. Dali selidba?* 1920: 1-2.

¹²⁰ Primjerice Marjanović 1919: 2-3.; Jerant 1920: 1.; *Molba* 1920: 3.; serija *Kroz svetski rat – iz dnevnika jednog dobrovoljca*, itd.

rukama Mađara za asimilaciju narodnosti ističe rascjepkanost spomenutih zajednica. Kao nastavak toga napisa, slijedi tekst istoga autora pod istim naslovom (Folnegović 1920b: 1). Folnegović dalje kritizira mađarsku manjinsku politiku u nedavnoj prošlosti, navodeći kako su zakonom osigurana prava bila samo mrtvo slovo na papiru (misleći vjerojatno na mađarski zakon o manjinama iz 1868.¹²¹) te da njima, dakle južnoslavenskim zajednicama, nije potrebna mađarska „naša domovina”, nego samo država Srba, Hrvata i Slovenaca.

O samome *Baranjskom glasniku* mogu se pronaći informacije u članku pod naslovom *Za istinu* (*Za istinu* 1920: 1). U njemu se navodi da je glasnik pokrenut zato što se o toj zajednici u matičnoj državi (Kraljevstvu SHS) vrlo malo zna, da se tamošnji tisak gotovo uopće ne bavi Baranjom te da je izlaženje glasnika osigurala „sama vlada” (iz Beograda). O širenju letaka na okupiranom području piše nepoznati autor. Piše o letku koji su po pečuškim ulicama proširili „hrišćanski socijalisti”, a osim toga letka, za koji se ne navodi jezik, autor spominje i drugi, koji je napisan na „srpsko-hrvatskome jeziku” u znaku revizionizma i namijenjen je „šokačkomu i srpskomu selu”. Autor je uvjeren da takvi letci nisu potrebni „našem” stanovništvu jer „ako je neki manji deo šokačkog našeg življa i povučeniji usled političke neodređenosti u pitanju njegovog pripadanja on nikada više neće ni poverovati da je stvoren za Madjara, da mora biti Madjarem najmanje da mora služiti madjarskom ili mu kom drugom narodu” (*Iridentski letak* 1921: 4).

U dužemu napisu obavještavaju se čitatelji *Baranjskoga glasnika* o poskupljenju pretplate. Navodi se teška financijska situacija prouzročena malim brojem pretplatnika, malom svotom (vjerojatno državne) subvencije, visokim tiskarskim troškovima (trostruko poskupljenje u roku od godinu dana) i sl. Kao dodatan problem navodi se nepouzdanost baranjske pošte zbog „nesigurnih osoba u poštanskom osoblju” („gde su sve sami strani elementi”) te neangažiranost intelektualaca koje „ovde u Baranji nemaju baš naša braća Šokci” (*Od uredništva* 1921: 3).

Zadnji broj *Baranjskoga glasnika* izlazi 14. kolovoza 1921. i na naslovnici donosi tekst pod naslovom *Kucnuo je dvanaesti čas*. Nepoznati autor opisuje tragičnu situaciju evakuacije, predviđa kaotično stanje, demonizira mađarske vlasti i osuđuje Beograd, koji nije vodio brigu o evakuaciji i zbrinjavanju mogućih iseljenika. Ujedno poziva sve Baranjce da još jednom iziđu na ulice, da se održe veliki narodni zborovi jer još uvijek nije kasno (*Kucnuo je dvanaesti čas* 1921: 1). Isti je dan, 14. kolovoza, u Pečuhu pod vodstvom pobunjenoga proletarijata proglašena tzv. Baranjska Republika (mađ. Baranyai Magyar-Szerb Köztársaság)

¹²¹ 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában.

na čelu sa slikarom Petrom Dobrovićem¹²², kao zadnja mogućnost za sprečavanje dolaska mađarske vlasti. Nakon višestrukih opomena Antantinih misija Beograd više nije mogao osigurati potporu Baranjskoj Republici te je 20. kolovoza započela primopredaja županijske uprave, a 22. kolovoza mađarske su postrojbe ušle na područje Baranjske županije, čime je završena tridesettromjesečna okupacija Baranje pod vojskom Kraljevstva SHS (Glibonjski 2006: 53–54).

U ovome poglavlju opisana manjinska nakladništva u trima državama temeljile su se na vrlo različitim političkim i ideološkim koncepcijama. Kako je navedeno, svaka je od njih u određenoj mjeri imala nakladništvo za manjine za koje su bile odgovorne državne institucije ili pojedinci. Zbog različitih ideoloških načela nije svaka država na isti način pristupala manjinskomu nakladništvu. Dok za vrijeme prve državne formacije poslije rata (Mađarske Demokratske Republike) nije bilo periodičnih izdanja, nego se manjinsko nakladništvo za Hrvate temeljilo na sitnome tisku, u preostalim se dvjema državama nalaze periodična izdanja koja iziskuju kvalitetan ljudski kadar i velika financijska sredstva.

Uz sve razlike postoji jedna zajednička karakteristika koja se uočava kod svih državnih formacija, a to je propagandni karakter tiskovina. Za vrijeme Mađarske Demokratske Republike raznim se letcima htjelo pridobiti manjinsko stanovništvo za novu mađarsku državu. Sovjetska je Republika u Mađarskoj pristupila istoj publici kako bi stvorila „savršeno, besklasno društvo potpune jednakosti” (Hrvatska enciklopedija: s. v. komunizam), dok je srpska uprava u Baranji propagirala južnoslavenski/jugoslavenski koncept na okupiranome području. Iako su navedena izdanja bila namijenjena i hrvatskoj zajednici na području današnje Mađarske, pripadnici te zajednice nisu imali ključnu ulogu u njihovu stvaranju, nisu određivali sadržaj, osmišljavali koncepciju ili postavljali ciljeve, nego je to učinjeno izvan njihove ingerencije.

¹²² Petar Dobrović (Pečuh (Pécs), 1890. – Beograd, 1942.) slikar je koji je studirao u Budimpešti, djelovao u Mađarskoj, a boravio i u Parizu. Nakon pada Baranjske Republike odlazi iz Mađarske i nastavlja djelovati u Kraljevini SHS (Krlježijana: s. v. Dobrović, Petar).

5. Hrvatsko nakladništvo u Mađarskoj za vrijeme Miklósa Horthyja (1920. – 1944.)

U ovome poglavlju obradit će se hrvatsko nakladništvo na području Mađarske u razdoblju od 1920. do 1944. koje je u Mađarskoj dobilo naziv *Horthyjevo razdoblje* (mađ. *Horthy-korszak*). Na temelju većih sinteza i monografskih publikacija¹²³ u uvodnim poglavljima ponudit će se opći povijesni pregled s posebnim osvrtom na manjinsku politiku Mađarske u ovome razdoblju. Hrvatsko nakladništvo u ovome razdoblju obrađeno je putem arhivskoga gradiva Mađarskoga nacionalnog arhiva u Budimpešti¹²⁴ i skromne sekundarne literature o građi (novinski napisi, studije i sl.¹²⁵). Kad je to bilo moguće, pregledana su i sama izdanja iz kojih su se saznale brojne informacije o nakladnicima, urednicima, autorima itd. Među vrijednostima ovoga poglavlja svakako je potrebno istaknuti pronalazak i obradu nekih izdanja koja su do danas bila nepoznata užoj i široj stručnoj javnosti.

5. 1. Mađarska između dvaju svjetskih ratova

Nakon sloma Mađarske Sovjetske Republike u kolovozu 1919. u Mađarskoj se nastavlja neizvjesno političko razdoblje, još nekoliko mjeseci pod nadzorom rumunjskih vojnih postrojbi. Razni politički krugovi pokušavaju doći na vlast i pridobiti simpatiju Antante koja je preferirala dugoročna rješenja na čelu Mađarske. Nakon višemjesečnih pregovora formirana je vlada pod vodstvom Károlya Huszára koja je ujedinila tada najvažnije političke predstavnike u Mađarskoj i, što je najvažnije, uživala potporu velesila. Početkom 1920. raspisani su izbori, a u veljači je odlučeno da će državno uređenje Mađarske i nadalje biti kraljevstvo, ali pod vodstvom guvernera. Uz pritisak određenih desnih krugova i vojske na tu je poziciju, kao gotovo jedini kandidat, 1. ožujka 1920. kao vrhovni zapovjednik mađarske nacionalne vojske imenovan Miklós Horthy de Nagybánya¹²⁶ koji će tu dužnost obnašati sve do 15. listopada 1944. Horthy je kao potomak kalvinističke plemićke obitelji iz okolice

¹²³ Manjinsku politiku u Mađarskoj tijekom 20. stoljeća iscrpno obrađuje Tilkovszky (1998), dok o razdoblju poslije Prvoga svjetskog rata detaljno govori petotomno izdanje *Mađarska u XX. stoljeću* (*Magyarország a XX. században*, Kollega Tarsoly 1996–2000).

¹²⁴ Fond K28, dokumenti Narodnosnoga i manjinskog odjela (Nemzetiségi és kisebbségi osztály).

¹²⁵ Na primjer Mandić (2003) ili Benčić (1985).

¹²⁶ Miklós Horthy de Nagybánya (Nagybányai Horthy Miklós, Kendere, 1868. – Estoril (Portugal), 1957.) u Prvome je svjetskom ratu bio zapovjednik austrougarske flote, a od 1920. do 1944. regent Mađarske. Radi postizanja revizionističkih ciljeva povezao se s Mussolinijem i Hitlerom. Godine 1944. Nijemci ga interniraju u Njemačku, gdje nastavlja živjeti u emigraciji kao politički neaktivna osoba, a nakon nekoliko godina odlazi u Portugal (Hrvatska enciklopedija: s. v. Horthy de Nagybánya, Miklós).

Szolnoka, konzervativnoga svjetonazora, ugled stekao kao admiral Austro-ugarske mornarice te je u godinama nakon Prvoga svjetskoga rata okupio oko sebe odane vojnike, što je bitno utjecalo na njegovo napredovanje do položaja najutjecajnije osobe u Mađarskoj.

Nakon smirivanja političke situacije u Mađarskoj naglasak je stavljen na mirovne pregovore koje je Antanta početkom 1920. smatrala završenim u slučaju Mađarske. Unatoč pokušajima mađarskih pregovarača da se još jednom revidira točna površina oduzetih ugarskih područja, Mađarska je bila primorana potpisati mirovni sporazum s Antantom 4. lipnja 1920. u versajskome dvorcu Trianon, zbog čega se upotrebljavaju nazivi *Trianonski ugovor* ili *Trianonski sporazum*.¹²⁷ Posljedica je ugovora to da Mađarska nakon Prvoga svjetskog rata ostaje bez 2/3 teritorija i gotovo 2/3 stanovnika.¹²⁸ Utjecaji sporazuma osjetili su se na svim društvenim područjima: u gospodarstvu, unutrašnjoj i vanjskoj politici, a opće odbijanje ugovora i revizionizam obilježiti će Horthyjevo razdoblje sve do kraja Drugoga svjetskog rata.

Osim guvernera Horthyja u ovome razdoblju mađarske povijesti važnu će ulogu imati premijeri kao što su grof Pál Teleki (u prvome mandatu premijer od 19. srpnja 1920. do 14. travnja 1921.), a osobito grof István Bethlen koji je obnašao tu dužnost od 14. travnja 1921. do 24. kolovoza 1931. godine. Obojica su bila rodom iz Erdelja (Transilvanije) i u spomenutim su godinama obojica suočeni s pokušajima Karla I. Austrijskog (mađ. IV. Károly) da uz pomoć mađarskih legitimista počini državni udar i da se vrati na mađarsko prijestolje. Teleki je zbog nejasnih stavova o tome bio primoran dati ostavku i predati mjesto Istvánu Bethlenu, nekadašnjemu učeniku bečkoga Theresianuma, koji je tada uživao visoku potporu političkih istomišljenika i priznanje oporbenih krugova. Tijekom deset godina formirao je četiri vlade, s 29 ministara, od kojih je očekivao kompetentnost, povjerljivost i odanost. Eliminirao je legitimiste, ujedinio konzervativne desne stranke (Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja/Stranka ujedinjenih nacionalnih kršćana) s agrarnom strankom malih posjednika i zemljoradnika (Országos Kiszegda- és Földműves Párt/Državna stranka malih posjednika i zemljoradnika) pod imenom Jedinstvena stranka (mađ. Egységes Párt), sklopio sporazum sa socijaldemokratima (Bethlen-Peyer pakt) te u sklopu agrarne reforme dodijelio manja zemljišta četvrtini stanovništva. Među prioritetima njegove politike bila je i gospodarska obnova, međutim brzo se ispostavilo da bez vanjske financijske pomoći nije moguće osigurati trajni rast mađarskoga gospodarstva. Uz zajmove zapadnih država mađarsko

¹²⁷ U Mađarskoj je i dandanas u uporabi izraz *mirovni diktat* (mađ. *békediktátum*) zbog mišljenja kako tijekom pregovora nisu uzeti u obzir mađarski zahtjevi te da je sporazum sklopljen prema principu „pobjednik nosi sve”.

¹²⁸ Od ukupne 282 000 km² nakon Prvoga svjetskog rata Mađarskoj pripadaju 93 000. Od ukupnih 20 886 487 stanovnika prema popisu iz 1910. nakon potpisivanja ugovora u Mađarskoj ostaje 7,6 milijuna.

je gospodarstvo do kraja 20-ih godina stalo na noge, iako je prema svim pokazateljima bilo daleko iza europskoga prosjeka. S obzirom na izborni zakon iz 1920., Bethlen je postupno ograničavao izborna prava, djelomice vratio javno glasovanje, ograničavao prava žena, zbog čega je pravo glasa izgubilo 700 000 osoba. Uveo je sustav zdravstvenoga osiguranja u sklopu kojega je zdravstveno osigurano gotovo milijun stanovnika, poboljšani su uvjeti u javnome zdravstvu, modernizirano je školstvo (pod vodstvom ministra Kuna Klebelsberga). Za Bethlenova je vremena izgrađeno 2500 novih učionica, povećan je nastavnički kadar, a do 1930. godine 90 % stanovništva starijega od 6 godina znalo je čitati i pisati. Taj školski sustav imat će važnu ulogu u učvršćivanju tada dominantnoga konzervativnog svjetonazora i politike revizionizma do kraja Horthyjeva razdoblja. Izbijanjem velike gospodarske krize krajem 20-ih i početkom 30-ih, pojavile su se sve slabosti mađarskog gospodarstva, pri čemu se István Bethlen nije slagao s uvođenjem restriktivnih mjera. Uz mnoge političke probleme unutar države i zbog opterećenog odnosa s guvernerom Horthyjem dao je ostavku s pozicije predsjednika vlade te ga je naslijedio grof Gyula Károlyi.

Dok je spomenuti revizionistički diskurs Mađarske u godinama poslijeratne krize bio umjeren i prvenstveno se koristio u unutarnjopolitičke svrhe, do kraja 20-ih godina Mađarska je ostvarila dobre rezultate na međunarodnome polju zahvaljujući uspješnim pregovorima s europskim saveznicima. Početkom 30-ih godina revizija državnih granica više nije bila samo san konzervativnih mađarskih krugova u Budimpešti, već se o njoj govorilo i javno, tijekom pregovora s novim saveznicima (Engleskom, Njemačkom i Italijom). Osim na savezništvo s europskim velesilama Mađarska je u sklopu svoje vanjske politike stavljala velik naglasak na Mađare izvan svojih granica, među ostalim i zato što su mađarske zajednice u susjednim zemljama činile najveću nacionalnu manjinu u Europi poslije Nijemaca.

Kao odgovor na gospodarsku krizu Károlyi je uveo restriktivne mjere koje su najjače pogodile ugroženi te djelomice srednji sloj društva, dok su najimućniji većinom ostali nedirnuti. Osim gospodarske premijer se suočavao i s političkom krizom, zbog čega je nakon malo više od godinu dana bio primoran ponuditi ostavku. Novi smjer u politici donosi premijer Gyula Gömbös koji se od svojih prethodnika razlikovao u nekim bitnim karakteristikama: bio je mlađi od njih, nije pripadao aristokraciji, političku karijeru započeo je tek nakon Prvoga svjetskog rata i zastupao je radikalnu opciju unutar desnice. U skladu s onodobnim tendencijama na području srednje i istočne Europe tijekom 30-ih kao odgovor na gospodarsku krizu i u Mađarskoj se pojavljuje državni model koji briše određene demokratske elemente i teži totalitarnomu sustavu. Kao nekadašnji pobornik rasne teorije Gömbös je bio među prvim

mađarskim premijerima koji je iskoristio moć medija za komunikaciju sa širom publikom. Zahvaljujući tomu, na početku je bio prihvaćen kao „vođa čvrste ruke”, koji će pokazati put za izlazak iz gospodarske i društvene krize, ali se tijekom godina ispostavilo da provedeni koraci nisu dali očekivane rezultate te su polako sve političke opcije, uključujući i samoga guvernera, prepoznale opasnost preuzimanja apsolutne kontrole u državi. Unatoč velikomu otporu nije bio poražen na političkome polju, već je njegovu karijeru prekinula bolest te smrt 6. listopada 1936.

Od sredine 30-ih godina aktualna politička elita nije mogla zaobići političke formacije koje su htjele pridobiti niže slojeve društva, prvenstveno seljake i radnike, odnosno suočavala se sa sve većim utjecajem radikalno desnih, često ilegalnih skupina (Területvédő Liga, Magyar Revíziós Liga, Magyar Országos Véderő Egyesület itd.) koje su težile formiranju totalitarnoga nacionalističkog sustava na principu kasnije Hitlerove Njemačke. Zbog toga su od novoga premijera, Kálmána Darányija, očekivali da politiku vrati u konzervativno-desni tok, koji je bio dominantan za vrijeme Istvána Bethlena. Osim pokušaja na početku svojega mandata Darányi nije uspio eliminirati radikalnu desnicu, međutim ostvario je velike rezultate na području socijalne politike i uveo mjere koje su osigurale bolji standard prvenstveno za radnike. U drugoj polovini 30-ih godina zbog sve većega širenja njemačkoga utjecaja i ekspanzionizma na područje srednje i istočne Europe i mađarska je politika bila primorana podlegnuti volji Hitlerove politike. Kao rezultat toga radikalno desne organizacije imaju sve veći utjecaj u Mađarskoj, Darányi im dozvoljava djelovanje u obliku legalne stranke („Nemzeti Szocialista Magyar Párt–Hungarista Mozgalom”) s kojom započinje pregovore, a na razini zakonodavstva započinje negativno etiketiranje židovske zajednice. Zbog gubljenja totalne kontrole Darányi je ponudio ostavku, što je prihvatio i guverner Horthy. Nakon što je u studenome 1938. djelomice ostvaren revizijski san o povratku oduzetih teritorija (raspadom Čehoslovačke Mađarskoj je vraćen dio Slovačke), šira mađarska javnost već nije bila protiv njemačkoga približavanja. Paralelno s tim određeni krugovi njemačke nacionalne manjine u Mađarskoj također se sve jače približavaju Hitleru i formiraju udruge (njem. Volksbund) koje će odlučno zastupati njemačke interese u Mađarskoj. Postupna dominacija radikalne desnice obilježit će politiku u godinama prije i za vrijeme Drugoga svjetskog rata, bez obzira na svjetonazor aktualnih premijera. Negativna spirala događaja dovest će do njemačke okupacije Mađarske i postavljanja totalitarne nacionalsocijalističke stranke (Nyilaskeresztes Párt) na vlast (pod vodstvom Ferenc Szálasi) koja će trajati sve do ulaska Crvene armije na

područje Mađarske. Postavljanjem „Nyilasa” na vlast odstranjen je i sam guverner Miklós Horthy kojega su Nijemci deportirali u Njemačku gdje je do kraja rata bio pod nadzorom.

5. 2. Manjinska politika u Mađarskoj za vrijeme guvernera Horthyja

Mađarska nakon Trianonskoga ugovora po statističkim podacima postaje nacionalnom državom Mađara. Naime, 90 % stanovništva u novoj je državi pripadalo većinskomu narodu, dok se preostala desetina sastojala prvenstveno od Nijemaca (551 000, 6,9 %), Slovaka (141 000, 1,8 %) i drugih narodnosti (Rumunji, Hrvati¹²⁹, Srbi itd.). U tim podacima manjinske zajednice unutar novih granica nisu imale prioritet, a osim njemačke zajednice njihov je politički položaj bio neznatan. Kako je navedeno, puno su veći naglasak dobile mađarske zajednice koje su pripale susjednim državama nakon Prvoga svjetskog rata. Od tada do danas na odnos dviju država uvelike je utjecao pristup susjedne države prema mađarskoj zajednici na vlastitome području. S druge strane, takav pristup prema svojim narodnostima u Mađarskoj nije bio karakterističan za nekadašnju Kraljevinu SHS, odnosno Jugoslaviju. Vjerojatno je jedan od uzroka tomu brojčano stanje južnoslavenskih narodnosti u Mađarskoj, osobito nakon Prvoga svjetskog rata.¹³⁰ Osim toga određeni koraci iz Beograda upućuju na to da tadašnja jugoslavenska vanjska politika nije imala previše informacija o položaju i problemima svojih narodnosti na području Mađarske (Hornyák 2016: 27–28).

Unatoč tomu da je broj manjina znatno opao, manjinsko pitanje i nadalje je bilo važno na razini mađarskoga zakonodavstva. O tome svjedoči Uredba o ravnopravnosti nacionalnih manjina pod brojem 4.044 koju je izdala vlada Istvána Fridricha 21. kolovoza 1919., samo nekoliko dana nakon sloma Mađarske Sovjetske Republike¹³¹ (stupa na snagu tek 19. studenoga 1919. zbog cenzure rumunjskih vlasti). Preambiciozna uredba ističe ravnopravnost svih narodnosti u Mađarskoj, naglašava se slobodna uporaba jezika na svim razinama – primjerice, propisuje se prevođenje svih zakona i uredba na jezik svake manjinske zajednice (3. §) (što nije bila praksa) ili utemeljenje manjinskih katedara na mađarskim sveučilištima za svaku manjinsku zajednicu (13. §). Nakon ove, tijekom 1920. godine izdaju se uredbe raznih ministarstava o izvršenju prethodne uredbе koje garantiraju ravnopravnost svih manjina pred

¹²⁹ Na mađarskim popisima stanovništva toga razdoblja svi koji su se deklarirali kao Bunjevci, Šokci, Bošnjaci, Iliri, Dalmatini nisu smatrani Hrvatima, već su svrstani u posebnu kategoriju „ostale narodnosti”.

¹³⁰ Ni danas nije poznat točan broj onih koji su nakon Prvoga svjetskog rata optirali za Kraljevinu SHS, ali je sigurno da je odlazak iz Mađarske u ovu državu bio važniji u slučaju Srba. Vidi: Szerb optálás 2001

¹³¹ A magyar kormány 1919. évi 4.044 M.E. számú rendelete a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról

državnim tijelima.¹³² Ovi podzakonski akti doneseni su u skladu s Trianonskim sporazumom u kojemu Mađarska garantira zaštitu i ravnopravnost manjina na području svoje države (VI. poglavlje zakona).¹³³

U objavi uredbe veliku je ulogu igralo Ministarstvo narodnosti pod vodstvom Jakaba Bleyera, pripadnika njemačke zajednice. Bleyer se zalagao za teritorijalni integritet Mađarske i pokrenuo Savez mađarskih nacionalnih manjina za Mađare (Magyarország Magyarbarát Nemzeti Kisebbségeinek Szövetsége), koji se također zalagao za teritorijalni integritet Mađarske pred Antantinim delegacijama u Budimpešti. Njemačka zajednica istaknula se i na političkome polju, zahvaljujući i utjecaju Bleyera, i imala čak dvije stranke (Bleyerova Njemačka kršćanska gospodarska stranka/Deutsch-christliche Wirtschaftspartei¹³⁴ delegirala je čak 9 zastupnika u Mađarski parlament nakon izbora u siječnju 1920.). Osim njih političku su stranku formirali Slovaci i Rusini, a one zajedno s njemačkim strankama nestaju s političke scene do sredine 20-ih godina. Zbog sve većega pritiska radikalno desnih krugova na Jakaba Bleyera (ističe se njegov sukob s Árpádom Gálócsyjem, propagandistom radikalne desnice), odnosno zbog sukoba unutar vladajuće koalicije, premijer Pál Teleki izostavlja ga iz novoga sastava vlade krajem 1920. Resor preuzima ministar vanjskih poslova, a od 1922. godine pripojen je Uredu (Ministarstvo) premijera formiranjem tzv. II. odjela za narodnosti (Nemzetiségi és kisebbségi osztály) s posebnim povjerenicima i referentima za svaku zajednicu. Nakon toga cjelokupna se manjinska politika u Mađarskoj, sve do kraja Horthyjeva razdoblja, provodi u sklopu toga odjela.

Kao i u slučaju državne politike Mađarske, i na manjinsku politiku tada sve više utječu krajnje desni politički krugovi koji su bili protiv bilo kakvih pogodnosti za narodnosti, osobito za njemačku zajednicu koja je uživala sve veću moralnu, političku i materijalnu pomoć matične države. Premda su prilike među narodnostima bile različite, većina njih nije imala veće zahtjeve u vezi s političkim, društvenim, kulturnim i obrazovnim pitanjima. Štoviše, postoje brojni primjeri iz toga razdoblja u kojima se vidi da su sami članovi (hrvatske) zajednice odbijali iskoristiti zakonom osigurana prava kako bi dokazali svoju odanost i vjernost

¹³² A belügyminiszter 88283/1919. sz. rendelete a 4044/1919. M.E. sz. rendelet végrehajtásáról; A kereskedelemügyi miniszter 31349/1920. sz. rendelete a 4044/1919. M.E. sz. rendelet végrehajtásáról; Az igazságügyminiszter 1262/1920. sz. rendelete a 4044/1919. M.E. sz. rendelet végrehajtásáról; A pénzügyminiszter 1920/5838 P.M. sz. rendelete a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról szóló 4044/1919. M.E. sz. kormányrendelet végrehajtásáról

¹³³ Mađarski parlament ratificirao je sporazum XXXIII. zakonom iz 1921. godine.

¹³⁴ Nakon izbora stranka mijenja ime u Njemačku kršćansku stranku integriteta (Deutsch-christliche Integritätspartei).

„domovini Mađarskoj”.¹³⁵ Uvidom u povijesnu literaturu i izvorne dokumente stječe se dojam da je na razini zakonodavstva i u određenim političkim krugovima, prvenstveno konzervativnim, teoretski bilo mogućnosti i volje za izgradnju manjinske politike kojoj nije cilj potpuna asimilacija manjinskih zajednica. Međutim, na nižim razinama (županija, kotar, naselje) sve su jače dominirali predstavnici radikalnijih ideja koji nisu htjeli dati prostora nikakvim manjinskim pojavama, bilo na području uprave, kulture, školstva ili čak Crkve. Ti državni činovnici – učitelji, redarstvenici, pa čak i svećenici – bili su u izravnome kontaktu s pukom i utjecali su na stanovništvo u puno većoj mjeri nego zakoni i uredbe doneseni u dalekoj Budimpešti.¹³⁶

Jedan od dominantnih pravaca tadašnje manjinske politike u Mađarskoj nazvan je prema zaštitniku, svetome Stjepanu I. (*svetostjepanska državna koncepcija*, mađ. *szentistváni állameszme*), a jedan je od glavnih zastupnika takve politike bio grof Pál Teleki, ministar vjere i obrazovanja (1938. – 1939.), ministar vanjskih poslova (1920.) i premijer (1920. – 1921. i 1939. – 1941.), koji 1940. izdaje knjižicu pod naslovom *Mađarska narodnosna politika*¹³⁷. Teleki polazi od pretpostavke da je prostor nekadašnje Ugarske prirodna tvorevina koja povezuje sve zajednice i predestinira ih na suživot, ali pod vodstvom Mađara. Naglašava štetnost nasilne asimilacije te predlaže upoznavanje jezika narodnosti za službenike koji rade na području s velikim brojem pripadnika narodnosti. Ova manjinska politika nije prihvaćena na svim razinama društva, osobito u krajnje desnim krugovima, dok ratna atmosfera nije pridonijela mirnomu i temeljnomu rješavanju manjinskih problema na prostoru Mađarske (Tilkovszky 1998).

Sumarijući mađarsku manjinsku politiku u velikome dijelu međuratnoga razdoblja može se reći da je ona imala tri glavna cilja (Egry 2010: 9–10): 1. pacificirati manjinske zajednice koje su ostale unutar granica Mađarske (pridobiti njihovu odanost i ubrzati integraciju); 2. zadovoljavati međunarodne konvencije o zaštiti manjina (u duhu toga stvoriti odgovarajuće zakonske okvire); 3. voditi manjinsku politiku koja može biti prihvatljiva stanovnicima

¹³⁵ Takvi su primjeri bili najčešći u slučaju školstva. Naime, u mnogim mjestima sa znatnim brojem hrvatskoga stanovništva odbijeno je uvođenje hrvatske nastave (posebno u slučaju pomurskih i podravskih naselja). Odbijanje manjinske nastave vjerojatno nije uvijek došlo od samih članova zajednice, već se moglo dogoditi to da je školski odbor bez mišljenja roditelja donio odluku o modelu nastave.

¹³⁶ Ove konstatacije pokrepljuju dokumenti u kojima referenti i razni dužnosnici II. Odjela osuđuju lokalne vlasti, učitelje ili policajce koji se krajnje negativno odnose prema članovima manjinske zajednice. Vidi dokumente iz fonda MNL OL K28 Mađarskog nacionalnog arhiva: 1936-C-2799, 1937-F-16338, 1938-F-16900, 1939-F-16391, 1940-R-16366 itd.

¹³⁷ Teleki, Pál. Magyar nemzetiségi politika. Budapest: Stádium Sajtóvállalat Rt., 1940.

susjednih država (kako bi se u slučaju povratka oduzetih pokrajina etnički konflikti sveli na najnižu razinu).

5. 3. Hrvatsko nakladništvo za vrijeme guvernera Horthyja

Glavni stvaratelji mađarske manjinske politike, pa tako i manjinskoga nakladništva, nakon Prvoga svjetskog rata kod većine zajednica, a osobito kod Hrvata, povezani su s aktualnom vladom ili su čak zaposlenici državnih ustanova (Eiler 2018: 57). Stoga na manjinsko nakladništvo za vrijeme Horthyja uvelike utječu državni dužnosnici, posebno kada je riječ o serijskim izdanjima i udžbenicima. Zbog toga se u mnogim izdanjima može primijetiti propagandni sadržaj koji je u skladu s gore opisanom manjinskom politikom Mađarske.

U tome razdoblju (od 1920. do 1945.) bilježimo četrdesetak bibliografskih jedinica registriranih u našem popisu. Daleko najveći dio čine izdanja nabožnoga karaktera: molitvenici, pjesmarice, religiozni tekstovi itd. U njima se najmanje primjećuje utjecaj državne propagande te su često izdana u vlastitoj nakladi, bez državne potpore. Uz tu skupinu djelomice možemo dodati katekizme i vjeronaučne udžbenike te poneke kalendare u kojima je dominirao takav sadržaj. S obzirom na cjelokupno razdoblje možda u manjem broju, no također su tiskani udžbenici za škole u kojima se provodila hrvatska manjinska nastava (udžbenici izdani u Mađarskoj između 1918. i 1945. obrađeni su u posebnome poglavlju).

Na manjinsko nakladništvo u ovome razdoblju uvelike je utjecao spomenuti Odjel za narodnosti i manjine pri Uredu predsjednika vlade (tzv. II. odjel)¹³⁸ koji je imao razne povjerenike i referente za posebne narodnosti, ali je od 1921. do 1944. imao jednoga voditelja, Tibora Patakyja, bliskoga suradnika premijera Bethlena (Eiler 2018: 58). Dok su Nijemci, Slovaci i Rumunji dobili posebnoga povjerenika, južnoslavenskim zajednicama povjeren je referent József Margitai, nekadašnji ravnatelj preparandije u Čakovcu. Osim njega, izvješća o Hrvatima u Mađarskoj u ovome razdoblju pisao je i Imre Moravec (od

¹³⁸ Odjel je postojao već od prekretnice stoljeća u sklopu Ureda predsjednika vlade. Nakon Prvoga svjetskog rata nastaje posebno Ministarstvo za manjine koje djeluje do 12. travnja 1921. Nakon toga skrb o mađarskim zajednicama u susjednim zemljama te o manjinskim zajednicama unutar Mađarske preuzima tzv. II. Odjel Ureda predsjednika vlade za narodnosti i manjine, s time da su resursi Odjela namijenjeni prvenstveno mađarskim zajednicama u susjednim zemljama (s kojima je odjel bio povezan raznim društvenim organizacijama). U slučaju „domaćih” narodnosti najveća je pozornost posvećena njemačkoj zajednici. Odjel je djelovao sa 7 do 9 zaposlenih sve do kraja 30-ih godina, kada se zbog povratka nekadašnjih prostora Ugarske povećava broj zaposlenih, i razdvaja se na II/a. i II/b. odjele, gdje će se prvi baviti narodnostima unutar Mađarske, a drugi mađarskim zajednicama u susjednim zemljama (Romsics 1995: 2–4).

1937. u dokumentima kao Mattay, nasljeđuje Margitaija nakon njegove smrti 1933.¹³⁹) te Ferenc Balázs (Szita 1998: 143). Povjerenicima nije dodijeljena nikakva zakonodavna ili izvršna moć, tj. imali su prvenstveno savjetodavni zadatak (npr. sastavljanje pomoćnih izvješća za resorna ministarstva¹⁴⁰ i sl.). Glavni zadatak spomenutih referenata bilo je informiranje državnih tijela o gospodarskim, kulturnim i socijalnim prilikama narodnosti, pružanje savjeta u određenim pitanjima i obilazak terena, odnosno naselja u kojima je živjelo manjinsko stanovništvo na području Mađarske (Bellér 1975: 156). Velik dio sačuvanih arhivskih dokumenata odjela bavi se pitanjem manjinskoga školstva, u čemu su referenti Margitai i Mattay bili itekako kompetentni jer su obojica bili učitelji-ravnatelji (porijeklom iz Međimurja). Osim toga, spomenuti su referenti bili zaduženi za izdavanje hrvatskih periodičnih izdanja u Mađarskoj, kao što je kalendar *Danica* i list *Topol*.

O tadašnjoj manjinskoj politici i svjetonazoru samih referenata govori nekoliko dokumenata iz fonda K28. Godine 1930. referent Margitai sastavlja kraći materijal za internu uporabu pod naslovom *O učinkovitijem domoljubnom odgoju, vođenju i upravljanju domaćih manjina* (A *hazai kisebbségek hathatósabb hazafias nevelése, vezetése és irányítása*, MNL OL K28 1930-G-6067). Prema višedesetljetnomu pedagoškom iskustvu Margitai navodi da u tome odgoju ključnu ulogu igra učitelj koji radi u manjinskome naselju (u dobroj suradnji sa župnikom). Međutim, domoljubni odgoj nije ograničen na školsku nastavu, nego se nastavlja u sklopu izvanškolskih aktivnosti, u radionicama udruge „Levente”, u sklopu raznih zanimanja za mlade, čitaonica i drugih kružoka. Također predlaže, prema vlastitome iskustvu, da u naseljima s mješovitim stanovništvom budu zajedničke „čitaonice” (a ne posebne po narodnostima jer se u takvim posebnim sekcijama mogu pojaviti ideje koje će udaljiti manjinske zajednice od mađarske domovine i mađarske nacionalne zajednice). Zbog toga učitelji moraju raditi na tome da manjinski čitatelji odlaze u zajedničke, mađarske čitaonice.¹⁴¹ Osim toga predlaže razna domoljubna izdanja na jeziku manjina, jer će mladi i odrasli čitatelji lakše prihvatiti domoljubne ideje ako ih čitaju na materinskome jeziku.

¹³⁹ Imre Mattay imenovan je za referenta 26. lipnja 1933. (MNL OL K28 1938-F-15657).

¹⁴⁰ Unatoč tomu, iz pregledanih se dokumenata može zaključiti da su nadležni većinom odobravali prijedloge referenata.

¹⁴¹ Točan popis hrvatskih čitaonica u tadašnjoj Mađarskoj ne postoji. Jedna je od poznatijih čitaonica Šokaca u Mohaču koja i danas postoji u obliku civilne udruge. Iz dokumenata II. odjela može se saznati da su o toj čitaonici obavještavali referenti, a pod naglaskom je prvenstveno bio njezin domoljubni karakter. Referent Mattay 1939. javlja da čitaonicu vodi učitelj-ravnatelj Károly Petrovics u patriotskome duhu (MNL OL K28 1939-F-16699). Sama čitaonica utemeljena je 1906. godine pod nazivom „Mađarska čitaonica mohačkih Šokaca” jer Ministarstvo nije prihvatilo prvu inačicu naziva bez riječi „Mađarska” (Vidi <http://www.mohacsisokackor.hu/a-mohacsi-sokackor/>). O još jednoj hrvatskoj čitaonici govori se u dokumentima iz 1938. godine. Policija u Baji javlja kako su Bunjevci pod vodstvom odvjetnika Miše Jelića i

Sličan materijal sastavlja i njegov nasljednik Mattay 1940. o južnim Slavenima u Mađarskoj. U detaljnome dokumentu, osim ostalih, spominje da *oni*, tj. južni Slaveni, nisu izrazili želju za političkim dnevnikom, a da „bi održavanje takvih novina inače bilo nemoguće zbog njihova društvenog stanja i financijske moći” (MNL OL K28 1940-F-16938). Osim ostalih, uređivanje ovakvih novina bi bilo nemoguće i zbog velikih regionalnih razlika. Mattay navodi da te zajednice nemaju književnost (suvremenu, op. a. S. B.), tek nekoliko hrvatskih, bunjevačko-šokačkih pjesničkih zbirki, pripovijesti i prijevoda. Mattay dodaje da južnim Slavenima odgovaraju i mađarske novine (MNL OL K28 1940-F-16938).

U godinama nakon Prvoga svjetskog rata među hrvatskim zajednicama u Mađarskoj bilježi se aktivna izdavačka djelatnost u slučaju gradišćanskih Hrvata. Kraj Prvoga svjetskog rata i godine razgraničavanja teško su pogodili tu hrvatsku zajednicu. Podijeljeni su u tri države, Austriju, Mađarsku i Čehoslovačku, i brojčana je većina zajednice pripala Austriji, no važni su kulturni centri, poput Jure (Győr), Šoprona (Sopron), Kisega (Kőszeg), Sambotela (Szombathely), ostali u Mađarskoj (Kuzmić 1985: 45). Razdoblje razgraničenja bilo je dodatno kontaminirano razdvajanjem gradišćanskih Hrvata na proaustrijsku i promađarsku stranu (Emrich 1985: 30–31) te neizvjesnom sudbinom pokrajine. Do 25. ožujka 1922. još izlaze *Naše novine* u Juri (izlaze od 1910.), a ugašene su zato što je broj Hrvata u mađarskome dijelu Gradišća pao na 12 000 i jer je slanje u Austriju otežano zbog carine i poštarine (Ress 2007: 33). Poslije *Naših novina* u mađarskome dijelu Gradišća do kraja spomenutoga razdoblja zapravo ne izlaze novine. Iz arhivskih dokumenata saznajemo da je tadašnji vladin referent Margitai htio pokrenuti posebne novine za gradišćanske Hrvate, zbog čega je tijekom 1924. ili 1925. potražio tadašnjega župnika Velike Narde Józsefa Kuntára (MNL OL K28 1925-F-358). Pokretanje toga lista vjerojatno je prekinuto još u pripremačkoj fazi, što se može zaključiti po tome što se u kasnijim dokumentima ne spominje te nije pronađen ni u jednoj knjižnici ili arhivu.

Za vrijeme plebiscita u Šopronu i okolici austrijske vlasti pokrenule su tjednik 26. studenoga 1921. u Šopronu i Beču pod naslovom *Novi glasi* koji je bio u službi austrijske propagande (Tobler 1985: 83, Ress 2007: 31). Objavljeno je šest brojeva tijekom 1921. i 1922., a o izdavanju se brinula hrvatska sekcija proaustrijske organizacije „Ödenburger Heimatdienst” s hrvatskim članovima (Mate Jurasović, Jože Vuković, Ivan Čuković, Tome Bedenik i

poduzetnika Antuna Katanića preuzeli upravljanje u do tada zajedničkoj bajskoj Kršćanskoj čitaonici (Keresztény Olvasókör). Prema policijskome djelatniku, postoji opasnost da će bunjevački članovi čitaonice zahtijevati bunjevačku školu. Referent Mattay u svom odgovoru piše kako su optužbe policijskih djelatnika neutemeljene te da nisu potrebne dodatne mjere (MNL OL K28 1938-F-16387).

Koloman Tomšić). Osim toga njihova je zadaća bila agitacija lokalnoga hrvatskog stanovništva raznim propagandnim materijalima (Bencsics 2008: 77). Na referendumu koji je održan između 14. i 16. prosinca 1921. većina je stanovništva glasovala za priključenje Šoprona i okolice Mađarskoj. Pregledavanjem popisa izdanja često se može primijetiti ime svećenika Ivana Čukovića¹⁴² koji se u tome razdoblju posebno ističe kao autor, urednik i nakladnik, jedan od najplodnijih autora toga razdoblja među gradišćanskim Hrvatima. Prema popisu vidimo da je još dugo godina nakon razdvajanja (sve do 1927.) tiskao svoja izdanja za Hrvate u mađarskome dijelu Gradišća (u gradovima Šopron i Kiseg, koji se nalaze odmah pored austrijske granice). Izdaje i *Kalendar Svetoga Jožefa za 1922 leto*¹⁴³ u Sopronu, koji nakon godinu dana tiska pod istim naslovom u Sauerbrunnu (Kisela Voda, Austrija), te mnoga druga religiozna izdanja. Bez konkretnih dokaza o tome zašto je Čuković i tih godina, kao proaustrijski hrvatski intelektualac, tiskao svoje knjige u Mađarskoj možemo samo pretpostaviti da je kao iskusan urednik i nakladnik dobro surađivao s tiskarama u tim gradovima, da su ove tiskare imale mnogo iskustva u tiskanju hrvatskih knjiga te da je zbog spomenute blizine tih gradova granici mogao prenijeti izdanja u Austriju.

Budući da u tome razdoblju ne izlaze serijska izdanja na području Mađarske za gradišćanske Hrvate, čitala su se izdanja tiskana u Austriji, što potvrđuje i vladin referent Mattay u jednome svojem materijalu iz 1940. O gradišćanskim Hrvatima piše da čitaju kalendar *Naša domovina* i tjednik *Hrvatske novine* koji izlaze u Austriji i koji približavanjem suvremenomu hrvatskom standardnom jeziku povezuju gradišćansku zajednicu s matičnom hrvatskom zajednicom. Budući da u tim izdanjima nema protumađarskih tekstova, njihovo je širenje dozvoljeno na području Mađarske – navodi referent (MNL OL K28 1940-F-16938).

Za Hrvate na južnim predjelima Mađarske u razdoblju tijekom 1920. i 1921. izlazi list pod naslovom *Naša domovina*, namijenjen Bunjevcima u Mađarskoj. Nije pronađen nijedan sačuvan broj ovih novina, zbog čega nije poznat točan broj izdanih primjeraka ili razdoblje izlaženja. Da je spomenuti list ipak postojao saznajemo iz kronologije Imre Ressa (2007: 32) koji navodi da Ministarstvo za narodnosti podupire njegovo objavljivanje, i iz napisa u

¹⁴² Ivan Čuković (Csukovits János, Filež (Nikitsch) ili Gerištof (Kroatisch Geresdorf) (Austrija), 1865. – Velikovac/Völkermarkt (Austrija), 1944.) svećenik je i pisac. Završio je teologiju u Juri (Győr), a kao kapelan služio je u Svetome Martinu/Markt Sankt Martin u Austriji. Stupio je u red lazarista u Budimpešti koji napušta, a nakon Prvoga svjetskog rata odlazi u Beč. U Austriji se zapošljava u zemaljskoj upravi te radi kao prevoditelj i referent za školstvo. Kao župnik služio je u hrvatskim naseljima u Austriji (Leksikon hrvatskog iseljenništva i manjina: s. v. Ivan Čuković).

¹⁴³ Čuković, Ivan (ur.): *Kalendar Svetoga Jožefa za 1922 leto*. Prvo leto. Sopron: Székely, Szabó és Társa, 1921.

Baranjskome glasniku, listu koji je izlazio u Pečuhu za vrijeme srpske okupacije Baranje (vidi poglavlje *Nakladništvo za Hrvate za vrijeme srpske okupacije južne Mađarske*).

Slika 2.: Prvi broj Bunjevačkih i šokačkih novina iz 1924.

Bunjevački i šokački narodni odbor 1. siječnja 1924. izdaje mjesečnik pod naslovom *Bunjevačke i šokačke novine* u Budimpešti (v. Sliku 2.). Urednik je Josip Magdalenić, a mjesečnik izlazi do 1. prosinca iste godine. U fondu Državne knjižnice Széchényi sačuvana su samo tri broja – prvi, treći i četvrti (za siječanj, ožujak i travanj). Podnaslov je bio *Društveni i gospodarstveni list za narod*, a pretplata je iznosila 5 kg žita za pola godine i 10 kg za cijelu godinu, dok je cijena pojedinih brojeva bila 800 kruna. List su dijelili povjerenici u naseljima koji su odgovarali i za konverziju namirnica u novčana sredstva. Naslovni članak u prvome broju potpisuje Ivan Petreš koji ističe „da će pisanja skroz prožeta biti domoljubivim i kršćanskim duhom” jer „Bunjevci i šokci nemogu biti ino osim katolici i ljubitelji magjarske

grude zemlje...”. Na četirima stranicama donosi se pripovijest Emanuela Kollayja¹⁴⁴, suradnika međimurskih listova *Muraköz* i *Međimurski kalendar*, čiji su tekstovi objavljeni i u *Danici* te listu *Topol*. U nastavku donose se vijesti iz Mađarske i svijeta (o gospodarstvu) te prijevod pjesme *Hazámban* Sándora Petőfija pod naslovom *U domovini svojoj*. Na zadnjoj stranici nalaze se *Poruke uredništva* iz kojih se saznaje da su iz bačkih i baranjskih naselja mnogi slali tekstove za objavu te da je u pripremi „molitvena knjiga na čisto bunjevačko-šokačkom jeziku” koja će izići još „ovoga miseca”, odnosno da Društvo svetoga Stipana izdaje Katekizam i Bibliju te Čitanku za 1. i 2. razred osnovne škole na bunjevačkome i šokačkome jeziku (vjerojatno je riječ o Mihalovićevoj početnici¹⁴⁵). Na drugoj stranici trećega broja *Bunjevačkih i šokačkih novina* (izdanih u ožujku) u rubrici *Domaće visti* čitamo da je ministar unutrašnjih poslova Ivan Rakovszky uredbom br. 15514/1924. dozvolio tiskanje i širenje novina po cijeloj državi. Na četvrtoj stranici donosi se kratka povijest sela Santova u rubrici *Slike iz bunjevačkih i šokačkih krajeva*. Na istoj se stranici doznaje da se novine šalju u Šikloš (Siklós, redovnicima), Baškut (Vaskút), Kaćmar (Katymár), Jákó, Semartin (Alsószentmárton), Gornji Sentivan (Felsőszentiván), a da su izdavanje novčano pomogli iz Gare (Gara) i Kecela. Na drugoj stranici četvrtoga broja u rubrici *Domaće visti* izvještava se o stanju materinskoga jezika u školama. Navodi se da postoji takva želja roditelja, a da neki „čak u Budimpeštu dolaze na tužbu”¹⁴⁶. Daje se na znanje da će se uvesti učenje čitanja i pisanja te vjeronauk, a da je radi toga Bunjevački i šokački narodni odbor predao molbu primasu i ministarstvu. Molba je primljena i radi se na rješavanju problema, spominje se u napisu. Navodi se nadalje da je premijer Bethlen najavio uvođenje nastave na jeziku manjina od 1. rujna 1924., da eventualno protivljenje lokalnih službenika u ovome slučaju nije mjerodavno te da „pravi ugarski narod nije protivan našem materinskom jeziku”. Na četvrtoj stranici, u rubrici *Slike iz bunjevačkih i šokačkih krajeva*, piše se o prošlosti naselja Tukulje (Tököl). List se čita u Kašadu (Kásád), Bremenu (Beremend), Pečuhu (Pécs), Mohaču (Mohács), pa čak i podravskome Starinu (Drávasztára), saznaje se također na četvrtoj stranici. Sudeći prema sadržaju dostupnih brojeva, *Bunjevačke i šokačke novine* uklapaju se u kršćansko-nacionalni konzervativni svjetonazor tadašnjih propagandnih listova za Hrvate u Mađarskoj (*Danica*, *Topol*), vjerojatno su financirane iz mađarskoga državnog proračuna

¹⁴⁴ Emanuel Kollay (Peteranec, 1839. – Ludbreg, 1917.) bio je polaznik varaždinske gimnazije, a završio je dvogodišnju učiteljsku školu u Zagrebu. Radio je kao učitelj u Petrijancu i Goričanu. Godine 1863. napustio je učiteljsku službu te studirao medicinu u Salzburgu i zatim u Budimpešti. Kao liječnik 1866. sudjelovao je u Austrijsko-pruskome ratu, nakon čega čitav život radi kao ranarnik u Ludbregu. Pisao je pripovijesti, pjesme, putopise, sastavljao biografije te prevodio s mađarskoga, njemačkoga i engleskoga. Prema Bartoliću (1991: 189–190) od svih je suradnika listova *Međimurje* i *Međimurski kalendar* bio najplodniji autor.

¹⁴⁵ Mihálovics, Iván. Početnica i čitanka za katoličke pučke učione. Budapest: Društvo Svetog Stjepana, 1923

¹⁴⁶ Detaljno u dokumentu MNL OL K28 1936-C-2799.

(pretpostavljamo da je država predfinancirala izdavanje, a određen dio troškova vratio se prodajom i pretplatom, slično *Danici*) te je sadržaj zasigurno bio podlegnut cenzuri aktualnoga vladina referenta Margitaija. U fondu K28 Mađarskog državnog arhiva (dokumenti Odjela za manjine i narodnosti) nije pronađen dokument koji bi mogao razjasniti tek jednogodišnje izlaženje ovih novina.¹⁴⁷

Osim navedenih religioznih izdanja i udžbenika u popisu nalazimo jednu knjigu pod naslovom *Madjarska* u izdanju budimpeštanskoga nakladnika „Societas Carpatho-Danubiana”¹⁴⁸. Na naslovnici ispod naslova vidimo sliku Nikole VII. Zrinskog.

Knjiga je podijeljena na dva dijela – prvi na 27 stranica donosi tekstove o mađarskoj povijesti te se posebno naglašava razdoblje nakon Trianona, dok se u drugome dijelu nalaze slike mađarskih nacionalnih simbola, guvernera Horthyja, znamenitosti Mađarske itd. Autor teksta naglašava mađarsku superiornost u Karpatskome bazenu te tvrdi da je mađarski narod jedini koji je izgradio vlastitu državnost na ovome području. Taj prirodni sklad prekinut je Trianonskim ugovorom, tvrdi autor. Iz popratnoga spisa može se saznati da je izdanje namijenjeno Hrvatima koji su nakon Prvoga svjetskog rata bili pod „srpskom vlašću kako bi i oni upoznali razvoj Mađarske u zadnjih 20 godina”. Za distribuciju unutar države postoji od 1000 do 2000 primjeraka, a prema pismu upućenom savjetnicima Odjela može se zaključiti da je autor teksta dr. Sándor Vájlók¹⁴⁹, također djelatnik ministarstva tijekom 40-ih (MNL OL K28 1941-R-19365).

5. 3. 1. Kalendar *Danica* (1923. – 1944.)

Kalendar je jedan od najukorijenjenijih i najstarijih tradicionalnih tiskanih medija koji se među Hrvatima čita kontinuirano od 18. stoljeća do danas. U ovome ranom razdoblju izlaze kalendari franjevac „Budimskoga kruga”, a zatim se u 19. stoljeću slični godišnjaci izdaju i u regionalnim središtima, u Bačkoj u Subotici i Somboru. Prema uzoru na Gajevu *Danicu* i istoimeni katolički kalendar društva sv. Jeronima među hrvatskim pučanstvom počeli su se

¹⁴⁷ U vezi s tim jedino možemo nagađati da je Odjel odlučio ukinuti novine zbog izdavanja kalendara *Danice*, koji sa sličnim sadržajem ima istu ciljanu publiku, pa bi paralelno održavanje novina i kalendara za Odjel bilo preskupo i nepotrebno.

¹⁴⁸ O spomenutom izdavaču nemamo detaljne informacije. Sudeći prema izdanim naslovima, riječ je o organizaciji bliskoj vladi koja izdaje propagandne materijale na raznim jezicima (svjetskim i manjinskim) tijekom 40-ih godina.

¹⁴⁹ Vájlók je rođen 1913. u Diakovcima (mađ. Deáki, danas u Slovačkoj). Školovao se u Komarnu, Požunu i Pragu te završio mađarski i slavistiku. Predavao je mađarski i slovački jezik. Od 1940. do 1948. suradnik je raznih ministarstava u Budimpešti, a nakon toga na raznim pozicijama radi u Državnome rudarskom poduzeću sve do mirovine. Preminuo je 1991. u Budimpešti (Magyar Katolikus Lexikon: s. v. Vájlók Sándor).

širiti godišnjaci s tim naslovom. Tako se izdaju mnoge *Danice* i na rubnim područjima hrvatskoga etničkog korpusa. Neke od njih doživjele su samo jedan broj (*Danica* iz 1920. iz uredništva *Nevena*) ili s manjim-većim prekidima izlaze i dan danas (*Subotička Danica*). U ovaj se niz može uvrstiti i godišnjak koji izlazi pod tim nazivom od 1923. do 1944. u Budimpešti.

Imenovanje ovoga kalendara poprilično je složeno, stoga se koristimo skraćenim nazivom *budimpeštanska Danica*. Od prvoga broja u 1923. godini, kada je nazvana *Kalendar za bunjevački i šokački narod*, do zadnjega broja u 1944. godini, koji nosi naziv *Danica ili Kalendar za Bunjevce, Šokce i Hrvate*, naslov je promijenjen tri puta. Uzrok promjene prvoga naslova u duži oblik *Danica ili kalendar za u Ugarskoj živeće Bunjevce, Šokce, Hrvate, Bošnjake, Race i Dalmatince za 1925.* je djelomice nezainteresiranost publike za novi kalendar, a i pokušaj otvaranja prema drugim hrvatskim etničkim skupinama ili, prema tadašnjemu kursu, „južnoslavenskom narodu katoličke vjere”. Marin Mandić (2003: 41) ističe kako prvi brojevi nisu bili interesantni publici kojoj su bili namijenjeni te da sastavljači nisu poznavali prošlost i tradiciju Hrvata u Bačkoj i Baranji koji su željeli čitati Petreša i Evetovića, a ne prijevode mađarskih književnih velikana. U poglavlju o društvenim identitetima već je opisan sadržaj prvoga broja kalendara koji nije imao hrvatski, a ni „bunjevačko-šokački” karakter, nakon čega je uredništvo u broj iz 1924. godine uvrstilo domaće autore poput Petreša i Evetovića. Zahvaljujući tim potezima te vraćanju naziva *Danica* u naslov od 1925. kalendar postaje sve prihvaćeniji u hrvatskim domovima, a osobito u Bačkoj (Mandić 2003: 43).

Prema impresumu, prve brojeve *Danice* uređuje Bunjevački i šokački narodni odbor koji djeluje u Budimpešti na adresi Főherceg Sándor utca 28. (VIII. kvart) s dopuštenjem mađarskih vlasti, a osim *Danice* izdaje i spomenute *Bunjevačke i šokačke novine*. Do 1931. predsjednik odbora bio je Ivan Paštrović, odvjetnik iz Baje, a poslije njega dr. Mišo Jelić, odvjetnik iz Santova. Ostali članovi bili su hrvatski intelektualci iz Bačke, okolice Budimpešte i Baranje, poput Ivana Petreša, Mije Kokića, Stipana Jakšića i drugih (Bačić 2005: 33–34). Od 1926. kao izdavač navodi se isključivo Ivan Paštrović, od 1930. Dioničko društvo Pallas, a zatim tiskara Društva svetoga Stjepana „Stephaneum” (Szent István Társulat). Riječ je o najvećim onodobnim tiskarama i izdavačima koji su dobili mnoge državne narudžbe. Sudeći prema promijenjenim naslovima, nakladnik je imao želju plasirati *Danicu* među sve hrvatske zajednice na prostoru tadašnje Mađarske, a iz ovih se podataka

vidi da je ona bila najčitanija na području Bačke, dok se u Zali i među gradišćanskim Hrvatima čitala vrlo slabo.¹⁵⁰

Da je glavni urednik *Danice* vjerojatno bio Margitai potvrđuje i nekrolog povodom njegove smrti objavljen u listu *Topol* u srpnju 1933. Autor teksta István Malek navodi da je Margitai „10 godina uređival *Danicu* kolendara” (Malek 1933: 2), dakle od početaka izlaženja sve do smrti. Nakon Margitaijeve smrti uređivanje preuzima Imre Mattay (Moravec) koji će jezik *Danice* približiti tadašnjemu hrvatskom standardu, povećati broj tiskanih primjeraka na 2500 i smanjiti cijenu – navodi Ress (2007: 39) u svojoj kronologiji.

Na temelju arhivskoga materijala spomenutoga II. odjela dolazimo do detaljnih informacija o *Danici* jer su obojica referenata, József Margitai i njegov nasljednik Imre Mattay (Moravec), uvijek pripremali vrlo detaljan materijal svojim nadležnima, odnosno samomu premijeru. Tako se saznaje da za tiskanje *Danice* za godinu 1925. u 4000 primjeraka referent predlaže tiskaru Pallas koja je dala najpovoljniju ponudu. Cijena jednoga primjerka bila bi 7000 K od čega je 1000 pripalo prodavačima. Navodi se da će se o uređivanju, raspačavanju, obračunu i patriotskome duhu kalendara brinuti II. odjel, odnosno sam referent. 3000 primjeraka otišle su u „bunjevačka i šokačka naselja”, a ostalo se planiralo poslati u zapadnu Mađarsku. Kalendar je bio namijenjen i Hrvatima na oduzetim područjima (na području Kraljevine SHS). Troškovi *Danice* za 1925. nadoknađeni su u potpunosti. Zbog izrazito visoke stope inflacije kalendar za 1926. već iznosi 12 000 K od čega 2 000 K pripada prodavačima. U uređivanju kalendara surađivali su i odvjetnik Ivan Paštović, „dr. Evetović odvjetnički vježbenik” i Ivan Petreš, i to kao autori i prevoditelji. Margitai navodi da je Paštoviću povjereno raspačavanje velikoga dijela otisnutih kalendara, međutim teško se obračunavao s prodanim primjercima. Saznaje se da je *Danica* poslana prvenstveno u bačka i baranjska te gradišćanska (Narda, Gornji Četar), podravska (Martince, Lukoviće, Starin) i druga podunavska (Tukulja, Andzabeg, Erčin) naselja (MNL OL K28-1927-G-1595).

Poslije Margitaija (nakon njegove smrti 1933.) uređivanje *Danice* preuzima Imre Mattay (Moravec). Kalendar 1935. izlazi u samo 2000 primjeraka, a 1936. u 2500 primjeraka. Poznata su i imena autora-suradnika: József R. Loparits, István Murai, Stjepan Ebrics¹⁵¹,

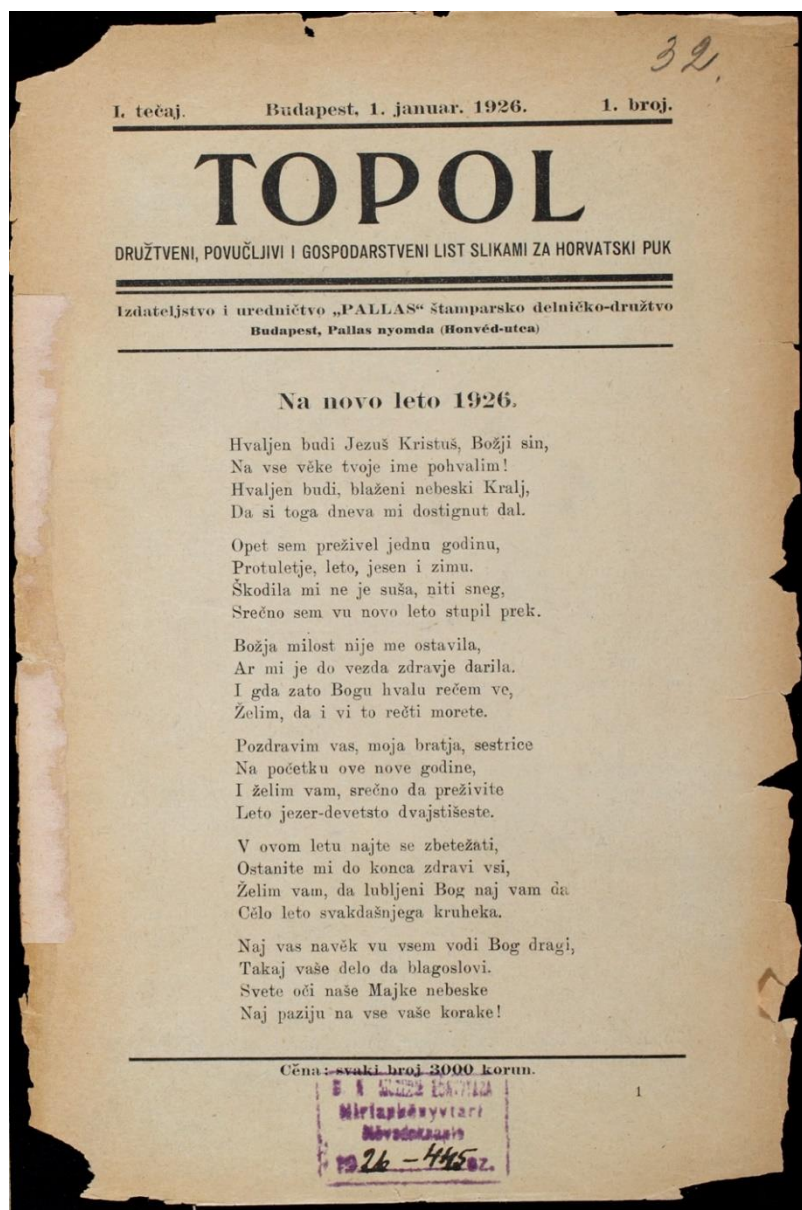
¹⁵⁰ Mandić (2003: 44) navodi kako je župnik iz gradišćanske Narde (mađ. Narda) naručio 37 primjeraka *Danice*, ali ih nije mogao prodati jer se nije obračunao s nakladnikom ni do kraja 1925. godine.

¹⁵¹ Stjepan Ebric/Ebrics István (Ladimirevci, 1890. – Pečuh, 1968.) školovao se u rodnome selu, zatim u Pečuhu i Baji. Cijeli radni vijek proveo je u naselju Nijemet (nedaleko od Pečuha) kao kantor-učitelj. Sastavio je molitvenik i pjesmaricu *Spasi dušu* koju je izdao 1927. Držao je usavršavanja za hrvatske učitelje, sastavio udžbenik, i u mirovini radio kao nadzornik za baranjske hrvatske škole (Balić 2019: 76–80).

János Tkalec. Među dokumentima nalazi se i pismo Ivana Petreša od 9. siječnja 1935., naslovljeno referentu Mattayju, u kojemu zahvaljuje na poslanoj *Danici* te pozitivno ocjenjuje sadržaj i grafički izgled (v. Sliku 5.). Navodi da jezik *Danice* nije baš bunjevački, ali da će odgovarati jer ga na taj način svi (Hrvati, op. a. S. B.) razumiju. Mnogi povjerenici u naseljima 1936. tuže se referentu da je kalendar preskup jer košta 80 filira, dok se drugi mađarski kalendari mogu kupiti za 40–60 filira. Zbog toga se *Danica* teško prodaje. Na popisu naselja u koja se slao kalendar 30-ih godina nema naselja iz Zale i Gradišća. Jedan povjerenik iz Mohača javlja 1933. kako nije mogao prodati sve primjerke *Danice* jer mlađi mohački Šokci već znaju mađarski, pa kupuju jeftinije mađarske kalendare. Petreš 1936. ponovno piše referentu, zahvaljuje na počasnome primjerku i ističe kako su određeni napisi u kalendaru napisani čistim hrvatskim jezikom što je dobro jer je kalendar namijenjen svim (hrvatskim, op. a. S. B.) zajednicama. Taj jezik razumiju svi i polako će se ujediniti, tvrdi Petreš (MNL OL K28-1937-F-16058).

Nakon revizije državnih granica i povratka određenih područja sa znatnim brojem hrvatskoga stanovništva pod upravu Mađarske (1941.) raste i interes za *budimpeštanskom Danicom*. Zbog toga Tiskara Stephaneum traži od II. odjela da joj prepusti nakladnička prava kako bi se s pomoću prihoda od *Danice* pokrio gubitak stvoren zbog tiskanja slovenskoga kalendara. Vladin odjel nije predao nakladnička prava i ujedno se saznaje da je 1939. tiskano 2800, 1940. i 1941. godine 3000, a 1942. već 12 000 primjeraka *Danice* (MNL OL K28-1944-R-16975). Zadnji broj toga kalendara izlazi 1944. godine, a iz arhivskih dokumenata saznaje se da je kalendar za 1945. bio u pripremi, međutim zbog poznatih povijesnih okolnosti nije objavljen.

5. 3. 2. *Topol*

Slika 3.: Naslovnica prvoga broja Topola

Prvi broj *Topola* – *Društvenog, povučljivog i gospodarstvenog lista slikami za horvatski puk* (od 8. broja 1941. umjesto „horvatskog” stoji „medjimurski puk”) izlazi 1. siječnja 1926. godine u Budimpešti u tiskari Pallas, gdje se nalazi i uredništvo lista (prema naslovnici). List je prvenstveno namijenjen Hrvatima kajkavcima u Mađarskoj¹⁵², pa je i sam jezik prilagođen tomu narječju. Iz jednoga kasnijeg napisa saznaje se da je ime *Topol* izabrao referent Margitai (L. 1940: 2). U uvodnome tekstu na drugoj stranici prvoga broja autor govori o motivu izlaska

¹⁵² Prema Mattayjevu izvješću između siječnja 1935. i studenoga 1937. *Topol* se širi samo unutar Mađarske u 600 primjeraka (MNL OL K28-1937-T-15151).

Topola (a to je nedostatak takva izdanja za [kajkavske] Hrvate) te zacrtava urednički svjetonazor, koji je nacionalno-kršćanski: „vu pisanju naših novinah naveke samo domoljubav i pravi kršćanski misel bude nas vodil. Mi nemremo biti drugi nego samo katoliki i dobri sini magjarske domovine” (*Poštuvani čitatelji* 1926: 2)¹⁵³. Na istome mjestu navodi se da je pokretanje toga lista dokaz da se Mađarska brine i za manjinsku zajednicu kojoj je list namijenjen (*Poštuvani čitatelji* 1926: 2).

Cijena pojedinačnih brojeva od prvoga je broja 3000 kruna, a nakon konverzije valute u mađarski peng (mađ. *pengő*) 24 filira (od 1. broja 1927.). Od četvrtoga broja iz 1933. godine ne navodi se cijena, dok iz jednoga kasnijeg dokumenta saznajemo da se *Topol* dijelio besplatno (MNL OL K28-1939-16515). Od prvoga godišta (1926.) do zadnjega (1944.) *Topol* izlazi neredovito, prvenstveno povodom većih blagdana (Nove godine, Uskrsa, Dana svetoga Stjepana kralja 20. kolovoza, Božića), do kraja 1939. na 16 stranica, od 1940. na šest stranica, a od osmoga broja 1944. samo na četiri. Od prvoga godišta sve do 1939. godišnje izlazi od dva do pet brojeva¹⁵⁴, 1940. već osam brojeva, a od 1941. do kraja izlazi kao mjesečnik. Transformacija u mjesečnik potaknuta je mađarskom okupacijom Međimurja tijekom travnja 1941., nakon čega list nije namijenjen samo Hrvatima u „trianonskoj” Mađarskoj, već i na okupiranome području. Odmah nakon okupacije i mađarsko vodstvo Vojne uprave Međimurja predlaže glavnomu stožeru širenje listova *Muraköz/Medjimurje* i *Topol* na okupiranome području u povećanoj tiraži (MNL OL K28-1941-F-20542).

U iscrpnim izvješćima referenta Mattayja (MNL OL K28-1941-T-15379) nalaze se informacije o *Topolu* iz razdoblja od 1939. do 1941. Tijekom 1939. Mattay izvještava o administrativnim promjenama u slučaju *Topola*. Naime, zbog XV. zakona iz 1938. godine¹⁵⁵ svi urednici serijskih izdanja morali su se registrirati u Državnoj udruzi novinara jer u suprotnome list neće dobiti dozvolu za izlaženje. Tako je tijekom 1939. u društvu registriran József R. Loparits kao nakladnik i odgovorni urednik, dok je István Murai (Malek) glavni suradnik. Ovdje se spominje i preoblikovanje u mjesečnik te tiskanje u 1000 primjeraka na osam stranica (s dotadašnjih 600 primjeraka i 16 stranica). *Topol* se tiska u Budimpešti u

¹⁵³ Zanimljiva je podudarnost ovih rečenica sa sličnim riječima u prvome broju *Bunjevačkih i šokačkih novina*: „da će nam pisanja skroz prožeta biti domoljubivim i kršćanskim duhom” jer „Bunjevci i šokci nemogu biti ino osim katolici i ljubitelji magjarske grude zemlje...” (Petreš 1924: 1).

¹⁵⁴ Prema fondu Državne knjižnice Széchényi u Budimpešti 1926. četiri, 1927. tri, 1928. pet, 1929. pet, 1930. četiri, 1931. dva, 1932. tri, 1933. četiri, 1934. četiri, 1935. četiri, 1936. četiri, 1937. četiri, 1938. četiri, 1939. tri broja.

¹⁵⁵ Ovaj je zakon u Mađarskoj poznat kao *Prvi zakon o Židovima* (mađ. *Első zsidótörvény*). Naime, propisao je da u novinarskome društvu odnosno u društvu filmskih i dramskih umjetnika udio Židova ne smije biti veći od 20 %.

tiskari Stephaneum. Od svibnja 1941., dakle od okupacije Međimurja, *Topol* se tiska u 5000 primjeraka, a širila ga je vojska. Zadnji brojevi 1944. izlaze u nakladi od 6000 primjeraka (MNL OL K28-1944-R-27519). Iako je *Topol* sve do 1941. pretežito namijenjen Hrvatima kajkavcima na području „trianonske” Mađarske, ovdje se doznaje da se i prije okupacije širio na međimurskim područjima, i to s pomoću državnih dužnosnika iz Letinje (Letenye), ravnateljstva škola u Tilušu (Őrtilos) i Mlinarcima (Molnári) te zemljoposjednika koji su imali zemlju s obiju strana granice. Nakon okupacije u Međimurju list širi vojna uprava, a nakon toga škole. U prosincu Ured predsjednika Vlade dozvoljava povećanje broja stranica s 8 na 12 te tiražu od 5000 primjeraka, a od Mattajja se traži detaljan obračun troškova.¹⁵⁶

Od petoga (svibanjskoga) broja u 1942. godini *Topol* izlazi s novom naslovnicom, u većemu formatu.¹⁵⁷ Na naslovnici se nabrajaju nekadašnji i tadašnji suradnici lista: József Margitai, József R. Loparits (u listu često kao L. R. J.), Imre Mattay (Moravec) i István Murai (Malek). Uz imena se na naslovnici nalazi i njihov portret. Kao nastavak toga teksta na drugoj je stranici objavljen kratak životopis suradnika. Saznaje se da je Margitai utemeljitelj *Topola*, a poslije njegove smrti list uređuje Mattay, koji je rođen u Zákányu¹⁵⁸ 1881. Završio je preparandiju u Čakovcu, bio učitelj, a kasnije i ravnatelj u mađarskim školama u Slavoniji. Poslije Prvoga svjetskog rata došao je u Budimpeštu, bio nadzornik hrvatskih škola te sastavio udžbenik za bunjevačke i šokačke škole. Suraduje s Margitaijem i poslije njegove smrti 1933. nasljeđuje ga na poziciji vladina referenta. O Loparitsu se navodi da je odgovorni urednik i izdavač *Topola*, rođen 1881. u Nedelišću. Također je pohađao preparandiju u Čakovcu i Ostrogonu (Esztergom), bio učitelj u Svetome Martinu na Muri i Mihovljanu te u julijanskoj školi u Slavoniji. Suradivao je s Margitaijem još u listu *Medjimurje/Muraköz* te kasnije postao glavnim urednikom lista. Iz njegova se životopisa daje zaključiti da je ostao u Kraljevini SHS i nakon Prvoga svjetskog rata, da je i nakon toga bio aktivan zagovornik mađarske zajednice u Slavoniji i Međimurju te da je u Mađarsku došao jer su ga „srbi (*sic!*) pregnali” (L. 1942: 2). István Murai (Malek) bio je glavni pomoćni suradnik *Topola*. Rođen je 1889. u Prelogu, također je bio polaznik čakovečke preparandije i učitelj julijanskih škola u Slavoniji. Od

¹⁵⁶ U usporedbi s obračunom kalandara *Danice*, u fondu K28 ne nalaze se slični dokumenti koji bi se odnosili na prihode i rashode oko izdavanja *Topola*.

¹⁵⁷ Premda glavni urednik Loparits predlaže povećanje broja stranica, II. odjel odobrava povećanje formata s 24×16 cm na 30×21 cm jer u tome slučaju nije potrebna posebna dozvola Novinarskoga društva (MNL OL K28-1942-F-15708).

¹⁵⁸ Zákány je naselje u Mađarskoj, u Šomodskoj županiji, uz granicu s Hrvatskom, nedaleko od Koprivnice.

početaka je suradnik *Topola*, često autor šaljivih napisa. Radio je kao učitelj u Rákosliget¹⁵⁹ (L. 1942: 2).

Sadržaj *Topola* u skladu je sa svjetonazorom koji je zacrtan u uvodu i koji je zapravo bio dominantan u Horthyjevu razdoblju. Donose se kraće vijesti iz Mađarske i svijeta, vjerojatno preuzete iz drugih mađarskih novina, česti su književni sadržaji, pjesme, prijevodi mađarskih klasika poput Sándora Petőfija. Više je puta u prijevodu objavljena rodoljubna pjesma Mihály Vörösmartyja pod naslovom *Szózat* (1928./I., 8. str.; 1933./III., 1. str.), tzv. *Mađarsko Vjerovanje* (1933./III., 1. str.; 1935./I., 1. str.; 1935./II., 1. str.) i drugi (1932./II., 1. – 2. str.). Objavljene su i kraće priče, usmene i autorske, mnoge već spomenutoga Emanuela Kollayja, suradnika *Danice* i lista *Medjimurje*. U raznim je napisima prisutan revizionistički duh razdoblja te se više puta izražava želja za povratkom Međimurja (*Kak je vu Jugoslaviji?* 1928: 3-7; *Medjimurje* 1933: 2). List je bogato ilustriran fotografijama i slikama koje se mogu grupirati u sljedeće skupine: zanimljivosti iz svijeta, velikani mađarske nacionalne povijesti, suvremeni političari iz Mađarske i svijeta, važni događaji u Mađarskoj (veća politička i vjerska okupljanja), slike s vjerskom tematikom itd.

Manjinska politika Mađarske prema Hrvatima u Mađarskoj u međuratnome se razdoblju temelji na regionalnome pristupu, pri čemu se razlikuju tri veće skupine (na temelju dijalektoloških razlika): 1. Bunjevci i Šokci; 2. pomurski Hrvati; 3. gradišćanski Hrvati.¹⁶⁰ Stoga i samo nakladništvo financirano iz državnoga proračuna ima regionalan karakter, a jedino se u slučaju *Danice* vidi da su je nakladnici postupno namijenili ne samo Bunjevcima i Šokcima, već i svim hrvatskim zajednicama (što se daje zaključiti prema naslovima i jeziku samoga kalendara te prema pismima Ivana Petreša). Iz navedenih arhivskih dokumenata saznaje se da je jedan dio hrvatskoga nakladništva u Mađarskoj u tematiziranome razdoblju bio pod apsolutnim utjecajem državnih ustanova i djelatnika. Vidi se da je riječ o relativno uskome broju suradnika koji su povezani s Međimurjem, odnosno s nekadašnjim referentom Józsefom Margitaijem. Utjecaj vlade na hrvatska izdanja manji je u slučaju vjerskih izdanja (molitvenici, pjesmarice), a najočitiji je u slučaju periodičnih izdanja (*Danica* i *Topol*) koja su u najvećoj mjeri mogla utjecati na čitatelje i formirati njihov stav o nacionalnome identitetu. Stoga nije slučajno da je vlada uložila velike financijske i ljudske resurse za tiskanje tih izdanja.

¹⁵⁹ Nekada posebno naselje, danas dio Budimpešte (XVII. kvart).

¹⁶⁰ Navedeno potvrđuje i referent Mattay u citiranome izvješću o južnim Slavenima u Mađarskoj (MNL OL K28 1940-F-16938).

6. Hrvatsko nakladništvo u socijalističkome razdoblju

6. 1. Povijest Mađarske 1945. – 1989.

Budući da je mađarski premijer Ferenc Szálasi (premijer 1944. i 1945) proglasio bezuvjetnu odanost Hitlerovoj Njemačkoj, Mađarska je nakon poraza u Prvome svjetskom ratu kraj Drugoga svjetskog rata ponovno dočekala na strani gubitnika. Prema dogovoru Winstona S. Churchilla i Josifa V. Staljina Mađarska je priključena interesnoj sferi Sovjetskoga Saveza gdje je ostala do kraja ovoga razdoblja. Već u zadnjim ratnim mjesecima započinje „blago” prilijevanje mađarskih komunista iz sovjetske emigracije koji se uključuju u tada još višestranačku mađarsku politiku. Tih godina mnogi se deportiraju s prostora Mađarske: krajem rata još traje deportacija i likvidacija Židova, oslobađanjem teritorija započinje zarobljavanje i odvođenje mađarskih državljana u Sovjetski Savez na takozvanu *malenkaja rabotu*, nakon rata masovno se deportiraju Nijemci, provodi se izmjena stanovništva između Slovaka i Mađara, dok s nekadašnjih ugarskih prostora u velikome broju dolaze Mađari, bojeći se od etničke odmazde u susjednim državama.

Do komunističke prevlasti u Mađarskoj nije došlo odmah nakon Drugoga svjetskog rata, već postupno, eliminiranjem najvećih političkih stranaka (Nezavisne stranke malih posjednika/Független Kisgazdapárt koja je pobijedila na prvim izborima) i neistomišljenika, katkad uz pomoć Savezničke kontrolne komisije (Szövetséges Ellenőrző Bizottság) kojom upravljaju sovjetski generali i dužnosnici. Nakon ponovnih izbora 1947., zahvaljujući izbornim makinacijama, Mađarska komunistička partija postala je najveća parlamentarna stranka i u sljedećemu koraku ujedinjuje se sa socijaldemokratima pod imenom Mađarska radnička stranka (Magyar dolgozók pártja – MDP) tijekom ljeta 1948. pod vodstvom glavnoga tajnika Mátyása Rákosi.¹⁶¹ Nakon toga, od 1949. godine, započinje s izgradnjom totalitarnoga komunističkog režima, tada već pod imenom Narodna Republika Mađarska (Magyar Népköztársaság). Uvodi se staljinistički sustav koji će se koristiti uhodanim

¹⁶¹ Mátyás Rákosi (rođ. Rosenfeld, Ada (Srbija), 1892. – Gorki, danas Nižnij Novgorod (Rusija), 1971.) mađarski je političar, tijekom Mađarske Sovjetske Republike (1919.) ministar (komesar) u vladi Bele Kuna. Nakon toga boravi u Sovjetskome Savezu, 1924. vraća se u Mađarsku, a potom je uhićen i osuđen na zatvor u kojemu će biti do 1940. Nakon Drugoga svjetskog rata na čelu je mađarskih komunista, a nakon „godine preokreta” (1948.) najmoćnija je osoba u državi uz čije se ime veže izgradnja represivnoga društva, zbog čega te godine nose naziv „Rákosiјеvo razdoblje”. Nekoliko mjeseci prije Revolucije 1956. odlazi u sovjetsku Rusiju, u kojoj ostaje do kraja života (Hrvatska enciklopedija: s. v. Rákosi, Mátyás).

sredstvima takva režima: stigmatizacijom na svim društvenim razinama (makar i unutar stranke), montiranim procesima¹⁶², socijalizacijom trgovačkih društava i poduzeća, uvođenjem planskoga gospodarstva, cenzurom i monopolizacijom medija, reorganizacijom visokoga školstva, obrazovanja, istraživačkih centara, novim ustavom, reformom zakonodavstva, reorganizacijom lokalne samouprave, uvođenjem tzv. seoskih savjeta (mađ. „tanácsrendszer”) itd.

Na unutrašnju politiku Mađarske u ovim godinama znatno će utjecati raskol između Tita i Staljina. Nedavno još uzorni jugoslavenski (i južnoslavenski) komunisti preko noći su postali najveći neprijatelji Istočnoga bloka, što je službeno izrekla Rezolucija Informbiroa 28. lipnja 1948. Kao susjedna zemlja Mađarska je trebala preuzeti ulogu „čvrste utvrde”, nakon čega je ojačana ratna propaganda, a vojna industrija postaje strateška grana u koju se ulažu veliki resursi. Započinje formiranje radnih logora u koje se interniraju „neprijatelji naroda”, a među prvima Hrvati (seljaci, učitelji i dr.) s pograničnih područja koji su osumnjičeni za izdaju i špijunažu. Tijekom 50-ih godina sa svim raspoloživim silama provodi se agrarna reforma koja pogađa ruralno stanovništvo. Zbog nasilne kolektivizacije privatnih poljoprivrednih zemljišta mnogima je oduzet jedini izvor prihoda te su prisiljeni napustiti svoje rodno mjesto kako bi novi život pronašli u budućim industrijskim središtima, većim gradovima u blizini. Takva migracija stanovništva unutar države obilježit će čitavo socijalističko razdoblje i ujedno rezultirati postupnom depulacijom mađarskih sela sve do danas.

Glas Rákosijsve agresivne i štetne politike došao je sve do Kremlja, koji je 1953. bio primoran intervenirati, pa je došlo do racionalizacije i popuštanja na mnogim područjima. Iako su se među mađarskim komunistima pojavila nova imena s novim idejama, tajnik Rákosi, iskoristivši sve svoje moći i utjecaje izvan države i unutar nje, trudio se zadržati apsolutnu kontrolu i izgrađen model strahovlade u Mađarskoj. Tako je Moskva tijekom ljeta 1956. odlučila smijeniti staljinističkoga lidera Mađarske, ali ni s tim potezom nije mogla spriječiti jesenske prosvjede koji su zaključili jedno od najomraženijih razdoblja Mađarske povijesti.

Zbog krive procjene i niza loših postupaka tadašnjega rukovodstva studentski prosvjedi 23. listopada 1956. postupno su se pretvorili u oružane sukobe. Već 25. listopada smijenjeno je

¹⁶² Među najpoznatijim procesima može se navesti progon kardinala Józsefa Mindszentyja 1949. koji je osuđen na doživotni zatvor (oslobođen je 1956.) te tzv. „Rajkov proces” u kojemu je jedan od najutjecajnijih mađarskih komunista, László Rajk, osuđen na smrt. Iz aspekta ovoga rada važno je istaknuti kako je „Rajkov proces” stavljen u kontekst sukoba Tito-Staljin (među ostalim Rajk je osuđen za špijuniranje u korist Jugoslavije). Taj je proces poslužio komunistima kao dokaz za izopćenje Jugoslavije iz „bratskoga saveza” socijalističkih država.

komunističko vodstvo i na čelo partije imenovan je János Kádár.¹⁶³ Za premijera imenovan je Imre Nagy koji otvara vrata višestranačju i 1. studenoga zapravo proglašava neovisnost Mađarske od Sovjetskoga Saveza. Kratko neovisno razdoblje Mađarske, na zapovijed Nikite S. Hruščova, u dogovoru s Kádárom ukidaju sovjetske vojne snage, i to u sklopu isplaniranoga napada koji su odobrile svjetske velesile i „bratske države”. János Kádár započinje s restauracijom totalitarne države na tragu prethodnoga razdoblja, koristeći vojnu silu i obavještajne službe. Kádárova čistka nije mogla zaobići središnju osobu revolucije, Imrea Nagya, koji je u sklopu montiranoga procesa, usklađenoga s Moskvom, zajedno s članovima vlade osuđen na smrt. Paralelno s ovim potezima, kako bi ispravio greške prethodnoga sustava, Kádár uvodi pozitivne mjere i olakšice: novu agrarnu politiku, povećanje plaća i mirovina, novu socijalnu politiku itd. S oblikovanjem Mađarske socijalističke radničke partije na svoju sliku i priliku (eliminacija Rákosijevih pristaša), prvi tajnik stranke završava s konsolidacijom države do 1962. godine, u kojoj svaka zaposlena osoba ovisi o državnome proračunu.

Od 60-ih godina među državama Varšavskoga pakta Mađarska se ističe kao primjerena država „hruščovizma”, država „gulaš-komunizma” ili prema, kasnijemu nazivu, „najsretnija baraka socijalističkoga bloka”. Dok je „jedini pravi put” još uvijek moguć samo u sklopu partije, od stanovništva se sve manje očekuje izjašnjavanje odanosti socijalističkomu razvoju na svakome koraku i u svakome trenutku. Od Rákosijeve države terora Kádár je stvorio državu tzv. „meke diktature”, koja se postupno otvara i prema susjednim državama. Unatoč ovim pozitivnim trendovima Mađarska nije postala država blagostanja, već je riječ o konsolidaciji u usporedbi s „mračnim” pedesetim godinama i drugim socijalističkim državama.

Prve veće pukotine u novome sustavu pojavljuju se zbog sveobuhvatne gospodarske reforme pod nazivom *novi gospodarski mehanizam* (mađ. *új gazdasági mechanizmus*), koja se uvodi krajem 60-ih godina. Određena liberalizacija, decentralizacija socijalističkoga gospodarenja u Mađarskoj nije bila povoljna za sve interesne skupine, a najjače je pogodila glomazna državna poduzeća koja su se vrlo teško prilagodila promjenama. Prve žrtve unutar užega vodstva pale su 1975., a suprotno od prijašnjih razdoblja, o sukobu unutar „jedinstvene” partije znalo je i šire društvo. Zbog nepovoljnih makroekonomskih podataka (poraz ideje „socijalističkoga

¹⁶³ János Kádár (rođ. Czermanik, Rijeka, 1912. – Budimpešta, 1989.) mađarski je političar i od 1931. član ilegalne KP Mađarske. Nakon Drugoga svjetskog rata ministar je unutarnjih poslova sve dok nije zatvoren u sklopu Rákosijevih unutarstranačkih čistki. Tijekom Revolucije 1956. postavljen na čelo KP-a, a nakon sovjetske vojne intervencije preuzeo je vodeću ulogu u državi i zadržao je sve do demokratskih promjena.

svjetskog gospodarstva” još iz razdoblja N. Hruščova), sve veće razlike između zapadnih i domaćih BDP-a, ovisnosti Mađarske o sovjetskim sirovinama i energentima te zbog naftne krize vanjska financijska pomoć već nije dolazila samo s istoka, već i iz zapadnih zemalja. Početkom 80-ih godina najvažnije pitanje za partijsko rukovodstvo više nije bilo kako održavati socijalističko uređenje poštujući određena gospodarska pravila, već hoće li uopće nove gospodarske reforme spasiti sustav od potpune propasti.

Početkom 80-ih pojavljuju se promjene i na društvenome polju, formiraju se ilegalne skupine koje objavljuju tzv. *samizdat izdanja* u kojima se kritizira partijsko vodstvo. Sredinom desetljeća već se javno okupljaju kritičari vlasti, formiraju se razni kružoci, dok se ostarjeli prvi tajnik protiv njih ne kani koristiti represivnim aparatom. Prelazak u višestranačje bio je nezaobilazan zbog brojnih novih oporbenih organizacija koje su se formirale do kraja 80-ih i ujedinile se pod nazivom „Oporbeni okrugli stol” (Ellenzéki Kerekasztal). Nakon 33 godine na čelu države Mađarska socijalistička radnička stranka umirovila je prvoga tajnika Jánosa Kádára 1988. godine, smijenila brojne predstavnike stare garniture, a u listopadu 1989. godine promijenila ime u „Mađarska socijalistička stranka” (Magyar Szocialista Párt – MSZP), proglašivši kraj jednostranačkoga državnog uređenja.

6. 2. Manjinska politika i Hrvati u Mađarskoj nakon 1945.

Manjinska je politika u poratnim godinama opterećena spomenutom masovnom deportacijom Nijemaca koji su kolektivno osuđeni za ratne zločine Trećega Reicha. Iz hrvatskoga aspekta potrebno je dodati da je u mnogim naseljima hrvatsko stanovništvo živjelo uz njemačko te su mnogi Hrvati vlastitim očima doživjeli deportaciju svojih susjeda.¹⁶⁴ Iako su na području Mađarske i tih godina živjele brojne manjinske zajednice, vlasti prihvaćaju jedino zahtjeve Slovaka i južnoslavenskih zajednica (djelomice i Rumunja), koji ojačani atributom antifašizma uživaju poštovanje mađarskih i međunarodnih vlasti.¹⁶⁵

Utemeljuju se prve političke organizacije koje okupljaju sve hrvatske etničke skupine u Mađarskoj, zajedno sa Srbima i Slovencima u Mađarskoj.¹⁶⁶ Nakon što je u Batanji (mađ.

¹⁶⁴ Na upražnjene posjede njemačkih obitelji dolaze Mađari iz Slovačke i Transilvanije (tzv. Sekelji).

¹⁶⁵ Iako revizija granica krajem Drugoga svjetskog rata i nakon njega nije bila među najvažnijim međudržavnim pitanjima, takvi su pokušaji postojali i s obzirom na jugoslavensko-mađarsku granicu. Sajti (2012: 283) navodi da su južnoslavenski partizani htjeli proglasiti priključenje Bajškoga trokuta Jugoslaviji, zbog čega su im sovjetske vlasti uputile ultimatum.

¹⁶⁶ Valja napomenuti da u međuratnome razdoblju u Mađarskoj nije djelovala ni jedna organizacija koja bi zastupala sve Hrvate.

Battonya, u rujnu 1944. među prvim je oslobođenim naseljima na području današnje Mađarske) 18. veljače 1945. utemeljen Antifašistički front Slavena (AFS), 19. svibnja 1946. formira se Antifašistički front Južnih Slavena (AFJS) u Baji, a 1947. Front je preimenovan u „Demokratski savez Južnih Slavena”¹⁶⁷ (DSJS, mađ. Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége). Ta će organizacija sve do formiranja novih nacionalnih organizacija tijekom demokratskih promjena biti krovna politička ustanova (i) Hrvata u Mađarskoj.¹⁶⁸ Zahvaljujući ustrajnosti aktivista AFJS-a (koji su prema izvorima tijesno surađivali s Beogradom) mađarske su se vlasti ubrzo suočile s jasnim zahtjevima u vezi s manjinskim školstvom. Tako je 20. lipnja 1946. pokrenut tromjesečni tečaj za „hrvatskosrpske” učitelje u Pečuhu koji je bio prijeko potreban jer su Hrvati jedva imali svoju intelektualnu elitu.¹⁶⁹ Privremena vlada u Mađarskoj 24. listopada 1945. proglašava Uredbu o manjinskome obrazovanju¹⁷⁰ za čije je provođenje odgovorno Ministarstvo vjere i obrazovanja. Zbog tadašnje društvene klime u kojoj se nije znalo kakve će biti posljedice u slučaju isticanja manjinskih zahtjeva (npr. nasilna deportacija ili razmjena stanovništva) uvođenje je manjinskoga školstva bilo otežano, iako je u siječnju 1946. vlada modificirala prijašnju uredbu i odredila obaveznu manjinsku nastavu. O tadašnjemu položaju južnoslavenskih zajednica, pa tako i hrvatske, govori podatak da je na listi Mađarske komunističke partije u parlament ušao Antun Rob¹⁷¹, predstavnik južnih Slavena u Mađarskoj, prvi tajnik „Demokratskoga saveza Južnih Slavena”. U znaku dobrosusjedskih odnosa, i zbog kritika iz Beograda, 1. ožujka 1946. mađarska vlada donosi Uredbu o narodnosnoj anketi radi efikasnijega provođenja kulturnih i drugih manjinskih prava za južnoslavenske narodnosti na području Mađarske¹⁷². Popisivanje je provedeno od 18. do 23. ožujka u 250 naselja, bez

¹⁶⁷ Premda bi se prema suvremenome hrvatskom pravopisu sastavnica „južni” trebala pisati malim početnim slovom, ovdje pišemo velikim jer je spomenuta organizacija tako registrirana.

¹⁶⁸ Đurok i Karagić (2014: 90) tvrde da „Demokratski savez Južnih Slavena“ u formalno-pravnome smislu i danas postoji jer službeno nije donesena odluka o raspuštanju.

¹⁶⁹ U daleko boljemu je položaju nakon rata bila srpska zajednica, koja je sve do Drugoga svjetskog rata imala svoje škole koje je održavala Pravoslavna Crkva (Ruzsin 1993: 306).

¹⁷⁰ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 10030/1945. ME sz. rendelete a nemzetiséghez tartozó tanulóknak nemzetiségi oktatásáról.

¹⁷¹ Antun Rob (mađ. Rob Antal ili Roob Anton, Mursko Središće, 1909. – Beograd, 1965.) od 1927. povezan je s radničkim pokretima u Kraljevini SHS, od 1936. član je JKP-a, a od 1938. do 1940. tajnik zagrebačke partijske organizacije. Okolnosti su njegova dolaska u Mađarsku nepoznate, ali je poznato da tijekom Drugoga svjetskog rata dolazi na područje Mađarske jer je uhićen u Sambotelu (Szombathely) 1943. i osuđen na dvije godine zatvora. Nakon rata uključuje se u antifašističke pokrete na području Mađarske, 1946. u Baji je imenovan za glavnoga tajnika južnoslavenske sekcije Antifašističkoga fronta Slavena. Sajti (2012: 277–290) spominje da je opravdana sumnja njegova angažmana s UDBA-om, slično kao i drugih suboraca na području Mađarske. Nakon sukoba Tito-Staljin oduzet mu je zastupnički mandat te je 2. srpnja preko noći pobjegao u Jugoslaviju (Sajti 2012: 277–290).

¹⁷² A nemzeti kormány 2080/1946 ME sz. rendelete a délszláv nemzetiségű magyar állampolgárok kulturális és egyéb nemzetiségi jogainak hatékonyabb biztosítása érdekében végrehajtandó nemzetiségi összeírás tárgyában.

važnijih rezultata jer mnogi zbog nesigurne političke klime nisu priznali svoju manjinsku pripadnost.

Zaoštravanjem sukoba između Jugoslavije i Mađarske zbog Rezolucije Informbiroa 1948. još „svježā” intelektualna elita je proganjana, DSJS je stavljen pod državnu kontrolu, a na čelo je postavljen András Hován s vrlo skromnim znanjem hrvatskoga ili srpskoga jezika (Vukman 2016: 45–79.). *Naše novine*, tjednik DSJS-a u kojemu se objavljuju protujugoslavenski tekstovi gdje se „titovski teror” uspoređuje s „vremenima hitlerovske okupacije” su cenzurirane (Blažetin 1998: 33). U južnome pograničnom pojasu (60–80 km) obavljen je popis Hrvata i Srba koji su optuženi za kolaboraciju s Titom. Tijekom prve masovne deportacije 23. lipnja 1950. na područje Hortobágya u istočnoj Mađarskoj (mađarski Goli otok) preseljena je 1991 osoba iz južne Mađarske (Segedina, Pečuha, Zalaegerszega i drugih gradova) koja je smatrana potencijalno opasnom u slučaju jugoslavensko-mađarskoga sukoba (Zubor 2012). Nakon kolektivnoga progona njemačke, a zatim i južnoslavenskih zajednica, od kraja Drugoga svjetskog rata sve do početka pedesetih godina u Mađarskoj jedino rumunjska manjinska zajednica nije doživjela represiju domaćih ili stranih sila.

Tek nekoliko dana prije Rezolucije Informbiroa, 16. lipnja 1948., objavljen je zakon br. XXXIIL o nacionalizaciji školskoga sustava. Iz aspekta manjinskoga školstva taj je zakon posebno važan jer su sve hrvatske škole do tada bile u održavanju Katoličke Crkve. U Pečuhu je početkom akademske godine 1949./1950. pokrenut studij hrvatskosrpskoga jezika i jugoslavenske književnosti na Visokoj nastavničkoj školi, prethodnik današnjega Odsjeka za kroatistiku Sveučilišta u Pečuhu (Mandić 1979: 149). U međuvremenu je Milan Ognjenović, jedan od čelnika DSJS-a i kasniji glavni tajnik, u sklopu poznatoga Rajkova procesa (Rajk-per) osuđen na 9 godina zatvora.

Preobrazbom Mađarske u „diktaturu proletarijata” i sama se manjinska politika u državi mijenja u skladu s tim. Budući da takva ideologija zajednicu ne razlikuje po etničkim, već klasnim razlikama, postavlja se pitanje jesu li uopće potrebna narodnosna, manjinska tijela. Budući da bi ukidanje takvih organizacija imalo međunarodne posljedice koje bi vjerojatno štetno utjecale na mađarske zajednice u susjednim zemljama, partijsko vodstvo težilo je centralizaciji i na tome području, što je značilo da na regionalnoj i lokalnoj razini manjinama nije ponuđena mogućnost za utemeljenje svojih tijela. Takvu centralnu manjinsku politiku provodit će „Demokratski savez Južnih Slavena” iz Budimpešte sve do kraja 80-ih godina.

Nakon Staljinove smrti 1953. u vezi s hrvatskom zajednicom ponovno se stabiliziraju prilike zahvaljujući postupnoj normalizaciji jugoslavensko-mađarskih odnosa. Za vrijeme premijera Imrea Nagya (1953. – 1955.) oslobađaju se internirani Hrvati iz logora, partijska kontrola nad DSJS-om počinje slabjeti, no zbog revolucije 1956. u Mađarskoj već je tri godine nakon toga ponovno zavlдало kaotično stanje. Bez potrebnih istraživanja o ovoj temi općenito se može reći da Hrvati nisu bili u prvim revolucionarnim redovima, ali su i oni iskoristili pobunu za isticanje svojih kritika.¹⁷³ Stabiliziranjem prilika 1957. i hrvatska se zajednica oporavlja, započinje rehabilitacija članova koji su prije revolucije osuđeni za „titoizam“ i koji su pretrpjeli velike gubitke prilikom izgradnje južnoga graničnog pojasa. Međutim, traume iz ovog razdoblja utjecat će na članove hrvatske zajednice sve do danas.¹⁷⁴

Manjinska politika, pa tako i sami manjinski savezi, dugo su pripojeni Ministarstvu prosvjete (Művelődésügyi Minisztérium), a nakon 1956. djeluju pod okriljem tzv. Patriotske narodne fronte (Hazafias Népfront), organizacije koja tada ujedinjuje sve važne političke elemente u državi (partiju, masovne društvene i kulturne organizacije itd.). Od tada, s pomoću široke mreže ove organizacije, propagandna djelatnost manjinskih saveza dolazi i do najmanjih naselja u kojima žive Hrvati, iz budimpeštanskoga se centra organiziraju priredbe na kojima se drže politički govori s obaveznim folklornim popratnim programima. Zahvaljujući tim aktivnostima na parlamentarnim izborima 1958. zastupnik južnoslavenske zajednice (Ognjenović) i zastupnik Nijemaca (Frigyes Wild) ulaze u parlament na listi Patriotske narodne fronte. Paralelno s tihom erozijom manjinskoga obrazovanja sve se veći naglasak tijekom 60-ih godina stavlja na manjinski folklor, formira se centralni manjinski ansambl koji predstavlja četiri mađarske narodnosti i s bogatim repertoarom odlazi na turneje čak i u zapadne zemlje, kao dokaz uspješnosti mađarske manjinske politike. Od sredine 60-ih godina postupno se otvaraju granice, pripadnicima južnoslavenskih manjina omogućeno je posjećivanje njihove matične domovine u koju zapravo nisu mogli odlaziti skoro dva desetljeća.¹⁷⁵

¹⁷³ Za vrijeme Revolucije u Pečuhu je izdan pamflet pod naslovom *Mit kíván a magyarországi délszláv nemzetiség?* (*Što želi južnoslavenska narodnost u Mađarskoj?*) u kojemu se traži odšteta za nedavni progon južnih Slavena, demokratski izabrano vodstvo DSJS-a, tijela na lokalnoj razini i decentralizacija sustava. Autor je teksta Svetožar Lastić, pravoslavni svećenik u Pečuhu (Szesztay 2006).

¹⁷⁴ U znaku rehabilitacije na čelo je južnoslavenskoga saveza postavljen Milan Ognjenović, koji je u sklopu Rajkova procesa osuđen na 9 godina zatvora.

¹⁷⁵ Tada u sklopu međudržavnih dogovora učenici prvi put odlaze na ljetovanje u (1965.) te nastavnici na ljetne škole i usavršavanja (1966.) (Mandić 1979: 150–151).

Unatoč tim pozitivnim tendencijama hrvatska zajednica u Mađarskoj već se tada suočava s mnogim problemima. Nakon Drugoga svjetskog rata Hrvati u Mađarskoj prihvaćeni su jedino u okvirima jedinstvene „južnoslavenske” zajednice. Pitanje etničke raznolikosti unutar te nadnacionalne zajednice postat će najvećim tabuom te će to ostati sve do kraja 80-ih godina. Školama i tiskovinama nametnut je „srpskohrvatski jezik” koji je postao jezikom elite i imao prestiž, dok se šarolikost hrvatskih narječja u Mađarskoj pokušavala utamaniti. Jezik rodnoga kraja postao je manje vrijednim spram mađarskoga i srpskohrvatskoga. Nije predstavljena srodnost i povezanost hrvatskih govora u Mađarskoj i Hrvatskoj, zbog čega se članovi zajednice nisu mogli identificirati sa svojim pretcima, tj. jezičnom zajednicom kojoj pripadaju. Usađeni kompleksi doveli su do kolektivnih zanemarivanja vlastitoga jezika i identiteta.

Mnoga interna izvješća partijskih tijela na državnim i lokalnim razinama već tada, tijekom 60-ih, govore o brzoj asimilaciji narodnosti, a aktualno je rukovodstvo tim problemima pristupilo ravnodušno ili ih čak poticalo.¹⁷⁶ Krajem 60-ih godina i partijsko rukovodstvo priznaje pogrešnu manjinsku politiku na svim područjima (školstvo, mediji, kultura itd.), što je rezultiralo preokretom u manjinskoj politici.¹⁷⁷ Ukinut manjinski odjel ponovno je uspostavljen 1968. godine, a u njegovu su ingerenciju stavljene manjinske organizacije (uz manjinsko obrazovanje i kulturu). Od narodnosnih saveza očekivala se veća angažiranost, organiziranje više političkih turneja po državi, uključivanje u izgradnju dijaloga s prekograničnim regijama i susjednim državama, podizanje kvalitete medija i sl. Zauzvrat, od 1969. započinje postupna demokratizacija manjinskih saveza (prvi delegati zasjedali su od 1973.), formiraju se razni odbori, dakle u još uvijek strogim okvirima, ali se otvara put kulturnoj autonomiji. Utemeljuju se takozvani bazični muzeji narodnosti i bazične knjižnice (za južne Slavene u Mohaču), ali obrazovanje, rak-rana tadašnje manjinske politike, još uvijek se muči s problemima prošlosti (sve manjim brojem učenika i kvalificiranih nastavnika, manjkom stručne pomoći, udžbenika itd.) te se negativni trendovi neće zaustaviti do kraja demokratskih promjena.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Dobar primjer toga uredba je br. 33. iz 1963. godine koja je preporučila izbjegavanje stranih, pa čak i manjinskih, imena prilikom davanja imena.

¹⁷⁷ O tim problemima govori se u rezoluciji Mađarske socijalističke radničke partije o manjinama koja je donesena 17. rujna 1968. (Az MSZMP Politikai Bizottság 1968. szeptember 17-i határozata a nemzetiségek helyzetéről).

¹⁷⁸ Probleme oko školstva oslikava podatak da je sve do 1983. godine jedina dvojezična srednja škola za Hrvate postojala u Budimpešti.

Od 1974. godine zbog ukidanja Ministarstva prosvjete manjinski odjel preuzima ministar kulture. Zahvaljujući određenim promjenama u mađarskoj manjinskoj politici (prihvatanje lenjinističke manjinske politike) sve se veći naglasak stavlja na odnos Mađarske s matičnom zemljom narodnosti. Sâmo partijsko vodstvo naglašava da je rješavanje manjinskih pitanja nemoguće bez dobrih odnosa između Mađarske i matične države (naglašavanje uloge manjina kao mosta između dviju država). Tim činom partijsko vodstvo ujedno priznaje dotadašnju krivu socijalističku manjinsku politiku koja je smatrala da će se manjinsko pitanje automatski riješiti uvođenjem diktature proletarijata. U sklopu Poduzeća za izdavanje udžbenika (Tankönyvkiadó Vállalat) 1976. formira se posebno uredništvo za izdavanje narodnosnih udžbenika te se pojačava fond narodnosnih knjižnica s manjinskim izdanjima. Iste godine sastavlja se popis naselja u kojima se mogu postaviti dvojezični napisi.¹⁷⁹

Od kraja 70-ih godina na raznim partijskim kongresima sve se češće govori o manjinskoj politici koja više nije čisto unutrašnje pitanje država (kako se to naglašavalo nakon Drugoga svjetskog rata), već se mora rješavati u okvirima međudržavnih dogovora, misleći na brojne mađarske zajednice u susjednim državama. Takav pristup utjecao je na mađarsku manjinsku politiku u međuratnome razdoblju i utjecat će na nju od kraja 70-ih godina do danas.¹⁸⁰ Godine 1983. održan je kongres DSJS-a na kojemu je prvi put tajnim glasovanjem izabrana elektorska skupština. Nakon Ognjenovića od 1973. glavni je tajnik Mišo Mandić, a za novoga glavnog tajnika DSJS-a 1983. izabran je Marin Mandić. Uz mnoga neistražena pitanja iz toga razdoblja posebno se ističe problem nacionalnih težnji unutar južnoslavenskoga saveza. Zbog stroge stranačke cenzure nije poznato je li bilo nesuglasica ili trzavica, ali na to upućuje i Tilkovszky kada spominje da unatoč sporoj demokratizaciji manjinskih saveza mađarsko partijsko vodstvo nije htjelo uzeti u obzir srpske, hrvatske i slovenske želje o formiranju samostalnih saveza, prvenstveno zbog odnosa s tadašnjom Jugoslavijom (Tilkovszky 1998: 168–169).

Kakva je bila institucionalna pozadina Hrvata u Mađarskoj 1982. vidi se iz sljedećih podataka: tada u Mađarskoj djeluju 32 srpsko-hrvatska kluba (najviše od svih narodnosti), 13 zborova, 21 orkestar, 24 ansambla, 6 dramskih skupina, 4 zavičajne kuće, 24 zavičajne zbirke

¹⁷⁹ Kasnije se saznaje da je postavljanje takvih natpisa bilo otežano i izazvalo incidente u naseljima (Tilkovszky 1998: 170).

¹⁸⁰ Jedina prepreka takve manjinske politike bila je neproporcionalnost između manjina u Mađarskoj i mađarskih zajednica u susjednim zemljama kojih je bilo puno više. Do kraja 80-ih godina postalo je jasno da takva politika neće rezultirati očekivanim plodom jer, dok su u slučaju manjina u Mađarskoj učinjeni manji pomaci, takav pristup nisu doživjele mađarske zajednice izvan granica, štoviše njihova je asimilacija ubrzana (osobito u Rumunjskoj za vrijeme Nicolae Ceaușesca).

(najviše od svih narodnosti), 1 bazični muzej u Mohaču i 5 bazičnih knjižnica u državi¹⁸¹ s fondom od 225 000 primjeraka, *Narodne novine* izlaze u 3500 primjeraka, a *Narodni kalendar* u 6500 (Tilkovszky 1998: 169). Osim radijske emisije na „srpsko-hrvatskome jeziku”, koja se prenosi još od 1952., 1978. započinje emitiranje tjedne televizijske emisije iz Pečuha.

Krajem 80-ih smjenom čitavoga niza političara s vodećih pozicija, među kojima je bio i sam János Kádár, smijenjen je i György Aczél, jedan od najvažnijih komunističkih ideologa u Kádárevu razdoblju koji je imao ključan utjecaj na manjinsku politiku Mađarske u proteklom desetljećima. U zadnjim danima partijske države donesena je preporuka Centralnoga komiteta Mađarske socijalističke radničke partije u kojemu se predlaže sastavljanje zakona o manjinama. Zbog pada sustava planirani je zakon izglasan tek u višestranačkome sustavu 1993. godine.¹⁸² Donošenjem Zakona o udrugama 1989.¹⁸³ formiraju se i hrvatske civilne udruge koje će ispuniti prazninu nastalu zbog središnjega manjinskog upravljanja i onemogućavanja formiranja lokalnih manjinskih organizacija i tijela. Pored cjelokupne društvene demokratizacije krajem 80-ih i početkom 90-ih Hrvati u Mađarskoj suočavali su se s još jednom tranzicijom. Raspadom matične države Jugoslavije došlo je do marginalizacije južnoslavenske ideje i u Mađarskoj te su se otvorile mogućnosti za formiranje samostalnih nacionalnih organizacija. Uz nemale napore utemeljeni su posebni savezi, među njima i Savez Hrvata u Mađarskoj (2./3. studenoga 1990. u Sambotelu) kao civilna udruga koja je tada zastupala sve hrvatske subetničke zajednice na prostoru Mađarske. Nakon toga počinje novo, demokratsko razdoblje Hrvata u Mađarskoj, sa samostalnom matičnom državom Hrvatskom.

6. 3. Nakladništvo Hrvata u Mađarskoj od 1945. do 1991.

U razdoblju od 1945. do 1991. godine na našem je popisu registrirano 313 hrvatskih izdanja, odnosno u prosjeku je godišnje tiskano gotovo sedam izdanja. Prvom publikacijom u tome razdoblju smatramo *Danicu, kalendar za jugoslovene u Mađarskoj*¹⁸⁴ (izlazi u izdanju Antifašističkoga fronta Slavena), a zadnjom udžbenik *Geografija za II. razred gimnazije*¹⁸⁵.

¹⁸¹ Južnoslavenske bazične knjižnice djelovale su u sljedećim mjestima: Baja (s podružnicom u Batanji/Battonya), Mohač, Velika Kaniža (Nagykanizsa, s podružnicom u Serdahelu/Tótszerdahely), Sentandrija (Szentendre) i Sambotel (Fodor 1984: 351–352).

¹⁸² 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbség jogairól.

¹⁸³ 1989. évi II. törvény az egyesülési jogról.

¹⁸⁴ Lastić, Svetozar S. (ur.). *Danica, kalendar za jugoslovene u Mađarskoj*. Pécs: AFS, 1945.

¹⁸⁵ Odabir ove jedinice opravdava se podatkom da je riječ o zadnjemu izdanju prije zbirke Branka Filakovića pod naslovom *Zatajiti korijene tuge i duge*, koja je izašla u Pečuhu 1991. u nakladništvu Saveza Hrvata u Mađarskoj.

Iako je riječ o relativno velikome broju publikacija, u obzir valja uzeti dužinu razdoblja (46 godina)¹⁸⁶, druge političke prilike s obzirom na međuratno razdoblje te, možda najvažniji podatak, da udžbenici čine malo više od polovine ukupnih izdanja (njih je oko 168).

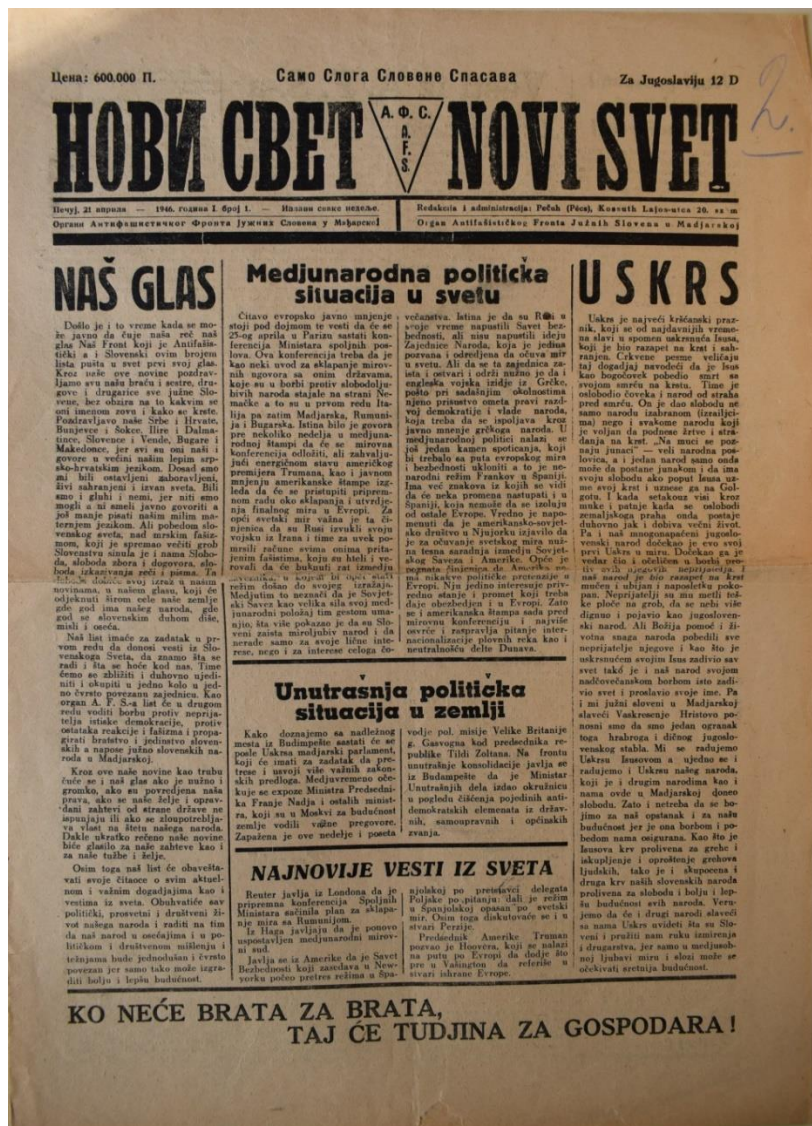
Prvi broj *Slobode*, prvoga tjednika za Hrvate u poslijeratnoj Mađarskoj i službenoga lista AFS-a, izlazi 9. lipnja 1945. u Békéscsabi na četirima stranicama, još na slovačkome, a od šestoga broja (14. srpnja 1945.) već i na „srpskohrvatskome” jeziku¹⁸⁷ (otprilike 1/8 tekstova, Lastić 1980: 29). Odgovorni su urednici južnoslavenskoga dijela Dragutin Nedučin (ujedno prvi tajnik južnoslavenske sekcije AFS-a) i Ljubomir Lastić¹⁸⁸ (Mandić 1979: 146). Tijekom 1945. *Sloboda* donosi tekstove o djelatnosti Fronte u kojima se potiče osnivanje mjesnih organizacija, objavljuje reportaže iz Pomorišja, Budimpešte i okolice, Baranje i manjoj mjeri iz Bačke, a pokušava izvještavati i iz Gradišća. Među najvažnijim je temama i pokretanje škola u kojima će se poučavati „srpskohrvatski jezik” te izobrazba pedagoškoga kadra koji će raditi u tim školama. Od 24. ožujka 1946. godine novine su proširene na još dvije stranice¹⁸⁹, a od 31. ožujka suradnik je *Slobode* Alojzije Babić iz Gare, koji predstavlja Bajski trokut (Lastić 1980: 46). Od 21. broja 1945. *Sloboda* pokreće stalnu rubriku za djecu (Urošević 2000: 18). 29. svibnja 1946. izlazi poseban broj na „srpskohrvatskome i slovenačkome jeziku” koji je uredio novoizabrani tajnik Antun Rob. Taj izvanredni broj zadnji je broj *Slobode* u kojemu se objavljuju tekstovi na srpskome, hrvatskome i slovenskome jeziku (Urošević 2000: 18). Sve troškove oko izdavanja zajedničkoga „slavenskog lista” snosili su Slovaci, kao i troškove raspačavanja. Saznaje se da su postojale poteškoće oko financiranja novinara, putnih troškova te da zbog skromnih financijskih mogućnosti nije bilo stalnih suradnika iz Baranje i Bačke (Lastić 1980: 29).

¹⁸⁶ S obzirom na dužinu razdoblja susrećemo se s raznim završnim godinama u tekstu zato što su demokratske promjene u mađarskome društvu završene 1989. dok početnom godinom hrvatskog tiska u demokratskom razdoblju smatramo godinu 1991. kada izlazi prvi broj Hrvatskog glasnika.

¹⁸⁷ Prvi hrvatski članak s potpisom (Ivan Ostrogonac) objavljen je u 7. broju (Lastić 1980: 29).

¹⁸⁸ Prema Uroševiću od 18. broja se uredništvu priključuje i Miloš Mojić (Urošević 2000: 16).

¹⁸⁹ Prema Uroševiću od 2. ožujka 1946. (Urošević 2000: 16).

Slika 4.: Prvi broj Novog sveta iz 1946.

Još na prvoj zemaljskoj konferenciji Južnoslavenske sekcije AFS-a u Mohaču (3. prosinca 1945.) odlučeno je da će se poseban list za južne Slavene pokrenuti u Pečuhu (Lastićev Novi svet) sve dok se ne nađe trajno rješenje za izlaženje lista u Budimpešti (Urošević 2000: 18). Prvi broj Novoga sveta, lista „mjesne pečuške organizacije AFS-a” (v. Sliku 4.), izlazi 21. travnja 1946. (Mandić 1979: 147). Poslije konferencije u Mohaču 3. prosinca 1945. zatražena je dozvola Državnoga ureda za tisak koji je već 14. prosinca izdaje pod brojem 11.313/1945. Tekst dozvole u prijevodu donosi Urošević (2000: 18):

U saglasnosti sa Savezničkom kontrolnom komisijom dozvoljavam da se u Pečuju, pod naslovom »Novi svet« na rotacionom papiru pokrene nedeljni list sa pravom na širenje. Prostor lista određuje se na četiri stranice. Uzimam na znanje da je odgovorni urednik dr. Svetozar Lastić, sekretar Saveza. U Budimpešti 14. decembra 1945 godine. Kállai Gyula s.r. državni sekretar.

Prvi broj je izašao na četirima stranicama, uglavnom na latinici i manjim dijelom na ćirilici. Drugi broj izašao je 19. svibnja i od početaka je imao regionalni karakter. U tim brojevima list se bavio manjinsko-političkim pitanjima, donosio izvješća o kongresima i konferencijama AFS-a te regionalnih i mjesnih organizacija, a, slično ostalim tiskovinama u tome razdoblju, bavio se i pitanjem manjinskoga školstva.¹⁹⁰ Cijena prvoga broja bila je 600 000 penga, a nakon mjesec dana za drugi je broj trebalo platiti 20 milijuna penga. Prvi broj tiskan je u Pečuhu, a drugi u Mohaču (Vujičić 1971: 4). Tjedno izlaženje novina nije bilo osigurano zbog financijskih razloga, izašla su tek dva broja, a Ljubomir Lastić navodi da je između čelnništva AFS-a i urednika *Novoga sveta*, Svetozara Lastića, bilo određenih nesuglasica, što je jedan od razloga prestanka izlaženja.¹⁹¹

Nakon osiguranja financijske pozadine i uredništva Antifašistički front Južnih Slavena izdaje tjednik *Naše novine* 20. listopada 1946. (Mandić 1979: 148). U tekstu koji je Ljubomir Lastić napisao povodom 30. obljetnice pokretanja *Naših/Narodnih novina* piše da je izdavanje subvencionirala (mađarska) vlada, da su mnogi dopisnici i suradnici bili učitelji s terena te da se nije izvještavalo samo s južnih predjela Mađarske, već postupno i iz Gradišća. U početku je uredništvo novina smješteno u zgradi Tekelijanuma (internatu srpske studentske omladine u Budimpešti, V. kvart, Veres Pálné utca 17–19.), zajedno s vodstvom južnoslavenske sekcije AFS-a (Lastić 1980: 56). Iz teksta Milutina Stevanovića, kasnijega glavnog urednika *Narodnih novina*, saznaje se da su se novine u početku prvenstveno bavile pitanjem školstva, tada gorućim manjinskim problemom, pratile kulturno-prosvjetni rad i politička zbivanja u duhu tadašnjega partijskog kursa (Stevanović 1976: 58–60). Tajnik Rob u jednome svojem članku traži političku zastupljenost južnih Slavena na svim razinama, u samoupravnim tijelima, „državno-administrativnome aparatu” i „narodnoj skupštini” (Urošević 2000: 20). Kao službeno glasilo južnoslavenske sekcije AFS-a, kasnije Demokratskog saveza Južnih Slavena, novine izvještavaju o kongresima i konferencijama u organizaciji Saveza. Osim izvještaja s političkih skupova *Naše novine* donose i sadržaje u kojima se govori o povijesti hrvatskih subetničkih zajednica (Urošević 2000: 21)¹⁹². Uredništvo *Naših novina* u broju koji je izašao 22. siječnja 1948. objavljuje natječaj za najbolje dopise s terena povodom stote godišnjice revolucije u Mađarskoj (1848.). U nadi da će na taj način potaknuti svoje dopisnike

¹⁹⁰ U prvome broju objavljen je članak pod naslovom *Naši prosvjetni problemi u Mađarskoj* (Urošević 2000: 19).

¹⁹¹ Urednik Svetozar Lastić, kako bi riješio probleme materijalne naravi, pokušao je utemeljiti Dioničko društvo „Novi svet” u Pečuhu koje bi izdavalo list te druge knjige i časopise (Urošević 2000: 19). Budući da je izdavanje *Novoga sveta* obustavljeno, može se pretpostaviti da Lastićeva inicijativa nije uspjela.

¹⁹² Urošević navodi sljedeće napise: *Među Gradišćanskim Hrvatima, Hrvati na obali Mure, Bunjevci, Šokci u Mađarskoj* itd.

i pretplatnike odlučeno je da će se podijeliti nagrade u trima kategorijama: najbolji dopis, najbolje književno djelo i nagrada za širenje „naše štampe”. Već u broju koji je objavljen 11. ožujka 1948. uredništvo donosi rezultate: za najbolji dopis nije dodijeljena prva nagrada, već samo druga i treća, jer nijedan od poslanih radova ne zadovoljava kriterije uredništva. Prvu nagradu za književno djelo dobila je Roza Vidaković¹⁹³ iz Čavolja, tada gotovo jedina aktivna autorica koja objavljuje radove u *Našim novinama*, dok su nagrade za širenje novina otišle u Olas (Olasz), Čavolj (Csávolj), Batu (Százhalombatta) i Garu (Gara) (Lastić 1980: 178–179).¹⁹⁴

U prvim godinama *Naše novine* suočavale su se s mnogim problemima među kojima su najvažniji neredovita pretplata čitatelja te nečitanost novina u hrvatskim naseljima, osobito nakon Rezolucije Informbiroa. Iz Uroševićeve bibliografije saznaje se da se od kraja 1946. do početka 1949. objavljuju obavijesti čitateljima da trebaju redovito uplaćivati pretplatu, a u nekoliko se napisa govori o tome da se *Naše novine* ne čitaju u određenim hrvatskim naseljima (Urošević 2000: 212–213). Da je širenje novina među Hrvatima bilo otežano zna se konkretno u slučaju Salante, naselja nadomak Pečuha. Prema izvješću regionalnoga mađarskog dnevnika *Dunántúli Napló (Megyénk délszláv és sokac...* 1951: 4) „neprijatelji sustava” u selima („kulaci”) šire neistine o *Našim novinama*, među ostalim da je to list „Tita i njegove bande”, zbog čega se mnogi „južnoslavenski seljaci” boje čitati list DSJS-a. Poznavajući duh vremena možemo pretpostaviti da demonizacija Tita nije uvijek ostala u planiranim okvirima te da u očima prosječne mađarske publike nije samo Josip Broz bio neprijatelj, već i sve ono što se može povezati s Jugoslavijom ili južnim Slavenima, pa tako i *Naše novine*. Osim toga, vjerojatno ni sami pripadnici manjinske zajednice nisu znali „što smiju, a što ne smiju”, pa, ako je i bilo želje za čitanjem na materinskome jeziku, najsigurnije je bilo ne uzeti u ruke tjednik *Naše novine*.

Rezolucija Informbiroa utjecala je i na strukturu uredništva koje je zajedno s vodstvom DSJS-a izmijenjeno u kolovozu 1948. Kako bi se demonstrirao potpuni raskol s prethodnim vodstvom, izmijenjena je i numeracija novina. 24. srpnja 1948. izlazi 26. broj *Naših novina*, a sljedeći broj tek 7. kolovoza, i to kao 1. br. bez godišta, dok se od 23. rujna uredništvo vraća na staru numeraciju i objavljuje list kao 39. broj 3. godišta (Urošević 2000: 22–23).

¹⁹³ Roza Vidaković (Čavolj (Csávolj), 1922. – Baja, 1981.) svoje je pjesme objavljivala u *Našim novinama* od 1945. do 1948., tj. do Rezolucije Informbiroa, nakon čega slijedi stigmatizacija svih južnoslavenskih zajednica u Mađarskoj, posebice intelektualaca. U razdoblju nakon 1948. i dalje piše pjesme, koje će posthumno izići 1986. u obliku posebne zbirke pod naslovom *Iz dubine* (Vidmarović 2008: 93–94).

¹⁹⁴ Sličan natječaj objavljen je i u *Našim novinama* 27. siječnja 1955. godine (Urošević 2000: 211).

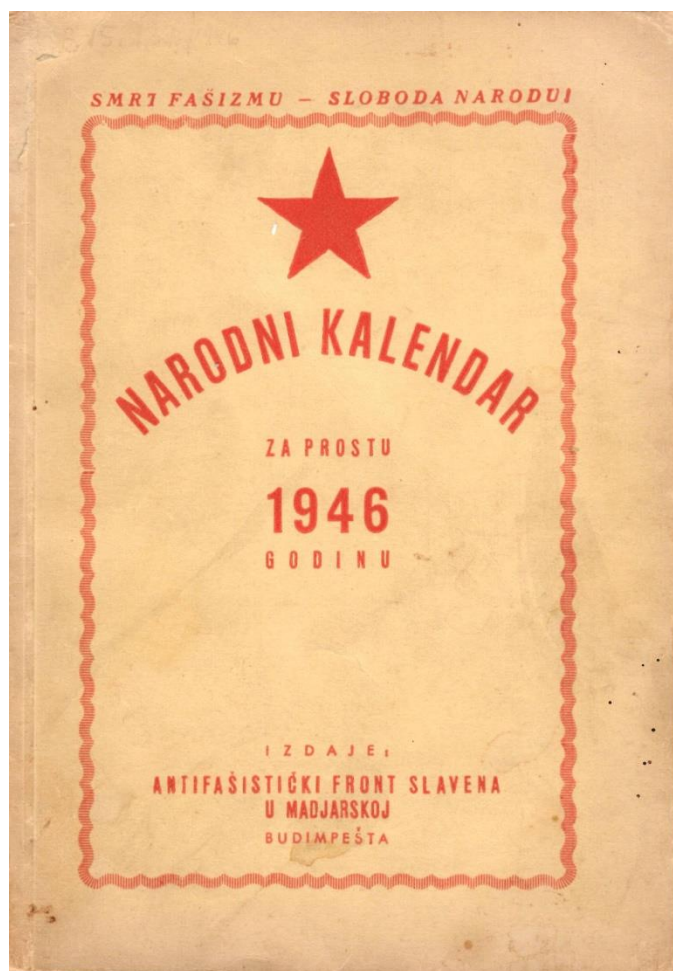
Glavni urednik Stevanović u tekstu iz 1976. priznaje da u razdoblju od 1949. do 1953. „ni »Naše novine« nisu bile pošteđene onih grešaka koje su udarile svoj pečat na to doba” te da su bili česti članci koji su tada prevedeni s mađarskoga (Stevanović 1976: 58). Kao i u *Narodnome kalendaru*, i ovdje se objavljuju brojne kritike i karikature Tita i jugoslavenskih komunista. Kao dodatak *Našim novinama* od 7. studenoga 1955. izlazi *Pionirska danica*, podlistak za djecu, koji izlazi sve do listopada 1956. i privremenoga gašenja novina (Urošević 2000: 22). Broj pretplatnika do 1956. postupno je pao na 500. Od revolucije 23. listopada 1956. pa do 3. listopada 1957. novine ne izlaze. Od 3. listopada 1957. tjednik mijenja ime u *Narodne novine* (Mandić 1979: 173–175). Godine 1959. formira se tzv. društvena redakcija novina koja ima pravo na savjetovanje i davanje prijedloga urednicima. Od početaka izlaženja tih novina vidljivo je da u sastavljanju novina, osim zaposlenih suradnika¹⁹⁵, sudjeluje široka mreža vanjskih suradnika, prvenstveno pedagoga, „kulturnih radnika” i aktivista iz raznih naselja diljem države. Od prvih brojeva objavljuju se književna djela, prvenstveno pjesme, a posebno od 60-ih godina, kada se u novinama afirmira generacija autora (Josip Gujaš Džuretin, Marko Dekić, Stipan Blažetin itd.) čije će pjesme izići u antologiji *U kolo*. Od 1. siječnja 1970. novine izlaze u povećanome formatu, s posebnom rubrikom na slovenskome jeziku (Stevanović 1976: 59). *Narodne novine* 1978. izlaze u 2800, a 1982. u 3500 primjeraka (Fodor 1984: 346).

Nakon Drugoga svjetskog rata nastavlja se gotovo pa kontinuirano izlaženje kalendara među Hrvatima u Mađarskoj. 1945. izlazi *Partizanski kalendar* za 1945. godinu u izdanju „Srpske pravoslavne crkvene opštine u Pečuju”. Urednik je Svetozar Lastić, a kalendar je tiskan na ćirilici u dvije tisuće primjeraka u Pečuhu. Širio se mjesnim organizacijama AFS-a, osobnim vezama, knjižarama i sl. (Lastić 1976: 183).

Godine 1946. izlazi *Danica, kalendar za jugoslovene u Mađarskoj* za 1946. „prostu godinu” u Pečuhu u dvije tisuće primjeraka, u izdanju „Oblasnog sekretarijata AFS-a”. Urednik je također Svetozar Lastić, „oblasni tajnik” AFS-a. U njemu je objavljen tek jedan originalan napis, a ostali su tekstovi preuzeti iz drugih izdanja. Osim kalendarskoga dijela kalendar sadržava i tzv. „narodnu čitanku” s usmenim pripovijetkama i epskim pjesmama na latinici i ćirilici. Prodavale su ga mjesne organizacije AFS-a, osobe, čitaonice i knjižare. Cijena je bila 12 500 penga, a prodavači su imali rabat od 10 %. *Danica* se čitala među pomoriškim Srbima, u Gari, Kašadu i Baji (Lastić 1976: 183–185).

¹⁹⁵ Za otkrivanje točna sastava stalnih suradnika potrebna su dodatna istraživanja.

Iste godine, 1946., izlazi *Narodni kalendar* za 1946. u Budimpešti na 136 stranica (v. Sliku 5.). Odgovorni urednik bio je Dragutin Nedučić, „generalni sekretar” AFS-a. U njemu su objavljeni originalni tekstovi, napisi objavljeni u *Slobodi* te napisi preuzeti iz sovjetskih i jugoslavenskih novina. Objavljeni su i književni sadržaji, većinom jugoslavenska i svjetska socrealistička djela. Jedini domaći autor koji je zastupljen je Antun Karagić s ulomkom igrokaza *Katice*. Prodavao se narudžbama preko AFS-a u Budimpešti, a poslan je i mjesnim organizacijama AFS-a. Uredništvo *Narodnoga kalendara* postupno se povezuje s uredništvom *Naših/Narodnih novina* (tzv. „Redakcioni odbor”), pa će u određenim godištim na naslovnici biti navedeno da je to *Izdanje »Naših novina«*. Uz *Naše/Narodne novine* *Narodni kalendar* bit će gotovo jedino stalno periodično izdanje koje izlazi sve do demokratskih promjena.

Slika 5.: *Narodni kalendar* za 1946. godinu

Bogatoj kalendarskoj produkciji tada pridružuje se još jedno izdanje, *Kalendar Presvetoga Srca Isusova za 1947. godinu*, koje je izdao mjesni župnik Mišo Bošnjak u baranjskom Semartinu (Alsószentmárton). Izdavanje je odobrio Ordinarijat Pečuške biskupije 2. listopada 1946. Pored tradicionalnoga kalendarskog štiva na početku, kalendar na 70 stranica donosi

vjerske tekstove, citate iz Biblije, obećanja, molitve i sl. Objavljaju se i mudre izreke, pjesme Sándora Petőfija u prijevodu Béle Horvátha. Prema Gorjancu (2010: 281–283) jezik kalendara blizak je „standardnomu jeziku svoga doba” te u njemu ima podosta tiskarskih, ali i gramatičkih pogrešaka. O načinu financiranja izdavanja kalendara nemamo informacija, ali može se pretpostaviti da je sredstva nabavljao sam urednik, možda dobio pomoć biskupije, a prodajom vjerojatno uspio nadoknaditi određeni dio troškova. *Kalendar Presvetoga Srca Isusova* nastavlja kalendarsku tradiciju s religioznim sadržajem iz predratnoga razdoblja, a razlikuje se od suvremenih kalendara koji su sastavljeni u duhu antifasizma i južnoslavenstva.

Dok se na tradicionalnu periodiku i serijska izdanja kojima se prenosila aktualna propaganda stavlja veliki naglasak, u poratnim godinama još se ne govori o sustavnome izdavanju knjiga u vlastitoj nakladi, tek o zadovoljavanju potreba manjinskih čitatelja (Lastić 1980: 47). O čitateljskim navikama Lj. Lastić piše kako su u Bačkoj i Baranji postojale čitaonice i u njima određen fond knjiga (vjerojatno i na „srpskohrvatskome jeziku”), međutim razina je čitanosti bila niska. Urošević (2000: 18) navodi da kod Hrvata prije Drugoga svjetskog rata zapravo ne možemo govoriti o čitateljskoj kulturi. U *Slobodi* se potiče utemeljenje i ponovno pokretanje čitaonica te tako s radom počinju čitaonice u Baji, Mohaču¹⁹⁶, Lukovišću, Velikome Kozaru, Vršendi i Santovu. Kako u tim čitaonicama ne bi bilo samo tjednika i kalendarskoga štiva, pokrenut je uvoz knjiga iz Jugoslavije o čemu obavještavaju i *Naše novine* pod naslovom *Pažnja!* (25. prosinca 1947., 4. str.) i *Stigle su jugoslovenske knjige* (13. svibnja 1948., 4. str.). Ta je praksa ukinuta nakon Rezolucije Informbiroa, kada više ne nalazimo takve obavijesti. Budući da je uvoz iz Jugoslavije bio zabranjen, a veće domaće nakladničke djelatnosti nije bilo, osim nekoliko propagandnih izdanja, nastala je oskudica, o čemu svjedoči poziv u *Našim novinama* objavljen 18. rujna 1952. na 6. stranici. U njemu uredništvo novina poziva sve čitatelje koji imaju knjige na „srpskohrvatskome jeziku” da se obrate uredništvu ako ih žele prodati (Urošević 2000: 203). Vlastita knjigoizdavačka djelatnost tada je vrlo skromna. Osim službenih novina, kalendara i udžbenika zapravo nema knjiga (osim nekoliko propagandnih izdanja, tzv. „uputnika” i sl.), a ono što je objavljeno kao posebno izdanje nije originalno djelo domaćih autora, već je preuzeto iz zbirke narodnih pjesama, pripovijedaka, djela klasika iz Jugoslavije ili je riječ o prijevodu s ruskoga (Milošević 1991: 166–167). Godine 1953. DSJS izdaje zbirku pod naslovom *Sve će to narod pozlatiti*, a prema napisu u *Našim*

¹⁹⁶ O ponovnome pokretanju čitaonice u Mohaču više puta pišu i *Naše novine* tijekom 1947. (Urošević 2000: 205–206).

novinama (21. svibnja 1953., 4. str.) riječ je o izboru djela jugoslavenskih pripovjedača¹⁹⁷ (Urošević 2000: 203). Nakon toga 1955. izlazi socrealistički roman Nikolaja Ostrovskega pod naslovom *Kako se kalio čelik* u izdanju „Ministarstva narodne prosvete, Odeljenja za narodnosti”.

Kako je opisano u prethodnome poglavlju, nakon revolucije 1956. u Mađarskoj dolazi do određenih promjena i u vezi s manjinskom politikom, međutim do rezultata u nakladničkom polju nije došlo još dugi niz godina. Iako 1958. izlazi dvojezična zbirka narodnih pjesama *Pod istim nebom* (mađ. *Egyazon ég alatt*) u izdanju Patriotskoga narodnog fronta i DSJS-a¹⁹⁸, osim kalendara, novina i udžbenika nove knjige još uvijek izlaze vrlo rijetko. Sve do 70-ih godina možemo govoriti o vrlo skromnoj nakladničkoj praksi, a tek tada se uočavaju promjene na mnogim područjima, pa tako i u nakladništvu Hrvata u Mađarskoj.

Prva knjiga koja donosi djela hrvatskih pjesnika iz Mađarske antologija je pod naslovom *U kolo* objavljena 1969. Riječ je o prekretnici ne samo u književno-povijesnome već i širem, društvenome kontekstu. Tijekom 60-ih godina, osobito od druge polovine, književna djela postaju sve češća na stranicama *Narodnih novina* i *Narodnoga kalendara*, a svoje pjesme redovito objavljuju autori poput Josipa Gujaša Džurešina, Stipana Blažetina, Marka Dekića, Katice Varga, Katice Sendrei, Angele Šokac i dr. Unatoč tim pozitivnim tendencijama prva samostalna zbirka jednoga hrvatskog autora iz Mađarske objavljena je tek 1977. Riječ je o Džurešinovoj zbirci *Povratak u Podravinu*, objavljenoj posthumno, nakon koje slijede druge zbirke pjesama, pretežito izbori iz dotadašnjega stvaralaštva autora¹⁹⁹ (Blažetin 1998: 41). Međutim, citirajući Miloševića, Blažetin upozorava na određene anomalije u tadašnjoj nakladničkoj praksi Hrvata u Mađarskoj. Dok kod drugih književnosti i prema nekim općim standardima pjesnici svoje izabrane pjesme objavljuju nakon niza pojedinačnih knjiga, a u antologije ulaze tek kada su nedvojbeno priznati autori, prema navedenome vidimo da su ovi autori prošli suprotan proces, jer su prvo uvršteni u antologiju *U kolo*, a zatim je objavljen izbor njihovih pjesama.

¹⁹⁷ Pod naslovom *Sve će to narod pozlatiti* objavljena je pripovijetka Lazara Lazarevića, srpskog realističkog pripovjedača s kraja 19. stoljeća, pa stoga pretpostavljamo da je, među ostalima, i ona uvrštena u zbirku.

¹⁹⁸ Prema Blažetinu ta je knjiga bitna zato što „svjedoči o želji Hrvata u Mađarskoj da upoznaju i većinski narod sa svojom književnošću“ (Blažetin 1998: 36).

¹⁹⁹ Primjerice Dekić, Marko. *Duga nad zavičajem: Izabrane pjesme*. Budimpešta: DSJS/Tankönyvkiadó, 1979.; Blažetin, Stipan i dr. *Sunčana polja: Pjesme za djecu*. Budimpešta: DSJS/Tankönyvkiadó, 1980.; Blažetin, Stipan. *Srce na dlanu: Pjesme*. Budimpešta: DSJS/Tankönyvkiadó, 1981.; Šinković, Mate. *Na našoj Gori: Pjesme*. Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat, 1981.

Do pozitivnih promjena u manjinskome nakladništvu došlo je i zahvaljujući utemeljenju Narodnosnoga uredništva pri Poduzeću za izdavanje udžbenika. Rezultat je to nove manjinske politike nakon rezolucije Mađarske socijalističke radničke partije o manjinama iz 1968., poslije čega se na svim razinama intenzivira manjinska kultura, pa tako i manjinsko nakladništvo. Zbog toga je izdavanje manjinskih knjiga povjereno Poduzeću za izdavanje udžbenika (Tankönyvkiadó Vállalat) u sklopu kojega je formirano Narodnosno uredništvo (Nemzetiségi Szerkesztőség). U odabiru rukopisa Uredništvo je surađivalo s Narodnosnim odjelom Ministarstva prosvjete, Ministarstvom kulture te, naravno, manjinskim savezima, a u fokusu su bile književne, etnografske, povijesne i druge teme (Mészáros 1984: 253). U skladu s tadašnjim političkim prilikama rukopisi su podvrgnuti oštroj cenzuri i vjerojatno nije svaki pripremljen materijal dobio dozvolu za tiskanje, no uz mane ovakvo je centralizirano nakladništvo imalo i nekoliko prednosti. Budući da je gotovo cijeli proces izdavanja (od priprema, uređivanja, tiskanja pa sve do distribucije) povjeren profesionalnoj državnoj ustanovi, izdani su kvalitetni proizvodi koji se po standardima struke nisu razlikovali od ostalih izdanja za mađarsku publiku. Te su knjige poslane u sve manjinske knjižnice diljem Mađarske²⁰⁰, dostupne su bile u nekim specijaliziranim knjižarama, promovirane su i u mađarskim novinama, časopisima i sl. (Mészáros 1984: 253). Među zadacima manjinskih knjižnica bilo je i organiziranje tzv. „čitalačkih kampova” u brojnim mađarskim naseljima. Tako su u organizaciji bazičnih knjižnica od 70-ih godina održani „južnoslavenski kampovi” u naseljima Balatonederics, Bár, Santovo (Hercegszántó) i Tukulja (Tököl) za manjinske učenike (Verseghi 1984: 313). U sklopu kampova organizirane su razne radionice, predstavljanja knjiga i autora, a osim književnosti i publicistike u program su uvršteni i folklorni sadržaji (tzv. „plesачnice”).

Od 70-ih godina sve je veći broj višejezičnih izdanja u kojima je samo jedan dio knjige tiskan na hrvatskome ili, prema tadašnjemu kursu, „srpskohrvatskome” jeziku. Riječ je prvenstveno o izdanjima koja se odnose na sve manjinske zajednice u Mađarskoj, izdanjima zavičajnoga ili regionalnoga karaktera, nekada o brošurama sastavljenima za etnografske izložbe, zbornicima s međunarodnih znanstvenih skupova i sl.²⁰¹

²⁰⁰ Godine 1984. u Mađarskoj djeluje 80 „južnoslavenskih knjižnica” (Verseghi 1984: 312).

²⁰¹ Nekoliko takvih primjera: Hoóz, István et al. *A baranyai nemzetiségekről*. Pécs: Pécsi Szikra Ny., 1977. (Sažetak na njemačkome, srpskohrvatskome, ruskome i engleskome jeziku); Hadrovics, L. et al. (ur.). *Hungaro - Slavica, 1978: VIII. Internationaler Kongress der Slawisten, Zagreb, 3-9. September 1978*. Budapest: Akad. K., 1978. (Na engleskome, poljskome, njemačkome, ruskome, slovačkome i srpskohrvatskome jeziku); Lackner, László. *Zala megye képekben*. Budapest: IPV, 1978. (Na mađarskome, srpskohrvatskome i ruskome jeziku);

Osim književnih sadržaja objavljene su i druge monografske publikacije koje su izrazito važne za očuvanje nacionalnoga identiteta. U Budimpešti 1978. DSJS i Poduzeće za izdavanje udžbenika objelodanjuje knjigu poznatoga srpskog skladatelja i etnomuzikologa iz Mađarske Tihomira Vujičića pod naslovom *Muzičke tradicije južnih Slovena u Mađarskoj*²⁰² (v. Sliku 6.), do danas najopsežniji pregled hrvatskih izvornih pjesama i plesova iz Mađarske (napisan iz južnoslavenskoga rakursa).

Slika 6.: Vujičićeva zbirka tradicionalnih pučkih pjesama

Vrijedi istaknuti i izdanje pod naslovom *Povijest i materijalna kultura pomurskih Hrvata*²⁰³, djelo muzeologinje Edit Kerecsényi koja je sastavila izrazito vrijedno i rijetko izdanje o povijesti i etnografiji pomurskih Hrvata, te knjigu Marina Mandića pod naslovom *Prilozi*

Romváry, Ferenc. *Gábor múzeum: Siklós, vár*. Pécs: Janus Pannonius Múz., 1978. (Uvod na srpskohrvatskome i njemačkome jeziku) itd.

²⁰² Vujičić, Tihomir. *Muzičke tradicije južnih Slovena u mađarskoj = A magyarországi délszlávok zenei hagyományai*. Budimpešta: DSJS/Tankönyvkiadó, 1978.

²⁰³ Kerecsényi, Edit. *Povijest i materijalna kultura pomurskih Hrvata = A Mura menti horvátok története és anyagi kultúrája*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1982.

kulturnoj i književnoj povijesti Srba i Hrvata u Mađarskoj²⁰⁴. Osim monografskih publikacija pokreću se i serije, kao što je trotomno izdanje pod naslovom *Iz naše prošlosti*²⁰⁵. U njemu su možda prvi put od 1945. obrađeni važni dijelovi političkoga života Hrvata u Mađarskoj, kao što je školstvo, kultura, političke organizacije i dr. Drugi svezak serije donosi rad Ljubomira S. Lastića pod naslovom *Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj u periodu od oslobođenja do godine preokreta (1945–1948)* koji vrlo detaljno obrađuje kratkotrajno demokratsko razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata, a treći je svezak posvećen pitanju školstva, koje je među gorućim problemima tadašnje manjinske politike.

Slika 7.: Prvi broj *Etnografije* iz 1975.

²⁰⁴ Mandić, Marin. *Prilozi kulturnoj i književnoj povijesti Srba i Hrvata u Mađarskoj*. Budimpešta: DSJS/Tankönyvkiadó, 1982.

²⁰⁵ Mandić, Mišo i Mandić Marin (ur.). *Iz naše prošlosti 1*. Budimpešta: Tankönyvkiadó/Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj, 1979.; Mandić, Marin (ur.). *Iz naše prošlosti 2*. Budimpešta: Tankönyvkiadó/Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj, 1980.; Mandić, Marin i Mandić, Mišo (ur.). *Iz naše prošlosti 3*. Budimpešta: Tankönyvkiadó/Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj, 1981.

Godine 1975. pokreće se serija pod naslovom *Etnografija Južnih Slavena u Mađarskoj* koja izlazi neredovito do 1993. u zajedničkome izdanju Mađarskog etnografskog društva i DSJS-a²⁰⁶ (v. Sliku 7.). U tome razdoblju objavljeno je deset svezaka u kojima se nalaze vrijedna istraživanja o materijalnoj i nematerijalnoj baštini Hrvata u Mađarskoj. U izdanju Demokratskoga saveza Južnih Slavena sredinom 70-ih godina objavljena su serijska izdanja namijenjena prvenstveno užoj publici. Od 1974. do 1989. izlazi Bilten Saveza²⁰⁷, od 1975. do 1983. *Priručnik za južnoslovenske kulturne grupe* pod naslovom *Kulturni radnik*²⁰⁸, a od 1975. do 1986. izdavan je tzv. *Priručnik za kulturni rad u školama* pod naslovom *Vesna*²⁰⁹.

Tiskanje vrijednih zbirki i monografija hrvatskih autora nastavlja se i u 80-im godinama. Zbirku priča didaktičnoga karaktera izdaje Marga Šarac 1984. pod naslovom *Svet oko mene*²¹⁰. Savez 1984. izdaje i drugu antologiju pjesnika pod naslovom *Gde nestaje glas?* koja donosi novo razdoblje u književnosti Hrvata u Mađarskoj (Blažetin 1998: 49–51). Iz područja zavičajne povijesti 1984. izlazi monografija Miše Mandića pod naslovom *Iz osamstoljetne kronike Čavolja: Prološt i sadašnjost jednog narodnosnog sela*²¹¹.

Da je razdoblje od 1975. do 1991. svojevrsno zlatno doba hrvatskoga tiska u Mađarskoj potvrđuju nam i brojke. Od kraja Drugoga svjetskog rata do 1974. objavljeno je oko 36 knjiga (bez udžbenika), a od 1975. do demokratskih promjena oko 110, uz spomenuti tjednik, kalendar, godišnjak i druga neredovita serijska izdanja. Krajem 80-ih te pozitivne nakladničke i kulturne tendencije kulminiraju s izdanjima poput posebnoga književnog časopisa *Glas* ili metodičkoga časopisa *Naša škola* koji svjedoče o visokome stupnju medijske razvijenosti hrvatske (i južnoslavenske) zajednice u Mađarskoj. Te procese prekinut će nadolazeće demokratske promjene, prelazak na višestranačje i tržišno gospodarstvo te konačan raspad jugoslavenske ideje početkom 90-ih, nakon čega je politički suživot Srba, Hrvata i Slovenaca, a time i zajedničko nakladništvo, okončano.

²⁰⁶ Od 1994. do danas izlazi posebna etnografija pod nazivom *Etnografija Hrvata u Mađarskoj*.

²⁰⁷ Sztevánovity, Milutin (ur.) *A Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége Titkárságának tájékoztatója: bilten*. Budapest: Demokratski savez Južnih Slavena, 1974.-1989.

²⁰⁸ Mandić, Mišo (ur.) *Kulturni radnik*. Budapest: Demokratski savez Južnih Slovena u Mađarskoj, 1975.-1983. (Priručnik za južnoslovenske kulturne grupe)

²⁰⁹ *Vesna: priručnik za kulturni rad u školama*. Budimpešta: DSJS, 1975.-1986.

²¹⁰ Šarac, Marga. *Svet oko mene: Priče i crtice za decu*. Budimpešta: DSJS/Tankönyvkiadó, 1984.

²¹¹ Mandić, Mišo. *Iz osamstoljetne kronike Čavolja: Prološt i sadašnjost jednog narodnosnog sela* = Csávoly község 800 éves krónikájából: Múlt és jelen egy nemzetiségi faluban. Budapest: DSJS/Tankvk., 1984.

7. Nakladništvo Hrvata u Mađarskoj nakon demokratskih promjena

7. 1. Demokratske promjene u Mađarskoj i manjinska politika

Višedesetljetni status quo koji je obilježavao hladnoratovsko razdoblje otežavao je demokratizaciju zemalja istočne i jugoistočne Europe. Pad željezne zavjese te vojni i ekonomski poraz Sovjetskoga Saveza rezultirali su povlačenjem sovjetskih snaga iz Mađarske, a oporbi, koja je do tada djelovala iz pozadine, omogućena je promjena načina pregovaranja s dotada svemogućom partijom i započinje s demokratizacijom zemlje. Na Dan obilježavanja Revolucije 1956., 23. listopada 1989., proglašena je republika, a u proljeće 1990. održani su demokratski izbori na kojima je najveći broj glasova dobila stranka desnoga centra Mađarski demokratski forum (Magyar Demokrata Fórum – MDF). 2. svibnja 1990. novi saziv parlamenta imenovao je Árpáda Göncza za predsjednika parlamenta te za privremenoga predsjednika republike (konačno imenovanje za predsjednika države dogodilo se 3. kolovoza 1990.), a za formiranje nove vlade mandat je dobio József Antall. Na razini lokalnih tijela ukida se sustav tzv. „savjeta” i uvode se lokalne samouprave za koje su se zastupnici prvi put birali u jesen 1990. Iako je zakon o lokalnim izborima već tada ponudio mogućnost postavljanja manjinskih kandidata, većina se kandidata prijavila kao stranački ili nezavisni kandidat.

Premijer Antall imao je stabilnu parlamentarnu većinu za provođenje demokratskih promjena zahvaljujući koalicijskim partnerima i sklopljenomu ugovoru s drugom najvećom strankom Saveza slobodnih demokrata (Szabad Demokraták Szövetsége – SZDSZ). Ipak, do ključnih promjena nije došlo u očekivanome ritmu, a osim toga suočavao se s mnogim problemima kao što je nagli rast inflacije i nezaposlenosti koji su negativno utjecali na popularnost vladajućih stranaka. Kao rezultat toga od izbora 1990. do kraja 1993. godine MDF je izgubio 20 % zastupnika koji su prešli u redove oporbe, a tijekom toga mandata u sličnoj su se mjeri izmjenjivali članovi vlade, državni tajnici i razni dužnosnici. Nakon smrti premijera Antalla u prosincu 1993. za novoga je premijera imenovan Péter Boross, a na izborima 1994. glasači su dali povjerenje Mađarskoj socijalističkoj stranci koja je u koaliciji sa Savezom slobodnih demokrata formirala vladu sa 72 % glasova u novome sazivu parlamenta, na čelu s premijerom Gyulom Hornom.

Još u zadnjim danima jednostranačkoga sustava (u jesen 1988.) pripremljen je nacrt manjinskoga zakona koji zbog skorih promjena nije izglasan, već je prepušten tomu da o njemu raspravlja novi saziv demokratskoga parlamenta. Već u tim godinama svi politički akteri, predstavnici stranaka i manjinskih zajednica otvoreno razgovaraju o problemima manjina (asimilacija, školstvo, uporaba jezika i sl.). Unatoč tomu, tijekom izbornih priprema i kampanje za parlamentarne izbore 1990. manjinske zajednice nisu smatrane političkim akterima i rješavanje njihova predstavnništva u novome sazivu nije bilo na dnevnome redu novih stranaka, tek u slučaju nasljednika Patriotske narodne fronte koju je javnost smatrala postsocijalističkom organizacijom.²¹² Dok je u razdoblju Mađarske Narodne Republike naglasak stavljen na manjinske zajednice unutar Mađarske, jer je pitanje manjina u socijalistički uređenim državama smatrano strogim unutrašnjopolitičkim pitanjem, već u izjavama premijera Antalla vidi se da se nova mađarska politika, osim manjinama u Mađarskoj, aktivno bavi i mađarskim zajednicama izvan Mađarske. Iako uz velike razlike, ova se manjinska politika nadovezuje na onu iz međuratnoga razdoblja, a od demokratskih promjena do danas pitanje manjina u Mađarskoj ne može se odvojiti od odnosa Mađarske prema svojim zajednicama izvan državnih granica.

U kolovozu 1990. godine vlada donosi uredbu o utemeljenju Ureda za nacionalne i etničke manjine.²¹³ Ured je djelovao do 2007. kao vladin ured za nacionalne i etničke manjine, a uz pomoć ureda financirani su određeni projekti, ustanove i sl. (Đurok i Karagić 2014: 87).

Zahvaljujući zakonu o udrugama iz 1989. u Mađarskoj započinje formiranje manjinskih organizacija „odozdo”, a među ostalim pojavljuju se i hrvatske težnje za utemeljenjem samostalnih udruga poput Organizacije Mladost i „Društva Gradišćanskih Hrvatov”²¹⁴, a još uvijek postoji i Demokratski savez Južnih Slavena. O utemeljenju Društva Gradišćanskih Hrvatov detaljno izvještavaju *Narodne novine* 21. lipnja 1990. (prema Đurok i Karagić 2014: 87). U članku se navodi da Društvo predlaže raspuštanje DSJS-a i formiranje nacionalnih saveza, za Hrvate u Mađarskoj formiranje Saveza Hrvata u Mađarskoj, te se posebno navodi potreba za novim, samostalnim hrvatskim novinama i kalendarima.

²¹² Do prvih predstavnika manjina u mađarskome parlamentu čekalo se do 2014. kada je osiguran zastupnički mandat bez prava glasa za 13 zakonom priznatih nacionalnih manjina u Mađarskoj. Manjinski kandidati također imaju mogućnost stjecanja povlaštenoga mandata s pravom glasa, što je do sada mogla iskoristiti jedino njemačka zajednica na parlamentarnim izborima 2018. godine.

²¹³ 34/1990. (VIII. 30.) Korm. rendelet a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalról.

²¹⁴ U slučaju korištenja naziva ove organizacije susrećemo se s pravopisnim problemom. Naime, u raznim publikacijama upotrebljava se oblik *Gradišćanski*, velikim početnim slovom, dok se prema Hrvatskome pravopisu Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (Jozić 2013) „Malim početnim slovom piše riječ koja samo zemljopisno određuje ime naroda, a nije njegov dio.”

Osim promjena koje su se događale unutar Mađarske na raspuštanje DSJS-a²¹⁵ utjecala je i sve očitiya kriza u Jugoslaviji koja je rezultirala konačnim raspadom države, a ujedno i propašću jugoslavenske ideje na kojoj se temeljio i sam „Demokratski savez Južnih Slavena” u Mađarskoj. Hrvati u Mađarskoj utemeljili su Savez Hrvata u Mađarskoj kao novu, samostalnu civilnu udrugu koja predstavlja sve Hrvate u Mađarskoj. Iako je prema Đuroku i Karagiću (2014: 90) pod sličnim nazivom i sa sličnim ciljevima organizacija utemeljena u Baji 2. prosinca 1989., danas se kao službeni datum utemeljenja uzima 2./3. studenoga 1990., kada je održana državna sjednica Saveza u Sambotelu. O formiranju hrvatskih organizacija izvještavaju i mađarske novine. Bački dnevnik *Petőfi Népe* javlja o utemeljenju Saveza u Baji (G. 1989: 1) u sklopu burne sjednice koja je trajala satima i na kojoj su prisutni davali argumente za utemeljenje posebne hrvatske organizacije i protiv njega. U sklopu napisa objavljena je izjava u kojoj predsjedništvo DSJS-a zahvaljuje „narodnostima Bačko-kiškunske županije” zbog čvrsta zalaganja za jedinstvo Saveza (južnih Slavena). Odvajanje hrvatske sekcije predsjedništvo smatra privatnom akcijom nekolicine pojedinaca, a daljnji rad može zamisliti jedino u zajedništvu južnoslavenskih zajednica u Mađarskoj. Regionalni dnevnik *Dunántúli Napló* iz Pečuha donosi izvješće pod naslovom *Domaći Hrvati utemeljili su svoj savez* u kojemu se navodi da je 2. prosinca 1989. u Baji utemeljen poseban hrvatski savez. Govori i o novome sastanku Saveza koji će se održati u Pečuhu 6. siječnja 1990. u prostorijama Doma mladih (Ifjúsági Ház). Dan nakon pečuske sjednice isti dnevnik donosi vijest o sastanku s fotografijom na naslovnici (M. 1990: 1). Statut udruge je pročitao Kornelije Matković ispred više od 500 ljudi, a neki od njih došli su čak iz Zagreba i županije Vas. Nakon dugih rasprava o budućnosti Hrvata u Mađarskoj za privremenoga je predsjednika imenovan Đuro Franković (Franković je u Sambotelu imenovan za predsjednika Saveza). Već 9. siječnja 1990. čitamo o sjednici južnozadunavskoga ogranka DSJS-a koja je održana 8. siječnja. Članak pod naslovom *Demokratski savez Južnih Slavena se neće raspasti* (Csuti 1990: 5) izvještava o sjednici na kojoj se raspravljalo o novim hrvatskim organizacijama, a posebno se spominje „alternativna” pečuska organizacija Mladost (koja je utemeljena godinu prij toga) te Savez Hrvata u Mađarskoj. Prema novinskome izvješću na tome sastanku nije postignut konsenzus o raspuštanju DSJS-a, nego se govorilo o potrebnim reformama unutar organizacije.

²¹⁵ Prema Đuroku i Karagiću (2014: 90) DSJS *de iure* i danas postoji jer tzv. zemaljsko vijeće te organizacije nije izreklo raspuštanje.

Nakon kongresa u Sambotelu Savez Hrvata u Mađarskoj započeo je s radom na čelu s predsjednikom Đurom Frankovićem. Među prvim je koracima Saveza pokretanje novoga tjednika za Hrvate u Mađarskoj pod imenom *Hrvatski glasnik*. Taj tjednik izlazi od 2. svibnja 1991. do danas. Prvi predsjednik smijenjen je već 1993. na drugome izvanrednom kongresu Saveza koji je održan u Velikoj Kaniži (Nagykanizsa) 19. i 20. ožujka te u Budimpešti 17. travnja (Đurok i Karagić 2014: 100). Na mjesto predsjednika izabran je Joso Ostrogonac koji tu titulu obnaša i danas. Ovdje je potrebno spomenuti i tajnika Miju Karagića koji je tih godina bio među najutjecajnijim hrvatskim političarima.

Možda najvažniji korak u životu manjinskih zajednica u demokratskome razdoblju Mađarske jest donošenje Zakona o pravima nacionalnih i etničkih manjina²¹⁶ 1993. godine koji je nakon mnogo godina, od 1868., prvi put na razini posebnoga zakona regulirao odnos prema manjinama u Mađarskoj. Zakon izrijeком navodi 13 priznatih manjina, njih priznaje kao državotvorne čimbenike te priznaje njihova individualna i kolektivna prava. Jedan je od najvažnijih novuma zakona uvođenje tzv. manjinskoga samoupravnog sustava na lokalnoj i državnoj razini. Prvi izbori za manjinske samouprave održani su 11. prosinca 1994., a za naselja u kojima tada nije izabrana manjinska samouprava zakon je omogućio drugi krug izbora koji su se održali 19. studenoga 1995. Od tih izbora do danas glavni su provoditelji kulturne autonomije manjina manjinske samouprave na lokalnoj, teritorijalnoj (županijskoj) i državnoj razini. Krovno političko tijelo Hrvata u Mađarskoj do danas je Hrvatska državna samouprava koja je utemeljena 1. travnja 1995. godine (Đurok i Karagić 2014: 114). U prvim trima mandatima predsjednik je državne samouprave Mijo Karagić, zatim Mišo Hepp, a od 2014. Ivan Guban. Dok se u slučaju lokalnih samouprava u zadnjih 25 godina može govoriti o pretežitom statičnome djelokrugu²¹⁷ (organiziranje kulturnih priredbi, putovanja, financiranje lokalnih udruga, vjerski život i sl.), u slučaju državnih samouprava primjećuje se proširenje profila²¹⁸. Hrvatska državna samouprava prva je u Mađarskoj preuzela održavanje jedne školske ustanove (2019. održava tri školska centra, u Pečuhu, Santovu i Sambotelu), utemeljila je vlastitu izdavačku kuću pod nazivom *Croatica* 1999. godine, znanstveni zavod 2004., brojne regionalne kulturne ustanove u gotovo svakoj regiji u kojoj žive Hrvati itd. Za sve te djelatnosti samouprava mađarska vlada odvaja jedan dio državnoga proračuna i

²¹⁶ 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól.

²¹⁷ Iznimku čine lokalne samouprave koje su preuzele održavanje hrvatskih škola, ali je u slučaju Hrvata takvih primjera vrlo malo (npr. Koljnof).

²¹⁸ Takvu proširenu djelatnost manjinskih samouprava dodatno je poticao novi zakon o manjinama iz 2011. (2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól).

zahvaljujući tomu manjinske ustanove raspolažu s godišnjim proračunom, što im pomaže u izradi godišnjih planova.

U kontekstu nakladništva ključno je utemeljenje spomenute izdavačke kuće Croatica koja je prva takva samostalna ustanova u povijesti Hrvata u Mađarskoj. Vlastita izdavačka kuća svojoj zajednici nudi mogućnost izgradnje samostalne nakladničke politike i strategije na srednjoročnoj i dugoročnoj razini. Na taj način otvorena je mogućnost da sva hrvatska izdanja – od tjednika, kalendara, molitvenika pa sve do pjesničkih zbirki i udžbenika – od naručitelja preko nakladnika pa do distributera prolaze kroz hrvatske ustanove i na taj način dolaze do čitatelja.

Osim manjih regulativnih promjena (izmjene Zakona o manjinama i manjinskim izborima te novi zakon s izmjenama iz 2011.) ovakva institucionalna mreža bit će karakteristična do danas. Zbog koncentracije relativno velika dijela novčanih sredstava ta institucionalna mreža znatno će utjecati na hrvatsko nakladništvo u Mađarskoj u tome razdoblju.

7. 2. Hrvatsko nakladništvo u demokratskome razdoblju

Prvim izdanjem iz demokratskoga razdoblja smatramo zbirku pjesama Branka Filakovića pod naslovom *Zatajiti korijene tuge i duge*²¹⁹ zato što nakon nje izlaze brojna druga izdanja s hrvatskim, a ne južnoslavenskim karakterom. Međutim, to ne znači da prije te jedinice nisu objavljena izdanja koja su naznačila dolazak promjena i u slučaju Hrvata u Mađarskoj. Pod nazivom *Mladost* još 1989. utemeljena je zajednička civilna organizacija mladih Hrvata, Srba i Slovenaca u Mađarskoj (Đurok i Karagić 2014: 45–46). Iako je utemeljena kao južnoslavenska organizacija, prema popisu izdanih publikacija može se primijetiti da su većinom izdana hrvatska izdanja, osim 2–3 zbirke srpskih autora²²⁰. Spomenuta civilna organizacija već 1990. izdaje kasetu s misnim pjesmama iz Baranje (tekstovi pjesama objavljeni s kasetom) u sunakladništvu s Demokratskim savezom Južnih Slavena²²¹, a iste

²¹⁹ Filaković, Branko. *Zatajiti korijene tuge i duge*. Budapest, Pečuh: Magyarországi Horvátok Szövetsége, 1991.

²²⁰ Popis publikacija u nakladništvu ili sunakladništvu organizacije Mladost: Klaić Tarađija, Milica. *Zornica: List za Hrvate katolike*. Pécs: Mladost i Savez Hrvata, 1990–; Šimara Pužarov, Đuso. *Djeci a ne samo...* Pečuh: Mladost: Klub August Šenoa: Savez Hrvata, 1991. Gujaš Džuretin, Josip. *Iverje/Forácsok*. Pečuh: August Šenoa Klub: Mladost, 1991. Dujmov, Dragomir i Blažetin, Stjepan. *Generacijska antologija*. Pečuh: Srpski demokratski savez, Mladost, 1991. Matušek, Ladislav. *Tekstilni motivi ačanskih Bošnjaka = Átai bosnyák textilmotívumok*. Pécs: Mladost, Klub August Šenoa, Savez Hrvata, 1991. Gatai, Zoltan. *Gatai versus Graić*. Pečuh: Mladost, Hrvatski institut, Savez Hrvata, 1992. Gujaš, Ladislav. *Dodir vremena*. Pečuh: Mladost, Savez Hrvata, Klub August Šenoa, 1992

²²¹ Matusek, László. *Lijepa si, lijepa: misne pjesme iz Baranje* [ženski zbor, tekst pjesama na istoimenoj kaseti]. Pécs: Demokratski savez Južnih Slavena, Organizacija Mladost, 1990. (kaset)

godine sa Savezom Hrvata u Mađarskoj pokreće „list za Hrvate katolike” pod naslovom *Zornica*.

Osim Mladosti u „novi val” hrvatskih izdavača tijekom devedesetih uključuju se i druge hrvatske organizacije, npr. krovna civilna udruga Savez Hrvata u Mađarskoj ili ustanove u Pečuhu poput Kluba Augusta Šenoe, Hrvatskoga kazališta, Hrvatskoga instituta te kasnije Državne samouprave koje se formiraju 1995. Većina njih utemeljena je tijekom demokratskih promjena ili poslije njih (osim Kluba Augusta Šenoe koji od 1982. djeluje kao južnoslavenski klub) i deklarirano zastupa hrvatski karakter. U prvoj polovini devedesetih objavljuju se prvenstveno književni sadržaji, zbirke pjesama, etnografske studije i istraživanja, a pregledavajući nakladnike često primjećujemo da su određene jedinice izdane u sunakladništvu više organizacija, što upućuje na manjak financijskih sredstava. Utemeljenjem samoupravnoga sustava spomenuta mreža sudjeluje u izdavanju određenih publikacija na hrvatskome jeziku. Tako je Hrvatska državna samouprava (do lokalnih izbora 1998. pod nazivom Zemaljska samouprava Hrvata u Mađarskoj) nakladnik nekoliko naslova s književnim i znanstvenim sadržajima i to ostaje sve do 2000-ih godina kada utemeljuje medijsku kuću *Croatica* koja preuzima te djelatnosti. Manjinske samouprave naselja tek od 2000-ih godina postaju nakladnici izdanja na hrvatskome jeziku. U početku u Budimpešti izdaju publikacije znanstvenoga karaktera, a zatim i u manjim hrvatskim naseljima izlaze knjige sa zavičajnom tematikom.

Hrvatske znanstvene ustanove iz Pečuha također imaju važnu ulogu u hrvatskome nakladništvu od ovoga razdoblja pa sve do danas. Takozvani Hrvatski institut (Horvát Intézet) od 1992. do 1994. djelovao je u obliku zaklade, zatim je odlučeno da će se pokrenuti udruga pod nazivom Hrvatski znanstveni zavod (Horvát Tudományos Kutatók Egyesülete), sve dok 2004. nije utemeljen Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj (Magyarországi Horvátok Tudományos Intézete) kao ustanova s posebnim proračunom pod okriljem Hrvatske državne samouprave. Iz tih radionica izlaze brojne publikacije znanstvenoga karaktera, zbornici, književni sadržaji, znanstvena i stručna djela iz područja kroatistike, etnografije, povijesti i sl.

Naravno, osim spomenutih novih hrvatskih organizacija hrvatske knjige izdaju i državna poduzeća i ustanove poput Poduzeća za izdavanje udžbenika (Tankönyvkiadó), Ureda za nacionalne i etničke manjine, sveučilišta, muzeja, lokalnih i županijskih samouprava, udruga i sl. Dok je u prethodnome razdoblju Poduzeće za izdavanje udžbenika osim udžbenika izdavalo i druga djela, prvenstveno književna i znanstvena, u demokratskome razdoblju

ograničit će se isključivo na nakladu udžbenika, i to u velikome broju.²²² Ostale navedene ustanove također izdaju razne publikacije na hrvatskome jeziku, no u slučaju tih izdanja karakteristična je dvojezičnost ili višejezičnost, a prisutnost hrvatskoga jezika u ovome je slučaju manja od 50 %.²²³

Prekretnicom ovoga razdoblja svakako smatramo utemeljenje izdavačke kuće, Neprofitnoga poduzeća za kulturnu, informativnu i izdavačku djelatnost pod nazivom *Croatica*. Utemeljena je 1999. godine, a osnivači su Hrvatska državna samouprava te Savez Hrvata u Mađarskoj. Prema internetskome portalu Croatice Hrvati su prva manjina u Mađarskoj koja ima vlastitu izdavačku kuću. Glavni je profil izdavanje i tiskanje udžbenika ne samo za hrvatsku, već i za njemačku, slovačku, bugarsku, slovensku, grčku i rumunjsku zajednicu u Mađarskoj. U sklopu Croatice priprema se, uređuje i tiska jedini tjednik Hrvata u Mađarskoj, *Hrvatski glasnik*, te godišnjak *Hrvatski kalendar* (www.croatica.hu). Osim navedenoga, profil je ovoga nakladnika različit: književna djela (lirska, epska i dramska), literatura za djecu, znanstveni radovi (o povijesti, jeziku, književnosti, etnografiji), zavičajna tematika, pjesmarice, likovna umjetnost, albumi, reprint izdanja i sl. Od 2000. godine u sunakladništvu s Hrvatskim znanstvenim zavodom iz Pečuha Croatia izdaje seriju *Hrvatski književnici u Mađarskoj* u sklopu koje se izdaju djela Miše Jelića, Ante Evetovića Miroljuba, Ivana Antunovića i Antuna Karagića.²²⁴ Od 2002. do 2007. u sklopu Croatice izlazi časopis za kulturu i društvena pitanja Hrvata u Mađarskoj pod naslovom *Pogledi*. Od utemeljenja do 2015. godine na našem popisu brojimo 59 naslova u nakladi Croatice (bez udžbenika), što je respektabilan broj od 3,68 izdanja po godini. Posebno je važno spomenuti da je većinom riječ o jednojezičnim izdanjima na hrvatskome jeziku.

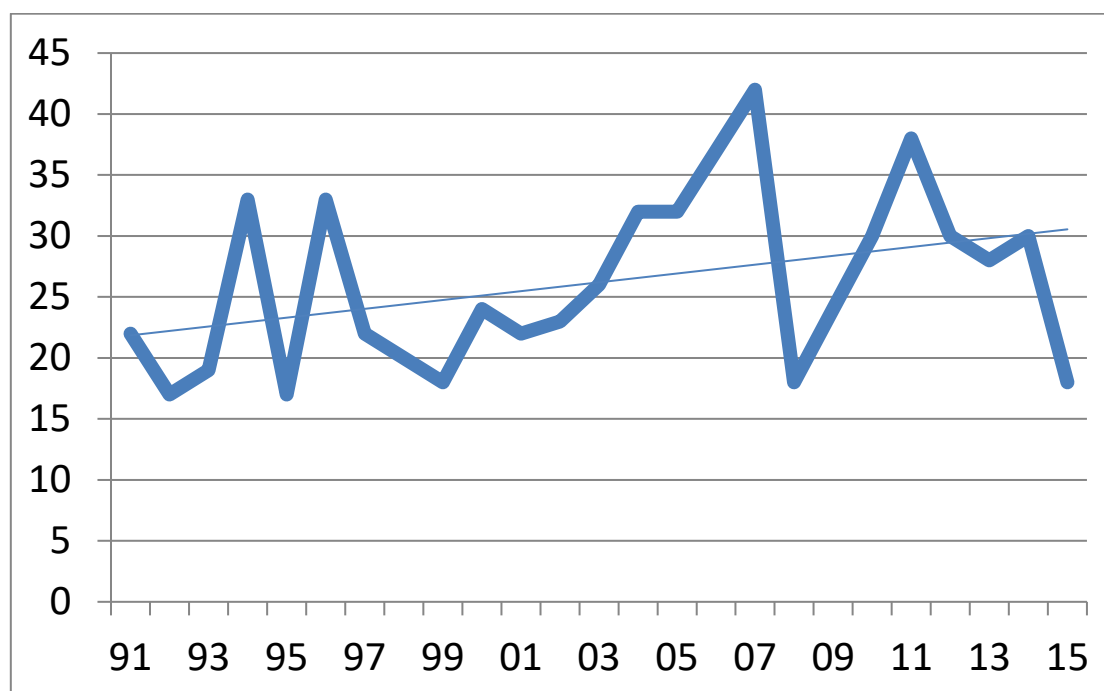
Od ukupnih 1137 bibliografskih jedinica (podatak od 7. veljače 2020.) na našem popisu u ovome razdoblju bilježimo oko 719 jedinica (247 udžbenika), dakle 63 % ukupne produkcije u samo 25 godina (v. Grafikon 1.).

²²² Zadnje hrvatske publikacije koje izlaze u izdanju Tankönyvkiadó-a, a nisu udžbenici, objavljene su tijekom 1991. godine i to su: Krpan, Stjepan. *Hrvatski uglednici u Mađarskom Podunavlju: izbor portretnih prikaza*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1991.; Milošević, Petar. *Ogledi i kritike: O savremenoj književnosti Srba i Hrvata u Mađarskoj*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1991.; Šarošac, Đuro. *Bosanski Hrvati u okolini Pečuha: ekonomska osnovica seoskog života*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1991.; Vuk, Miroslav. *Jačke Gradišćanskih Hrvata u Mađarskoj*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1991.; Blažetin, Stipan. *Tralala, tralala, propjevala svirala*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1991. (Biblioteka Dunav).

²²³ Kod zbornika se, primjerice, često samo sažetak donosi na hrvatskome, dok su radovi objavljeni na mađarskome jeziku.

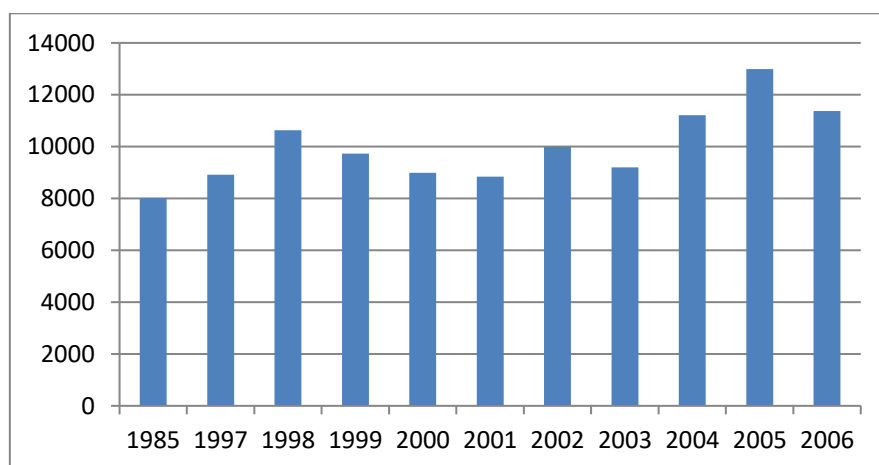
²²⁴ Prvi svezak serije izlazi 1999. u nakladništvu Hrvatskoga znanstvenog zavoda i sakuplja sabrana djela Ivana Petreša.

Grafikon 1.: Broj hrvatskih izdanja u demokratskome razdoblju

Velika je razlika i u usporedbi s prethodnih 25 godina, od 1965. do 1991., kada je također registrirana povećana naklada hrvatskih izdanja. Tada je objavljeno oko 237 naslova, trećina produkcije u demokratskome razdoblju. Ove podatke možemo usporediti sa statističkim podacima naklade knjiga u Mađarskoj (v. Grafikon 2.).

Grafikon 2.: Broj izdanih knjiga (naslova) u Mađarskoj 1985.-2006. (Bárdosi 2007; Kókay 1997)

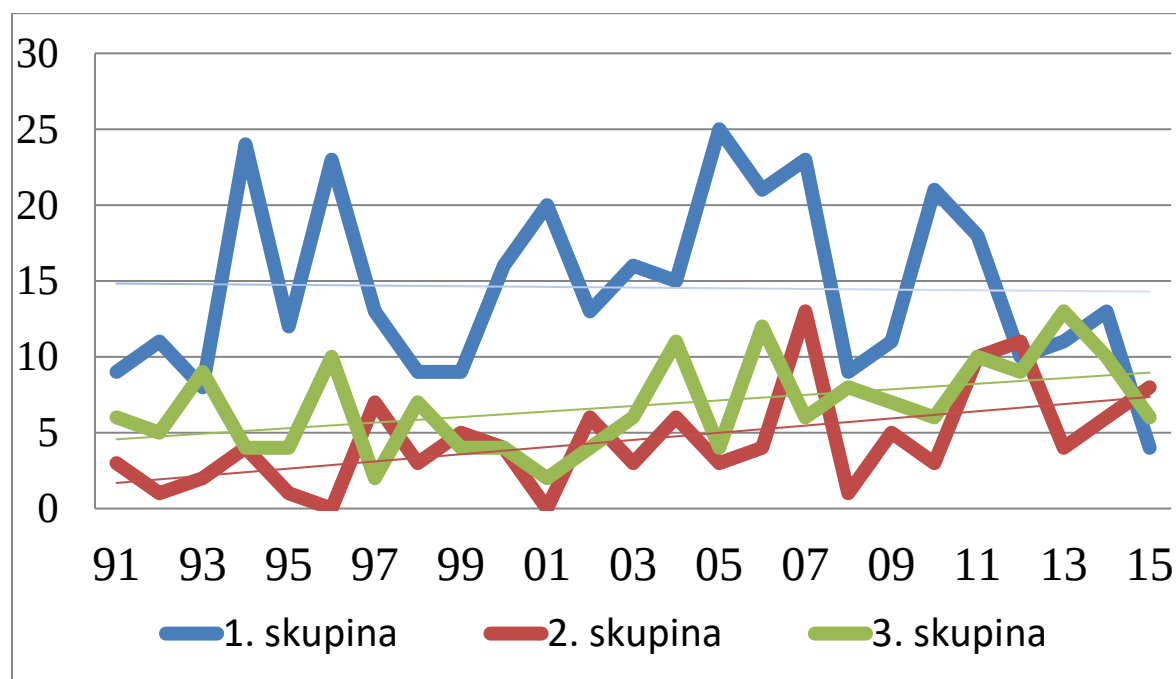

Prema tome vidi se da u Mađarskoj nakon demokratskih promjena postupno raste broj objavljenih knjiga (rastuća tendencija), no ipak ne u takvoj mjeri kao u slučaju hrvatskih izdanja. Razloga za to može biti više. Kao prvo, na ove brojke zasigurno utječe izdavanje novih udžbenika. Naime, raspadom južnoslavenske ili jugoslavenske ideje te ukidanjem

srpsko-hrvatskoga jezika kao standardnoga jezika zajednice koji se upotrebljavao i u udžbenicima do 1991. pojavila se potreba za tiskanjem kompletno novih serija udžbenika iz svih predmeta koji se poučavaju u sklopu hrvatskih nastavnih programa. U tome razdoblju izdano je 247 hrvatskih udžbenika (od 1918. ukupno 428 udžbenika), dakle više od jedne trećine svih izdanja čine udžbenici. S druge strane, očit je utjecaj demokratizacije nakladništva i slobode izražavanja, zbog čega se pojavljuju novi nakladnici hrvatskih izdanja. Budući da manjinsko nakladništvo više nije monopol određenih državnih ustanova ili poduzeća, svim sudionicima narodnosnoga života otvorila se mogućnost za objavljivanje knjiga, serijskih izdanja, letaka i drugih materijala na hrvatskome jeziku. Osim njih nakladnici su publikacija u kojima je zastupljen i hrvatski jezik često razne ustanove koje nemaju izričit hrvatski karakter, nego obavljaju širu djelatnost (muzeji, sveučilišta, županijska tijela i sl.).

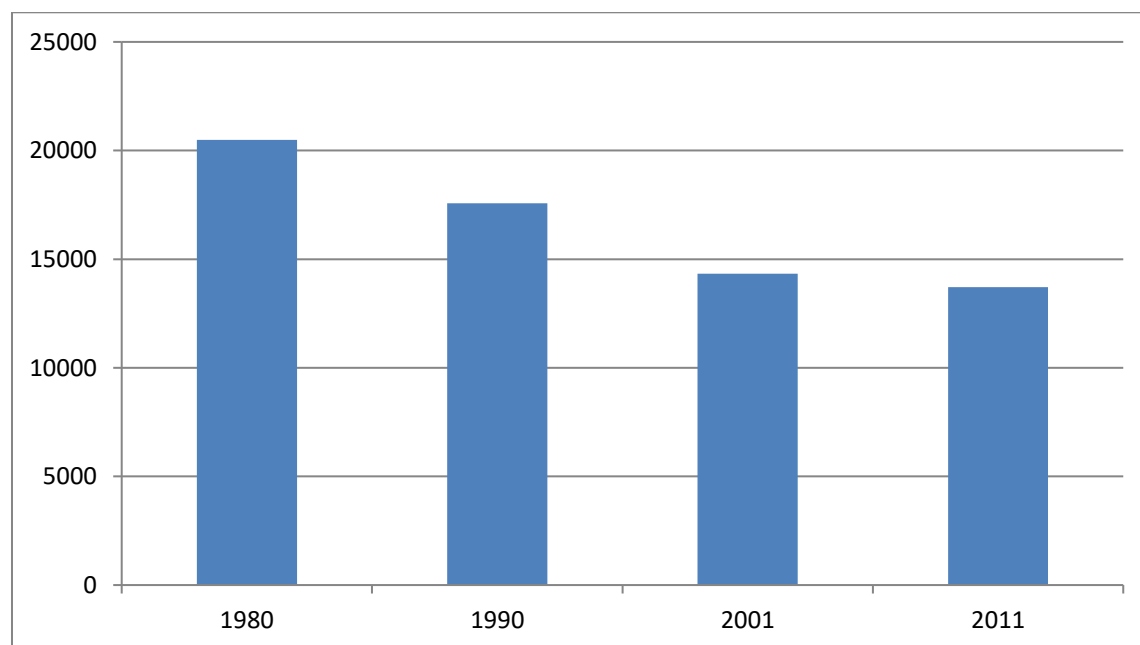
Kao treće, na povećan broj hrvatskih izdanja zasigurno utječe metoda sastavljanja popisa. Naime, uvrštena su sva izdanja u kojima je zastupljen hrvatski jezik, makar je riječ o sažetcima znanstvenih radova ili kraćim uvodima. Izdanja s takvim omjerom hrvatskoga jezika postaju sve češća nakon demokratskih promjena, što potvrđuje i naša statistika. Sve publikacije iz toga razdoblja kategorizirane su prema zastupljenosti hrvatskoga jezika u njima. Prema tome izdanja samo na hrvatskome jeziku pripadaju prvoj kategoriji, dvojezična drugoj kategoriji, a višejezična izdanja u kojima je hrvatski jezik samo jedan od mnogih trećoj kategoriji.

Grafikon 3.: Kategorizacija jedinica prema zastupljenosti hrvatskoga jezika

Na taj način došli smo do rezultata prema kojima od ukupnih 719 jedinica prvoj kategoriji pripada 406 (247 udžbenika također je svrstano u ovu kategoriju), kod dvojezičnih izdanja registrirano je 119, dok kod višejezičnih 177. S pomoću ovih podataka možemo vidjeti koji je trend u slučaju posebnih kategorija. Dok u slučaju ukupnih registriranih izdanja u ovome razdoblju primjećujemo stabilan rast izdavanja hrvatskih publikacija (v. Grafikon 1.), razdvajanje prema kategorijama pokazuje da su jednojezična hrvatska izdanja u blagome padu, dok ostale dvije kategorije bilježe stabilan rast tijekom godina (v. Grafikon 3.). Ovakvi podatci su u korelaciji s podacima popisa stanovništva jer je broj stanovnika Mađarske koji svojim materinskim jezikom smatraju hrvatski u stalnome padu sve do danas (v. Grafikon 4.). Zbog asimilacijskih procesa hrvatski je jezik sve manje jezik komunikacije i među samim pripadnicima zajednice, pa je stoga i broj hrvatskih čitatelja koji znaju i žele čitati na hrvatskome jeziku sve manji. Riječ je o najvećemu suvremenom problemu hrvatskoga nakladništva i, ako se te negativne tendencije nastave, hrvatsko će se nakladništvo suočiti s ozbiljnim problemima koji u pitanje dovode i njegov opstanak.

Grafikon 4.: Broj osoba s hrvatskim kao materinskim jezikom u Mađarskoj od 1980. do 2011. (Izvor: KSH)

7. 3. *Hrvatski glasnik*²²⁵

Prvi broj *Hrvatskoga glasnika*, tjednika za sve Hrvate u Mađarskoj od Gradišća do Bačke, izišao je 2. svibnja 1991. Tjednik je pokrenuo Savez Hrvata u Mađarskoj koji je već na prvoj Zemaljskoj skupštini u Sambotelu 2. i 3. studenoga 1990. donijelo odluku o pokretanju samostalnoga hrvatskog tjednika (5. točka Rezolucije). Prvi je glavni urednik do 25. veljače 1992. Marko Marković, a nakon njegove smrti ulogu glavnoga urednika kao v. d. preuzima predsjednik Saveza Đuro Franković (do prosinca 1992.). Od prosinca 1992. do ožujka 2005. glavni je i odgovorni urednik Ladislav Gujaš, a nakon njega do danas Branka Pavić Blažetin.

Pokretanje posebnih tjednika za Srbe i Hrvate u Mađarskoj najavljeno je već na naslovnici zadnjega broja *Narodnih novina*, posebno na hrvatskome i srpskome jeziku. Pod naslovom *Zbogom, Narodne novine, živio Hrvatski glasnik* glavni urednik Marko Marković²²⁶ piše o ukidanju *Narodnih novina* te pokretanju posebnih nacionalnih tjednika. Navodi, „stigla su nova vremena (...) stoga je posve razumljivo da Srbi žele imati svoj list (...); isto tako Hrvati (...) također žele imati svoje glasilo koje će ih informirati o svakodnevicama raznih grana zajedničkog nam hrvatskoga stabla” (Marković 1991: 1). Glavni urednik navodi da će to biti prvi hrvatski tjednik nakon Pinezićevih *Naših novina* koje su izlazile od 1910. do 1922. Nagovještuje *Glasnikov* jak regionalni karakter s napisima ne samo na gradišćanskome dijalektu, već i na pomursko-kajkavskome te bunjevačko-ikavskome, uz tekstove na hrvatskome standardu. U planu je naklada od 3 000 primjeraka, a želja je da se dostigne 5 000. U tome se napisu nalazi zanimljiv podatak u vezi s proračunom i financiranjem. I sam urednik spominje da mu je neugodno o tome govoriti, ali cijena će jednoga broja *Hrvatskog glasnika* biti 10 forinti, dok su se *Narodne novine* prodavale po 1,80 forinti. Usporedbe radi, cijena jednoga broja samostalnih *Srpskih narodnih novina* bila je 5 forinti, dakle upola manje, ali će prema planu srpske novine izlaziti na 8, a Hrvatski glasnik na 12 stranica. Kao razlog relativno visokoj cijeni Marković navodi malu državnu potporu za tu godinu te visoke troškove prema kojima tiskanje jednoga broja zapravo iznosi 100 forinti (Marković 1991: 1).

U početku se kao nakladnik novina navodi Poduzeće za izdavanje novina (Hírlapkiadó Vállalat), a adresa je uredništva je u Budimpešti, u ulici Nagymező 49. Zanimljiva je

²²⁵ Izvori skupljeni od aktualne glavne urednice Branke Pavić Blažetin.

²²⁶ Marko Marković rođen je 1949. u Semartinu (mađ. Alsószentmárton), a od 1970. radio je kao novinar u *Narodnim novinama*. Od 1978. do zadnjega broja glavni je urednik *Narodnih novina* te prvi glavni urednik *Hrvatskoga glasnika* (sve do smrti početkom 1992. godine).

usporedba zadnjega broja impresuma *Narodnih novina* (18. travnja 1991.) i prvoga broja *Hrvatskoga glasnika*. Glavni je urednik obaju listova Marko Marković, uredništvo je smješteno na istoj adresi (Budimpešta, Ulica Nagymező 49), naveden je isti izdavač (Hírlapkiadó Vállalat) te su, što je možda najvažniji podatak, navedeni isti serijski brojevi – ISSN 0133-1469. Prvi *Hrvatski glasnik* koji je objavljen s posebnim ISSN brojem izlazi 4. srpnja 1991. godine (ISSN 1215-1270), a danas izlazi s brojem ISSN 1222-1270. Prema ovim je podacima vidljivo da samostalan hrvatski tisak nije nastao neovisno o prethodnomu, da nije riječ o potpunome preokretu u slučaju nakladništva, već da se *Hrvatski glasnik* zapravo izdvojio iz postojećih struktura, slično procesu političkoga osamostaljenja u tim godinama.

Savez Hrvata u Mađarskoj tijekom 1992. godine donosi odluku da neće biti samo osnivač, nego i vlasnik tjednika, što je od pokretanja *Hrvatskoga glasnika* do tada bilo Poduzeće za izdavanje novina (Lapkiadó Vállalat). Iste godine raspisuje se natječaj za novoga glavnog urednika *Hrvatskoga glasnika*, a 12. prosinca 1992. donosi se i odluka o imenovanju Ladislava Gujaša na tu poziciju. Utemeljenjem Hrvatske državne samouprave (tada zvane Zemaljske samouprave Hrvata u Mađarskoj) 1995. godine mijenja se uloga dotadašnjega vlasnika. Državna samouprava kupuje zgradu u kojoj se nalazi uredništvo *Hrvatskoga glasnika* (Budimpešta, Ulica Nagymező 49.) te razmišlja se o pravnome statusu, dugoročnoj strategiji i djelovanju tjednika. Tada se govori o utemeljenju „Zaklade za nakladničku, informativnu i tiskarsku djelatnost Hrvata u Mađarskoj” u sklopu koje bi izlazio *Hrvatski glasnik* te druga hrvatska izdanja. Te se promjene vide u impresumu 41. broja iz 1997. godine (koji izlazi 16. listopada), gdje se osim Saveza Hrvata u Mađarskoj navodi Zemaljska samouprava Hrvata u Mađarskoj. Kao konačno rješenje ta dva krovna tijela 1999. formiraju Neprofitno poduzeće za kulturnu, informativnu i izdavačku djelatnost *Croatica*, sa sjedištem u Budimpešti (Ulica Nagymező 49.), koje izdaje i tiska²²⁷ *Hrvatski glasnik*.

7. 4. Hrvatski časopisi u Mađarskoj od 1989. do 2009.

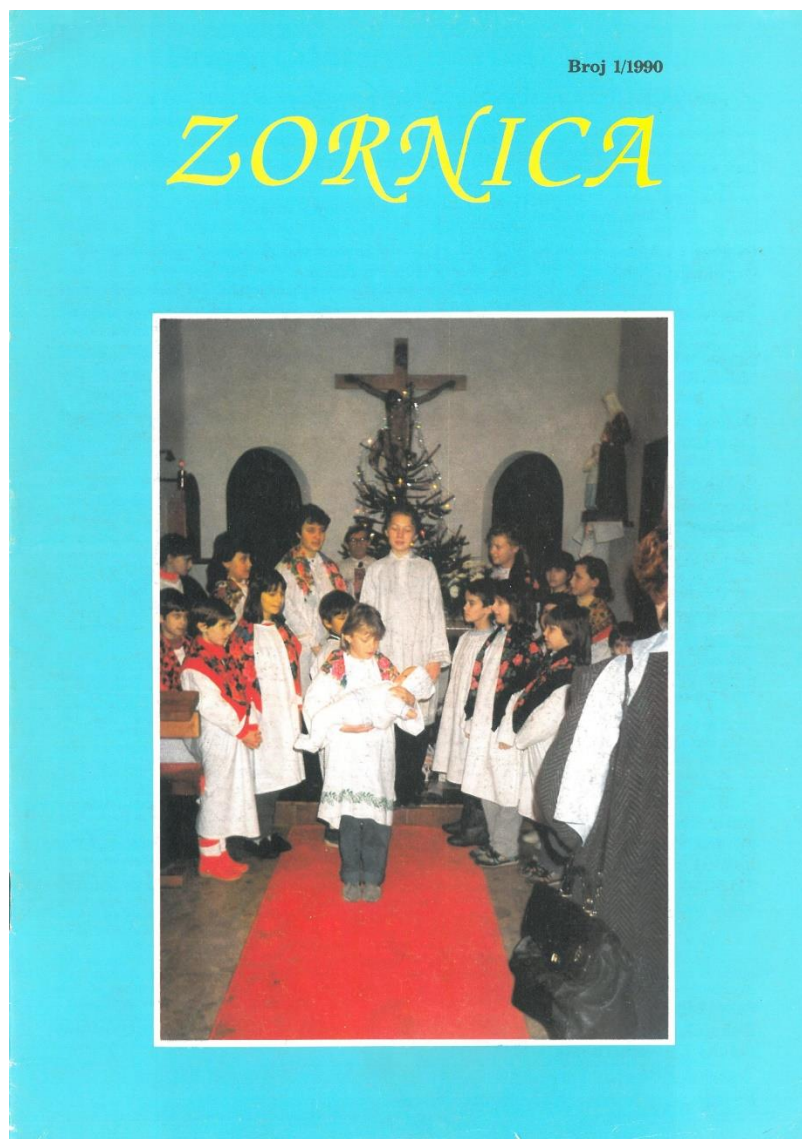
O hrvatskim časopisima koji izlaze od razdoblja demokratskih promjena (1989.) do kraja prvoga desetljeća 21. stoljeća (2009.) govorimo u posebnome poglavlju zbog njihova različitog karaktera, načina uređivanja, potreba, financiranja i sl. Časopisi i razne serijske

²²⁷ Od 1995. do 2001. *Glasnik* se, prema ugovoru sa Savezom, tiska u Tiskari Zrinski u Čakovcu. Nakladnik *Croatica* više puta mijenja adresu, a danas djeluje u Budimpešti, s adresom u Ulici Lónyay 18/b.

publikacije za šire slojeve imaju vrlo važan utjecaj na društvo, osobito u preddigitalnome razdoblju. Te mogućnosti iskorištavaju i Hrvati u Mađarskoj te pokreću časopise usredotočene na razna područja, kao što je književnost, kultura, znanost, vjera itd. U navedenom razdoblju tiskali su se sljedeći hrvatski časopisi u Mađarskoj: *Glas – Časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja*, *Naša škola – Časopis za metodička pitanja*, *Zornica – List za Hrvate katolike*, *Riječ – Časopis za književnost i kulturu Hrvata u Mađarskoj*, *Pogledi – Časopis za kulturu i društvena pitanja Hrvata u Mađarskoj*, *Hrvatski znanstveni zbornik – Časopis Hrvatskoga znanstvenog zavoda*, *Pečuški/Pécsi Horizont – Časopis za kulturu i znanost*.

Časopis *Glas* periodično je izdanje Društva hrvatskih, srpskih i slovenskih književnika u Mađarskoj. Predsjednik društva bio je Petar Milošević, a potpredsjednik Stipan Blažetin. Urednici časopisa bili su Mijo Karagić i Predrag Stepanović, a uređivački odbor činili su hrvatski i srpski književnici te znanstvenici iz Mađarske: Stipan Blažetin (potpredsjednik), Stjepan Blažetin, Marko Dekić, Karel Gadanji, Vojislav Galić, Šandor Horvat, Pera Lastić, Petar Milošević (predsjednik), Stevan Popović, Dinko Šokčević, Jolanka Tišler. Na više od stotinjak stranica *Glas* donosi književna djela, a dijelom i kritike na hrvatskome, srpskome i slovenskome jeziku. Na kraju svakoga broja donose se prijevodi književnih tekstova najvažnijih mađarskih suvremenih autora. Izdavač je „Demokratski savez Južnih Slavena” u Budimpešti. Izišla su svega tri broja: prvi 1989. godine, dvobroj u istoj godini, te zadnji broj 1990. godine.

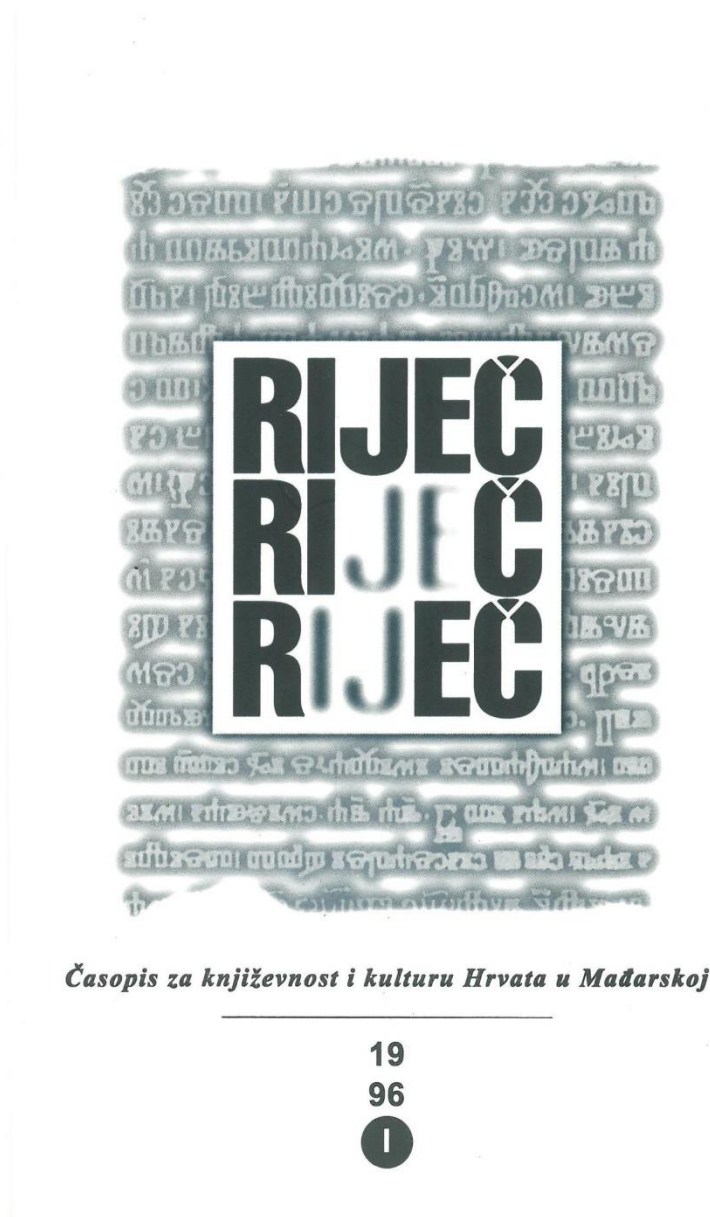
Časopis za metodička pitanja pod naslovom *Naša škola* izlazi u nakladništvu Instituta za pedagogiju Baranjske županije (Baranya Megyei Pedagógiai Intézet) u Pečuhu od 1989. Spomenuti je institut nemanjinska institucija koja je izdavala metodička pomagala i za manjinske zajednice u Baranjskoj županiji. Do 1. broja 1995. uredništvo su činili profesori „južnoslavenskoga odsjeka” u Pečuhu (Ernest Barić, Stjepan Blažetin, Đuro Franković, Mile Preradović, Stevan Popović), a nakon toga uređivanje je povjereno pojedincima (Marija Prakatur, Anica Torjanac). Na pedesetak stranica objavljeni su tekstovi vezani uz hrvatsko (u prvim brojevima „srpskohrvatsko”) školstvo u Mađarskoj pretežito na hrvatskome, a djelomice i na srpskome jeziku. Čitanjem uvodnoga teksta prvoga broja doznaje se kako je cilj toga časopisa nadoknaditi nedostatak časopisa sličnoga karaktera koji bi mogao pomoći hrvatskim i srpskim „prosvjetnim radnicima” u Mađarskoj (*Uvod* 1989: 5). Na kraju svakoga teksta donosi se kratak sažetak na mađarskome jeziku. Od 1989. do 2000. izišlo je ukupno 13 brojeva u obliku godišnjaka ili polugodišnjaka.

Slika 8.: Prvi broj *Zornice*

Prvi broj lista za Hrvate katolike pod naslovom *Zornica* izlazi na Božić 1990. godine (v. Sliku 8.). Do 1995. kao osnivač, a dijelom kao i izdavač, navodi se Organizacija Mladost, a izdavač je Savez Hrvata u Mađarskoj, odnosno Zaklada Zornica. Glavna je urednica Milica Klaić Tarađija, a uredništvo čine Hrvati koji djeluju u Pečuhu i okolici (Ivica Đurok, Stipan Filaković, Stjepan Blažetin, Ladislav Matušek). Kasnije je list više puta sastavljen s pomoću gostujućih urednika (Andrija Pavleković, Antun Knežević, Marko Bubalo, Marijana Balatinac, Leona Sabolek). Uredništvo je u početku bilo smješteno u Pečuhu, a od 2./3. broja 1993. u Kulinju, selu nadomak Pečuha. U *Zornici* su objavljeni prvenstveno tekstovi o vjerskome životu i događanjima hrvatske zajednice u Mađarskoj te molitve, liturgijski tekstovi, teološka razmišljanja, vijesti itd. U prvim godinama izlazi kvartalno, a kasnije, zbog

poteškoća u financiranju, neredovito. Od 1990. do 2002. izišao je ukupno 31 broj. Nakon devetogodišnje stanke od 2011. godine list se ponovno izdaje pod naslovom *Zornica nova*.

Slika 9.: Prvi broj časopisa *Riječ*

Godine 1996. u Budimpešti izlazi prvi broj časopisa za književnost i kulturu Hrvata u Mađarskoj pod naslovom *Riječ* (v. Sliku 9.). Osnivači i ujedno urednici časopisa hrvatski su intelektualci iz Mađarske: Matilda Bölcs, Stjepan Blažetin, Ladislav Gujaš, Šandor Horvat, Stjepan Lukač i Dinko Šokčević. *Riječ* okuplja hrvatske autore s rubnih prostora današnje Mađarske koji predstavljaju najmanje tri generacije. Osim njih u rad su uključeni i stručnjaci komparatistike u Mađarskoj, istaknuti pisci iz Hrvatske te Hrvati iz Austrije. Glavni urednici bili su Matilda Bölcs i Stjepan Lukač. Objavljuju se prvenstveno književna djela (pjesme, kraći prozni oblici) autora iz spomenutih regija te stručni radovi, razgovori, kritike, osvrti i

prijevodima djela poznatih mađarskih autora. Do 1999. uredništvo je registrirano u Židanu (Horvátzsídaný, selo u mađarskome dijelu Gradišća), dok se izdavač, poduzeće Slovenika, nalazi u Budimpešti. *Riječ* izlazi od 1996. do 1999. u devet brojeva.

Utemeljitelji *Pogleda* hrvatske su manjinske političke organizacije u Mađarskoj: Hrvatska državna samouprava, Savez Hrvata u Mađarskoj, Hrvatska samouprava glavnoga grada (spominje se samo u prvome broju). Iako je kao izdavač navedeno Neprofitno poduzeće Croatica iz Budimpešte, ovaj je časopis za kulturu i društvena pitanja Hrvata u Mađarskoj vezan uz Pečuh, jer su urednici hrvatski intelektualci koji prvenstveno djeluju u Pečuhu (Ernest Barić, Đuro Franković, Janja Prodan, kasnije Stjepan Blažetin i Dinko Šokčević). Glavni je urednik do 2005. godine Đuro Franković, a nakon toga uređivanje časopisa preuzima Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj iz Pečuha. Objavljeni su članci, portreti, razgovori, osvrti, studije o kulturnome i društvenome životu Hrvata u Mađarskoj te kraća književna djela u prvome redu hrvatskih autora u Mađarskoj. U roku od pet godina objavljeno je 11 brojeva.

Časopis Hrvatskoga znanstvenog zavoda iz Pečuha utemeljen je 1998. kako bi suradnici Zavoda te kroatisti iz Mađarske i inozemstva imali mogućnost objaviti svoje radove. Osim već afirmiranih stručnjaka imao je namjeru „pripomoći i usmjeravati mlađe članove HZZ-a” kako bi se osigurao znanstveni pomladak, bitan za daljnji intelektualni prosperitet Hrvata u Mađarskoj, doznaje se iz prologa prvoga broja (Barić 1998: 7). U *Zborniku* su objavljene studije, stručni tekstovi, prvenstveno kroatistički, ali se mogu naći i radovi s etnografskom i povijesnom tematikom te razni prikazi, osvrti itd. Uređivački odbor činili su hrvatski kroatisti iz Mađarske (Ernest Barić, Stjepan Blažetin, Karlo Gadanji, Ivan Mokuter, Janja Prodan, Šandor Horvat, Dinko Šokčević, Živko Mandić, Đuro Šarošac, Đuro Franković), urednike su izabrali članovi uredništva, a adresa uredništva bila je u Pečuhu. Prema planu časopis se izdavao jednom godišnje, međutim izdano je tek 5 brojeva, s jednim dvobrojem za 2001. i 2002. godinu.

Hrvatska samouprava u Pečuhu 2008. godine izdala je prvi broj časopisa za kulturu i znanost *Pečuški/Pécsi Horizont*. Riječ je o dvojezičnome (a katkad trojezičnome) časopisu koji donosi znanstvene i publicističke tekstove te književna djela. Časopis je podijeljen na sljedeće teme: suvremena zbilja, književnost, povijest, prosvjeta, kultura, etnologija, folklor. U *Pečuškome Horizontu* zastupljeni su prvenstveno hrvatski i mađarski autori iz Pečuha ili autori koji su na

neki način povezani s Pečuhom. Od 2008. do 2009. izašla su tri broja, a urednik je tih brojeva Đuro Franković.

Navedene časopise prema zastupljenosti hrvatskoga jezika u njima možemo svrstati u dvije kategorije: jednojezični (samo hrvatski) i višejezični. Tako časopis *Glas*, koji izlazi još za vrijeme južnoslavenskoga jedinstva, donosi tekstove na hrvatskome, srpskome i slovenskome jeziku, a u časopisu *Pečuški/Pécsi Horizont* mogu se pročitati i tekstovi na mađarskome jeziku. Prema zastupljenosti jezika čisto hrvatske su publikacije primjerice *Zornica*, *Riječ* ili *Pogledi*. Kako se vidi iz podnaslovā, ti časopisi tematski pokrivaju sljedeće cjeline: kultura, književnost, znanost, vjera itd. Tek u rijetkim slučajevima može se govoriti o tematski homogenim časopisima jer većinu njih karakterizira heterogenost. U razdoblju nastanka ovoga rada (2019.) nijedan navedeni časopisi ne izlazi, osim katoličkoga lista *Zornica*, koji je nakon prekida obnavljen te sa sličnom uredničkom strukturom i danas izlazi pod imenom *Zornica nova*.

Iz podnaslovā časopisā vidljivo je da su osim *Zornice*, koja se određuje kao *list*, sve ostale tiskovine odabrale naziv *časopis*. Dok časopisi donose duže tekstove o temama koje su zacrtane u podnaslovima, *Zornica* objavljuje kraće tekstove, izvještaje, dopise, vijesti koje informiraju o događanjima u zajednici, ali u prevelikim vremenskim razmacima za to da budu aktualni. Prema podacima iz impresuma časopisa (kao što su izdavač, glavni urednik, urednik, mjesto izdavanja itd.) dolazi se do zaključaka bitnih za periodiku spomenutoga razdoblja. Nakladnike tih hrvatskih časopisa može se razvrstati prema sljedećim skupinama: civilne, narodnosne, državne i privatne organizacije.²²⁸ Pretežito je riječ o organizacijama koje su financirane na različite načine, ali iz istoga, državnoga proračuna. Jedini je izuzetak u tome smislu nakladnik časopisa *Riječ*, dioničko društvo Slovenika. Točan proračun toga časopisa nije poznat, ali se pretpostavlja da je određen dio troškova pokriven raznim natječajima iz potpore javnih zaklada i narodnosnih organizacija, čime se zapravo vraćamo istomu izvoru. Civilna je sfera zastupljena u obliku društva književnika (Društvo hrvatskih, srpskih i slovenskih književnika u Mađarskoj) te zaklada (Zaklada *Zornica*) dok kod manjinskih organizacija se misli na mjesne i državne hrvatske samouprave, odnosno institucije u njihovoj ingerenciji (Hrvatska samouprava Pečuh, Hrvatska samouprava Budimpešte, Hrvatski znanstveni zavod). Jedan je od izdavača i nekadašnji Pedagoški zavod Baranjske županije, stručna ustanova koju održava županija. Iz toga se da zaključiti da

²²⁸ Naravno, te skupine nisu isključive jer i civilne udruge mogu biti narodnosne, a narodnosne organizacije također ovise o državnome proračunu.

postojanje i financiranje hrvatskih časopisa u Mađarskoj krajem 20. i početkom 21. stoljeća uvelike ovisi o financijskoj potpori raznih državnih fondova, natječaja i proračunskih sredstava. Financiranje javnim proračunom u određenoj mjeri jamči stabilnost i dugoročno planiranje, no u slučaju ovih izdanja o tome se ne može govoriti. Kako je navedeno, osim *Zornice* ni jedan od spomenutih časopisa više ne izlazi, a i tijekom izlaženja česti su prekidi, izostanci brojeva ili godišta. Razlozi mogu biti financijski, ali i kadrovski. S jedne strane financiranje civilnih, pa tako i manjinskih programa tijekom 90-ih i djelomice nultih godina u Mađarskoj nije u potpunosti riješeno, a s druge je strane sve manje „domaćih” stvaratelja sadržaja, dakle autora, književnika i znanstvenika koji mogu i žele pisati za hrvatske časopise raznih profila. Već spomenuta problematika smanjenja broja potencijalnih hrvatskih čitatelja u suodnosu je sa smanjenjem broja autora jer se, stvaratelji sadržaja izdvajaju iz iste čitateljske publike.

Među glavnim urednicima i članovima uređivačkih odbora tih časopisa mogu se naći osobe koje su već prije demokratskih promjena bile aktivne na društveno-kulturnome polju Hrvata u Mađarskoj, a tijekom devedesetih priključili su se novi članovi od kojih mnogi i danas rade na tome polju. Da je ovo razdoblje itekako bila faza učenja govore mnoga opažanja. Lektura i korektura rukopisa često izostaju, pa su česte pravopisne ili slovne pogreške već u tiskanim izdanjima, grafičkomu dizajnu nije posvećena potrebna pozornost, kod pojedinih brojeva nedostaje ISSN oznaka itd.

Analizirajući podatke iz impresuma razaznaje se da ti časopisi izlaze u dvama središtima: Pečuhu i Budimpešti.²²⁹ Ti gradovi nisu središta samo hrvatskih časopisa, nego i Hrvata u Mađarskoj. Zbog obrazovnih, kulturnih i znanstvenih ustanova (vrtić, škola, sveučilište; kazalište, hrvatski klub; odsjek, zavod) Pečuh se smatra jednim od središta Hrvata u Mađarskoj, dok se Budimpešta, u kojoj je registrirana Hrvatska državna samouprava, vodeće političko tijelo Hrvata u Mađarskoj, te brojne ustanove i udruge (poduzeće *Croatica*, školski centar, kulturne udruge itd.), također može nazvati važnim uporištem Hrvata u Mađarskoj. Iz toga proizlazi da oko tih gradova kulminira najveći broj osoba i ustanova koje su u mogućnosti (financijski i intelektualno) stvoriti hrvatske tiskane sadržaje.

Prema indeksu autora koji je sastavljen u sklopu posebne bibliografije spomenutih sedam časopisa raspoložemo točnim podatkom o tome da je u njima zastupljeno oko 530 autora

²²⁹ U slučaju katoličkoga lista *Zornica* do 2./3. broja 1993. adresa je uredništva u Pečuhu, a nakon tih brojeva u Kukinju, naselju s hrvatskim življem desetak kilometara od Pečuha.

(Balić 2019: 12). U većini su hrvatski autori, kako iz Hrvatske tako i iz Mađarske, ali se na popisu nalaze i strani, pretežito mađarski autori, čiji se tekstovi često objavljuju u prijevodu na hrvatski. Među najaktivnijim su autorima sljedeći (s preko 20 publikacija): Đuro Franković, Leona Sabolek, Stipan Filkaković, Stjepan Blažetin, Milica Klaić Taradija, Živko Mandić, Marko Dekić, Sanja Vulić. Osim Leone Sabolek i Sanje Vulić riječ je o hrvatskim autorima iz Mađarske, većina njih su urednici ili glavni urednici u jednome od navedenih časopisa, afirmiraju se kao književnici, znanstvenici i novinari prije demokratskih promjena (Đuro Franković, Stipan Filaković, Živko Mandić, Marko Dekić), a i tijekom spomenutoga razdoblja (Stjepan Blažetin, Milica Klaić Taradija). Velika zastupljenost „domaćih” autora upućuje na to da hrvatska zajednica u Mađarskoj tijekom 90-ih ima svoje autore koji su sposobni pisati i stvarati na hrvatskome jeziku o raznim temama.

Međutim, potrebno je navesti i neke nedostatke koji se odnose na hrvatske časopise u Mađarskoj, a dijelom i na hrvatsko izdavaštvo u Mađarskoj u demokratskome razdoblju. U našem slučaju, budući da je riječ o izdanjima koja imaju skromnu čitateljsku publiku, ove tiskovine ne možemo usporediti s izdavačkom i financijskom strukturom većih, nacionalnih časopisa. Prihod od pretplate je malen, što znači da pojedini časopisi ne ovise o pretplatnicima, već o pokroviteljima čija su sredstva, kako je spomenuto, povezana s državnim proračunom. Zbog toga je velika uloga onih pojedinaca koji svoje slobodno vrijeme posvećuju organizacijskim i ostalim menadžerskim zadacima, lobiranju kod raznih državnih i manjinskih organa te eventualno privatnih sponzora, pisanju natječaja kod raznih zaklada i fondova. Rezultat nestabilne financijske pozicije časopisa njihovo je neredovito izlaženje. Od časopisa koji su izlazili više od dvije godine nijedan nije objavljivan redovito, odnosno prema rasporedu koji je u početku zamišljen.

Međutim, najveći će problem hrvatskih časopisa u Mađarskoj na dugoročnoj, a i na srednjoročnoj razini, biti nedostatak hrvatskih govornika, potencijalnih čitatelja u Mađarskoj. Prema podacima iz popisa stanovništva broj je stanovnika Mađarske koji svojim materinskim jezikom smatraju hrvatski u konstantnome padu sve do danas. Zbog asimilacijskih je procesa hrvatski jezik sve manje jezik komunikacije i među samim pripadnicima zajednice, pa je i broj hrvatskih čitatelja koji znaju i žele čitati na hrvatskome jeziku sve manji. Svojevrсна kriza hrvatskoga manjinskog izdavaštva osjeća se i danas. Nijedan pisani medij ne može postojati bez svoje publike, pa tako ni hrvatski časopisi u Mađarskoj ne mogu postojati ako nemaju svoje čitatelje i ako nemaju svoje autore, koje je po mogućnosti stvorila vlastita zajednica. Za razliku od prijašnjega pitanja ovdje je riječ o procesu koji se ne može riješiti

financijskom injekcijom, već je potrebna dugoročna strategija koja će se provesti u suradnji sa svim hrvatskim političkim, obrazovnim, kulturnim, znanstvenim i inim ustanovama.

8. Nacionalni identitet u hrvatskim udžbenicima u Mađarskoj

U našim istraživanjima, kojima je cilj razotkriti ulogu i utjecaj tiskanih medija na razne kolektivne identitete Hrvata u Mađarskoj, posebno poglavlje kanimo posvetiti ulozi hrvatskih udžbenika koji su izdani u Mađarskoj u razdoblju od 1918. do 2015. Smatramo da je njihova uloga bila ključna u formiranju raznih identitetskih skupina među Hrvatima u Mađarskoj, i to zbog školskoga sustava koji je na određenim razinama bio obavezan za cjelokupno stanovništvo tijekom 20. stoljeća. U ovome poglavlju cilj nam je konkretnim primjerima predstaviti udžbenike i razna pomagala koja su se koristila pri poučavanju hrvatskih učenika u Mađarskoj, s posebnim osvrtom na njihov nacionalni sadržaj. Naša je pretpostavka da su suvremeni problemi koji su prisutni među Hrvatima u Mađarskoj (na primjer kontinuirani pad govornika hrvatskoga jezika²³⁰) posljedica društvene klime stvorene tijekom 19. i 20. stoljeća na koju je uvelike utjecalo školstvo. Ovisno o razdoblju, aktualna državna vlast imala je određen pristup prema narodnostima, pa tako i prema Hrvatima u Mađarskoj. Budući da je tijekom 20. stoljeća obrazovni sustav većim dijelom bio u nadležnosti države, homogenizacija nacionalnih zajednica u velikoj je mjeri provedena s pomoću udžbenika. Posebno poglavlje posvećeno samo udžbenicima nužno je i zato što udžbenici čine više od 1/3 izdanja koja su uopće objavljena na hrvatskome jeziku u Mađarskoj. Zbog objektivnih razloga predstaviti ćemo udžbenike onih predmeta koji su izravno utjecali na nacionalni identitet zajednice, poput povijesti, zemljopisa, književnosti i drugih.

8. 1. Kratak pregled hrvatskoga školstva u Mađarskoj (1918.-2015.)

Kratak je opis manjinskoga obrazovanja u ovome razdoblju potreban kako bi se dobila slika o sustavu u sklopu kojega su se upotrebljavali tematizirani udžbenici. O ovoj temi, kao i o mnogim drugim temama Hrvata u Mađarskoj, postoje tek fragmentarni prikazi, radovi i članci unatoč relativno velikomu broju neobrađenih arhivskih izvora (prvenstveno na mađarskome jeziku).

Hrvatsko školstvo u navedenome razdoblju treba podijeliti na najmanje tri razdoblja: 1. Između dvaju svjetskih ratova (1918. – 1944.); 2. Socijalističko razdoblje (1945. – 1989.);

²³⁰ Vidi Grafikon 4.

Demokratsko razdoblje (1990. do danas).²³¹ Premda se u javnim istupima političkih predstavnika često govori da povijest novijega hrvatskog školstva započinje nakon Drugoga svjetskog rata, ona je, barem na razini dokumentirane povijesti, postojala i za vrijeme međuratnoga razdoblja u Mađarskoj. Nakon Prvoga svjetskog rata mađarsko Ministarstvo vjere i obrazovanja razradilo je model s trima tipovima manjinskih škola (tip A, B i C)²³², dijelom zbog međunarodnih konvencija koje je Mađarska morala potpisati nakon poraza u Prvome svjetskom ratu, a dijelom i zbog unutrašnje i vanjske politike koju je vodila u međuratnome razdoblju. U školama kategorije A osim mađarskoga se jezika sve učilo na jeziku manjinske zajednice. Kod tipa B pola se predmeta učilo na mađarskome jeziku (prvenstveno nacionalni predmeti), a pola na jeziku manjine. Kod C tipa može se govoriti o mađarskoj školi u čiji je program uvrštena predmetna nastava jezika manjinske zajednice. Manjinska škola mogla se otvoriti ako je u određenome mjestu broj narodnosnih učenika bio najmanje 40, a o konkretnome je modelu mogla odlučivati roditeljska zajednica škole (Szita 1986: 613). Prema arhivskim je dokumentima u školskoj godini 1937./1938. na području Mađarske popisano 27 hrvatskih i 20 bunjevačko-šokačkih škola (MNL OL K28-1937-G-15883). Međutim, u praksi se pokazalo da je broj manjinskih škola koje rade prema programima A i B neznatan te da prevladavaju škole s tipom C, dakle s minimalnom satnicom nastave hrvatskoga jezika. U fondu Mađarskog nacionalnog arhiva pod brojem K28 nalazi se više dokumata koji potvrđuju takvo stanje i čak se spominje da u mnogim školama s tipom C ne provodi nastava na hrvatskome jeziku te da mnogi hrvatski nastavnici uopće ne govore jezik manjinske zajednice (1937-F-16335, 1935-G-16635, 1934-F-15922 itd.). U školskoj godini 1936./1937. od 24 hrvatske škole jedna radi prema modelu A, 4 prema modelu B, a ostale prema modelu C. Od 23 bunjevačko-šokačke škole sve su registrirane pod modelom C (MNL OL K28-1939-G-15762).²³³ Pojedini izvori kao razlog takvomu stanju navode određene anomalije između duha zakona i same provedbe propisanoga. Navodi se da su vlasti na određenim razinama sprečavale uvođenje tipova A i B i trudile se „progurati” tip C u škole koje su nakon određenoga vremena postale škole s čistim mađarskim nastavnim programom (Egry 2010: 10). Postoje podatci i o tome da je pravo roditeljske zajednice na izbor konkretnoga modela nastave (A, B ili C) već u prvim godinama oduzeto te je odluku direktno

²³¹ U opširnome pregledu ova bi se podjela (slično drugim periodizacijama) mogla dijeliti na više manjih, što se posebno odnosi na razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata kada su određeni unutarnjopolitički i vanjskopolitički događaji znatno utjecali na odnos mađarske države prema Hrvatima (npr. Rezolucija Informbiroa, Revolucija 1956.).

²³² 110.478/1923. sz. VKM rendelet.

²³³ Usporedbe radi valja navesti da od 17 srpskih škola u Mađarskoj 13 radi po modelu A, a 4 po modelu B (MNL OL K28-1939-G-15762).

donosilo Ministarstvo vjere i prosvjete. Dodatan problem u ostvarivanju programa s većim brojem nastavnih sati hrvatskoga jezika i drugih predmeta na hrvatskome jeziku (A i B model) vjerojatno je predstavljao i manjak učitelja koji bi bili sposobni obavljati te zadatke. Nedostatak stručnoga kadra prouzročio je velike probleme i kod puno jače njemačke zajednice između dvaju svjetskih ratova (Tóth 1998: 8), pa se može pretpostaviti da je taj problem bio još veći u slučaju Hrvata.

Zanimljiv je konkretan primjer jedne manjinske škole u Kozaru (mađ. Nagykozár), naselja nadomak Pečuha. Naime, 1935. godine vlada je ukinula modele A, B i C manjinskih škola i od školske godine 1938./1939. uvela novi, jedinstveni program koji je ujedinio prijašnja tri modela, što je rezultiralo većom satnicom nastave jezika nacionalnih manjina (Szita 1986: 622). Međutim, lokalna zajednica nije bila oduševljena promjenama, na što je slijedio odgovor i pritisak Ministarstva vjere i obrazovanja, Ureda predsjednika vlade i ministra unutarnjih poslova da škola u Kozaru mora usvojiti novi model manjinskih škola (Erdődy 1996: 94). Naravno, bez detaljne obrade toga konkretnog slučaja ne mogu se donijeti točni zaključci, ali poznavanjem duha toga vremena (revizionizam, netrpeljivost prema manjinskim zajednicama) ne može se isključiti mogućnost da je uistinu sama manjinska zajednica bila protiv jačega narodnosnog školstva. Riječ je o pojavi koja je bila prisutna među manjinskim zajednicama u Mađarskoj tijekom 20. stoljeća i posebno nakon Prvoga svjetskog rata, o nekoj vrsti „autocenzure”, dokazivanju patriotizma i odanosti mađarskoj državi. Govoreći o manjinskim školama važno je istaknuti da je većinu ustanova u tome razdoblju održavala mađarska Katolička Crkva koja se u skladu s društvenim raspoloženjem, pod svaku cijenu čuvajući svoju autonomiju, nije htjela suprotstaviti homogenizacijskim trendovima međuratne Mađarske.

Iako se o manjinskome školstvu između dvaju svjetskih ratova zna vrlo malo, uvidom u objavljene izvore i druge materijale može se ustanoviti da je ono koncipirano u skladu s općenitom manjinskom politikom međuratne Mađarske (v. Egry 2010: 9–10, u poglavlju *Manjinska politika u Mađarskoj za vrijeme Horthyja*). Taj koncept imao je tri glavna cilja: pacificirati manjinske zajednice koje su ostale unutar granica Mađarske (pridobiti njihovu odanost i ubrzati jezičnu asimilaciju); zadovoljavati međunarodne konvencije o zaštiti manjina (u duhu toga stvoriti odgovarajuće zakonske okvire); voditi manjinsku politiku koja može biti prihvatljiva stanovnicima susjednih država (kako bi se u slučaju povratka oduzetih pokrajina etnički konflikti sveli na najnižu razinu). Sva pitanja koja su se odnosila na manjinske zajednice unutar granica Mađarska je smatrala strogim unutrašnjopolitičkim

pitanjem, dok je o mađarskim zajednicama koje su ostale izvan trianonskih granica vodila brigu na najvećoj razini.

U godinama prije Drugoga svjetskog rata i tijekom njega Mađarska je djelomično ostvarila svoja revizionistička očekivanja. Zahvaljujući Bečkim odlukama vraćeni su neki povijesni dijelovi bivše Ugarske, što je predstavljalo novi problem za manjinsko školstvo. Naime, s vraćenim područjima ponovno su se pojavile veće nemađarske zajednice kojima dotadašnji školski modeli nisu mogli biti prihvatljivi. Zbog toga je Ministarstvo vjere i obrazovanja 1941. vratilo prijašnji sustav od tri tipa koji je omogućio održavanje manjinske nastave na više razina (Tóth 1998: 16).

Velike razlike između međuratnoga i socijalističkoga razdoblja hrvatskoga školstva u Mađarskoj pokazale su se gotovo na svim razinama. Na razini zakonskih okvira uvedena je važna promjena prema kojoj se manjinske školske ustanove *moraju*, a ne *mogu* utemeljiti u mjestima u kojima živi određen broj pripadnika manjinske zajednice²³⁴ (Föglein 1990: 14–16). Uredba predsjednika vlade iz 1945.²³⁵ godine uvodi dva modela manjinske nastave, zapravo se nude prijašnji tipovi A i C, dakle škole u kojima se sve osim mađarskoga jezika uči na jeziku nacionalne manjine, odnosno škole u kojima se materinski jezik poučava kao poseban predmet. Zahvaljujući toj klimi i donekle osnaženomu utjecaju slavenskih zajednica koje su nakon Drugoga svjetskog rata iskoristile pobjednički zamah brzo su se utemeljile manjinske škole, i među njima naravno i hrvatske (pod nazivom „južnoslavenske” ili „srpskohrvatske”). Dok u prvoj školskoj godini nakon rata, 1945./1946., u Mađarskoj postoje ukupno 92 manjinske škole (Bindorffer 2011: 7), u školskoj godini 1947./1948. već je 49 škola s „južnoslavenskim programom” (Föglein 1990: 14–16), što je najveći broj među manjinama nakon Drugoga svjetskog rata.²³⁶ Riječ je o 49 ustanova koje se nazivaju „južnoslavenskima” jer od toga razdoblja Mađarska na državnoj razini svim južnoslavenskim etničkim skupinama pristupa kao jednoj, jedinstvenoj zajednici pa škole naziva „južnoslavenskim” (mađ. *délszláv*) ili „srpskohrvatskim/hrvatskosrpskim” (mađ. *szerb-horvát/horvát-szerb*). Da je u kolektivnome pamćenju hrvatske zajednice u Mađarskoj to razdoblje interpretirano kao novi početak hrvatskoga školstva u Mađarskoj pridonosi činjenica da je manjinama priznato kolektivno pravo na vlastito obrazovanje, poučavanje

²³⁴ Druga je važna razlika to da je ministarstvo na osnovi registriranih manjinskih pripadnika u naselju moralo automatski otvoriti manjinsku školu, dok je u međuratnome razdoblju otvaranje trebala zatražiti mjesna roditeljska zajednica.

²³⁵ 10030/1945. (X.4.) ME. sz. rendelet

²³⁶ Budući da je njemačka zajednica nakon Drugoga svjetskog rata kolektivno optužena zbog ratnih zločina, dugo nije imala status priznate manjine u Mađarskoj, pa tako ni pravo na obrazovanje na materinskome jeziku.

materinskoga jezika, čuvanje tradicija i drugih elemenata etničkoga identiteta, odnosno uvođenje kulturne autonomije na određenoj razini.

Nakon pozitivnih pomaka koji se događaju za vrijeme koalicijskoga razdoblja u Mađarskoj²³⁷ Hrvati u Mađarskoj od 1948. godine ulaze u novo crno razdoblje svoje povijesti. Zbog Rezolucije Informbiroa sve su južnoslavenske zajednice u Mađarskoj pod kolektivnom optužbom, slično njemačkoj zajednici još od kraja Drugoga svjetskog rata (vidi poglavlje *Povijest Mađarske 1945. – 1989.*). Smirivanje napetosti započinje tek nakon Staljinove smrti 1953. i osobito nakon revolucije u Mađarskoj 1956. U školskoj godini 1955./1956. broj je škola s južnoslavenskim programom 65 (20 prema programu A i 45 prema programu C). Unatoč vladajućoj ideologiji proleterskoga internacionalizma Komunistička partija Mađarske 1960. donosi odredbe koje smanjuju ulogu manjinskoga jezika, pozivajući se na promijenjene društvene okolnosti, odnosno na velik broj roditelja iz redova manjina koji takvu odluku podupiru. Ministarstvo obrazovanja tada propisuje da se prirodoslovni predmeti i tjelesni odgoj u tzv. manjinskim školama od školske godine 1960./1961. održavaju na mađarskome jeziku (Föglein 2004). Dakle, ukida se tip A manjinske škole te se uvodi tip B, tzv. dvojezična škola. Nakon spomenute promjene sustava manjinskih škola od 1960. godine pa sve do danas u slučaju hrvatskih (južnoslavenskih) škola može se govoriti o dvama tipovima: 1. dvojezične škole u kojima se osim materinskoga jezika i književnosti na hrvatskome uče i drugi predmeti (Povijest, kasnije Zemljopis itd.) i 2. škole s predmetnom nastavom (u kojima se Hrvatski jezik predaje na samo nekoliko nastavnih sati tjedno). Drugi veliki udar na manjinsko obrazovanje tada je bila reorganizacija upravnih jedinica (mađ. *körzetesítés*) početkom 70-ih, kada su manja naselja upravno pripojena većima, zbog čega su i škole u tim naseljima ukinute. Budući da je hrvatsko stanovništvo u Mađarskoj još i tada bilo uglavnom vezano uz ruralna područja, tom je odlukom ukinuta mogućnost obrazovanja na materinskome jeziku za većinu članova manjinske zajednice. U školskoj godini 1962./1963. 8 je dvojezičnih „srpsko-hrvatskih škola” (s 522 učenika) i 54 s predmetnom nastavom „srpskohrvatskoga jezika” (s 3876 učenika) (Bindorffer 2011: 10).

Trend smanjivanja broja manjinskih škola i učenika u njima nastavlja se i tijekom 60-ih godina. Sve do kraja toga desetljeća ne postoji prihvaćen kurikulum za poučavanje materinskoga jezika, a manjinske obrazovne ustanove dugo nemaju nikakvu stručnu kontrolu,

²³⁷ Koalicijsko razdoblje (1945. – 1948.) u Mađarskoj je razdoblje višestranačkoga sustava. Budući da su Mađarsku nakon Drugoga svjetskog rata okupirale sovjetske snage, uz potporu njihovih sila u tim godinama Komunistička partija Mađarske pod vodstvom Mátyása Rákosija postupno radi na preuzimanju vlasti, što će i učiniti 1948. uvođenjem jednostranačkoga sustava.

zbog čega kvaliteta obrazovanja opada ili, bolje rečeno, ne može ostvariti očekivan pomak. Školske godine 1967./1968. broj se južnoslavenskih škola nije promijenio, međutim smanjio se broj učenika, i to posebno u školama s predmetnom nastavom: 469 je učenika u dvojezičnim školama i 3366 u školama s predmetnom nastavom (Bindorffer 2011: 10). Uz to je potrebno dodati da je od 8 dvojezičnih škola registrirano 7 osnovnih i samo jedna srednja škola.

Zbog spomenutih pokazatelja od kraja 60-ih godina u Mađarskoj se postupno uvode mjere koje će pokušati zaustaviti negativne trendove u manjinskome školstvu. Utemeljene su posebne ustanove za koordinaciju manjinskih škola na državnoj razini i na regionalnim razinama, a većim državnim ustanovama dodijeljeni su određeni manjinski zadatci. Tako je 1976. u sklopu državnoga Poduzeća za izdavanje udžbenika utemeljeno manjinsko uredništvo koje će izdati brojne udžbenike i druga izdanja na jezicima narodnosti. Godine 1985. vraćena je mogućnost tipa A manjinske škole, a manjinske škole (tip A, B i C) ukupno pohađa rekordan broj učenika od 43 300 (Föglein 2004). Sve do demokratskih promjena te stabilne prilike bit će karakteristične za manjinsko obrazovanje, kao što se određeni napredak može vidjeti i na drugim područjima hrvatske manjinske zajednice u Mađarskoj, npr. prethodno opisan razvoj nakladništva u tome razdoblju.

Nova prekretnica u životu zajednice dolazi s demokratskim promjenama krajem 80-ih godina te raspadom Jugoslavije i jugoslavenske ideje koja će prouzročiti određenu identitetsku krizu među pripadnicima zajednice. Naime, ideologija koja je naglašavala integraciju južnoslavenskih zajednica te s time paralelno homogenizaciju na raznim područjima života prestala je biti službenom politikom. Zbog spornih pitanja koja su se postavljala unutar i izvan same hrvatske zajednice razdoblje „osamostaljivanja” trajalo je nekoliko godina i, naravno, odrazilo se i na školstvo. Takozvana hrvatskosrpska nastava te hrvatskosrpski program i udžbenici više nisu bili odgovarajući, pa je bilo potrebno redefinirati cjelokupan nastavni program i stvoriti samostalan hrvatski program prema kojemu će se u školama provoditi razni modeli hrvatske nastave.

Prema statističkim podacima 1991. u Mađarskoj je registrirano 295 vrtića (14 000 djece), 320 osnovnih škola (44 000 učenika) i 8 gimnazija (900 učenika). Školske godine 1990./1991. u raznim još uvijek hrvatskosrpskim programima od vrtića do srednje škole sudjeluje 5795 djece (Csécsiné 2015: 33). U sklopu raznih visokoškolskih ustanova također postoji izobrazba manjinskih pedagoga. Međutim, i odgovorni priznaju da struktura i kvaliteta obrazovanja nisu

sjajne. U 95 % manjinskih vrtića održavaju se samo dva „manjinska dana” tjedno, a u 91 % osnovnih škola nastava manjinskoga jezika odvija se samo u 4–6 sati tjedno. Iako za to postoji zakonska mogućnost, o školama gdje bi nastavni jezik bio isključivo jezik manjine ne možemo govoriti. Na svim je razinama najveći problem nedovoljan broj stručnoga nastavničkog kadra.

Prvi manjinski zakon nakon demokratskih promjena 1993. također navodi pravo manjina na obrazovanje na materinskome jeziku. U njemu, među ostalim, stoji da je država spremna financirati takvo obrazovanje ako se pokaže potreba. Premda već i taj zakon spominje pravo manjina da njihova tijela (samouprave) smiju preuzeti održavanje školskih ustanova, do konkretnih se preuzimanja čekalo do kraja stoljeća kada Hrvati²³⁸ među prvima preuzimaju hrvatsku školu u Santovu. Nakon toga mnoge druge manjinske zajednice u Mađarskoj pokreću slične procese, a u međuvremenu Hrvati od Grada Pečuha preuzimaju hrvatsku školu u Pečuhu, možda najveću takvu hrvatsku ustanovu u državi. Broj „hrvatskih” učenika u prvoj polovini 90-ih opada, a od kraja 90-ih do danas zapravo stagnira (Besenyei 2004: 29; Hagymásy 2017: 31). U školskoj godini 2016./2017. u raznim hrvatskim programima od vrtića do srednje škole uči 3475 djece u ukupno 63 ustanove: njih 48 prema programu A (prvenstveno vrtići), 2050 prema programu B (dvojezični program, vrtići, osnovne i srednje škole) te 1277 prema programu C (predmetna nastava hrvatskoga jezika, prvenstveno u osnovnim školama). Prema statistikama najviše takvih ustanova ima u Bačko-kiškunskoj županiji (16), a najveći broj hrvatskih učenika pohađa hrvatske ustanove u Baranjskoj županiji (1059) (Nemzetiségi nevelésben... 2017).

Unatoč relativno velikoj slobodi i mogućnostima i u tome novom sustavu školske se ustanove trebaju prilagođavati prihvaćenim državnim nastavnim programima koji često nisu u skladu s realnim stanjem hrvatskoga školstva u Mađarskoj. Ipak, s obzirom na prethodna razdoblja, ovaj tip funkcioniranja manjinskih škola jamči manjinskim zajednicama mnogo mogućnosti u postizanju zacrtanih ciljeva, naravno, samo ako i zajednice znaju i žele provesti takve složene procese.

²³⁸ Ovdje se misli na državno političko tijelo koje zastupa Hrvate u Mađarskoj, na Hrvatsku državnu samoupravu.

8. 2. Udžbenici i identitet

Bitna razlika zbog koje udžbenike treba odvojiti od ostalih izdanja je njihova funkcija te odnos prema aktualnoj vlasti. Većina nacionalnih država rano iskorištava mogućnosti školskoga sustava za homogenizaciju vlastitoga stanovništva. Udžbenike, kao obavezna sredstva tih procesa, državne su vlasti naručivale i odobravale i u počecima i danas. Dok prosječan čitatelj izvan obrazovnoga sustava ima slobodu izbora (barem u demokratski uređenim državama), učenici i svi sudionici toga sustava moraju preuzeti propisano štivo i ovladati nacionalnim kanonom. Na taj način najefikasnije se stvara spomenuta komunikacijska zajednica, ovoga puta pod okriljem nacionalnoga obrazovnog sustava.

S udžbenicima je usko povezana i pojava nacionalne historiografije, nove klase unutar građanskoga društva, i akademske zajednice tijekom 19. stoljeća koja je, materijalizirajući prošlost, povezala sadašnjost s drevnim vremenima, tako stvorivši prividnu neprekidnost između dviju vremenskih sastavnica. Napisanoj prošlosti dodijeljena je moć trajnosti koja je ujedno nudila iluziju cjelovitoga nacionalnog kozmosa od alfe do omega²³⁹ (Lajtai 2004: 22). Djelatnici nove struke, koja se formirala u 19. stoljeću, svoje su postojanje često opravdavali optužujući prijašnje istraživače amatere (pripadnike klera i aristokracije) da nisu dovoljno objektivni jer zastupaju interese vlastite klase. Međutim, ni novi akademski kadar nije bio neovisan, nego je ovisio o svome održavatelju, nacionalnoj državi koja ga je itekako iskoristila u izgradnji nacionalnoga pokreta i njegovu širenju (Noiriel 2001: 23). Tijekom stvaranja novoga nacionalnog kozmosa pojedini autori čak su i prešli granicu faksije te stvarali fikcionalne pripovijesti koje su snažno utjecale na istaknute pojedince vremena nacionalnih pokreta u prvoj polovini 19. stoljeća. Takve primjere nalazimo i u mađarskoj historiografiji. Prema podacima školske knjižnice u mađarskome Aszódu mladi Sándor Petőfi, najvažniji predstavnik mađarske nacionalne literature, više je puta posudio te duže vrijeme zadržao kod sebe trotomnu povijest Mađarske autora Ézsaiása Budaija²⁴⁰ koja je bila sklona gore navedenim romantičarskim pristupima. Zbog toga možda nije slučajno da se u tome razdoblju autor sve jače identificira s mađarskom nacionalnom zajednicom i da se odriče svojih slavenskih korijena (Lajtai 2004: 94). Opisan Petőfijev primjer dobar je dokaz ključne uloge udžbenika koji su imali ogroman utjecaj na učenike, a indirektno i na cijelo društvo.

²³⁹ Stoga nije slučajno da se mnogi elementi nacionalnih identiteta uspoređuju sa sastavnicama sakralnih identiteta.

²⁴⁰ Budai, Ézsaiás. *Magyar ország históriája három kötetben*. Debrecen: 1805, 1808, 1812.

Analizom udžbenika mogu se lakše razumjeti određene društvene pojave u prošlosti i sadašnjosti, a na isti način, njihovim revidiranjem, mogu se izbjeći budući nesporazumi između susjednih država i etničkih zajednica.

Iako se od druge polovine 19. stoljeća historiografija i ostale akademske strukture postupno osamostaljuju od aktualne vlasti (u ideološkome smislu), one nikada nisu bile, kao što nisu ni danas, potpuno neovisne o državnim organima, odnosno svojim održavateljima.²⁴¹ Osim toga, učenje određene građe u državnim obrazovnim ustanovama nije pitanje izbora, već je propisana građa obavezna, što pojedinac tek kasnije može revidirati u sklopu sveučilišnih studija ili u sklopu neke vrste samoobrazovanja (kao već odrasla osoba).

Većina europskih zemalja (bolje rečeno jedan dio stručnjaka u njima) još od kraja 19. stoljeća smatra da je važno udžbenike povremeno revidirati u sklopu bilateralnih i multilateralnih suradnji. O tome svjedoče i razni dokumenti i sastanci kojima su se htjele riješiti pojedine „škakljive teme” zajedničke povijesti najčešće susjednih država. Budući da se u slučaju takvih pregovora do rezultata, tj. samih izmjena u udžbenicima, a posebno promjene kolektivnoga mnijenja zajednice, dolazi relativno sporo zbog ratnih događanja u prvoj polovini 20. stoljeća, tek je nakon Drugoga svjetskog rata otvoren put stvarnim pomacima. Ostvareni su pregovori između njemačke i francuske te njemačke i poljske strane, a jedan je od glavnih aktera tih pregovora bio njemački povjesničar Georg Eckert čija je djelatnost iznjedrila poseban Institut za međunarodno istraživanje udžbenika utemeljen 1975. u Braunschweigu. Međutim, ono što je katkad uspješno funkcioniralo u bilateralnim pregovorima dviju zapadnih zemalja (npr. Njemačke i Francuske) ili zapadnih zemalja i na primjer Mađarske, nije bilo uspješno u odnosu Mađarske i na primjer Rumunjske ili Čehoslovačke, unatoč tomu da je tada (nakon Drugoga svjetskog rata) riječ o savezničkim državama, članicama tzv. Varšavskoga pakta (Szabolcs 1994: 626). Kako se iz navedenoga dokumenta (Szabolcs 1994) saznaje, postojali su planovi o sličnim pregovorima između tadašnje Jugoslavije i Mađarske, došlo je i do sastanaka, međutim nemamo informacija o tome jesu li ti susreti utjecali na sadržaj udžbenika.

Kao nastavak tih procesa te dijelom kao međunarodni odgovor na etničke konflikte u Europi krajem 20. stoljeća nastaju razni dokumenti o važnosti nastave za manjinske zajednice i usklađivanju udžbenika. Tako nastaju Haške preporuke o pravu nacionalnih manjina na

²⁴¹ O utjecaju države na razne povijesne istraživačke krugove u zadnjemu desetljeću u Mađarskoj vidi Gyáni 2016: 19–23.

obrazovanje iz 1996.²⁴², Preporuka Vijeća Europe br. Rec (2002) 15 o nastavi povijesti u Europi 21. stoljeća²⁴³ i sl.

Problemi koju su bili poznati već krajem 19. stoljeća prisutni su i danas, osobito u nastavi za pripadnike manjinskih zajednica u višenacionalnome prostoru srednje i istočne Europe. Možemo navesti primjer udžbenikā povijesti za Mađare u Slovačkoj koji su često prevedene, neizmijenjene inačice slovačkih udžbenika, što prema određenim mađarskim istraživačima nikako ne može odgovarati pripadniku manjinske zajednice u Slovačkoj (Szabó Mihályi 2013: 38). Kako bi se pripadnicima manjinske zajednice predstavila povijest koja je prilagođena nacionalnomu identitetu zajednice, u Slovačkoj su za mađarske škole izdani udžbenici za povijest s manjim izmjenama, dok su pripadnici većinske zajednice ostali kod neizmijenjene inačice (Vajda 2013: 65). Dok se s jedne strane takva nastava može interpretirati kao kompromisno rješenje u pitanju manjinskoga obrazovanja, ona s druge strane otežava integraciju nacionalne manjine u državnu zajednicu i može rezultirati stvaranjem paralelnih zajednica.

Slični se problemi primjećuju i u slučaju Hrvata u Mađarskoj koji u dvojezičnim školama povijest uče iz prevedenih mađarskih udžbenika.²⁴⁴ U međuratnome razdoblju udžbenik Povijesti na hrvatskome jeziku u Mađarskoj nije evidentiran, a određene povijesne teme spominju se tek na marginama pojedinih udžbenika za niže razrede osnovne škole²⁴⁵. Prvi udžbenik Povijesti nakon Drugoga svjetskog rata prema našem popisu objavljen je 1949.²⁴⁶, a zatim 1957. godine²⁴⁷. Predmet Povijesti od presudne je važnosti u procesu stvaranja nacionalne zajednice, pa je stoga koncepcija udžbenika Povijesti, odnosno način nastave uvijek ključan u budućemu nacionalnom i etničkom opredjeljenju učenika. Učenje povijesti iz rakursa mađarske historiografije, ali na materinskome jeziku pripadnika manjinske zajednice, stvara dodatne nejasnoće, konfuzno tumačenje nacionalnoga ili etničkoga (manjinskog)

²⁴² *The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities*. The Hague: Foundation on Inter-Ethnic Relations, 1996.

²⁴³ Recommendation Rec(2001)15 of the Committee of Ministers to member states on history teaching in twenty-first-century Europe.

²⁴⁴ Primjerice, Horváth, Péter. *Povijest za 5. razred osnovne škole*. Budimpešta: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002.

Horváth, Péter i dr.. *Povijest za 6. razred osnovne škole*. Budimpešta: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.

Helméczy, Mátyás. *Povijest za 7. razred osnovne škole*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2005. itd.

²⁴⁵ Druga štanka i učebnik za III. i IV. razred nižih škol hrvatske manjine na zapadu Ugarske. Budapest: Szent István Társulat, 1943.

²⁴⁶ Kiss, Béla. *Historija za 7. razred općih škola: pokusni udžbenik*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1949.

²⁴⁷ *Opća historija za 1. razred gimnazije*, 1. dio. Budapest: Tankönyvkiadó, 1957.

identiteta i dodatno otežava odgovore na pitanja o nacionalnosti, materinskome jeziku itd.²⁴⁸ Jedan od rijetkih radova koji se bave hrvatskom nastavom u Mađarskoj (Varga 2015) govori upravo o načinu na koji je hrvatska prošlost predstavljena u mađarskim udžbenicima Povijesti. Autor analizira najčešće i najdetaljnije mađarske srednjoškolske udžbenike Povijesti koji su prevedeni na hrvatski te se upotrebljavaju i u hrvatskim školama u Mađarskoj.²⁴⁹ Zaključak je rada da se iz tih udžbenika „ne mogu shvatiti posebnosti osamstoljetnoga hrvatsko-mađarskog suživota”, dok su npr. druge manjinske zajednice u Mađarskoj dobile puno više prostora na stranicama udžbenika ako je riječ o opisu razdoblja nakon 18. stoljeća. Autor predlaže i posebna poglavlja koja bi detaljnije razradila razdoblja suživota jer, dok se to ne dogodi, Hrvatska će za mađarske učenike biti samo privlačna turistička destinacija, a vrijednosti bogatoga suživota ograničit će se na stranice stručnih monografija (Varga 2015). Iako je autor prvenstveno mislio na učenike većinskoga naroda, zaključci se odnose i na hrvatske učenike u Mađarskoj jer su učili iz istih udžbenika.

Kako bi se ti problemi djelomice ispravili, mađarski Nacionalni kurikulum iz 1995. naglašava jačanje identiteta nacionalnih zajednica s pomoću obrazovnoga sustava i potiče razradu posebnih nastavnih programa u sklopu manjinske nastave. Na osnovu toga dokumenta krajem 90-ih među prvima je za hrvatske škole razrađen kurikulum za predmet pod nazivom *Népismeret* koji je na hrvatski preveden kao *Narodopis*²⁵⁰ te se on postupno uveo u nastavu na prijelazu 20. i 21. stoljeća (Kovács 2004: 4352). U skladu s programom novi se predmet može provesti integrirano, u sklopu drugih predmeta (Povijest, Hrvatski jezik i književnost, Glazba, Ples itd.) ili kao poseban predmet, ovisno o mogućnostima obrazovne ustanove. S tim predmetom pokušavaju se nadoknaditi gore spomenuti nedostaci manjinskoga školstva u Mađarskoj, a manjinama se nudi mogućnost formiranja i širenja nacionalnoga identiteta u sklopu školskoga sustava.²⁵¹

O manjinskome obrazovanju u Mađarskoj govori nekoliko radova koji se nalaze u popisu literature, no o konkretnim problemima hrvatskoga školstva objavljeno je vrlo malo radova (kako na mađarskome, tako i na hrvatskome jeziku). Iako se već krajem 80-ih u tjednicima

²⁴⁸ U ovome slučaju posebno se komplicira situacija ako uzmemo u obzir da danas mnogi učenici koji pohađaju škole s hrvatskim manjinskim programom ne potječu iz hrvatskih obitelji te nisu povezani s hrvatskom kulturom ili bilo kojim elementom hrvatskoga nacionalnog identiteta.

²⁴⁹ Na primjer: Száray, Miklós. Povijest I. za gimnazije. Budimpešta: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2007.

Kaposi, József et al. Povijest 12 za gimnazije. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2007.

²⁵⁰ Prijevod u ovome slučaju u potpunosti ne dočarava mađarski izraz *népismeret* (mađ. *nép* – narod, *ismeret* – poznavanje, dakle poznavanje vlastitoga naroda), ipak, ne postoji adekvatan hrvatski izraz koji bi u potpunosti pokrio značenje ovoga naziva.

²⁵¹ Važno je istaknuti da hrvatski učenici mogu, ali i ne moraju položiti maturu iz ovoga predmeta.

pojavljaju napisi koji naslućuju promjenu kursa unutar „južnoslavenskoga jedinstva” (na primjer Mandić 1987), prvi opširniji tekstovi izlaze tek nakon demokratskih promjena i osamostaljenja Republike Hrvatske početkom devedesetih. Ovdje svakako treba navesti nekoliko članaka u časopisu *Naša škola*, pedagoškome časopisu hrvatske manjinske zajednice u Mađarskoj. U razdoblju osamostaljivanja Republike Hrvatske sve više članaka bavi se problemima hrvatske nastave (manjak stručnoga nastavničkog kadra, hrvatski kao drugi i strani, a ne materinski jezik, standardni jezik – lokalni govor itd.). U tome razdoblju nastavnik Stanko Kolar u časopisu *Naša škola* objavljuje seriju članaka u kojoj preporučuje izmjenu udžbenika Povijesti, što se prvenstveno odnosi na ključne događaje manje zastupljene hrvatske prošlosti (Kolar 1991a, 1991b, 1992). Iz aspekta književnosti Stjepan Blažetin 1992. godine objavljuje tekst u kojemu predstavlja zastupljenost hrvatske književnosti i neravnomjernost u odnosu na srpsku književnost u sadržaju udžbenika i antologija za srednje škole u Mađarskoj (Blažetin 1992: 33–40). Jedan je to od prvih i rijetkih članaka na stranicama hrvatskoga tiska u Mađarskoj koji naglašava rezultate neravnomjernosti južnoslavenskoga zajedništva i posljedice takve nastave na nacionalni identitet hrvatske zajednice u Mađarskoj. Nakon toga u prvome broju *Naše škole* za 1994. godinu Stipan Blažetin i Stjepan Blažetin objavljuju dva opsežna teksta s uputama za izradu novih udžbenika hrvatske književnosti za osnovne i srednje škole s hrvatskim manjinskim programom u Mađarskoj. Te su upute sastavljene u skladu s onodobnim hrvatskim književnopovijesnim istraživanjima koje je prihvatila hrvatska znanstveno-stručna sredina, a autori navedenih članaka htjeli su da ti podatci budu uključeni i u nastavu za hrvatske učenike u Mađarskoj (Blažetin 1994a, Blažetin 1994b). Stjepan Blažetin u *Hrvatskome znanstvenom zborniku* objavljuje još jedan prošireni članak, koji sažima navedene probleme u vezi s hrvatskom književnošću u udžbenicima za hrvatske učenike (Blažetin 1999: 18–25).

8. 3. Identitet u udžbenicima

U fokusu ovoga poglavlja su udžbenici koji svojim sadržajem mogu utjecati na nacionalni identitet učenika, odnosno riječ je o predmetima Povijest, Hrvatski jezik i književnost, Zemljopis, Glazbena kultura, Narodopis u vezi s kojima su pregledana pojedina pomagala, upute i sl. Zbog objektivnih razloga nisu pregledani svi udžbenici, već po mogućnosti prvo izdanje. Nadalje, u obzir se neće uzeti radne bilježnice ili pomagala koja za naše istraživanje

nisu relevantna. U slučaju ovih izdanja zanimaju nas sadržaji koji mogu utjecati na kolektivni identitet učenika, a neće se analizirati metodičko i didaktičko oblikovanje ili druga jezično-povijesna te pedagoška svojstva udžbenika.

8. 3. 1. Između dvaju svjetskih ratova (1918. – 1944.)

Iako je broj udžbenika u odnosu na ukupan broj hrvatskih izdanja poprilično velik (čine jednu trećinu), u prvome razdoblju nakon Prvoga svjetskog rata njihov je broj bio vrlo skroman, slično ostalim izdanjima na hrvatskome jeziku. U prvome, međuratnom razdoblju popisano je osam udžbenika, a svi su čitanke i početnice za prvih šest razreda osnovne škole. U skladu s onodobnim regionalnim pristupom Mađarske prema hrvatskim subetničkim skupinama i udžbenici su izrađeni posebno za gradišćanske Hrvate, pomurske Hrvate te Šokce i Bunjevce. U njima se upotrebljavaju razne varijante govora karakterističnih za idiome subetničkih skupina, ali s obzirom na to da je riječ o udžbenicima, čiji jezik u određenome smislu mora biti normiran, bilo bi poželjno provođenje posebnoga istraživanja koje bi tematiziralo jezik, odnosno jezične elemente koji su unosili iz živih zavičajnih govora.

Prvi udžbenik nakon Prvoga svjetskog rata izlazi već 1918., a napisan je za pomurske hrvatske škole u Mađarskoj. Može se pretpostaviti da je riječ o udžbeniku Józsefa Margitajja koji je u razdoblju dualizma napisao nekoliko čitanke za hrvatsko stanovništvo u Međimurju. Nažalost, ni u jednoj mađarskoj knjižnici nije sačuvan ni jedan primjerak te knjige, zbog čega točan sadržaj ostaje nepoznat.

Za gradišćanske Hrvate na zapadu Mađarske između dvaju svjetskih ratova napisana su četiri udžbenika: prvi iz 1919. potpisuje Mate Meršić Miloradić (poznati gradišćanskohrvatski pjesnik), drugi iz 1920. Ivan Dobrović (učitelj iz Mjenova/Malomháza/Kroatisch Minihof); uoči Drugoga svjetskog rata 1939. izdana je *Početnica za hrvatske škole na zapadu Mađarske*, a 1943. *Druga štanka za 3. i 4. razred nižih škola za Hrvate na zapadu Ugarske*. Za Bunjevce i Šokce u Mađarskoj izdana su tri udžbenika, početnica Ivana Mihalovića 1923. te još dvije čitanke nepoznatoga autora.

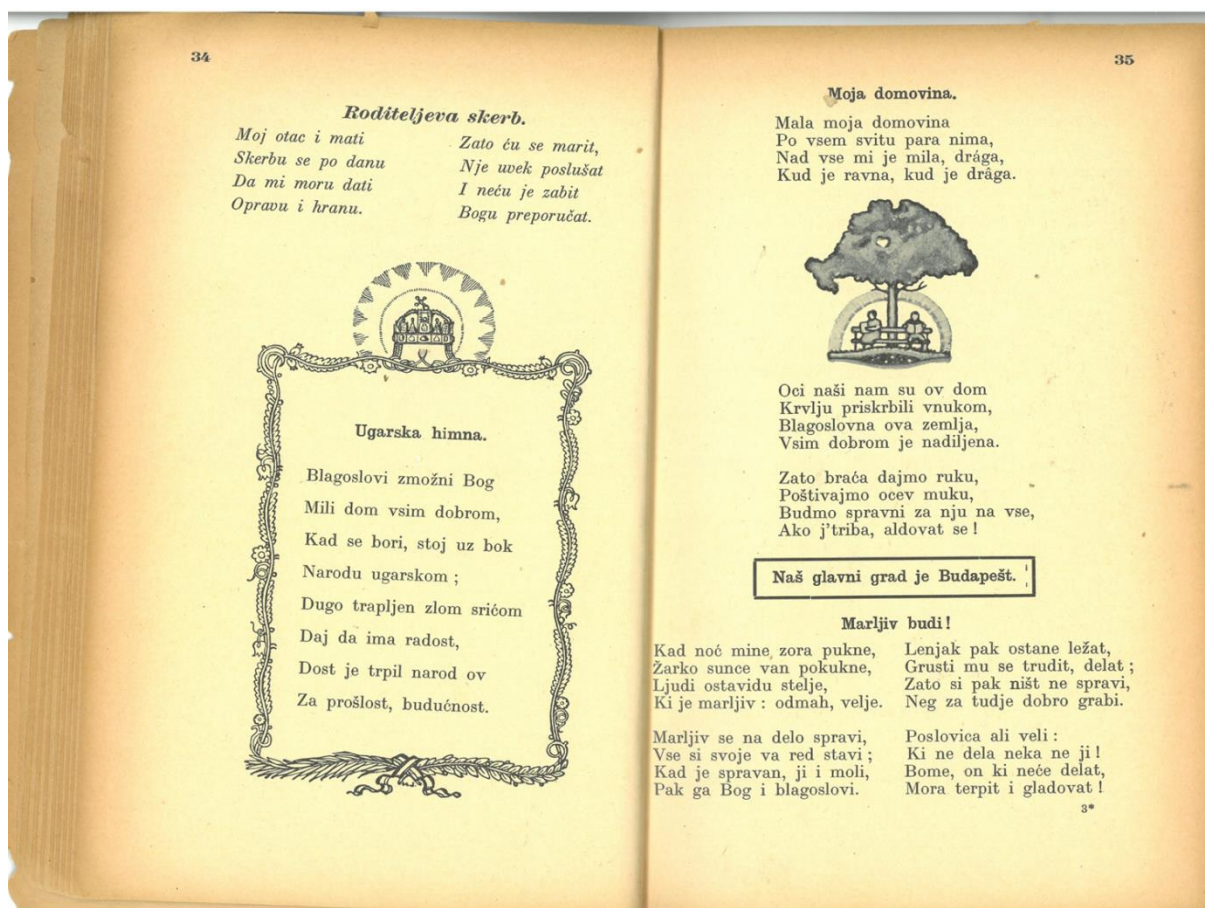
Udžbenik poznatoga gradišćanskog „preporoditelja”, pjesnika Mate Meršića iz Frakanave, pod naslovom *Slovnica hervatskoga jezika za selske škole* vjerojatno je sastavljen i izdan zato što su hrvatske škole u to doba bile bez ikakvih pomagala. Lokalna vlast u poratnim godinama dopuštala je pokretanje hrvatske nastave ako su to roditelji željeli, ali se ona nije mogla

pokrenuti zbog nedostatka udžbenika (Frankovics 2011: 31). Kako je sam Meršić bio pristaša jezičnoga približavanja književnomu standardu matične domovine, i sama *Slovnica* napisana je u duhu gimnazijske gramatike Tome Maretića iz 1899. (Samardžija 2015: 173). U poratnim previranjima Meršić je bio jedan od najaktivnijih gradišćanskohrvatskih intelektualaca i kao takav izrazito se zalagao za hrvatsko školstvo u formirajućoj novoj državi. Njegova gramatika od samo 30 stranica, međutim, za ovu temu nije zanimljiva jer osim opisa jezičnoga sustava u njoj ne nalazimo ni jednu rečenicu koja bi mogla utjecati na nacionalni identitet učenika, a kao pomagalo nije bila namijenjena učenicima, nego učiteljima (gradišćansko-)hrvatskih škola.

Sljedeći gradišćanski udžbenik izlazi 1920., a urednik je Ivan Dobrović²⁵², učitelj iz austrijskoga Mjenova (Kroatisch Minihof). Udžbenik je namijenjen „katoličanskim hrvatskim školama šopronske, mošonske i železanske krajine 1. i 2. razreda”. Iz predgovora saznajemo da je sastavljanje udžbenika započelo i da je možda i završeno već 1919. ali je izdan tek godinu dana kasnije. I u njemu se naglašava potreba za hrvatskim udžbenicima kojih bi, prema urednicima, trebalo „blizu petnajst”, a Hrvati nemaju ni jedan. Pesimistično intoniran uvodni tekst nagovještava nestanak hrvatske zajednice koja će se „med Nimce i ko med Ugre raztaliti”, dok jedini spas vidi u učenju materinskoga, dakle hrvatskoga jezika. Na 112 stranica nalazi se abeceda, vježbe pisanja, velik broj priča i kraći gramatički dio. Među tekstovima ne nalazi se ni jedan koji bi se dotaknuo teme koja bi utjecala na nacionalni identitet. U spomenutom udžbeniku nalazi se određen broj religioznih tekstova jer je riječ o udžbeniku za škole pod upravom katoličkih biskupija.

Druga dva udžbenika za gradišćanske Hrvate već na prvi pogled govore o promijenjenoj uređivačkoj koncepciji. Dok je prva serija bila poprilično osjetljiva u vezi s nacionalnim identitetom, u novima se nalazi pregršt tekstova koji se dotiču spomenute teme. *Početnica i prva štanka za I. i II. razred nižih škol hrvatske manjine na zapadu Ugarske* izdana je 1939. bez naznake o autoru. U predgovoru „složitelji” udžbenika navode kako su pojedine priče i pjesme preuzete iz *Početnice i Prve Štanke* koju je izdao „Österreichischer Bundesverlag für Unterricht-Wissenschaft und Kunst” iz Beča. Sam predgovor datiran je 15. kolovoza 1939.

²⁵² Ivan Dobrović (Dobrovich János,;Vulkaprodorhof/Wulkaprodersdorf, 1882. –Kisela Voda/Bad Sauerbrunn, 1967.)bio je učitelj u Cindrofu (Siegendorf) i Mjenovu (Kroatisch Minihof), gdje je bio i ravnatelj. Bio je i školski nadzornik hrvatskih škola u austrijskome dijelu Gradišća. Autor je mnogih udžbenika za gradišćanske Hrvate u Austriji (Leksikon hrvatskog iseljništva i manjina: s. v. Ivan Dobrović).

Slika 11.

Prvi sadržaj koji može utjecati na nacionalni identitet učenika nalazi se na 34. stranici. Udžbenik je ilustriran krunom sv. Stjepana te donosi prve stihove mađarske himne. Na sljedećoj stranici nalazi se pjesma pod naslovom *Moja domovina* koja je grafički smještena iznad i ispod krošnje stabla u obliku bivše (velike) Ugarske. Ispod same pjesme podebljanim je slovima navedena rečenica „Naš glavni grad je Budapešt” (v. Sliku 13.). Na 51. stranici nalazi se sljedeća pjesma:

Verujem va jednoga Boga
 Verujem va jednu domovinu,
 Verujem va jednu božju pravičnost večnu,
 Verujem va goristanak Ugarske.

Amen!²⁵³

²⁵³ U originalu *Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában / Hiszek egy isteni örök igazságban, / Hiszek Magyarország feltámadásában. Ámen!*

Prevedena mađarska pjesmica takozvano je *Mađarsko Vjerovanje* (*Magyar Hiszekegy*), nacionalna molitva i simbol revizionističke borbe za vrijeme međuratne, Horthyjeve Mađarske. Navedeni stihovi u raznim oblicima bit će prisutni u mnogim udžbenicima međuratnoga razdoblja. Na 59. stranici pod naslovom *Pogovor* donosi se prijevod prvih dviju strofa pjesme *Szózat* Mihály Vörösmartyja:

Hrvatske majke verni sin
Uz domovinu stoj!
Va njoj je stala zibka ti,
I grob ćeš najt va njoj.

A, druge mesta već nigde
Ne da ti celi svit;
Ovde, va dobru i va zlu,
Ćeš živit, ćeš umrit!²⁵⁴

Pjesma *Szózat* zapravo je druga himna Mađarske i uz službenu se mađarsku himnu izvodi na većini državnih proslava i praznika. Ta je pjesma također često prisutna u mnogim međuratnim izdanjima za manjine, npr. u svakome broju *Danice, kalendara za Hrvate u Mađarskoj* od 1923. do 1944. (Balić 2014: 41). Ta inačica međutim donosi bitnu razliku u odnosu na ostale prepjeve i prijevode. Rijetko se može pročitati inačica u kojoj se etnonim iz mađarske verzije „légy híve, oh magyar” („budi vjeran, Mađaru”) prilagođava hrvatskoj publici i prevodi u „Hrvatske majke verni sin”. Nakon toga slijede domoljubni citati, pjesme o domovini i mađarskoj zastavi.

Nastavak te serije izlazi 1943. pod naslovom *Druga štanka i učebnik za III. i IV. razred nižih škol hrvatske manjine na zapadu Ugarske*. Ponovno izlazi bez podataka o autoru, no, sudeći prema sličnome predgovoru, može se pretpostaviti da su autor, tj. urednici bili isti ili barem slični onima iz prethodnoga izdanja. Iako se u predgovoru o tome ne govori, vjerojatno je i ovdje riječ o prepisanim ili prevedenim mađarskim udžbenicima. Budući da je udžbenik napisan za 3. i 4. razred i obrađuje gradivo više predmeta (Čitanje, Pisanje, Povijest, Zemljopis, Matematika itd.), u njemu se nalaze i duži tekstovi koji se bave prošlošću Mađara. Riječ je prvenstveno o povijesnim legendama o dolasku Mađara u Karpatski bazen (Krvni

²⁵⁴ U originalu *Hazádnak rendületlenül / Légy híve, oh magyar-. / Bölcsőd az s majdan sírod is, / Mely ápol s eltakar. A nagy világon e kívül / Nincsen számodra hely; / Áldjon vagy verjen sors keze: / Itt élned, halnod kell.*

ugovor 25. str., Legenda o bijelom konju, Lehelov rog 47. – 50. str.)²⁵⁵, legende o velikanima mađarske nacionalne povijesti (sveti Stjepan, sveti Ladislav 51. – 54. str., Ljudevit Veliki 58. str.) te je na 33. stranici ponovno objavljena Vörösmartyjeva pjesma *Szózat* u prijevodu na gradišćanski mjesni govor. Zbog odnosa mi-oni te interpretacije hrvatsko-mađarskih povijesnih veza donosimo ulomak priče o kralju sv. Ladislavu:

Na obranu domovine je čuda i srićno vojeval, pak je domovinu ne samo ojačal, nego i proširil. Imal je sestru, Helenu, ka je bila za hrvatskoga kralja, Zvonimira udata. Kad je ov umrl, Hrvati nisu hteli udovicu kraljicom priznati. Ladislav je vojskom išal na pomoć svojoj sestri, ter je hrvatski orsag 1091-ga lieta k ugarskoj koruni pridružil. Zatim je Hrvatska prik 800 liet skupa živila s Ugarskom. (53. str.)

Na 58. i 59. stranici nalazi se priča o Jánosu Hunyadiju, a na 60. priča o Tituszu Dogovicsu (u udžbeniku Titus Dugović), legendi Bitke kod Beograda 1456. koji se žrtvovao u boju te tako postao simbol herojskoga samožrtvovanja i cjelokupne mađarske obrane kršćanskih vrijednosti od Turaka. Njegov lik povijesno nije dokazan, ali je tijekom 19. stoljeća ušao u mađarski nacionalni kanon povijesnih velikana, i to s jasnim nemađarskim imenom. Budući da je riječ o izmišljenome liku, prvi historiografi pod dojmom nacionalno-romantičarskoga duha mogli su izabrati i mađarsko ime, što nije učinjeno. U tome slučaju ime može probuditi osjećaj zajedništva unatoč različitim etničkim korijenima te manjinskim pripadnicima pokazati primjer kako se i oni mogu istaknuti u „svakodnevnoj obrani domovine”.

Na 64. i 65. stranici se nalazi priča o obrani Sigeta pod vodstvom slavnoga Nikole Šubića Zrinskoga (u udžbeniku Zrínyi Miklós ili Mikula Zrinyi). Jedna od najvažnijih ličnosti u zajedničkoj mađarsko-hrvatskoj povijesti u tome tekstu nije svrstana u jedan ili drugi nacionalni tabor, ali sam opis bitke sadržava elemente koji vjerojatno ni u današnjim mađarskim udžbenicima povijesti ne bi bili odobreni. Primjerice, na 64. stranici navodi se da su Siget branili „većinom Hrvati”. Sljedeći tekst o Nikoli Jurišiću (65. –67. str.) također navodi da je kapetan Kisega bio Hrvat, a o junakinji Jeleni Zrinski, čiji je lik također zastupljen u kanonu mađarske nacionalne historiografije, donosi se tekst na 69. stranici. Kako bi slika o identitetu bila još zamršenija, jačanje hrvatskoga identitetskog sadržaja nastavlja se

²⁵⁵ Ovdje se ujedno može uočiti zanimljiva diskrepancija, sukob nacionalnoga i crkvenoga shvaćanja povijesti. Naime, ti su udžbenici sastavljeni i izdani u ustanovama Katoličke Crkve, a tema pretkršćanskoga razdoblja u njima vjerojatno nije bila u skladu s rimokatoličkim poimanjem evolucije. U takvim pričama često se primjećuje kako autori o tome razdoblju govore kao o mračnoj, predcivilizacijskoj fazi Mađara, s puno barbarskih i divljih elemenata, iako takve priče zauzimaju ključno mjesto u nacionalnoj mitologiji i stvaranju cjelokupna „nacionalnog kozmosa”.

na sljedećim stranicama, s pjesmom pod naslovom *Hrvat sam!* (67. str.), zatim s pričom o hrvatskome „shodišću“ u gradišćanskome Koljnofu koja je ispričana u memoarskome stilu. Autor se prisjeća hodočašća na kojemu je bio s ocem i majkom, gdje su gotovo svi bili Hrvati i na kojemu se sveta misa služila na hrvatskome. U tekstu je istaknuta tema regionalizma, da Hrvati u Mađarskoj žive raštrkano diljem Mađarske i da „neki Hrvati nekako drugačije hrvatski govore, drugačije naglašuju“. Također se navodi da su oni došli iz Hrvatske i da su ih naselili „gospodari“ ovih krajeva s pomoću „papa-farnika“. Povezivanje hrvatskih subetničkih skupina često se izbjegavalo u Mađarskoj, počevši od 19. stoljeća pa sve do Drugoga svjetskog rata, zbog čega su takve stranice zaista rijetke i, moglo bi se reći, neočekivane u međuratnome razdoblju hrvatskog tiska.

U poglavlju koje se bavi poviješću na 73. i 74. stranici o revoluciji u Ugarskoj 1848./1849. piše se na sljedeći način: reforme mađarskih plemića nisu se sviđale svim narodima u Ugarskoj, a protiv njih prvi su se podigli Hrvati „pod peljanjem grofa, bana Jelačića“. Odmah nakon toga slijede prve četiri strofe mađarske himne, a nakon toga povijesni događaji u 20. stoljeću. U štitu o Prvom svjetskome ratu stoje sljedeće rečenice:

Va našoj ugarskoj domovini je kroz mnoge vieke već narodov mirno skupa živilo i lipo napredovalo, kot va jednoj obitelji (familiji) rodjena braća. Med timi narodih, kot med braćom, najveći, najbrojniji, gospodarski i kulturno (u zanju) najjači su bili Madjari u sredini kola – države; a okolo su se poredjali veći-manji narodi, kot brataci: Romani, Hrvati, Srbi, Nimci, Slovaki, Ruteni. Razumi se, da su Madjari, kot najjači brat va obitelji, peljali, redali va državi, a manji su je sledili. Ovi manji narodi su imali va susedstvi rodjake, ki su je k sebi vabili, da čedu s njimi bolje živiti, pak su sru, mržnju, zavidnost širili. Ovo je dopeljalo do toga, da su Srbi na koncu junija 1914. leta u Sarajevu umorili našega prestolonasljednika i ženu mu. (76. str.)

Poglavlje pod naslovom *Zemljopis* počinje sa sljedećim rečenicama:

Ugarska kraljevina je naša domovina. Bogata i lipa je ova zemlja. Kroz mnoge veke su si naši praoci svojom krvlju va njoj udoban dom stvorili i marljivim delom rodnost ter vridnost joj podignuli. Ona nas hrani i brani, ada vridno je za nju živiti i, ako’j treba, za nju umriti. (81. str.)

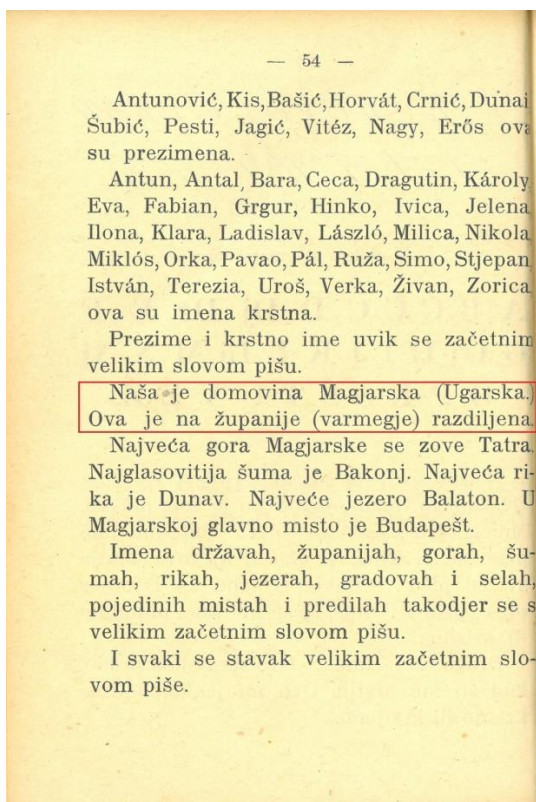
Odmah nakon toga slijedi domoljubna pjesma pod naslovom *Domovina*. U tome poglavlju, koje dakle govori o zemljopisu Mađarske, zadnje su dvije regije „Poriečje Drave, Save i Primorje“ odnosno „Fiume“. Riječ je o nekadašnjim pokrajinama u sklopu Kraljevine Ugarske koje za vrijeme nastanka udžbenika nisu dio Mađarske (osim okupiranoga Međimurja i Baranje). Vjerojatno zbog ukorijenjenoga revizionizma i duboke nade u povratak

povijesnih mađarskih teritorija ta su područja uključena i u ove udžbenike. Zadnja dva poglavlja posvećena su gramatici te matematici i u sklopu ovoga poglavlja neće se analizirati.

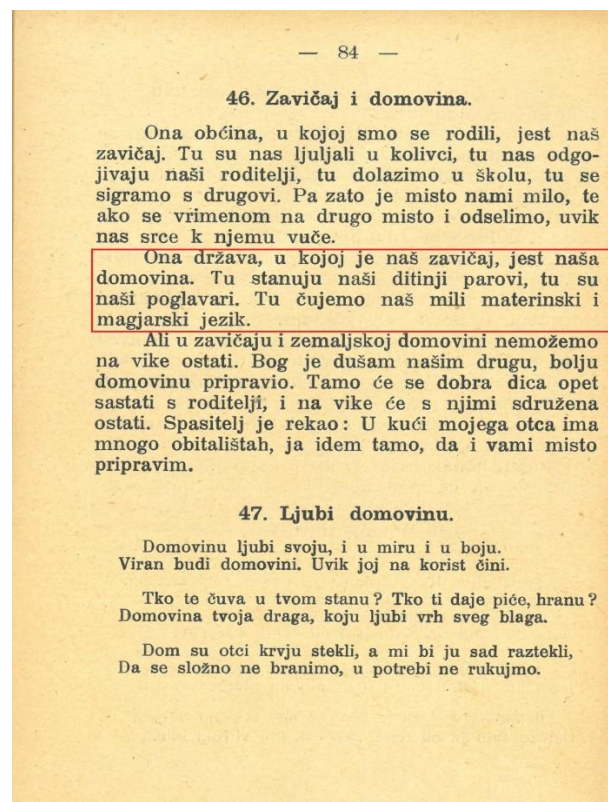
Prvi udžbenik za Šokce i Bunjevce nakon Prvoga svjetskog rata izlazi pod naslovom *Početnica i čitanka za katoličke pučke učione* 1923. godine, a autor je Ivan Mihalović. Riječ je o zadnjemu izdanju toga udžbenika (prvi je objavljen 1883.), a iz teksta Stjepana Velina saznajemo da je riječ o prijevodima popularnih mađarskih udžbenika Ignáca Báránaya (Velin 1977: 87). Postavlja se pitanje u kojoj je mjeri urednik zadnjega izdanja promijenio sadržaj gotovo pedeset godina nakon autorove (prevoditeljeve) smrti. U impresumu se ne nalazi drugo ime osim Mihalovićeve, ali je velika vjerojatnost da je knjiga izišla pod uredničkom palicom spomenutoga vladina savjetnika Margitaija. Tegzes (1979:458) navodi kako je savjetnik zbog nedostatka udžbenika dao ponovno tiskati čitanku napisanu „šokačko-bunjevačkim dijalektom” koju je „dopunio s pričama i domoljubnim pjesmama”. Urednik Margitai smatrao je kako će udžbenik ili drugo tiskano izdanje na materinskome jeziku manjinske zajednice, bez obzira na sadržaj koji preferira mađarski patriotizam, biti uvjerljivo štivo jer „ono što narod na tiskanom papiru vidi, to prihvaća bez daljnjih pametovanja”²⁵⁶ (Tegzes 1979: 458). Stoga nije slučajno da se na stranicama toga udžbenika nalaze tekstovi koji utječu na nacionalni identitet Hrvata u Mađarskoj. U poglavlju koji se bavi velikim i malim slovom (54. str.) nalazi se rečenica „Naša je domovina Magjarska (Ugarska)” (v. Sliku 14.). Na 84. stranici nalazi se tekst *Zavičaj i domovina*:

Ona obćina, u kojoj smo se rodili, jest naš zavičaj. Tu su nas ljuľjali u kolivci, tu nas odgoľivaju naši roditelji, tu dolazimo u školu, tu se sigramo s drugovi. Pa zato je misto nami milo, te ako se vrimenom na drugo misto i odselimo, uvijek nas srce k njemu vuće. Ona država, u kojoj je naš zavičaj, jest naša domovina. Tu stanuju naši ditiňji parovi, tu su naši poglavari. Tu ćujemo naš mili materinski i magjarski jezik... (v. Sliku 15.)

²⁵⁶ U originalu „a nép azt, amit nyomatva lát, okoskodás nélkül elhiszi, igaznak tartja...”.

Slika 12.

Slika 13.

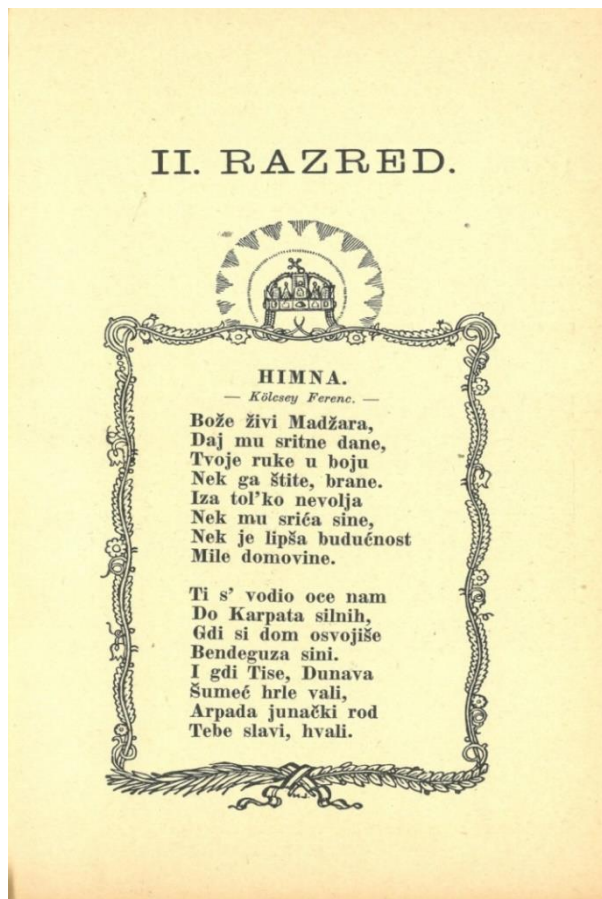
Odmah nakon toga teksta na istoj stranici slijedi pjesma pod naslovom *Ljubi domovinu*:

Domovinu ljubi svoju, i u miru i u boju.
Viran budi domovini. Uvijek joj na korist ćini.

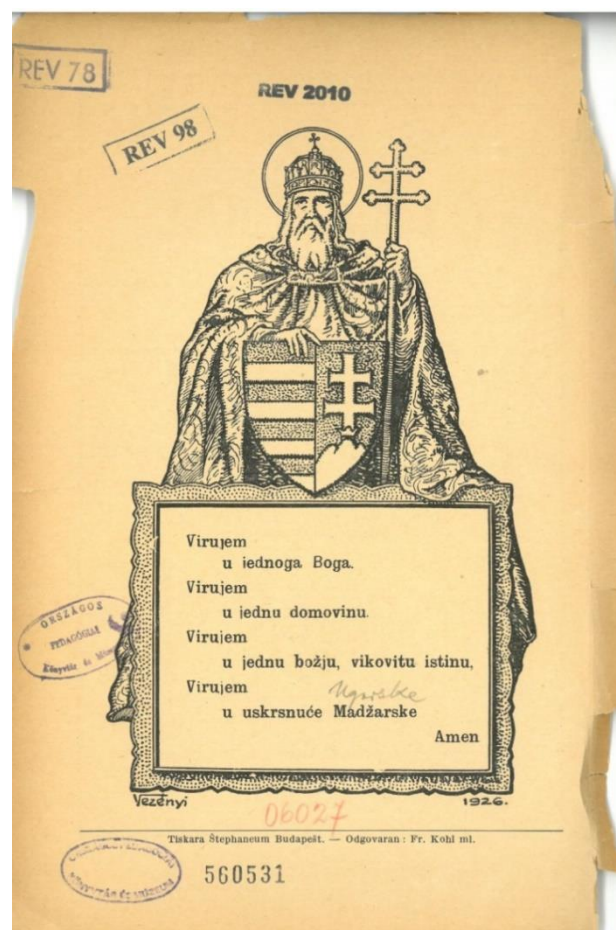
Tko te ćuva u tvom stanu? Tko ti daje piće, hranu?
Domovina tvoja draga, koju ljubi vrh svega blaga.

Dom su oćci krvju stekli, a mi bi ju sad raztekli,
Da se sloćno ne branimo, u potrebi ne rukujmo.

Iako se u tim tekstovima izričekom ne spominje, jednostavnim logićnim slijedom dolazi se do zaključka da je Hrvatima u Maćarskoj zavićaj i domovina Maćarska, dok sa susjednom Hrvatskom, odnosno tada još Kraljevinom SHS, nisu povezani ni na koji naćin.

Slika 14.

Slika 15.

Nakon Mihalovićeve *Početnice* 1939. izlazi novi udžbenik za Bunjevce i Šokce pod naslovom *Bunjevačka i šokačka čitanka za I., II. i III. razred osnovnih škola*. Sudeći prema grafičkome izgledu riječ je o istoj seriji manjinskih udžbenika koji su izrađeni za gradišćanske Hrvate i izdani 1939. i 1943. godine u nakladi Društva sv. Stjepana (Szent István Társulat). Sličnosti sa spomenutim udžbenicima primjećuju se već na prvoj stranici koja donosi već obrađenu pjesmu *Mađarsko Vjerovanje*, u tome udžbeniku na „bunjevačkoj ikavici” (v. Sliku 17.). Gradivo drugoga razreda započinje mađarskom himnom (24. str.), objavljene su prve dvije strofe, ali je, za razliku od gradišćanske inačice, prvi stih preveden na sljedeći način: „Bože živi Madžara”²⁵⁷ (v. Sliku 16.). Na 58. stranici i u tome udžbeniku nalazi se tekst pod naslovom *Domovina* koji je već predstavljen u prethodnome bunjevačko-šokačkom udžbeniku. Ova inačica nije potpuno identična s prijašnjom, a najveće razlike mogu se primijetiti kod zadnjih rečenica:

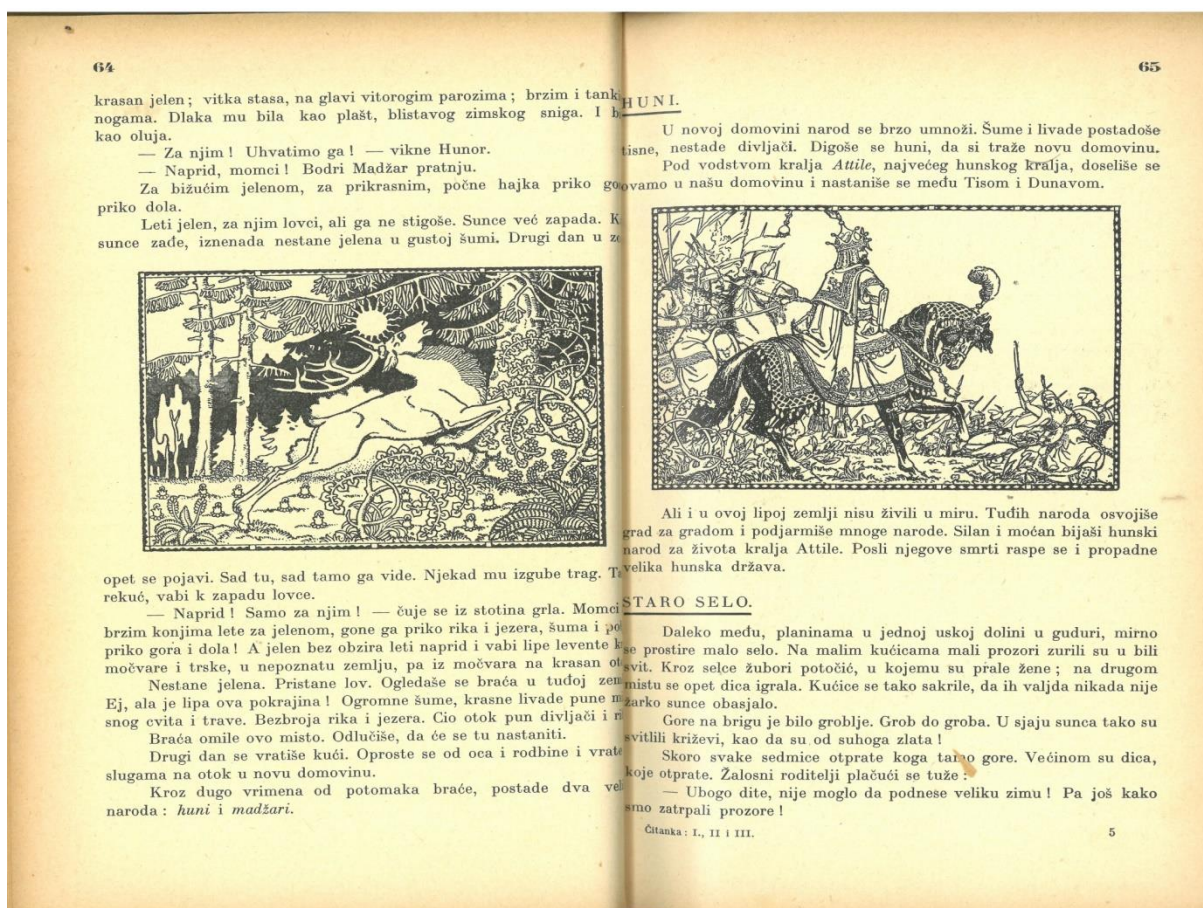
Ima nadaleko i široko [u domovini – op. a. S. B.] još mnogo sela i gradova. Svi ti krajevi s nebrojenim selima i gradovima, – sve je to jedna zemlja, – to je naša *domovina*, koja se zove

KRALJEVINA MADŽARSKA.

Tu zemlju valja da srdačno ljubiš i u srcu je svome nosiš!

Ispod toga teksta nalazi se slika na kojoj mladi parovi u različitim narodnim nošnjama i građanskoj odjeći pod vodstvom svećenika pjevaju, pretpostavljamo, spomenutu Vörösmartyjevu pjesmu *Szózat*, koja je smještena unutar istoga okvira s opisanom slikom. Na 62. stranici nalazi se priča pod naslovom *Ljubi dom i zavičaj*. U njoj Iвица postavlja pitanja ocu o svojem rodnom selu. Otac navodi kako su selo više puta opustošili i uništili razni neprijatelji (Turci, Tatari), bolesti (kuga), prirodne nepogode (požar), ali da je ono uvijek iznova sagrađeno. Otac tvrdi sljedeće: „Naš narod ljubi svoju zemlju, svoj zavičaj. Tamo voli živiti, gdi su mi ocevi živili i umrli.” Na to Iвица odgovara kako i on želi „živiti i umrti” gdje mu roditelji žive. Otac zaključuje: „Dobro si rekao, mili sine. Pošten i valjan čovik ćeš biti!”

²⁵⁷U originalu „Isten áld meg a magyart”.

Slika 16.

U nastavku se nalaze legende iz ciklusa hunsko-mađarskih priča (*Priča o čudnom jelenu*, *Huni* 63. – 65. str., v. Sliku 18.), legende o dolasku Mađara i osvajanju Karpatskoga bazena (*Knez Arpad* 70. – 71. str., *Junak Lehel* 72. – 73. str., *Junak Botond* 75. str.). Na 87. stranici, vjerojatno u sklopu Zemljopisa, nalazi se tekst pod naslovom *Država* koji je u sličnome obliku objavljen u udžbeniku za gradišćanske Hrvate (izdanje iz 1943., 81. stranica). Na kraju se nalaze poglavlja *Slovnica i pravopis* te *Račun i mirenje*. Za razliku od prijašnjih udžbenika na kraju se, u sklopu sadržaja, uz određene jedinice navodi autor, odnosno izvor teksta. Iz toga se vidi da su mnogi tekstovi preuzeti iz tzv. „hrvatske čitanke” koja nije detaljnije opisana. Među autorima se nalaze poznati (npr. Ferenc Kölcsey, Sándor Petőfi, Mihály Vörösmarty, Jovan Jovanović Zmaj) i manje poznati (Stipan Popović, Josip Milaković). Prema nacionalnoj pripadnosti zastupljeni su mađarski, srpski i hrvatski autori. Mađarski i srpski autori su autori čija se djela ubrajaju u nacionalni kanon, dok s hrvatskim autorima nije tako. Iz sadržaja se također može doznati da je gramatičko i pravopisno poglavlje preuzeto iz Maretićeve gramatike, što je vrijedna informacija s obzirom na jezik udžbenika.

Kako se iz ovoga pregleda vidi, riječ je o čitankama i početnicama za osnovne škole. U pregledu se ne nalazi ni jedan udžbenik Povijesti ili drugih predmeta, odnosno udžbenik za više razrede osnovne ili srednju školu, što djelomično potvrđuje već navedene slabosti manjinskoga obrazovnog programa između dvaju svjetskih ratova. Unatoč razrađenim modelima nastave na trima razinama (A, B i C), predstavljeni udžbenici potvrđuju pretpostavku da se u školama s hrvatskim manjinskim programom učio samo hrvatski jezik, odnosno oblik prilagođen zavičajnomu govoru na osnovnoj razini (vježbe čitanja i pisanja, vjeronauk). Ako se pak žele opisati identitetski sadržaji u tim školskim udžbenicima, može se reći da su oni vrlo raznoliki i da se kreću na relaciji od djelomične kulturne asimilacije pa sve do granica nasilne asimilacije (negiranjem povezanosti s matičnim etničkim korpusom i nametanjem mađarskih nacionalnih simbola). Sama činjenica da su izdani različiti udžbenici za razne hrvatske subetničke zajednice govori o težnji tadašnje manjinske politike u Mađarskoj za razdvajanjem etnički i kulturno bliskih zajednica na manje skupine koje su same, bez kontakta s matičnim korpusom, bile osuđene na potpunu asimilaciju. Jedinu iznimku čini nekoliko stranica udžbenika za gradišćanske Hrvate iz 1943. gdje se ova zajednica povezuje s krajevima iz kojih je došla, odnosno s ostalim hrvatskim skupinama koje su ostale unutar granica Mađarske nakon Prvoga svjetskog rata. Za sve ostale udžbenike karakteristično je bilo prešućivanje povezanosti s matičnom (hrvatskom) zajednicom izvan Mađarske, snažna prisutnost mađarskih nacionalnih sadržaja (mitovi, legende, priče iz raznih epoha mađarske povijesti), (pre)česta prisutnost mađarskih nacionalnih simbola (himne, pjesma *Szózat*, grafičke ilustracije) te se u gotovo svakome tekstu može osjetiti težnja autora da se pojmovima poput *domovine* i *zavičaja* priključi isključivo jedan sadržaj – Mađarska.

8. 3. 2. Socijalističko razdoblje (1945. – 1989.)

U novim društveno-političkim okolnostima prvi je udžbenik za hrvatske škole prema našem popisu izdan 1946. godine pod naslovom *Hrvatski bukvar i čitanka*. Za razliku od prethodnih, taj udžbenik izlazi za sve hrvatske subetničke skupine u Mađarskoj i u tome je smislu prvi nakon Prvoga svjetskog rata. U njemu se, u poglavlju za vježbanje čitanja i pisanja, nalaze rečenice poput sljedećih: „mađari žive u mađarskoj. mađarska je i naša domovina. mi u slozi živimo s mađarima, ne svađamo se. svoje ne daj, a tuđe ne diraj!” (28. str.). Kod slova „h, H” (44. – 45. str.) nalazi se kratak tekst pod naslovom *Hrvati*:

Hrvatski narod živi u Hrvatskoj. Hrvatska zemlja je u Jugoslaviji. Hrvati su Slaveni. Mnogo Hrvata živi i u našoj domovini. Najviše ih ima u Baranji i Bačkoj. Naša domovina je Mađarska. I mi smo Hrvati. Odavna su se naši stari doselili u ove krajeve. Mi hrvatski govorimo. Hrvatski jezik je naš maternji jezik. Kroz toliko godina sačuvali smo naš lijepi maternji jezik i naše narodne običaje. U našem mjestu ima porodica, gdje ne govore našim jezikom. Oni svojim maternjim jezikom govore. Svatko voli svoj maternji jezik. Zato mi u slozi i u miru živimo sa onima narodima, koji ne govore našim jezikom. Mi nikada nećemo zaboraviti i zatajiti naš maternji jezik!

U usporedbi s udžbenicima prethodnoga razdoblja najveća se razlika vidi u povezivanju hrvatske zajednice u Mađarskoj s tadašnjom matičnom zemljom Jugoslavijom te s hrvatskim etničkim korpusom općenito. Nadalje, naglašava se etnička i kulturno-jezična raznolikost koja se ne mora pod svaku cijenu uništiti, nego je suživot moguć i bez homogenizacije društva. Pisan je isključivo latinicom, bez nacionalnih simbola ili druge političke ideologije, a uključeni su pojedini religiozni sadržaji. S obzirom na nacionalni identitet riječ je o udžbeniku koji u slučaju specifične manjinske zajednice, kao što su Hrvati u Mađarskoj, može biti prikladan za razvijanje zdrava, tolerantna i dugoročno održiva nacionalnog identiteta učenika.

Međutim, ovakav pristup neće zavladatai udžbenicima toga razdoblja. Naime, u istoj je seriji 1948. objavljena *Hrvatska čitanka za 3. razred osnovne škole* koja, iako u nazivu ima odrednicu „hrvatska”, u sadržaju donosi ključne promjene u usporedbi s onom za prvi razred. Autor je čitanke Miklós Jancsity i u njoj se nalaze tekstovi pisani podjednako na latinici i na ćirilici, na ekavici i ijekavici, katkad i miješano unutar jednoga teksta. Pojavljuju se tekstovi u kojima se nazire jaka prisutnost socijalističko-komunističke ideologije ustaljene u kasnijim desetljećima. O konfuznoj (etničkoj) slici najbolje govori priča koja nosi naslov *Kako žive stanovnici našeg sela* (47. – 48. str.). U obliku pisma maleni Đoka Horvat obavještava svojega „druga” iz Budimpešte kako stanovnici njegova sela u Baranji (u Mađarskoj) žive u miru s ostalim narodnostima otkako je Mađarska oslobođena od „zloglasnih Nijemaca i njihovih pomagača”. Autor pisma navodi da u tome baranjskom naselju žive Hrvati i Mađari, što bi značilo da je i sam pripovjedač pripadnik hrvatske zajednice, na što upućuje i prezime Horvat. Međutim, upitno je njegovo ime Đoka koje je popularno prvenstveno među Srbima, pa tako nije u skladu s etničkim porijeklom fiktivnoga autora dnevnika. Neskladna slika koja je na taj način ponuđena hrvatskim učenicima može utjecati, primjerice, na tradiciju davanja imena.

Udžbenici nakon Drugoga svjetskog rata izdani su u radikalno promijenjenome društvenom uređenju, no te razlike ipak nisu uvijek vidljive u samome sadržaju. Tako *Počelnica i čitanka za 1. razred općih škola* iz 1958. osim štiva za vježbanje čitanja i pisanja donosi i nekoliko sadržaja, kao *15. mart* (118. str.) ili *Naša domovina* (170. str.), u kojima se s pomoću ilustracije upućuje na pripadnost Mađarskoj državi („Budimpešta je naš divni glavni grad, a Mađarska naša draga domovina” – 170. str.), dok se o etničkom porijeklu koji se razlikuje od većinskoga ne govori. Ta se praksa može primijetiti i kasnije, npr. u čitanci za 4. razred osnovne škole iz 1985. koja na 151. stranici donosi tekst pod naslovom *Moja zemlja* ilustriran granicama NR Mađarske.

U Čitanci za 8. razred iz 1955., kao i u većini čitanki toga razdoblja, posebno je poglavlje posvećeno događajima i autorima Revolucije 1848., osobito vodećoj osobi, Sándoru Petőfiju (119. – 140. str.). U tome slučaju postavlja se pitanje jesu li potrebna poglavlja iz mađarske književnosti kada je ona iscrpno obrađena u sklopu predmeta Mađarske književnosti koja je u Mađarskoj obavezan predmet bez obzira na tip manjinske škole. Petőfijevu prisutnost u gotovo svakome udžbeniku i toga razdoblja objašnjava tekst o samome autoru u kojemu piše da je kultni pjesnik ustao zahtijevajući slobodu i ravnopravnost svim narodima koji su živjeli u tadašnjoj Mađarskoj. Prema tadašnjoj interpretaciji revolucionari pod Petőfijevim vodstvom nisu bili potomci plemstva, već djeca „običnih radnika”, proletarijata, zbog čega je i sama Komunistička partija Mađarske Mađarsku revoluciju 1848./1849. smatrala pretečom proletrske revolucije, dok je elemente koji se nisu uklapali u tu sliku, poput uloge plemića Szechenyija, Kossutha i drugih, pokušala ukloniti iz svijesti, pa tako i iz udžbenika.

Unatoč tomu što je tadašnja politička vlast smatrala da će se narodnosno pitanje automatski riješiti upravo zahvaljujući socijalističkomu sustavu, odnosno rezultatima proletrskega internacionalizma, kroz većinu udžbenika toga razdoblja provlači se ton koji u određenim tekstovima naglašava ravnopravnost svih narodnosnih zajednica bez obzira na različite etničke ili kulturne korijene. Većina njih prožeta je duhom socijalizma, komunizma, marksizma, lenjinizma i sl., pa je stoga ideološka literatura koja promiče spomenute pravce stalan sadržaj svih hrvatskih udžbenika, neovisno o godini i razredu, sve do demokratskih promjena.

Problem etničke neproporcionalnosti u omjeru objavljenih autora može se uočiti u nekoliko udžbenika. U spomenutoj Čitanci za 8. razred iz 1955. nalazi se 127 tekstova u kojima se

navodi autor. Suvremena kroatistika 17 autora od njih smatra hrvatskim književnicima²⁵⁸, uvršteno je i 18 predstavnika mađarske književnosti, a većinu njih, uz nekolicinu „sovjetskih klasika”, čine srpski autori. U pojedinim kasnijim serijama čitanki može se pronaći veći broj hrvatskih autora, ali su oni često uvršteni prema strogim ideološkim, a ne književno-poetskim kriterijima. S manjim odstupanjima²⁵⁹ ovaj će omjer biti karakterističan za udžbenike cijeloga socijalističkog razdoblja.

U većini udžbenika „srpskohrvatskoga jezika i književnosti” prisutnost je mađarskih književnih djela u prijevodu uobičajena, a osim književnih tekstova u njima se nalaze i legende te priče iz mađarske nacionalne historiografije koje su na granici fikcije i faksije (npr. u udžbeniku *Naša četvrta knjiga* iz 1949.). Takvo je štivo bilo uobičajeno i u međuratnome razdoblju, ali je bitna razlika to da se više ne nude samo mađarske, nego i hrvatske te srpske legende, priče, tekstovi iz više povijesnih epoha. I ovdje valja napomenuti da je u metodičkome smislu prisutnost povijesnih tekstova iz mađarske prošlosti upitna jer su učenici obavezno učili mađarsku povijest (ili na mađarskome jeziku ili u prijevodu), a jedini razlog uključivanja takvih tekstova moglo je biti zadovoljavanje ideološkoga zahtjeva za stvaranjem mirnoga suživota u socijalistički uređenoj državi. Budući da su udžbenici bili strogo cenzurirani, sadržaj je uvijek ovisio o aktualnome smjeru Komunističke partije Mađarske, koja je, slično takvim strankama u drugim zemljama Istočnoga bloka, bila pod utjecajem Komunističke partije Sovjetskoga Saveza.

Osim osnovnoškolskih čitanki jedan od prvih udžbenika književnosti za srednje škole izlazi 1953. i 1954. godine. Izdana je kompletna serija udžbenika od 1. do 4. razreda srednjih škola pod naslovom *Historija književnosti*. U njima je predstavljena „jugoslavenska književnost”, a zbog utjecaja Rezolucije Informbiroa u pojedinim se rečenicama pojavljuje i antititovski diskurs. Serija obrađuje razdoblje do Drugoga svjetskog rata (međuratno razdoblje tek u glavnim crtama) i, premda je u njoj jasno prisutan duh vremena, socrealistički pristup, ipak relativno iscrpno i točno predstavlja povijest književnosti „naroda Jugoslavije”, barem ako je riječ o književno-estetskim i poetskim kriterijima. Komparativno se ne odnosi samo prema

²⁵⁸ Ti su autori: Petar Preradović, Ivan Mažuranić, Vjenceslav Novak, August Šenoa, Dragutin Domjanić, Dinko Šimunović, August Cesarec, Vladimir Nazor (s osam tekstova) i Ivan Goran Kovačić.

²⁵⁹ U prvim čitankama, npr. u *Čitanci za 2. razred općih škola* iz 1958., primjećuje se velik broj prevedenih mađarskih tekstova, što može biti posljedica nedovoljne upućenosti autora u tadašnju srpsku i hrvatsku književnost.

književnoj produkciji svjetske književnosti, već pokušava objasniti i određene anomalije u nastanku srpske, hrvatske, slovenske i druge literature.

Godine 1959. izlazi jedan od prvih priručnika pod naslovom *Priručnik za časove razgovora* za 1. i 2. razred osnovne škole, a potpisuju ga Ivan Mokuter, Dragutin Nedučić i Jelena Novkova. Taj je priručnik zanimljiv jer je napisan posebno za nastavu hrvatskoga, a ne „zajedničkoga” srpskohrvatskoga jezika. To će se razlikovanje („hrvatski jezik”, „mi učimo hrvatski” itd.) upotrebljavati dosljedno u cijelome Priručniku, dok će u kasnijim udžbenicima u uporabi biti naziv „hrvatskosrpski/srpskohrvatski jezik”. Nadalje, u predgovoru se napominje da je nastava u prvim dvama razredima isključivo usmena te da je u programu naglašena „ljubav prema radu, prema domovini, Sovjetskom Savezu”, odnosno „bratstvo i sloga između Hrvata i Mađara”. S obzirom na izrazito šaroliku pojavu mjesnih govora Hrvata u Mađarskoj važno je citirati sljedeće rečenice iz Priručnika: „(...) valjan nastavnik prethodno izučava dijalekat onoga mjesta gdje radi (...) Ali, ni u kojem slučaju, predavač jezika ne smije istupiti kao neki ljuti protivnik dijalekta, već, prirodno, mora da u prvom razredu dopusti djeci ... da upotrebljavaju i «domaće» riječi” (5. str.). Ove su rečenice važne jer su određeni hrvatski mjesni govori podravskih, pomurskih i gradišćanskih Hrvata znatnije odstupali od onodobnoga književnog standarda, a kao rezultat toga pojavio se određeni kompleks manje vrijednosti među pripadnicima, što je dovelo do problema u identifikaciji s onodobnom „južnoslavenskom zajednicom”²⁶⁰ i južnoslavenskom idejom. Važan podatak o samome Priručniku nalazi se na kraju uvodnih misli, gdje urednici navode kako su se pri sastavljanju uvelike oslonili na slovački udžbenik koji je sastavio Gyula Szabó (7. str.).

U izdanju Poduzeća za izdavanje udžbenika 1977. izlazi *Nastavni program i uputstva za osnovne škole s „hrvatskosrpskim” nastavnim jezikom iz predmeta „Hrvatskosrpski (srpskohrvatski) jezik i književnost”*. Iz opisa zadatka čitanja citiramo sljedeći ulomak (7. str.):

Učitelj treba da upozna učenike s nekoliko značajnijih događaja iz historije naše domovine i naših narodnosti te s historijom susednih – naročito južnoslovenskih – naroda, s borbom koju su tokom historije vodili mađarski i južnoslovenski narodi za ostvarivenja istih ciljeva...

Jedan od najvažnijih u skupini nacionalnih predmeta svakako je Povijest, koja uvelike utječe na nacionalni identitet učenika i oblikuje ga. Nakon Drugoga svjetskog rata prvi se udžbenici

²⁶⁰ Tragom toga neki hrvatski autori od 60-ih godina 20. stoljeća sve se jače okreću regionalizmu, pisanju na mjesnim govorima i o regionalnim temama (Blažetin 1998: 52).

pojavljaju početkom 50-ih godina (serija *Historija Mađarske – A magyar nép története*), a nakon toga se izdaju prijevodi mađarskih udžbenika koji se upotrebljavaju u mađarskim školama. O navedenom problemu već smo govorili te smo naveli rad Szabolcsa Varge (Varga 2015) o udžbenicima Povijesti. Iako je autor predstavio samo srednjoškolske udžbenike novijega izdanja, zaključci se odnose i na udžbenike prijašnjega razdoblja jer su se sadržaji koji se odnose na Hrvate ili Hrvatsku mijenjali tek minimalno.

8. 3. 3. Demokratsko razdoblje (1990. – 2015.)

Nakon demokratskih promjena, u društvenoj klimi koja je bila povoljna, među ostalim, i manjinskim zajednicama za revitalizaciju i reinterpretaciju vlastitoga društvenog identiteta, dogodili su se određeni procesi koji su bili pozitivni i za hrvatsko školstvo u Mađarskoj. Nakon što se i sama manjinska zajednica izjasnila za samostalnost, dakle prekid s dotadašnjom južnoslavenskom idejom, te nastavak u sklopu jedinstvene hrvatske zajednice, pojavila se potreba za novim školskim programom, pa tako i novim udžbenicima za Hrvate u Mađarskoj, jer se prethodni udžbenici više nisu mogli upotrebljavati. Dok se novi udžbenici nisu objavili, upotrebljavali su se npr. udžbenici iz Hrvatske (serija *Dobro jutro*, udžbenici književnosti za srednje škole) odnosno starije čitanke ili gramatike, ovisno o nastavniku. Nove serije udžbenika za Hrvatski jezik i književnost pojavljuju se u drugoj polovini 90-ih godina, postupno za niže razrede te kasnije za više razrede osnovne škole. Postupno se i drugi udžbenici prilagođavaju novim uvjetima, a na hrvatski se jezik prevode mađarski udžbenici Povijesti, Zemljopisa i drugih predmeta. Kako je već navedeno u slučaju drugih hrvatskih izdanja toga razdoblja, novi udžbenici demokratskoga razdoblja nisu donijeli radikalne promjene s obzirom na nacionalni sadržaj. Naravno, ideološki sadržaji iz prethodnoga razdoblja te srpskohrvatsko štivo više nisu činili dio tih knjiga, ali se i nadalje premalo govori o povezanosti s Hrvatskom i Hrvatima izvan Mađarske, dok su mađarski nacionalni sadržaji (poput državnoga praznika 15. ožujka i Revolucije 1848.) i nadalje prisutni u hrvatskim udžbenicima (vidi: Gergič 1997: 130-131). Taj nedostatak pokušavaju nadoknaditi udžbenici Narodopisa, predmeta koji se u velikoj satnici bavi Hrvatskom i temama koje su povezane s Hrvatima (ne samo unutar Mađarske). Program Narodopisa provodi se u dvojezičnim školama i u ustanovama s tzv. modelom C, od 1. razreda osnovne do 4. razreda srednje škole. Važan je podatak da se iz toga predmeta može (ali ne mora) položiti državna matura.

Iako navedeni identitetski nedostaci u udžbenicima vjerojatno utječu na nacionalni identitet hrvatskih učenika, hrvatsko školstvo u Mađarskoj bori se s većim problemima koji se odnose na cjelokupan obrazovni sustav. Učenike koji pohađaju školske ustanove s hrvatskim programima često smatramo pripadnicima hrvatske zajednice u Mađarskoj. Naime, takva je praksa vladala do kraja 20. stoljeća. Međutim, u zadnjih nekoliko desetljeća ona se drastično promijenila te u raznim hrvatskim programima uči velik broj djece koji porijeklom ili srodstvom nisu povezani s hrvatskom zajednicom u Mađarskoj. Oni sudjeluju u istom programu kao njihovi vršnjaci s hrvatskim korijenima, iz čega proizlazi niz dodatnih pitanja. Osim navedenoga, hrvatski se jezik već desetljećima poučava prema programu koji pretpostavlja znanje hrvatskoga barem na osnovnoj razini, kao materinski jezik, ali se većina djece upisuje u prve razrede bez ikakva znanja hrvatskoga jezika. Stoga je postojeće pedagoško-metodičke probleme nužno sagledavati uz postojeće društvene promjene koje su pogodile hrvatsku zajednicu u Mađarskoj do početka 21. stoljeća.

Sadržaji koji se odnose na društvene identitete u navedenim udžbenicima od 1918. do demokratskih promjena bili su u skladu s vladajućom državnom ideologijom Mađarske. Do promjene kursa u udžbenicima navedenoga razdoblja nije moglo doći jer su to bile centralistički uređene države s vrlo ograničenim manjinskim pravima. Dolaskom demokratskoga razdoblja pojavila se mogućnost za korjenite promjene, sadržaji udžbenika mogli su se osvježiti, ali do temeljitih promjena nije došlo. U slučaju udžbenika Hrvata u Mađarskoj, zbog njihove izrazite složenosti, potrebno bi bilo provođenje posebnoga projektnog istraživanja koje bi iz aspekta više znanstvenih disciplina (metodika, povijest, lingvistika, sociologija itd.) analiziralo sakupljeni korpus. Vjerujemo da bi rezultati takvih istraživanja donijeli velike rezultate i odgovore u vezi s prošlošću, sadašnjošću i budućnošću zajednice koju nazivamo Hrvatima u Mađarskoj.

Unatoč tomu smatramo da se i iz ovoga poglavlja mogu saznati određene informacije koje pomažu u shvaćanju posebnosti Hrvata u Mađarskoj i u razumijevanju mnogih pojava koje se odnose na identitet te zajednice.

9. Zaključak

Prema metodi i kriterijima opisanima u prvome poglavlju sastavljen je popis hrvatskih izdanja u Mađarskoj koji sadržava više od 1100 jedinica i koji je poslužio kao temelj za analizu hrvatskoga nakladništva u Mađarskoj od 1918. do 2015. godine. Hrvatska izdanja u tome razdoblju registrirana su prema trima ključnim kriterijima: vrijeme (1918. – 2015.), prostor (područje Mađarske) i jezik (hrvatski). Već tijekom prikupljanja bilo je očito da je naše znanje o nakladništvu Hrvata u Mađarskoj vrlo skromno i ograničeno. Najbolji primjer toga pronalazak je lista *Topol* koji, unatoč višegodišnjemu izlaženju, nije bio poznat stručnjacima ni u Hrvatskoj ni u Mađarskoj. Evidentiranjem takvih jedinica ujedno je postalo jasno da se u sklopu ovoga rada nakladništvo Hrvata u Mađarskoj ne može obraditi u potpunosti, nego se može ponuditi samo općenita slika koja nudi mogućnost za daljnja istraživanja.

Iako nakladništvo prije Prvoga svjetskog rata nije obrađeno navedenim metodama (nije izrađen popis izdanja), poglavlje koje nudi pregled hrvatskoga nakladništva na tematiziranome prostoru za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije pokazuje da su razlike u vezi s nakladništvom bile očite prije i poslije Velikoga rata. Pomisao na Antunovićeve *Bunjevačke i šokačke novine* ili na gradišćanske *Naše novine* pokazuje kako su inicijative pokrenute „odozdo”, tj. da su ih pokrenuli sami pripadnici hrvatske zajednice, dok se nakon rata arhivskim dokumentima dokazalo da su mnoga izdanja, a posebno periodika, pod utjecajem državnih vlasti. Kao posljedica toga u tim izdanjima dominantno se pojavljuje propagandni sadržaj koji postupa u skladu sa zahtjevima naručitelja. Nadalje, pretpostavljamo da je nakon rata u Mađarskoj broj hrvatskih izdanja opao te da u slučaju periodike i udžbenika možemo govoriti o centralizaciji nakladništva sa središtem u Budimpešti. U tome razdoblju (između 1918. i 1944.) ukupno bilježimo 63 jedinice, oko 2,5 svake godine. Važno je naglasiti i povezanost Hrvata na području današnje Mađarske prije rata sa središnjim hrvatskim kulturnim ustanovama (Društvo sv. Jeronima, Matica hrvatska). Dok je do Prvoga svjetskog rata tematizirano područje stoljećima bilo mjesto nastanka, širenja i čitanja hrvatske tiskane riječi (u čvrstoj povezanosti s hrvatskim prostorima), nakon rata veze su s maticom prekinute na mnogim razinama, pa tako i na razini nakladništva.

Zahvaljujući raznim izvorima i obradi arhivske građe dobili smo detaljan uvid u nakladničku strukturu međuratnih propagandnih izdanja (*Crvena zastava*, *Baranjski glasnik*, kalendar *Danica* i list *Topol*). Uz manje izmjene takva će struktura karakterizirati hrvatsko

nakladništvo u Mađarskoj sve do demokratskih promjena. U tim izdanjima pojavljuje se sadržaj koji je u skladu s vladajućom ideologijom, političkim i društvenim načelima naručitelja. Sovjetska je Republika u Mađarskoj stvarala sadržaj kako bi stvorila „savršeno, besklasno društvo potpune jednakosti” (Hrvatska enciklopedija: s. v. komunizam), srpska uprava u Baranji propagirala je formirajući jugoslavenski koncept na okupiranome području, dok za vrijeme guvernera Horthyja izlaze izdanja (periodika i udžbenici) na hrvatskome jeziku u znaku pacifikacije manjinskih zajednica i revizionizma. Naravno, i u tome razdoblju postoje pothvati koji dolaze od samih pojedinaca, a najbolji su primjeri takvih izdanja izdanja s religioznim sadržajem poput molitvenika i pjesmarica. Dok su udžbenici i periodika u tome razdoblju povezani s Budimpeštom, potonja izdanja nastaju izvan glavnoga grada, u regijama u kojima žive Hrvati.

Dolaskom socijalističkoga razdoblja, osim kraćega demokratskog razdoblja na početku (1945. – 1948.), možda je još jače prisutan propagandni karakter nakladništva na jeziku manjina, na početku s malim brojem izdanja, posebice monografskih publikacija, bez molitvenika i vjerskih sadržaja, u znaku južnoslavenskoga zajedništva. Tek od šesdesetih ili sedamdesetih godina povećava se broj jedinica, još uvijek pod nadzorom partijskih tijela, ali sa sve bogatijom ponudom monografskih i periodičnih publikacija sa specijaliziranim sadržajem. Ukupan broj jedinica u tome je razdoblju relativno velik (315), 7,6 jedinica godišnje, što je apsolutno veći broj od produkcije prethodnoga razdoblja. Zbog dužine toga razdoblja (45 godina) u radu su istaknute samo najvažnije jedinice i podatci, a u posebnim je radovima potrebno detaljno istražiti nakladništvo u tome razdoblju proučavanjem arhivskih dokumenata. Kao središnja publikacija razdoblja tjednik *Naše/Narodne novine*²⁶¹ zavređuje poseban pristup, detaljnu analizu nakladništva, uredništva i cjelokupna sadržaja.

Pojavom demokratskih procesa krajem 80-ih godina te padom jugoslavenske ideje i u Mađarskoj početkom 90-ih osamostaljuje se i demokratizira i hrvatsko nakladništvo u Mađarskoj. Početkom 90-ih nedvosmisleno se izdvaja poseban hrvatski tisak zahvaljujući *Hrvatskomu glasniku*, a pojavljuju se i nova izdanja koja tematiziraju razne aspekte Hrvata u Mađarskoj. Broj jedinica daleko je najveći u tome razdoblju. Registrirano ih je ukupno 724, što je 29 jedinica godišnje. Ponovno je sve više izdanja koja izdaju sami pripadnici zajednice, a paralelno s tim prisutnost je propagandnih sadržaja sve manja. Međutim, gledajući trendove, blago opada broj jednojezičnih, a stabilno raste broj višejezičnih izdanja u kojima je hrvatski

²⁶¹ U sklopu izdavačke kuće Croatica u Budimpešti u tijeku je digitalizacija cijelokupna fonda *Naših/Narodnih novina*.

sadržaj samo jedan od mnogih. Za tiskanje hrvatskih izdanja više nije potrebna dozvola vlasti ili partijskih tijela. Takav model izdavanja nije bio praksa sve od 1918. godine, a dolaskom demokratskoga sustava hrvatski nakladnici u Mađarskoj dobili su slobodu nakon 80 godina stroge vezanosti.

Razmatramo li u zadnjem razdoblju posebno periodična izdanja vidimo da su od 80-ih godina na nakladničkoj sceni prisutni razni časopisi, dok ulaskom u 21. stoljeće, a posebice u njegovo drugo desetljeće, takva serijska izdanja zapravo nestaju. U 21. stoljeću hrvatsko nakladništvo u Mađarskoj stoji pred velikim izazovima zbog posljedica snažne akulturacije i asimilacije tijekom 20. stoljeća. Dok je za vrijeme Ivana Antunovića jedno od glavnih pitanja bilo tko će financirati novine, danas je u Mađarskoj prvo pitanje tko će pisati i čitati novine i ostala izdanja na hrvatskome jeziku.

Zbog ključne uloge tiskane riječi s pomoću konkretnih je primjera opisana povezanost raznih kolektivnih identiteta (regionalnih, nacionalnih i nadnacionalnih) Hrvata u Mađarskoj i nakladničkih proizvoda. U međuratnome razdoblju u periodici i udžbenicima nudi se sadržaj kojemu je cilj integracija u mađarski državni i nacionalni korpus te jačanje regionalnih identiteta. Paralelno s tim povezanost s matičnom zajednicom kojoj Hrvati u Mađarskoj neupitno pripadaju gotovo se uopće ne spominje. Tijekom 45 godina socijalističkoga razdoblja identitetski se sadržaj mijenjao u skladu s aktualnim ideološkim načelima, ali se može reći da je gotovo konstantno bio prisutan sadržaj koji je preferirao zbližavanje Srba, Hrvata i Slovenaca na svim razinama (obrazovanje, jezik, kultura itd.). Demokratsko razdoblje nudilo je mogućnost za plasiranje identitetskoga sadržaja koji bi jačao integraciju Hrvata i unutar Mađarske i prema matičnoj zajednici, međutim do takvih sadržaja dolazimo rijetko (nekoliko napisa u časopisima) i tek kasnije, npr. uvođenjem nastavnoga predmeta Narodopis. Tražeći razloge takvoj pojavi mora se uzeti u obzir položaj matične države Hrvatske s jedne strane te pristup Mađarske prema Hrvatima u Mađarskoj tijekom posljednjih 150 godina s druge strane.

Analizirajući nakladništvo Hrvata u Mađarskoj te utjecaj tiskanih medija na nacionalni identitet zajednice ne može se zaobići uloga udžbenika koji čine jednu trećinu ukupnih izdanja. Školski sustavi i udžbenici koji se u njima upotrebljavaju ključni su za stvaranje nacionalnih zajednica, a analizom njihova sadržaja dolazi se do zaključka da su u prvome i drugome razdoblju (1918. – 1990.) bili u službi aktualnih državnih vlasti, dok se dolaskom demokratskoga razdoblja izdaje nova serija hrvatskih udžbenika. Ipak, činjenica da se

Povijesti uči iz prevedenih mađarskih udžbenika te određena diskrepancija u slučaju drugih predmeta pokazuje da identitetski sadržaj koji se prenosi u tim udžbenicima i u 21. stoljeću izaziva bezbroj pitanja. I u ovome je slučaju potrebno naglasiti da je analiza udžbenika usredotočena na sadržaje koji mogu utjecati na kolektivne identitete zajednice, međutim potrebna su dodatna istraživanja iz aspekta raznih znanstvenih disciplina (metodika, lingvistika, povijest itd.) kako bi saznanja o ovome korpusu bila cjelovitija.

Na kraju je još jednom potrebno istaknuti da je stvaranjem popisa i analizom korpusa prema zadanim kriterijima tek otvoren put drugim istraživanjima koja će postupno otkriti nepoznate detalje o nakladništvu Hrvata u Mađarskoj između 1918. i 2015.

10. Literatura

Knjige

1. Ács, Zoltán. Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Budapest: Kossuth, 1986.
2. Assmann, Jan. Kulturno pamćenje. Zenica: Vrijeme, 2005.
3. Bellér, Béla. Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975.
4. Benčić, Nikola (ur.). Novine i časopisi gradišćanskih Hrvatov. Željezno: Hrvatsko štamparsko društvo, 1985.
5. Bencsics, Miklós et al. Sopron a kultúra és együttműködés városa. Sopron: Soproni Horvátok Kulturális Egyesülete, Horvát Kisebbségi Önkormányzat Sopron, 2008.
6. Bindorffer, Györgyi et al. Jelentés a nemzeti és etnikai kisebbségi általános iskolai nevelés-oktatás helyzetéről. Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosa, 2011.
7. Blažetin, Stjepan. Književnost Hrvata u Mađarskoj od 1918. do danas. Osijek: Matica hrvatska; Pečuh: Hrvatski znanstveni zavod, 1998.
8. Brešić, Vinko. Čitanje časopisa. Uvod u studij hrvatske književne periodike 19. stoljeća. Zagreb: Matica hrvatska, 2005.
9. Brešić, Vinko. Hrvatska književnost 19. stoljeća. Zagreb: Alfa, 2015.
10. Buturac, Josip. Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima ili sv. Ćirila i Metoda 1868-1968. Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1969.
11. Đurok, Ivo i Karagić, Mijo. Hrvati u Mađarskoj od 1945. do 2010. Manjinski samoupravni sustav. Budimpešta: Autorsko izdanje, 2014.
12. Erdődy, Gyula. Nagykozár község története. Nagykozár: Nagykozár Község Önkormányzati Képviselőtestülete, 1996.
13. Evetović, Matija i Krmpotić, Lazar Ivan. Život i rad biskupa Ivana Antunovića narodnog preporoditelja. Pečuh: Hrvatski znanstveni zavod, 2002.
14. Faluhelyi, Ferenc. A Magyar Kisebbségi Intézet szervezésének ankétjai. Pécs: Dr. Karl Könyvesboltja, 1930.
15. Faragó, Tamás. Bevezetés a történeti demográfiába: I. kötet. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 2011.

https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/adatok.html (Pristup ostvaren: 20.02.2020.)

16. Fejtő Ferenc. Budapesttől Párizsig – Párizstól Budapestig. Budapest: Kossuth Kiadó, 2007.
17. Fodor, Péter et al. (ur.). Együtt a nemzetiségekkel: Nemzetiségi politika a mai Magyarországon. Budapest: Kossuth, 1984.
18. Füzes, Miklós (ur.). Nemzetiségi ügyek dokumentumai Baranyában 1923-1938. Pécs: Baranya Megyei Levéltár, 2001.
19. Galántai, József. A Habsburg-monarchia alkonya: Osztrák-magyar dualizmus, 1867-1918. Budapest: Kossuth, 1985.
20. Gellner, Ernest. Nacije i nacionalizam. Zagreb: Politička kultura, 1998.
21. Gergič, Zlata. Nudim ti slova: udžbenik hrvatskoga jezika i književnosti za 1. razred osnovne škole. Budapest: Nemz. Tankvk., 1997.
22. Glibonjski, Milan. Pécs szerb megszállása egy szerb újságíró szemével. Pécs: Pécs Története Alapítvány, 2006. (Preveo Árpád Hornyák)
23. Grbić, Jadranka. Identitet, jezik i razvoj. Istraživanje o povezanosti etniciteta i jezika na primjeru hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 1994.
24. Gyáni, Gábor. A történelem mint emlék(mű). Budapest: Kalligram, 2016.
25. Gyurok, János i Sokcsevits, Dénes. A magyarországi horvát média. Budapest: Croatica, 2001.
26. Hetés, Tibor (ur.). A magyarországi forradalmak krónikája: 1918-1919. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1969.
27. Hornyák, Árpád (ur.). A Horthy-korszak Magyarországa jugoszláv szemmel: délszláv levéltári források Magyarországról, 1919-1941. Pécs: Kronosz; Budapest: MTA BTK TTI, 2016.
28. Kitanics, Máté. A Magyarországra irányuló horvát migráció a 16-18. században. PhD diss. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola, 2014.
29. Kókay, György. A könyvkereskedelem Magyarországon. Budapest: Balassi, 1997.
30. Kolar-Dimitrijević, Mira. Ferdo Rusan. Samobor: Meridijani, 2004.
31. Kollega Tarsoly, István. *Magyarország a XX. században, I-V*. Szekszárd: Babits Kiadó, 1996-2000. Pristup ostvaren: 16.05.2019. (<http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/index.html>)
32. Kővágó, László. Internacionalisták a Tanácsköztársaságért. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1969.

33. Lajtai, L. László. Nemzetkép az iskolai történelemoktatásban 1777-1848. Pécs-Budapest: Iskolakultúra – Országos Széchenyi Könyvtár – Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2004.
34. Ljetopis i imenik Književnog društva sv. Jeronima u Zagrebu za godinu 1906. Zagreb: Tisak Hrv. katol. tiskovnog društva, 1907.
35. Machala, Lobel (ur.). Smjernice za izgradnju zbirke Croatica. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2016.
36. Mandić, Marin. Naša gimnazija. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.
37. Mihálovics, János. Gyakorlati ilir nyelvtan. Osijek: Ogranak Matice hrvatske, 2016. (Pretisak izdanja iz 1874.)
38. Milošević, Petar. Ogledi i kritike. Biblioteka Dunav. Budapest: Tankönyvkiadó, 1991.
39. Noiriel, Gérard. A történetírás "válsága": Elméletek, irányzatok és viták a történelemről tudománnyá válásától napjainkig. Budapest: Napvilág, 2001.
40. Nyakas, Sarolta. Az első pécsi nyomda története. Pécs: Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T., 1934.
41. Pogány, György. A magyarországi könyvkereskedelem rövid története. Budapest: Hatágú Síp Alapítvány, 2004.
42. Racz, Erika. Govori pomurskih Hrvata. Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, 2012.
43. Skenderović, Robert. Povijest podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokaca): od doseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije. Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata; Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017.
44. Smith, A. D. The Ethnic Origins of Nations. Oxford: 1986.
45. Sokcsevits, Dénes. Horvátország: A 7. századtól napjainkig. Budapest: Mundus Novus Könyvek, 2011.
46. Stulli, Bernard (ur.). Arhivski vjesnik II. Zagreb: 1959.
47. Szabó, Viktor. A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandája. Doktorska disertacija. Eger: Eszterházy Károly Főiskola, Történelemtudományi Doktori Iskola, 2016.
48. Šporer, David. Uvod u povijest knjige. Zagreb: Leykam international d.o.o., 2015.
49. Teleki, Pál. Magyar nemzetiségi politika. Budapest: Stádium Sajtóvállalat Rt., 1940.
50. Tilkovszky, Lóránt. Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Debrecen: Csokonai, 1998.

51. Tordinac, Nikola. Hrvatski narodni običaji, pjesme i pripovijetke iz Pečuha i okolice. Budimpešta: Tankönyvkiadó, 1986.
52. Tóth, Ágnes. Nemzetiségi népiskolák Magyarországon az 1943/44-es tanévben. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 1998.
53. Trijestgodišnja povjest Književnog društva redovničke mladeži bosanske. Pečuh: Sbor Redovničke mladeži bosanske (Tiskom Biskupskog Lyceuma), 1885.
54. Vidmarović, Đuro. Teme o Hrvatima u Mađarskoj. Split: Naklada Bošković, 2008.
55. Zöld, Ferenc (ur.). Könyvkiadók és könyvterjesztők Magyarországon. Budapest: Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, 1987.

Radovi u časopisima, zbornicima

1. Bačić, Slaven. Nacionalno-integracijski procesi Bunjevaca u Bačkoj i ugarskom Podunavlju. In: Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata, br. 2. Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, 2010., 65-75.
2. Balić, Silvestar. Književnost u „budimpeštanskoj“ Danici (1923-1944). In: Hrvatski kalendar 2014. Budimpešta: Croatica, 2014., 39-42.
3. Balić, Silvestar. Salanta jučer i danas. In: Pavić Blažetin, Branka (ur.). Salanta-Nijemet stoljeća vjere i jezika. Salanta: Hrvatska narodnosna samouprava Salanta, 2019.
4. Barić, Ernest. Štovani čitatelju! In: Hrvatski znanstveni zbornik 1998. I/1. Pečuh: Hrvatski znanstveni zavod, 1998., 7.
5. Bartolić, Zvonimir. Poznavanje hrvatske usmene pjesme Međimurja prije početaka istraživačke djelatnosti dr. Vinka Žganca. In.: Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku. Posebno izdanje, br. 3., 1991. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 1991., 183-193.
6. Bellér, Béla. A Magyar Népköztársaság és a Tanácsköztársaság nemzetiségi kultúrpolitikája. In: Történelmi szemle 1-2, 1969. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969., 1-25.
7. Berlaković, Mirko. Predgovor. In: Novine i časopisi gradišćanskih Hrvatov. Željezo: Hrvatsko stamparsko društvo, 1985., 3.
8. Blažetin, Stipan. Hrvatsku književnost u hrvatske osnovne škole. In: Naša škola: časopis za metodička pitanja, 1994/1. Pečuh: Institut za pedagogiju Županije Baranja, 1994a, 19-25.

9. Blažetin, Stjepan. Hrvatska književnost i udžbenici književnosti za gimnazije s „hrvatskosrpskim” nastavnim jezikom. In: Naša škola: časopis za metodička pitanja, 1992/2. Pečuh: Institut za pedagogiju Županije Baranja, 1992., 33-40.
10. Blažetin, Stjepan. Hrvatsku književnost u hrvatske gimnazije. In: Naša škola: časopis za metodička pitanja, 1994/1. Pečuh: Institut za pedagogiju Županije Baranja, 1994b, 27-33.
11. Blažetin, Stjepan. Hrvatska književnost u udžbenicima književnosti za gimnazije s hrvatskim (hrvatskosrpskim) nastavnim jezikom u Mađarskoj. In.: Hrvatski znanstveni zbornik: časopis Hrvatskog znanstvenog zavoda, II/1. Pečuh: Hrvatski znanstveni zavod, 1999., 18-25.
12. Borsy, Károly. A pécsi nyomdászat múltjáról. In: Pécsi Szemle, 1998. (1. évf.), 1-2. szám. Pécs: Pécsi Direkt Kft. Alexandra Kiadó, 1998., 47-53.
13. Bunjac, Branimir; Stevanović, Marijeta; Vegh, Ivona. Gramatike »međimurskoga« jezika iz 1942. godine. In: Filologija, No. 61. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2013., 67-164.
14. Cholnoky, Győző; Futala, Tibor; Kertész, Gyula. (1993) Nemzetiségi bibliográfia és dokumentáció hazánkban a kezdetektől napjainkig 1. In.: Könyvtári figyelő, 39 (4). Budapest: Országos Széchenyi Könyvtár, 1993., 545-560. Dostupno na: http://epa.oszk.hu/00100/00143/00008/cholnoky_h.html (Pristup ostvaren: 27.07.2016.)
15. Demeter, M. Attila. Politikai nemzet versus nemzetiség - 1848, 1861, 1868. In: Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2016.
16. Egry, Gábor. Nemzetiségpolitikák Magyarországon, 1919-1944. In: Limes 2010/2, Tatabánya, 2010., 5-14.
17. Eiler, Ferenc. Magyarország nemzetiségpolitikája a két világháború között (1918-1938). In: Kisebbségkutatás, 21: 2. Budapest: Lucidius Kiadó, 2018., 40-67.
18. Emrich, Štefan. Uloga novina u političkom gibanju. In: Benčić, Nikola (ur.). Novine i časopisi gradišćanskih Hrvata. Željezo: Hrvatsko štamparsko društvo, 1985., 29-36.
19. Föglein, Gizella. Nemzetiségi oktatás a II. világháború után. In.: História 1990/2. Budapest: Pallas, 1990., 14-16.
20. Föglein, Gizella. Nemzetiségi oktatás a Kádár-korszakban. In: Új Pedagógiai Szemle 2004/9. Budapest: Országos Köznevelési Intézet, 2004. (<https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/nemzetisegi-oktatas-a-kadar-korszakban>) (Pristup ostvaren: 28.05.2020.)

21. Frankovics, György. A nyugat-magyarországi horvátok öntudatra ébredése Pinezich István működése idején. In: Soproni Szemle, god. LXV, br. 1. Sopron: Soproni Szemle Alapítvány, 2011., 18-36.
22. Gorjanac, Živko. Tematska i jezična analiza Kalendara Presvetog Srca Isusova (Semartin, 1947). In: IX. Međunarodni kroatistički znanstveni skup. Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, 2010., 281-284.
23. Harni, Slavko (ur.). Hrvatska retrospektivna bibliografija knjiga 1835.-1940. In: Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, knj 10. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2001., 263-274.
24. Hornyák, Árpád. Impériumváltás(ok) Pécsen szerb szemmel. In: Limes 2005/1. Tatabánya: 2005., 21-40.
25. Hornyák, Árpád. A szerb megszállás Baranyában. In: História, 32. éf., 9-10 sz. Budapest: História Alapítvány, 2010., 49-54.
26. Hoško, Franjo Emanuel. Pisac Emerik Pavić iz Budima Od Oca Slovinskoga. In: Godišnjak za znanstvena istraživanja, br. 7. Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, 2015., 9-35.
27. Jászi, Oszkár. Magyar kálvária, magyar feltámadás. In: Hetés Tibor (ur.). A magyarországi forradalmak krónikája: 1918-1919. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1969., 122-124.
28. Kolar, Stanko. Zašto je potrebno proučavati vlastitu prošlost. In: Naša škola: časopis za metodička pitanja, 1991/1. Pečuh: Institut za pedagogiju Županije Baranja, 1991a, 45-52.
29. Kolar, Stanko. Povijest. In: Naša škola: časopis za metodička pitanja, 1991/2. Pečuh: Institut za pedagogiju Županije Baranja, 1991b, 21-24.
30. Kolar, Stanko. Povijest. In: Naša škola: časopis za metodička pitanja, 1992/1. Pečuh: Institut za pedagogiju Županije Baranja, 1992., 17-21.
31. Kovács, Anna. A kisebbségi népismeret oktatásának helyzete a magyarországi nemzetiségi iskolákban. In.: Barátság: kulturális és közéleti folyóirat, XI. 4. Budapest: Filantróp Társaság Barátság Egyesülete, 2004., 4352-4354.
32. Kuzmić, Ludvik. Nacrt jezičnoga razvitka u grad.-hrvatski novina i časopisi. In: Benčić, Nikola (ur.). Novine i časopisi gradišćanskih Hrvatov. Željezo: Hrvatsko štamparsko društvo, 1985., 43-50.
33. Lastić, Ljubomir. Kalendari u godinama posle oslobođenja. In: Narodni kalendar 1976. Budapest: Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj, 1976., 183-185.

34. Lastić, Ljubomir S. Demokratski savez Južnih Slovena u Mađarskoj u periodu od oslobođenja do godine preokreta (1945-1948). In: Iz naše prošlosti 2. Budimpešta: Poduzeće za izdavanje udžbenika, 1980.
35. Lovrenčić, Željka. Inozemna Croatica u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. In: Vjesnik bibliotekara Hrvatske 52, 1/4. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2009., 135-142.
36. Makkai, Béla; Makkai Várkonyi, Ildikó. A „Szlavóniai Magyar Újság” és a horvátországi magyarság (1908-1918). In: Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből. Budapest: Teleky László Alapítvány, 1994., 85-108.
37. Mandić, Marin. Kako je rođena naša „Danica“. In: Hrvatski kalendar 2003. Budimpešta: Croatica Kht., 2003., 40-44.
38. Mandić, Mišo. Poglavlja iz kronike DSJS-a (1945-1975). In: Iz naše prošlosti 1. Budimpešta: Poduzeće za izdavanje udžbenika, 1979., 129-185.
39. Meršić, Martin ml. Kako su se rodile „Naše Novine“. In: Benčić, Nikola (ur.). Novine i časopisi gradišćanskih Hrvatov. Željezo: Hrvatsko štamparsko društvo, 1985., 75-79.
40. Mészáros, György. Nemzetiségi könyvkiadásunk tíz éve. In: Fodor, Péter et al. (ur.). Együtt a nemzetiségekkel. Budapest: Kossuth, 1984., 252-256.
41. Mokuter, Ivan. Bitne značajke „Hrvatskog pravopisa“. In: Naša škola: časopis za metodička pitanja, 1991/2. Pečuh: Institut za pedagogiju Županije Baranja, 1991., 5-19.
42. Papp, Z. Attila. A kisebbségi média és identitástermelés viszonyrendszere. In: Média és identitás. Tanulmányok. Budapest: Médiatudományi Intézet, 2014., 13-37.
43. Prodan, Janja. Iz književne i kulturne prošlosti Pečuha. In: Janja Prodan. Dijalogom kroz stoljeća. Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, 2008., 11-34.
44. Ress, Imre. Kronologija Hrvata u Mađarskoj 1921. – 1942. In: Franković, Đuro (ur.). Pogledi. Časopis za kulturu i društvena pitanja Hrvata u Mađarskoj, 2007/1. Budapest: Croatica, 2007., 30-50.
45. Romsics, Ignác. Előszó. In: Magyarok kisebbségben és szórványban. Budapest: Teleki László Alapítvány, 1995., 2-4.
46. Ruzsin, Milán. Szerb iskolák Magyarországon. In: Educatio folyóirat, 1993/II. Budapest: Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 1993., 306-310.
47. Sajti, A. Enikő. Egy jugoszláv kommunista karrierje a háború utáni Magyarországon: Rob Antal. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (ur.): Egyén és közösség. Tanulmányok. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2012., 277–290.

48. Samardžija, Marko. Gradišćanski Hrvati i gradišćanskohrvatski. In: „Poznańskie Studia Slawistyczne” 8. Poznań: Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, 2015., 167–182.
49. Schönwald, Pál. Az Országos Propaganda Bizottság tevékenysége és kiadványai az 1918-as polgári forradalom alatt. In: Magyar könyvszemle, 1969., 1. szám. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969., 20-28.
50. Skenderović, Robert. Sudjelovanje slavonskih franjevaca u nacionalnom pokretu podunavskih Hrvata tijekom 19. i početkom 20. stoljeća. In: Scrinia Slavonica 6. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2006., 194-216.
51. Stevanović, Milutin. Trideset godina izlaženja Narodnih novina. In: Narodni kalendar 1976. Budapest: Demokratički savez Južnih Slavena u Mađarskoj, 1976., 57-60.
52. Szabolcs, Ottó. Nemzetközi tankönyvegyeztetések. In: Educatio 1994/4. Budapest: Oktatókutató Intézet, 1994., 623-630.
53. Szabó Mihályi, Gizella. Kinek szól a tankönyv? Tankönyvek és nemzeti identitás. In: Nemzetkép és identitás a nemzetiségi iskolák tankönyveiben. Pilisvörösvár–Dunaszerdahely – Komárom – Nyitra – Esztergom: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület– GRAMMA Egyesület – Nyitrai Konstantín Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Kar– Selye János Egyetem, 2013., 38-43.
54. Szerb optálás. In: Ódor, Imre (ur.). Nemzetiségi ügyek dokumentumai Baranyában, 1923-1938. Tanulmányok és források Baranya megye történetéből 8. Pécs: Baranya Megyei Levéltár, 2001., 25-69.
55. Szesztay, Ádám. A magyarországi kisebbségek az 1956-os forradalomban. A kisebbségek reagálása a forradalmi helyzetre. In: Fórum, Társadalomtudományi Szemle, 2006/3. Šamorin: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006.
http://forumszemle.eu/2006/06/27/szesztay-adam-a-magyarorszag-i-kisebbssegek-az-1956-os-forradalomban-a-kisebbssegek-reagalasa-a-forradalmi-helyzetre/?site_section=szemle&searchyear=2006-3 (Pristup ostvaren: 04.02.2020.)
56. Szita, László. A nemzetiségi nyelvtanítás a Délkelet-Dunántúlon a két világháború közötti időszak oktatásügyi statisztikájának tükrében. In: Szita, László (ed.). Baranyai helytörténetírás 1985-1986. Pécs: Baranya Megyei Levéltár, 1986., 603-645.

57. Szita, László. A Somogy megyei horvát nemzetiség iskola- és művelődés ügye a két világháború közötti időszakban. In: Somogy megye múltjából – levéltári évkönyv 29. Kaposvár: Somogy Megyei Levéltár, 1998., 143-182.
58. Tegzes, Ferenc. A miniszterelnökség délszláv szakreferensének jelentései a baranyai délszlávokról az 1920-as évek első felében. In: Baranyai helytörténetírás 1978. Pécs: Baranya Megyei Levéltár, 1979., 457-509.
59. Tobler, Feliks. „Novi Glasi“ – naše prve novine u Austriji. In: Benčić, Nikola (ur.). Novine i časopisi gradišćanskih Hrvatov. Željezno: Hrvatsko štamparsko društvo, 1985., 81-87.
60. Tóth, István György. Franjevci Bosne Srebrene u osmanskoj Mađarskoj i Transilvaniji od 16. do 18. stoljeća. In: Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata, br. 1. Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, 2009., 3-28.
61. Uvod. In: Naša škola: časopis za metodička pitanja. Pečuh: Baranya Megyei Pedagógiai Intézet, 1989., 5.
62. Vajda, Barnabás. Történelemtankönyvek fejlesztése Szlovákiában In: Nemzetkép és identitás a nemzetiségi iskolák tankönyveiben. Pilisvörösvár– Dunaszerdahely – Komárom – Nyitra – Esztergom: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület– GRAMMA Egyesület – Nyitrai Konstantín Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Kar– Selye János Egyetem, 2013., 57-70.
63. Varga, Szabolcs. A horvát múlt ábrázolása a középiskolás magyar tankönyvekben. In.: Történelemtanítás 2015/1-2. Budakeszi: ÁRÉDÓ 55 Oktatási és Kulturális Szolgáltató Kft., 2015. (<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2015/07/varga-szabolcs-a-horvat-mult-abrazolasa-a-kozepiskolas-magyar-tortenelemtankonyvekben-06-01-11/>) (Pristup ostvaren: 28.05.2020.)
64. Velin, Stjepan. Ivan Mihalović – pedagog i zaslužni kulturni radnik. In.: Narodni kalendar 1977. Budimpešta: Demokratski savez Južnih Slavena, 1977., 85-88.
65. Vermes, Gábor. A délszláv törekvések és a magyar nacionalizmus az Osztrák-Magyar Monarchiában. In: Aetas 9 (1994), br. 2. Szeged: AETAS Könyv és Lapkiadó Egyesület, 1994., 203-220.
66. Verseghi, György. Az Állami Gorkij Könyvtár a nemzetiségekért. In: Fodor, Péter et al. (ur.). Együtt a nemzetiségekkel. Budapest: Kossuth, 1984., 312-318.
67. Vranješ-Šoljan, Božena. 75 ljet novinstva Gradišćanskih Hrvatov. In: Benčić, Nikola (ur.). Novine i časopisi gradišćanskih Hrvatov. Željezno: Hrvatsko štamparsko društvo, 1985., 9-20.

68. Vukman, Péter. Barátból ellenség – ellenségből barát (?) A magyar–jugoszláv párt- és államközi kapcsolatok (1945–1956). In: Fejezetek a titói Jugoszlávia korai korszakából. Zenta: Történelmi Levéltár Zenta, 2016., 45-79.

Bibliografije, popisi, statistike

1. A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt, I. kötet. Budapest: Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, 1882.
2. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása: 6. rész: Végeredmények összefoglalása. Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1920.
3. Az 1920. évi népszámlálás: ötödik rész: részletes demográfia. Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1928., 115.
4. Balić, Silvestar. Bibliografija hrvatskih časopisa u Mađarskoj (1989.-2009.). Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, 2019.
5. Bárdosi, Mónika; Ivánné Mód, Ágnes; Lakatos, Gyuláné. A könyvkiadás adatai (1997–2006). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2007.
6. Besenyei, Roland et al. Oktatás-statisztikai évkönyv 2003/2004. Budapest: Oktatási Minisztérium, 2004.
7. Csécsiné Máriás, Emőke; Hagymásy, Tünde; Könyvesi, Tibor. Statisztikai tájékoztató: oktatási évkönyv 2013/2014. Budapest: Emberi Erőforrások Minisztériuma, 2015.
8. Fazokas, Franz; Folger, Eva Maria. Die kroatischen Kalender im burgenländisch-westungarischen Raum. In: Burgenländische Heimatblätter 47. Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, 1985., 106-123.
9. Hagymásy, Tünde; Könyvesi, Tibor. Köznevelési statisztikai évkönyv 2015/2016. Budapest: Emberi Erőforrások Minisztériuma, 2017.
10. Harni, Slavko (ur.). Hrvatska retrospektivna bibliografija knjiga, elektroničko izdanje. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica. (<http://bibliografija.nsk.hr/hrb/>) Pristup ostvaren: 20.09.2016.
11. Iglói Zoltán (ur.) Pécs-Baranya sajtójának bibliográfiája 1918-1921. Pécs: MSZMP Baranya megyei Bizottsága, Propaganda és Művelődési Osztálya, 1966.
12. Käfer, István (ur.). Horvátok, szerbek, szlovének Magyarországon: Bibliográfia: 1945-1975 I.-II. = Hrvati, Srbi, Sloveni u Madjarskoj: Bibliografija: 1945-1975 I.-II. Budapest: Országos Idegennyelvű Könyvtár, 1991.

13. Kujundžić, Ivan. Bunjevačko-šokačka bibliografija – Prilog kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata. In: Radovi JAZU, br. 355. Zagreb: JAZU, 1969., 667-769.
14. Nemzetiségi nevelésben-, oktatásban részt vevő intézmények elérhetőségei és tanulók létszáma. KIR - Hivatalos Intézménytörzs, STAT2016, Oktatási Hivatal. - 2017.03.28. (<https://www.oktatas.hu/kozneveles/kozerdekuadatok>) (Pristup ostvaren: 28.05.2020.)
15. Sekulić, Ante. Listovi i časopisi bačkih Hrvata od Ivana Antunovića do 1941. In: Migracijske teme, 6 (1990) 3. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 1990., 407-414.
16. Tiszay, Andor et al. (ur.). A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai: bibliográfia és dokumentumgyűjtemény. Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, OSZK, 1959.
17. Urošević, Danilo. A Naše novine válogatott repertórium (1946-1956). Budapest: Szerb Országos Önkormányzat, 2000.

Novinski članci

1. Antunovich, Ivan. Odgovor na javni List g. Ive Palić – i po njemu poštovanoj Bratji Zomborskoj. Bunjevačke i šokačke novine – Vandredni nadometak (Kalača), 1871. (bez stranice)
2. Blaž. Narodnost i jezik. Bunjevačke i šokačke novine (Kalača), 23. studenog 1870., 281-283.
3. br. Fr. N . - d - ć. Pozdrav bošnjacim. Bunjevačke i šokačke novine (Kalača), 15. lipnja 1870., 91.
4. Csuti, J. Nem hull szét a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége. Dunántúli Napló (Pécs), 9. siječnja 1990., 5.
5. Drugovi i drugarice! Crvena zastava (Budimpešta), 1. svibnja 1919., 1.
6. Folnegović, Juraj. Naša Domovina. Baranjski glasnik (Pečuh), 25. srpnja 1920a, 1-2.
7. Folnegović, Juraj. Naša Domovina. Baranjski glasnik (Pečuh), 3. kolovoza 1920b, 1.
8. G., M. Šokci i Srbi. Baranjski glasnik (Pečuh), 18. prosinca 1919., 1.
9. G., M. Dali selidba? Baranjski glasnik (Pečuh), 5. lipnja 1920., 1–2.
10. G., Z. Baján megalakult a Magyarországi Horvátok Szövetsége. Petőfi Népe (Kecskemét), 4. prosinca 1989., 1.
11. Gj., V. Srbima. Baranjski glasnik (Pečuh), 20. studenoga 1919., 2-3.
12. Glibonjski, Milan. Interniranje dr.-a Prakatura. Baranjski glasnik (Pečuh), 6. svibnja 1920a, 3.
13. Glibonjski, Milan. Jedno pismo i moj odgovor na njega. Baranjski glasnik (Pečuh), 1. svibnja 1920b, 1-3.

14. Iridentski letak. Baranjski glasnik (Pečuh), 22. travnja 1921., 4.
15. Jerant, Marta. Srbiji. Baranjski glasnik (Pečuh), 18. srpnja 1920., 1.
16. Kak je vu Jugoslaviji? Topol (Budimpešta), kolovoz 1928., 3-7.
17. Kucnuo je dvanaesti čas. Baranjski glasnik (Pečuh), 14. kolovoza 1921., 1.
18. L., R. J. Topol. Topol (Budimpešta), travanj 1940., 2.
19. L., R. J. Vu novoj opravi. Topol (Budimpešta), svibanj 1942., 2.
20. M., L. Baja után Pécssett is. Dunántúli Napló (Pečuh), 7. siječnja 1990., 1.
21. Madjarska i propaganda po žetelačkim poljima. Baranjski glasnik (Pečuh), 18. srpnja 1920., 3.
22. Malek, István. Margitai József 1854-1933. Topol (Budimpešta), srpanj 1933., 1-3.
23. Mandić, Živko. Sit gladnu ne vjeruje. Narodne novine (Budimpešta), 22. studenoga 1987.
24. Marjanović, Mišo. Prelaz srba u Baranju 1918. g. Baranjski glasnik (Pečuh), 18. prosinca 1919., 2-3.
25. Marković, Marko. Zbogom, Narodne novine, živio Hrvatski glasnik. Narodne novine (Budimpešta), 18. travnja 1991., 1.
26. Medjimurje. Topol (Budimpešta), studeni 1933., 2.
27. Megyénk délszláv és sokac dolgozói húségesek Pártunkhoz, szabad magyar hazájukhoz. Dunántúli Napló (Pečuh), 25. veljače 1951., 4.
28. Modrošić, Blaž. Hvala Bogu i dobrim ljudem... Bunjevačka i šokačka vila (Baja), 21. srpnja 1876., 55.
29. Molba. Baranjski glasnik (Pečuh), 14. studenoga 1920., 3.
30. O ravnopravnosti jezika u Subotici. Bunjevačke i šokačke novine (Kalača), 27. travnja 1870., 31.
31. Od uredništva. Baranjski glasnik (Pečuh), 1. svibnja 1921., 3.
32. Pavelich, Stipan. Nešto o ličkim bunjevcim. Bunjevačke i šokačke novine (Kalača), 27. travnja 1870., 35-36.
33. Pekanovich, Mirko. O pravopisu bunjevačkom. Bunjevačke i šokačke novine (Kalača), 15. lipnja 1870a, 91-92.
34. Pekanovich, Mirko. O pravopisu bunjevačkom - odgovor na član: „O bunjevačkom jeziku”. Bunjevačke i šokačke novine (Kalača), 5. listopada 1870b, 229-230.
35. Petreš, Ivan. Bunjevcima i Šokcima. Bunjevačke i šokačke novine (Budimpešta), 1. siječnja 1924., 1.
36. Poštuvani čitatelji. Topol (Budimpešta), 1. siječnja 1926., 2.
37. Srbima čitaocima... Baranjski glasnik (Pečuh), 30. listopada 1919., 4.

38. Šokci. Baranjski glasnik (Pečuh), 6. studenoga 1919., 1.
39. Šta će biti sa Šokcima ispod Mečke? Baranjski glasnik (Pečuh), 6. svibnja 1920., 1-2.
40. Vujičić, Stojan D. Prvi naš list i kalendar posle oslobođenja. In: Narodne novine: List Demokratskog saveza Južnih Slavena u Mađarskoj, br. 17., 22.04.1971. Budimpešta: Demokratski savez Južnih Slavena, 1971.
41. Vuk-o-ć. O bunjevačkom jeziku. Bunjevačke i šokačke novine (Kalača), 28. lipnja 1870., 109-110.
42. Za istinu. Baranjski glasnik (Pečuh), 22. kolovoza 1920., 1.
43. Zubor, Zalan. „Veletek fogjuk megszírozni a földet!“ – Hortobágy hideglelés hónapjai. http://hvg.hu/tudomany/20120218_hortobagyi_munkataborok (pristup ostvaren: 20.02.2020.)
44. Zvonimir. Jedna žalostna grana slavianska. Bunjevačke i šokačke novine (Kalača), 30. ožujka 1870., 11.

Arhivska građa

1. MNL OL K28: Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Miniszterelnökség, Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály iratai

Enciklopedije, leksikoni, rječnici, pojmovnici

1. Bačić, Slaven (ur.). Leksikon podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca 1, A. Subotica: Hrvatsko akademsko društvo, 2004.
2. Bačić, Slaven (ur.). Leksikon podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca. Knj. 4. Subotica: Hrvatsko akademsko društvo, 2005.
3. Biti, Vladimir. Pojmovnik suvremene književne teorije. Zagreb: Matica hrvatska, 1997.
4. HJP = Hrvatski jezični portal. <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=main> (Pristupljeno 28.05.2020.)
5. Jozić, Željko. Hrvatski pravopis: internetsko izdanje. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2013. (Pristupljeno: 28.05.2020.)
6. Kenyeres, Ágnes (ur.). Magyar életrajzi lexikon. Pristup ostvaren: 16.05.2019., (mrežno izdanje: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>)
7. Ravlić, Slaven (ur.). Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. (<http://www.enciklopedija.hr/>) Pristup ostvaren: 27.07.2016.
8. Stanojević, St. Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, Knj. 3. Zagreb: Bibliografski zavod, 1928.

9. Šakić, Vlado (ur.). Leksikon hrvatskog iseljništva i manjina. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Hrvatska matica iseljenika, 2014/2015. <https://www.pilar.hr/leksikon.html> (Pristup: 21.02.2019.)
10. Visković, Velimir (ur.). Krležijana, mrežno izdanje. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristup ostvaren: 16.05.2016. (<http://krlezijana.lzmk.hr/>)

11. Prilog: Popis hrvatskih izdanja u Mađarskoj (1918.-2015.)

MONOGRAFSKE PUBLIKACIJE				
AUTOR	NASLOV	MJESTO	IZDAVAČ	GODINA
Marianović, Anton i Dobrović, Ivan	Kalendar Svete Familije : za leto 1919., to je jedno tisuć devet sto i devetnaisto po narodjenju Kristuševom : sedamnaisto leto	Győr	Štampa Győrske Biškupije	1918
Čuković, Ivan (ur.)	Jezuš i Marija prelipa zrcala kršćanskoga žitka : molitvene knjige s vsimi crikvenimi jačkami / od Ivana Čuković. - 3. povekšano izd.	Kőszeg	Hawrlant Károly	1918
	Početnica i čitanka za medjimurske pučke škole, novo, poboljšano izdanje.	Budapest	Egyetemi Nyomda	1918
Meršić Miloradić, Mate	Slovnica hervatskoga jezika : za selske škole	Győr	Naše Novine; Győrske Biškupie	1919
	Tko su boljsevici?	Budapest	Izd. Jugoslavenske Frakcije Internacionalne Socialisticke Federacije	1919
	Što je dala revolucija?	Budimpešta	Naklada Pučkog povjereništva za nastavu	1919
	Crvena Zastava : organ jugoslavenske revolucionarno-socijalističke grupe	Budapest		1919
	Program orsačke poljodjelske stranke	Győr	Győregyházmegyei alap könyvsajtója	1919
	EDAN četvert ure pred najplemenitijem oltarskim sakramentom	Szombathely	Martineum nyomda R. T.	1920
Borenić, Martin i Kuzmić, Jandre	HERVATSKI kalendar sv. Antona Paduanskoga za obćinsko leto 1921. : XV. tečaj, složen od M. B. i I. K.	Kőszeg	Ronai Fridrik	1920
Čuković, Ivan	Čudnovita događanja i podilenja milošćov pri jednom propielu va Španjolskom : spodob propiela limpiasi / popišal [!]: Ivan Čukovich.	Sopron	Székely, Szabó és Társa Sopron	1920

Blaževich, Ivan	Koljnovska Maria : čudno pripetenje hodočastne kapele	Győr	Naše novine/štampa Gyšrske Biskupije	1920
Dobrović, Ivan; Jandre, Kuzmić	Početnica i prva štanka za katoličanske hervatske škole šopronske mošonske i železanske krajine I. i II. razreda	Sopron	Röttig-Romwalter Nyomda	1920
Borenić, Martin i Kuzmić, Jandre	HERVATSKI kalendar sv. Antona paduanskoga za občinsko leto 1922. : XVI. tečaj / složen od M. B. i I. K.	Kőszeg	Ronai Fridrik	1921
Čuković, Ivan	Zvanariedno dite milošće : Kornelia "mala ljubica božanstva" zvana	Sopron	Székely, Szabó és Társa Sopron	1921
Čuković, Ivan	Nasledovanje Blažene Dvice Marije	Sopron	Soproni Hírlap	1921
Čuković, Ivan	Gemma Galgani	Sopron	Székely, Szabó és Társa Sopron	1921
Čuković, Ivan (ur.)	Kalendar Svetoga Jožefa za 1922. leto. Prvo leto	Sopron	Székely, Szabó és Társa Sopron	1921
Čuković, Ivan	Kršćansko-katoličansko cvetje : molitve i dobri nauki za mladinu i za odraslene	Sopron	Hawrlant Károly	1922
Čuković, Ivan	Kršćansko-katoličansko cvetje : molitve i dobri nauki za mladinu i za odraslene-2. izd.	Kőszeg	Misijonski seminarij svetoga Emerika	1922
	Sveto pismo : Novi zavet gospoda našega Isukrsta	Budapest	Britansko i Inostrano Biblijsko Društvo-Dioničko društvo Pallas	1922
Mihálovics, Iván	Početnica i čitanka za katoličke pučke učione	Budapest	Društvo Svetog Stjepana	1923
	RIMSKO-KATOLIČANSKI mali ketekizmuš. - 3. izd.	Budimpešta	Društvo svetoga Štefana	1923
Wildinger, Jakov	Novi vinac andjeoski: molitava i pisama...	Budimpešta	Društvo Sv. Stipana; Stephaneum Ny.	1925
Čuković, Ivan	Jezuš i Marija prelipa zrcala kršćanskoga žitka : molitvene knjige s vsimi crikvenimi jačkami-4. izd.	Kőszeg	Hawrlant Károly	1927
	SIESTA sanatorium	Budapest	Lobl Des	1927?
	Tungram Opal-sijalica	Budapest	Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt.	1927

Ebrić, Stjepan (ur.)	Spasi dušu: kršćansko-katolički molitvenik i pjesmarica za mladež i odrasle	Pécs	Tiskara "Haladás"	1927
MUŠKOVIĆ, Ivan	Sveta Terezija od Maloga Jezua	Győr	Štampa Jurske biskupije	1930
Tomašev, Šándor	Zajednička devetnica na čast Bezgriha Začetoj Majci Božjoj, Lurdskej Gospi	Baja	Štamparija Kovács Bencze Alberta	1934
	RIMSKO-KATOLIČANSKI početni katekizmuš s prvim naukom iz Svetoga Pisma za drugi razred na selskih školah skupa z naukom za prvi razred. - 2. izd.	Budapest	Društvo sv. Štefana	1935
Grgec, Petar (ur.)	Na goru gospodnju : anketa o hrvatskoj katolickoj književnosti	Budapest	Tisak Nadbiskupse	1935
Prisokovich, Andrija	Sveta Ura Bogomolje pred Oltarskim Sakramentom	Győr	Győregyházmegyei Alap Ny.	1938
Megyimori, István (ur.)	Početnica i prva štanka za I. i II. razred nižih škol hrvatske manjine na zapadu Ugarske	Budapest	Szt. István Társ.	1939
	Bunjevačka i šokačka čitanka za 1., 2. i 3. razred osnovnih škola	Budapest	Szt. István Társ.	1939
Cserhádi, Grgur; Priszlinger, Antun	Duhovna radost. Molitvenik i pismarica za kršćansko katolički narod. S odobrenjem duhovne oblasti u Kalači sastavili Grgur Cserhádi župnik u Dušnoku i Antun Priszlinger kantor u Gari	Budimpešta	Društvo Svetog Stipana	1940
BLAZOVIĆ, Ivan	Dika Bogu! : molitvenik i jačkar za našu školsku dicu i mladinu	Sopron	Rabakozí nyomda és Lapkiadó Vallalat	1940
	Madjarska	Budapest	Societas Carpatho-Danubiana	1941
	Rimo-katolički mali katekizam	Budapest	Nakl. d. Knjižare Društva Svetoga Stjepana	1942
	Druga štanka i učebnik za 3. i 4. razred nižih škol hrvatske manjine na zapadu ugarske	Budapest	Szent István Társ.	1943
Udvarnoki, Béla	Vjera	Budapest	Baptista Hitközség	1943
Cserhádi, Grgur	Zdrav slatki Isuse	Budimpešta	Društvo Svetog Stipana	1943
Karagić, Antun	Svijest. Gluma iz bunjevačkog narodnog života u 3 čina	Gara; Subotica	Društvo bunjevačkih kazališnih dobrovoljaca u Gari	1943
Pašić, Josip	Bijela golubica. Život časne sestre Marije Margarete	Budimpešta	Margit-Liga, Stephaneum	1943
	Župski molitvenik i pismarica	Budimpešta	Društvo Sv. Stipana	1943

	Čitanka za 4., 5. i 6. razred narodnih škola bunjevačkog-šokačkog nastavnog jezika	Budimpešta	Szent István Társ.	1943
	Rimo-katolički početni katekizmuš s početnim pripečenjima biblije. Za drugi razred početne pučke škole, s štivami za prvi razred.	Budapest	Društvo Svetoga Štefana	1943
Karagić, Antun	Katica. Gluma u 3 čina. Kasina. Šaljiva igra u 1 činu.	Gara	Szabadka : Varossi nyomda	1944
Karagić, Antun	Rastatkinja. Gluma u 3 čina. Ženina Ijubomornost. Šaljiva igra u 1 činu	Gara; Subotica	Društvo bunjevačkih kazališnih dobrovoljaca u Gari	1944
Lastić, Svetozar (ur.)	Fehéren, feketén : mai napi lap	Pečuh	Srpska Pravoslavna Crkvena Opština	1945
Lastić, Svetozar S. (ur.)	Danica kalendar za jugoslovene u Madjarskoj	Pécs	AFS	1945
Miso Bosnyák (ur.)	Kalendar presv. srca Isusova 1947 prosta godina	Alsószentmárton	Miso Bosnyák	1946
	Hrvatski bukvar i čitanka: za 1. razred narodnih škola sa hrvatskim nastavnim jezikom, i za škole sa mađarskim nastavnim jezikom u kojima se obučava i hrvatski jezik	Budimpešta	Egyetemi Nyomda	1946
	Hrvatska čitanka = Horvát olvasókönyv : a horvát tanítási nyelvű és a horvát nyelvet is tanító magyar tanítási nyelvű népiskolák 2. oszt. számára	Budapest	Egyetemi Nyomda	1947
Jancsity, Miklós	Hrvatska čitanka: za 3. razred opštih škola s hrvatskim nastavnim jezikom i za opšte škole s mađarskim nastavnim jezikom u kojima se obučava i hrvatski jezik	Budapest	Egyetemi Nyomda	1948
	Naša četvrta knjiga za opće škole	Budimpešta	Izdavačko poduzeće za udžbenike	1949
Kiss, Béla	Historija za 7. razred općih škola : pokusni udžbenik	Budapest	Tankönyvkiadó	1949
	Živeo 4 april dan smotre svih uspeha u izgradnji socijalizma u našoj zemlji!	Budimpešta	Demokratski savez Južnih Slovena	1950
	Naša treća knjiga za opće škole	Budimpešta	Izdavačko poduzeće za udžbenike	1950
	Hrvatsko-srpska čitanka za 7. razred općih škola	Budimpešta	Izdavačko poduzeće za udžbenike	1950
Ileš, Bela	Staljin za radno seljaštvo	Budapest	Szabad Föld	1950
Skatkin, M. N.	Neziva priroda : udzbenik za 5. razred opcih skola	Budapest	Izd. Poduzece za Udzbenike	1951
	Uputnik za kulturno-prosvetne radnike	Budapest	Demokratski savez Južnih Slavena	1951

			: Forum Ny.	
	Čitanka i pregled književnosti za 8. razred općih škola	Budimpešta	Izdavačko poduzeće za udžbenike	1951
	Hrvatsko-srpska čitanka za 5. razred općih škola	Budimpešta	Izdavačko poduzeće za udžbenike	1951
	Čitanka za VI. razred općih škola	Budimpešta	Izdavačko poduzeće za udžbenike	1951
	Naša prva knjiga za opšte škole	Budapest	Izd. Preduzeće za Udžbenike	1951
	Kulturni uputnik	Budapest	Demokratski savez Južnih Slavena	1952
	Novi život : tromesečna publikacija južnoslovenskih trubdenika u Mađarskoj	Budapest		1952
Heckenast, Gusztáv et al.	Historija mađarskog naroda. 2. dio, 1526-1849 = A magyar nép története	Budapest	Tankönyvkiadó	1952
Rakoši, Mačas	Govor održan 15. dec. 1952. na zasjedanju Zemaljske skupštine	Budapest	Forum Ny. : Naše Novine	1953
	Historija književosti za 1. razred opće gimnazije i učiteljske škole	Budimpešta	Izdavačko poduzeće za udžbenike	1953?
	Historija književosti za 2. razred gimnazije i učiteljske škole	Budimpešta	Izdavačko poduzeće za udžbenike	1953
Lukács, Lajos	Historija Mađarske. 3. dio. : 1849-1950. = A magyar nép története	Budapest	Tankönyvkiadó	1953
Karácsonyi, Béla	Historija mađarskog naroda. 1. dio. : do 1526 god = A magyar nép története	Budapest	Tankönyvkiadó	1953
	Sve će to narod pozlatiti	Budapest	Demokratski savez Južnih Slavena	1953
	Historija književosti za 3. razred gimnazije i učiteljske škole	Budimpešta	Izdavačko poduzeće za udžbenike	1954
	Historija književosti za 4. razred opće gimnazije i učiteljske škole	Budimpešta	Izdavačko poduzeće za udžbenike	1954
Tanay, Antal	Historija opće pedagogike i nauka o organizaciji škole za 4. razred učiteljskih škola	Budapest	Tankönyvkiadó	1954
	Učimo naš jezik : Udžbenik za 5-8. razred općih škola	Budapest	Tankönyvkiadó	1955
Küronya, István	Kemija za I. razred gimnazije	Budapest	Izdavacko Poduzece za Udžbenike	1955
Ostrovski, Nikolaj	Kako se kalio čelik : roman	Budimpešta	Ministarstvo Narodne Prosvete odeljeneje za nacionalnosti	1955

	Antologija narodne poezije	Budimpešta	Ministarstvo narodne prosvete, Odeljenje za nacionalnosti : Athenaeum	1955
	Srpske narodne pripovetke	Budapest	Ministarstvo narodne prosvete	1955
	Učimo naš jezik : udžbenik za 3-4. razred općih škola	Budapest	Tankönyvkiadó	1955
	Čitanka za 6. razred općih škola	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1955
	Čitanka za 8. razred općih škola	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1955
	Čitanka za 5. razred općih škola	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1955
Barják Jenő, Bernula Mihály, Klamarik Lóránt ur.	100 magyarországi nemzeti népdal [nyomtatott kotta] : szlovák, német, délszláv, román népdalok : [énekhanga]	Budapest	Népművelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztálya	1955
	Učimo naš jezik : Udžbenik za 5-6. razred općih škola	Budapest	Tankönyvkiadó	1956
	Čitanka za 1. razred srednjih škola	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1956
Vujičić, Tihomir	Naše pesme [nyomtatott kotta] : 100 pesama, 20 kola	Budapest	Zeneműkiadó	1957
	Naš jezik: gramatika za 3. razred općih škola	Budimpešta	Izdavačko poduzeće za udžbenike	1957
	Naš jezik: gramatika za 4. razred općih škola	Budimpešta	Izdavačko poduzeće za udžbenike	1957
	Čitanka za 3. razred općih škola	Budimpešta	Izdavačko poduzeće za udžbenike	1957
	Čitanka : za 4. razred općih škola	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1957
	Opća historija za 1. razred gimnazije. 1. dio	Budapest	Tankönyvkiadó	1957
Sztevánovity, Milutin (uvod.)	Egyazon ég alatt = Pod istim nebom	Budapest	HNF, Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége	1958
Ijjas, Margit	Početnica i čitanka za 1. razred općih škola	Budapest	Tankönyvkiadó	1958
Ijjas, Margit et al.	Učimo naš jezik : udžbenik za 7. razred općih škola : horvát nyelvkönyv ...	Budapest	Tankönyvkiadó	1958
	Čitanka za 2. razred općih škola	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1958
Szamuely, Tibor et al.	Opća historija za 4. razred gimnazije (1849-1945)	Budapest	Tankönyvkiadó	1958

Unger, Mátyás	Opća historija za 3. razred gimnazije : opća historija od 1640. do 1849 : historija Madjarske od 1526 do 1849	Budapest	Tankönyvkiadó	1958
Mokuter, Ivan et al.	Priručnik za časove razgovora u 1-2. razredu općih škola = Horvát beszélgetési anyag az általános iskolák 1. és 2. oszt. számára	Budapest	Tankönyvkiadó	1959
	Učimo naš jezik udžbenik za 5-6. razred općih škola = Horvát nyelvkönyv az általános iskolák 5-6. oszt. számára	Budapest	Tankönyvkiadó	1959
Szalai, Imre	Kémia az általános gimnáziumok II. osztálya számára (szerb) = Kemija za II. razred gimnazije	Budapest	Izdavacko Poduzeće za Udžbenike	1959
Füsi, Lajos	Zemljopis za 7. razred opće škole : pokusni udžbenik	Budapest	Tankönyvkiadó	1959
Ijjas, Margit et al.	Učimo naš jezik : udžbenik za 8. razred općih škola : horváth nyelvkönyv az általános iskolák 8. oszt. számára	Budapest	Tankönyvkiadó	1959
Kodinec-Jakab, Tatjana et al.	Čitanka za 5. razred općih škola	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1959
Petrik, János et al.	Historija za 8. razred općih škola : pokusni udžbenik	Budapest	Tankönyvkiadó	1960
Stolmár, László	Botanika i zoologija za 5. razred općih škola : pokusni udžbenik	Budapest	Tankönyvkiadó	1960
Stéger, Ferenc et al.	Aritmetika i geometriâ za 5. razred općih škola : pokusni udžbenik	Budapest	Tankönyvkiadó	1960
Bellay, László et al.	Aritmetika i geometriâ za 6. razred općih škola : pokusni udžbenik	Budapest	Tankönyvkiadó	1960
Filla, István et al.	Historija za 6. razred općih škola : pokusni udžbenik	Budapest	Tankönyvkiadó	1960
Kodinec-Jakab, Tatjana et al.	Čitanka za 6. razred općih škola	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1960
	Učimo naš jezik : udžbenik za 3-4. razred općih škola : horvát nyelvkönyv	Budapest	Tankönyvkiadó	1960
Stolmár, László	Növény- és állattan az általános iskolák VI. osztály számára (szerb) = Botanika i zoologija za VI. razred općih škola : pokusni udžbenik	Budapest	Tankönyvkiadó	1961
Mokuter, Ivan et al.	Čitanka za 7. razred općih škola : pokusni udžbenik	Budapest	Tankönyvkiadó	1961
Bellay, László et al.	Fizika za 7. razred općih škola : pokusni udžbenik	Budapest	Tankönyvkiadó	1961

Kontra, György	Higijena za 8. razred općih škola : pokusni udžbenik	Budapest	Tankönyvkiadó	1961
Stéger, Ferenc et al.	Aritmetika i geometrija za 7. razred općih škola : pokusni udžbenik	Budapest	Tankönyvkiadó	1961
Mokuter, Ivan et al.	Čitanka za 8. razred općih škola	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1961
Makkai, László	Historija za 2. razred gimnazije : pregled opće historije srednjeg vijeka do 1640 : historija mađarske do 1526	Budapest	Tankönyvkiadó	1961
Frenyó, Lajos	Terminologija kemije za opće škole sa srpskohrvatskim nastavnim jezikom	Budapest	Tankönyvkiadó	1962
Frenyó, Lajos	Terminologija fizike za opće škole sa srpskohrvatskim nastavnim jezikom	Budapest	Tankönyvkiadó	1962
Krunić, Dimitrije et al.	Terminologija biologije za opće škole sa srpskohrvatskim nastavnim jezikom	Budapest	Tankönyvkiadó	1962
Szabó, Gyula	Terminologija računa i geometrije za opće škole sa srpskohrvatskim nastavnim jezikom	Budapest	Tankönyvkiadó	1962
Szamuely, Tibor et al.	Istorija za 4. razred gimn.	Budapest	Tankönyvkiadó	1962
Takács, Nándorné	Terminologija zemljopisa za opće škole sa srpskohrvatskim nastavnim jezikom	Budapest	Tankönyvkiadó	1962
Tóth, László	Terminologija historije za opće škole sa srpskohrvatskim nastavnim jezikom	Budapest	Tankönyvkaidó	1962
Cserháti, Grgur; Priszlinger, Antun	Dodite k meni. Molitvenik i pismarica za kršćanski katolički narod	Budimpešta	Društvo Svetog Stipana	1962
Jakab, Robert et al.	Književnost za 1 razred gimn. : pokusni udžbenik	Budapest	Tankönyvkiadó	1962
Mokuter, Ivan	Gramatika za više razrede općih škola : pokusni udžbenik	Budapest	Tankönyvkiadó	1962
Harkay, Pál	Zemljopis za 2. razred gimn.	Budapest	Tankönyvkiadó	1962
Korpás, Emil et al.	Zemljopis za 1. razred. gimn.	Budapest	Tankönyvkiadó	1962
Szabó, Gyula	Szakkifejezések gyűjteménye a szerb-horvát gimn. 1-4. oszt. számára	Budapest	Tankönyvkiadó	1963
	Učimo naš jezik : udžbenik za 5-6 razred općih škola	Budapest	Tankönyvkiadó	1963
Tomič, Ljubomir et al.	Književnost za 2. razred gimn. : pokusni udžbenik	Budapest	Tankönyvkiadó	1963
Hadrovics, László	Gramatika : srpsko-hrvatskog jezika	Budapest	Tankönyvkiadó	1964
Ijjas, Istvánné	Srpskohrvatski jezik : za 3-4. razred opštih škola : szerb-horvát nyelvkönyv	Budapest	Tankönyvkiadó	1964
	Čitanka za 3. razred općih škola : dodatak čitanci za 3. razred opće škole	Budapest	Tankönyvkiadó	1964
Kolta, János	Pečuj	Pécs	Turistički Ured grada Pečuja	1964

Csáki, Imre et al.	Računanje i mjerenje : za drugi razred opće škole	Budapest	Tankönyvkiadó	1965
Pavlov, Dušan et al.	Hrvatska književnost u doba romantizma = A horvát romanticizmus irodalma	Budapest	Tankönyvk.	1965
	Naš jezik : gramatika : općih škola, 4. razr.	Budapest	Tankönyvkiadó	1965
	Baranya	Pécs	Baranya megyei Idegenforgalmi Hivatal	1966?
Horváth, Miklós	Kulcs és szójegyzék Bajic - Melvinger - Pavlov: Szórakoztató szerb-horvát nyelvkönyvéhez	Budapest	Tankönyvkiadó	1966
Ijjas, Margit et al.	Učimo naš jezik : horvát nyelvkönyv : općih škola 7. r.	Budapest	Tankönyvkiadó	1966
Farkas, Ferenc	Szigetvár dicsérete : Laudatio Szigethiana : oratórium két részben : Zrínyi és a Szigetváriak hősi helytállásának 400 éves fordulóján 1566-1966	Pécs	Baranya megye Tanács VB Művelődésügyi Osztálya	1966
Pál, Imre	Nacrtna geometrija u anaglifskim slikama	Budapest : Zagreb	Műszaki Kiadó : Tehn. Knjiga	1966
Krunić, Dimitrije	Zapjevajmo : udžbenik : opće škole : 1-4. r.	Budapest	Tankönyvkiadó	1966
Devecseri, Lászlóné et al.	Povijest : za 7. razred općih škola	Budapest	Tankönyvkiadó	1967
Mokuter, Iván	Istorija srpskohrvatskog jezika : a szerb-horvát nyelv története	Budapest	Tankönyvkiadó	1967
	Turistički vodič kroz Županije Baranya i Tolna, i grad Pécs	Pécs	Turistički Ured Županije Baranya	1967
Ijjas, Istvánné	Srpskohrvatski jezik za 7-8. razred opštih škola = Szerb-horvát nyelvkönyv az általános iskolák 7-8. osztálya számára	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1967
Katona, Imre	Mai magyar kerámia : [kiállítás a siklósi várban]	Pécs	Janus Pannonius Múzeum	1968
Reismann, János	Županija Vas	Budapest	Corvina	1968
Pavlov, Marija et al.	Čitanka za drugi razred općih škola	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1968
Szabó, Gyula	Priručnik za nastavu hrvatskosrpskog jezika u 1. razredu općih škola	Budapest : Zagreb	Tankönyvkiadó : Školske knjige	1969

Acel, Djerdj	Za dalji razvoj naučnog života u Madjarskoj : O smernicama naše politike u oblasti nauke : Smernice politike u oblasti nauke Centralnog Komiteta Madjarske Socijalističke Radničke Partije	?	?	1969
Stevanović, Milutin (ur.)	U kolo : antologija južnoslovenskih pesnika u Madjarskoj	Budapest	DSJS	1969
Ijjas, Istvánné	Srpskohrvatski jezik : szerb-horvát nyelvkönyv : opštih škola : 5-6. r.	Budapest	Tankönyvkiadó	1970
Ijjas, Istvánné	Szerb-horvát nyelvkönyv : ált. isk. 3-4. oszt.	Budapest	Tankönyvkiadó	1970
Szabó, Gyula	Priručnik za nastavu hrvatsko-srpskog jezika u 2. razredu općih škola	Budapest : Zagreb	Tankönyvkiadó : Školske knjige	1970
Fejes, László	Szeged ...	Budapest	Corvina	1970
Tiszay, László (ur.)	Turistički vodič kroz Županije Baranya i Tolna, i Somogy i grad Pécs	Pécs	Turistički Ured Županije Baranya	1970
Velin, Stjepan	Naš jezik: gramatika za 2. razred općih škola	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1970
Stolmár, László	Živi svet 5.: radna sveska = Élővilág 5.: munkafüzet	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1970
Ratkajec, Stjepan	Bunjevačka narodna proza : Bunjevačke narodne pripovijetke - odraz duhovnog života bunjevačke sirotinje			1971
Velin, Stjepan	Naš jezik: gramatika za 3. razred općih škola	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1971
Stolmár, László	Živi svet 6.: radna sveska = Élővilág 6.: munkafüzet	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1971
Pandurović, Olga et al.	Čitanka za 4. razred opštih škola	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1971
Stolmár, László	Živi svet 7.: radna sveska = Élővilág 7.: munkafüzet	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1972
Rajcic, Miodrag	Geografija Jugoslavije : za 5-8. razred opštih škola sa srpskohrvatskim nastavnim jezikom	Budapest	Tankönyvkiadó	1973
Lányi Ágoston et al. (ur.)	Sokszínű hagyományunkból = Iz naše mnogobojne tradicije	Budapest	Népművelési Propaganda Iroda	1973
Szalai, Katalin et al.	Petőfi a Dunatájon ...	Budapest	Pest megyei Népművelési Tanácsadó : Magyarországi Nemzetiségi Szövetségek	1973

	Ovde Mađarska	Budimpešta	Hungexpo	1973
Victor, András	Živi svet 8.: radna sveska = Élővilág 8.: munkafüzet	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1973
	Geografija Jugoslavije : za I-III. razred gimnazije sa srpskohrvatskim nastavnim jezikom	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1973
Ijjas, István	Szerb-horvát nyelvkönyv : srpskohrvatski jezik	Budapest	Tankönyvkiadó	1974
Szabó, Gyula et al.	Képes nyelvkönyv a német, román, szerb-horvát, szlovén és szlovák nemzetiségi nyelvek tanításához	Bratislava : Budapest : Novi Sad	Slov. ped. nakl. : Budapest : Izd. udžb.	1974
Benc Boskovic, Katica et al. (ur.)	Pokladne maske iz zbirke Etnografskog muzeja u Zagrebu i muzeja u Mohaču : [kiállítás] : [Zagreb - Mohács 1974]	Zagreb : Mohács		1974
Benda, Kálmán (predgovor?)	Nemzetközi kultúrtörténeti szimpozion "Mogersdorf" 1972 Kőszegen : A pannon térség városainak és mezővárosainak fejlődése a 16-19. században	Szombathely	Vas megye Tanácsa	1974
Balog, Endre	Povijest : történelem : dodatni udžbenik	Budapest	Tankönyvkiadó	1974
Dürr, Béla	Povijest : dodatnik udžbenik	Budapest	Tankönyvkiadó	1974
Mokuter, Iván (ur.)	Tanterv és tantervi útmutató : a horvát-szerb (szerb-horvát) tanítási nyelvű nemzetiségi gimnázium számára : szerb és horvát irodalom és horvát-szerb (szerb-horvát) nyelvtan	Budapest	Tankönyvkiadó	1975
Sabo, Gyula	Priručnik za učenje srpskohrvatskog jezika u dečjim vrtićima srpske i hrvatske narodnosti	Budapest	Tankönyvkiadó	1975
Szabó, Gyula	Priručnik za poučavanje hrvatsko-srpskog jezika u dječjim vrtićima	Budapest	Tankönyvkiadó	1975
Arva, György	Étlapírás magyar, orosz, cseh, lengyel és szerb-horvát nyelven	Budapest	Közgazd. és Jogi Kiadó	1975
Fatuska, János et al.	A magyarországi nemzetiségek lakáskultúrája : néprajzi kiállítás : Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum, 1975. október-november	Békéscsaba	Munkácsy Mihály Múzeum	1975
Lang, Irma (ur.)	Milan Konjovic kiállítása, 1959-1974	Pécs		1975
Sellei, Sarolta et al.	Pécs	Budapest	Corvina	1975
	Helytörténet = Local history = Mestnaâ istoriâ	Pécs	Janus Pannonius Múzeum	1975
Mokuter, Iván	Opisna gramatika srpskohrvatskoga jezika : fonetika, nauka o rijeci, morfologija = Leíró szerb-horvát nyelvtan : hangtan, szótan, alaktan : tanárképző főiskolák	Budapest	Tankönyvkiadó	1976

Áts, Erika (ur.)	Na raznim jezicima, s istim stremljenjima : Narodnosti u Narodnoj Republici Mađarskoj	Budapest	Kulturális Minisztérium Nemzetiségi Osztálya	1976
Hárs, Éva	Pécsi Grafikai Műhely kiállítása : Pécs, 1976. december 2-31.	Pécs	Pécs m. Város Tanácsa V. B. Művelődésügyi Oszt.	1976
Ljubomir, Tomić et al.	Književna čitanka: za I. Razred gimnazije	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1976
Ijjas, Istvánné	Szerb-horvát nyelvkönyv = Srpskohrvatski jezik	Budapest	Tankönyvkiadó	1977
Szimics, Ilona	Tantern a nemzetiségi nyelvet oktató általános iskolák számára : 1-8. oszt. : horvát-szerb, illetve szerb-horvát nyelv	Budapest	Tankönyvkiadó	1977
Gujaš-Džuretin, Josip	Povratka u Podravinu : Pesme	Budimpešta	DSJS : Tankönyvkiadó	1977
Hoóz, István et al.	A baranyai nemzetiségekről	Pécs	Pécsi Szikra Ny.	1977
Janikovszky, Éva	Kad bih bio	Zagreb : Budimpešta	Mladost : Corvina	1977 (cop. 1965)
Kerényi, Ferenc	Endre Ady : 1877-1919	Budapest	Savez esperantista Mađarske : Inst. za međunarodne kulturne veze	1977
Mokuter, Ivan et al.	Nastavni program i uputstva za opšte škole narodnosti sa hrvatskosrpskim (srpskohrvatskim) nastavnim jezikom : hrvatskosrpski (srpskohrvatski) jezik i književnost	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1977
Mara Stevanović	Nebo bez oblaka	Budapest	Tankönyvkiadó	1977
Mokuter, Ivan	Gramatika hrvatskosrpskoga srpskohrvatskog jezika	Budapest	Tankönyvkiadó	1978
Szimics, Ilona	Horvát-szerb nyelv 1-3. osztály : Az általános iskolai nevelés és oktatás terve : Tantervi útmutató a nemzetiségi nyelvet oktató általános iskola számára	Budapest	Tankvk.	1978
Hadrovics, L. et al. (ur.)	Hungaro - Slavica, 1978 : VIII. Internationaler Kongress der Slawisten, Zagreb, 3-9. September 1978	Budapest	Akad. K.	1978
Janikovszky, Éva	Baş me veseli!	Budapest : Zagreb	Corvina : Mladost	1978
Janikovszky, Éva	Opet sam ja kriv	Budapest :	Corvina : Mladost	1978

		Zagreb		
Janikovszky, Éva	Kako da odgovorim?	Budapest : Zagreb	Corvina : Mladost	1978
Janikovszky, Éva	Znaš li i ti?	Budapest : Zagreb	Corvina : Mladost	1978
Kereszturiné Pintér, Mária	Adalékok Felsőcsatár történetéhez	Felsőcsatár	Községi Tanács V. B.	1978
Kutas, Antal (ur.)	A nemzetiségi művelődés távlati programja Baranyában	Pécs	Baranya Megyei Tanács	1978
Lackner, László	Zala megye képekben	Budapest	IPV	1978
Mándoki, László	Ormánság népeletéből : a Kiss Géza Ormánsági Múzeum állandó kiállításának és szabadtéri bemutatóinak vezetője : Sellye	Pécs	JPM	1978
Romváry, Ferenc	Gádor múzeum : Siklós, vár	Pécs	Janus Pannonius Múz.	1978
Šarošac, Đuro	Hrvatske i srpske etničke skupine u Baranji : Vodič stalne etnografske izložbe Muzeja Kanizsai Dorottya : Bazični muzej Južnih Slavena u Mađarskoj, Mohács	Pécs	Janus Pannonius Múz.	1978
Schenk, János et al. (ur.)	Deset godina suradnje gradova Osijek i Pečuh = Pécs, Osijek tízéves együttműködése : [1968-1978]	Pécs	Izršni odbor Gradskog savjeta Pečuh	1978
Vörös, Károly et al.	A pannon térség iskola- és művelődésügye 1918-ig, különös tekintettel a felsőbb oktatásra : Nemzetközi kultúrtörténeti szimpozion "Mogersdorf" 1976 Kőszegen Skoltvo [!Skolstvo] i obrazovanje na panonskom području do 1918 s posebnim obzirom na višje školstvo	Szombathely?	Vas megyei Levéltár	1978
Vujičić, Tihomir	Muzičke tradicije južnih slovena u mađarskoj = A magyarországi délszlávok zenei hagyományai	Budimpešta	DSJS : Tankönyvkiadó	1978
	Baranya Táncegyüttes = Folklori Ansaml "Baranya" = Tanzensemble "Baranya"	Pécs	Pécs m. Város Tanácsa V. B. Művelődésügyi Osztálya	1978

Djurdjevic, Djordje	Bio je to covek. Dlanom o dlan. Pjesme za zborove / Pero Budak. Tuna Bubjavilo / Josip Kozarac	Budapest	DSJS	1978
Blažetin, Stipan	Naš jezik: za 2. razred općih škola u kojima se predaje hrvatskosrpski jezik	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1978
Mokuter, Iván	Szerb-horvát nyelvi feladatlapok 1.	Budapest	Tankönyvkiadó	1979
Szimics, Ilona	Horvát-szerb nyelv : 4-8. osztály : Tantervi útmutató a nemzetiségi nyelvet oktató általános iskola számára : Az általános iskolai nevelés és oktatás terve	Budapest	Tankvk.	1979
Bölcs, Matilda et al.	Pregled književnosti	Budapest	Tankönyvkiadó	1979
Dekić, Marko	Duga nad zavičajem : Izabrane pjesme	Budimpešta	DSJS : Tankönyvkiadó	1979
Gerő, Győző	A Jakováli Haszán pasa Dzsámi és Múzeum kiállítási vezetője	Pécs	JPM	1979
Kotnyek, István	Alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig	Zalaegerszeg	Zala M. Lvt.	1979
Krasznahorkai, Géza	Gyula	Gyula	Vár. Tanács	1979
Radnóti, Miklós	Hommage a Radnóti : Erőltetett menet	Budapest	M. Helikon : Európa	1979
T. Mérey, Klára	Zala megye gyáripára 1944 előtt	Zalaegerszeg	Zala Megyei Levéltár	1979
	Szegedi képzőművészek tárlata : Szabadka	Szeged	Csongrád m. Múz. Ig.	1979
Blažetin, Stipan	Naš jezik: za 3. razred općih škola u kojima se predaje hrvatskosrpski jezik	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1979
Ákos, István	Geografija : Geografija socijalističkog sveta za III. razred gimnazije	Budapest	Tankönyvkiadó	1980
Mokuter, Iván	Szerb-horvát nyelvi feladatlapok	Budapest	Tankönyvkiadó	1980
Mokuter, Iván	Szerb-horvát nyelvkönyv	Budapest	Tankönyvkiadó	1980
Mokuter, Iván	Istorijske srpske i hrvatske književnosti = A régi szerb és horvát irodalom története	Budapest	Tankvk.	1980
Mokuter, Iván	Jugoslavija i njezini narodi : pregled geografije, istorije i narodnih običaja = Délszláv népismeret: földrajzi, történelmi és néprajzi áttekintés	Budapest	Tankvk.	1980
Simic, Jelena (ur.)	Nastavni program za gimnazije sa hrvatskosrpskim (srpskohrvatskim) nastavnim jezikom : 3-4. razred. : pokusni fakultativni nastavni program	Budapest	OPI	1980
Simic, Jelena (ur.)	Nastavni program za gimnazije sa hrvatskosrpskim (srpskohrvatskim) nastavnim jezikom : hrvatskosrpski (srpskohrvatskim) jezik i književnost : 1-4. razred	Budapest	OPI	1980

Blažetin, Stipan et al.	Sunčana polja : Pjesme za djecu	Budimpešta	DSJS : Tankönyvkiadó	1980
Pinczehelyi, Sándor (ur.)	Pečujski grafičari : Galerija Likovnih Umjetnosti Osijek : 15. III 1980. - 10. IV 1980.	Pécs		1980
Zádor, Tibor (ur.)	Na putu uspona : Madjarska 1945-1980	Budimpešta	DSJS	1980
Mokuter, Iván et al.	Szerb-horvát nyelvkönyv: gimnázium III.	Budapest	Tankönyvkiadó	1981
Szabó, Gyula et al. (ur.)	Szakkifejezések gyűjteménye a szerb-horvát gimnázium 1-4. osztálya számára	Budapest	Tankvk.	1981
Blažetin, Stipan	Srce na dlanu : Pjesme	Budimpešta	DSJS : Tankönyvkiadó	1981
Heurling, Bo	Kultúra és munkásélet : Hat európai ország tapasztalatai : Jelentés egy UNESCO együttműködés keretében létrejött közös szemináriumról	Budapest	NPI	1981
Šinković, Mate	Na našoj Gori : Pjesme	Budapest	Tankönyvkiadó Vállalat	1981
Preradović, Mile	Naš jezik: za 5. razred općih škola u kojima se predaje hrvatskosrpski jezik	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1981
Mandić, Marin	Antologija srpske i hrvatske književnosti : za II. razred	Budapest	Tankönyvkiadó	1982
Pavlov, Dušan	Srpskohrvatska narodna poezija = Szerbhorvát népköltészet	Budapest	Tankönyvkiadó	1982
Gadányi, Károly (ur.)	Nemzetközi szlavisztikai napok : Szombathely, 1982 : A tudományos ülészekon elhangzott előadások	Szombathely	SZTF	1982
Kerecsényi, Edit	Povijest i materijalna kultura pomurskih Hrvata = A Mura menti horvátok története és anyagi kultúrája	Budapest	Tankönyvkiadó	1982
Mandić, Marin	Prilozi kulturnoj i književnoj povijesti Srba i Hrvata u Mađarskoj	Budimpešta	DSJS : Tankönyvkiadó	1982
Pesti, János (ur.)	Baranya megye földrajzi nevei	Pécs	Baranya Megyei Levéltár	1982
Szita, László (ur.)	Horvát (sokac), magyar, német parasztlak agrárszocialista mozgalma Baranyában 1897-1898-ban	Pécs	Baranya M. Lvt.	1982
	Neven	Budimpešta	Lapkiadó	1982
Tomić, Ljubomir	Naš jezik: za 6. razred općih škola u kojima se predaje hrvatskosrpski jezik	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1982
Barics, Ernő	Realizam u hrvatskoj književnosti	Budapest	Tankönyvkiadó	1983

Szabó, Gyula	Priručnik za nastavu srpskohrvatskog jezika u 2. i 3. razredu osnovne škole	Budapest	Tankönyvkiadó	1983
Tomics, Ljubomir et al.	Szerb - horvát nyelvkönyv	Budapest	Tankönyvkiadó	1983
Balassa Iván et al. (ur.)	2. Internationale Konferenz zur Nationalitätenforschung : Békéscsaba, (30 September - 2 Oktober, 1980)	Budapest	Ministerium für Bildung, Selbständige Abteilung der Nationalitäten	1983
Horváth, Ferenc	Különböző kulturális törekvések a pannon térségben a két világháború között : Nemzetközi Kultúrtörténeti Szimpozion Megersdorf, 1980 Kőszeg	Szombathely	Vas M. Tcs.	1983
Király, Péter (ur.)	Typographia Universitatis Hungaricae Budae, 1777-1848	Budapest	Akad. K.	1983
Nagy, Lajos	A bólyi Batthyány uradalomban élő nemzetiségek az úrbéri rendezés előtt	Pécs	Baranya Megyei Levéltár	1983
Pavlov, Dušan	Delovi iz nauke o književnosti, teorije književnosti	Pécs	JPTE Tanárképző Kar	1983
	Glossary of terms and definitions : Recommended for use in technical diagnostics and condition-based maintenance	Budapest	OMIKK	1983
Pavlov, Marija	Čitanka za drugi razred opće škole	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1983
Nyomárkay, István	Strane riječi u hrvatskosrpskom (srpskohrvatskom) jeziku : Problemi morfološke i sintatičke adaptacije	Budimpešta	DSJS : Tankönyvkiadó	1984
Šarac, Marga	Svet oko mene : Priče i crtice za decu	Budimpešta	DSJS : Tankönyvkiadó	1984
Szabó, Gyula	Priručnik za nastavu srpskohrvatskog jezika u 1. razredu opšte škole 2. izd.	Budapest	Tankvk.	1984
Hárs, Éva (ur.)	Vasarely Múzeum, Pécs	Pécs	JPM	1984
Kutas, Antal	Nemzetiségek Baranyában : A Baranya megyei Tanács 1984. március 12-i ülésének anyaga	Pécs	Baranya m. Tcs.	1984
Mandić, Mišo	Iz osamstoljetne kronike Čavolja : Prološt i sadašnjost jednog narodnosnog sela = Csávoly község 800 éves krónikájából : Múlt és jelen egy nemzetiségi faluban	Budapest	DSJS : Tankvk.	1984
Mandić, Živko (ur.)	Latice ivančice : Narodne pripovijetke šokačkih Hrvata u Mađarskoj	Budimpešta	Izd. Udžbenika	1984
Milošević, Petar (ur.)	Gde nestaje glas? : Antologija mladih pesnika	Budimpešta	DSJS : Tankönyvkiadó	1984
Tomić, Ljubomir	Naš jezik: za 7. razred općih škola u kojima se predaje hrvatskosrpski jezik	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1984

Pavlov, Marija	Čitanje-pisanje: radni listići za 3. razred opće škole	Budimpešta	Tankönyvkiadó	1984
Neducsin, Dragutin	Metodika nastave srpskohrvatskoga jezika = A szerb-horvát nyelv tanításának módszertana 1.	Budapest	Tankönyvkiadó	1985
Filaković, Eva	Okvirni plan za hrvatskosrpske narodnosne dječje vrtiće	Budapest	Zemaljski pedagoški zavod	1985
Franković, Đuro	Baranjske bajke	Pécs	Baranja Megyei Pedagógiai Intézet	1985
Grubits, Márta et al.	Od zipke do pira			1985
Lajos, Mari	99 variva i priloga 33 kolor fotografije	Novi Sad : Budapest : Split	Forum : Corvina : Logos	1985
Lajos, Mari	99 jela od peradi 33 kolor fotografije	Novi Sad : Budapest : Split	Forum : Corvina : Logos	1985
Lovasné Szabó, Ágnes	Koljnof moje rodno selo 4. : "bevonultam abba a szomorú háborúba" : "Sam eirukau vati tužni boi..."	Győr		1985
Lukač, Marija	Čitalački tabor : Bar - deset godina čitalačkog tabora	Mohács	Mohácsi Városi Könyvtár	1985
Mándity, Zsivko	Családi szertartások társadalmi megrendezése a nemzetiségi körében = Društveno priređivanje obiteljskih obreda kod narodnosti	Budapest	Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztály	1985
Móro, Mária Anna	A pécsi malmok 1818. évi felmérése	Pécs	Baranya Megyei Levéltár	1985
Pantelić, Nikola	Jugoszlávia népművészete : A Néprajzi Múzeum Belgrád, Néprajzi Múzeum Zágráb, Néprajzi Múzeum Ljubljana és Vajdasági Múzeum Újvidék vendégkiállítása : Debrecen Déri Múzeum 1985. július 26 - október 1.	Debrecen	Devisz Prop. Iroda	1985
Tomić, Ljubomir	Naš jezik: za 8. razred općih škola u kojima se predaje hrvatskosrpski jezik	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1985
Pavlov, Marija	Čitanje-pisanje: radni listići za 4. razred opće škole	Budimpešta	Tankönyvkiadó	1985
Balla, Árpád et al.	Povijest i poznavanje društva : za 8. razred osnovne škole	Budapest	Tankönyvkiadó	1986
Dürr, Béla (ur.)	Povijest za 6, 7. i 8. razred opšte škole : Dodatni udžbenik	Budapest	Tankvk.	1986
Gyetvai, Marija	Srpskohrvatski - hrvatskosrpski jezik i književnost za fakultativnu nastavu jezika i književnosti u IV razredu gimnazije	Budapest	Országos Pedagógiai Intézet	1986

Blažetin, Stipan	Bodoljši : Roman za djecu	Budapest	Tankvk.	1986
Dekić, Marko	Tišine i ljubavi	Budimpešta	DSJS : Tankönyvkiadó	1986
Dezső, László	Tipološka analiza hrvatskosrpske sintakse i njena usporedba sa sintaksom mađarskog jezika	Budapest	Tankönyvkiadó	1986
Franković, Đuro (ur.)	Drvo nasred Podravine : Usmene pripovijetke	Budimpešta	DSJS : Tankönyvkiadó	1986
Gadányi, Károly (ur.)	Nemzetközi Szlavisztikai Napok II.	Szombathely	Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya	1986
Pavlov, Dušan	Srpskohrvatske narodne pripovetke	Budapest	Tankönyvk.	1986
Šarošac, Đuro	Narodna nošnja baranjskih Hrvata = Baranyai horvát népviselet	Budapest	Tankvk., DSJS	1986
Szita, László	Harkány fürdőtörténet, 1823-1986	Harkány	Baranya megyei Fürdő V.	1986
Szita, László (ur.)	Tanulmányok és forrásközlések a nemzetiségi kérdés történetéből	Pécs		1986
Tordinac, Nikola	Hrvatski narodni običaji, pjesme i pripovijetke iz Pečuha i okolice	Budapest	Tankönyvk.	1986
Vidaković, Roza	Iz dubine : pjesme	Budimpešta	DSJS : Tankönyvkiadó	1986
Krunić, Dimitrije	Zapjevajmo : Udžbenik za 5-8. razred opće škole	Budapest	Tankönyvkiadó	1987
Gregor, Ferenc et al.	Szlavisztikai tanulmányok : Emlékkönyv Király Péter 70. születésnapjára	Budapest	ELTE	1987
Karagić, Mijo	Slobodni putovi : Pripovijesti	Budimpešta	DSJS : Tankönyvkiadó	1987
Kiss, Ferenc	A Zala megyei horvát értelmiség helyzete, szerepe a kultúra ápolásában = Stanje i uloga hrvatske inteligencije u njegovonju kulture u zupaniji Zali	Zalaegerszeg	Zala Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ	1987
Lajos, Mari	99 jela od sira i jaja 33 kolor fotografije	Novi Sad : Budapest	Forum : Corvina	1987
Mandić, Živko	Povijesna antroponimija bunjevačkih Hrvata u Mađarskoj	Budimpešta	DSJS : Tankönyvkiadó	1987
Póth, István	Stazama prijateljstva : Članci i studije	Budimpešta	DSJS : Tankönyvkiadó	1987
	Vas megye	Szombathely	Savaria Tourist	1987
Horváth, Ágnes et al.	Kézikönyv a nemzetiségi nyelvű úttörőfoglalkozásokhoz = Priručnik za pionirska zanimanja	Budapest	Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztály	1987
Blažetin, Stipan	Naš jezik za 4. razred općih škola u kojima se predaje hrvatskosrpski jezik	Budapest	Tankvk.	1988

Nagy, Vendelné et al.	Geografija za 8. razred opšte škole	Budapest	Tankönyvkiadó	1988
Nagy, Vendelné et al.	Radna sveska za geografiju za 8. razred opšte škole	Budapest	Tankönyvkiadó	1988
Nagy, Vendelné et al.	Kontrolni zadaci iz geografije za 8. razred opštih škola	Budapest	Tankönyvkiadó	1988
Filaković, Eva et al. (ur.)	Bibliográfia a nemzetiségi óvodai anyanyelvi neveléshez	Budapest	OPI	1988
Gadányi, Károly (ur.)	Nemzetközi Szlavisztikai Napok 3.	Szombathely	MM	1988
Kiss, Mária (ur.)	III. Magyar - Jugoszláv Folklór Konferencia : Budapest, 1987. november 2 - 3. : Budimpešta, 2 - 3. novembra 1987	Budapest	MTA Néprajzi Kut. Csop.	1988
Lajos, Mari	99 jela od divljači i ribe 33 kolor fotografije	Novi Sad : Budapest	Forum : Corvina	1988 (cop. 1984)
Lajos, Mari	99 poslastica od voća 33 kolor fotografije	Novi Sad : Budapest	Forum : Corvina	1988 (cop. 1984)
Mandić, Živko (ur.)	Podravski Hrvati : Studije	Budapest	DSJS : Tankönyvkiadó	1988
Mandić, Živko (ur.)	Drvo do neba : Mađarske narodne pripovetke	Budapest	Tankönyvkiadó	1988
Škrapić, Ljudevit	Droptine : pjesme	Budapest	Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj : Tankönyvkiadó	1988
Tišler, Jolanka	V modrini neba - pjesme	Budapest	Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége : Tankönyvkiadó	1988
	Izveštaj zemaljskog odbora Demokratskog Saveza Južnih Slavena u Mađarskoj, 1983-1988 : Pečuj, 3-4. decembar 1988. g.	Pécs	MDDSZ	1988
	Izveštaj Zemaljskog Odbora Demokratskog Saveza Južnih Slavena u Mađarskoj, 1983-1988 [X. Kongres] : Pečuh 3-4. prosinca 1988. g.	Budimpešta	DSJS	1988
Jávori, Jenő	Knjizevnost naroda Jugoslavije u Mađarskoj : Bibliografija, 1945-1987	Budapest	Udruženje izdavača i knjižara Mađarske	1988

Blažetin, Stipan	Naš jezik : radna bilježnica za 3. razred općih škola u kojima se predaje hrvatskosrpski jezik	Budapest	Tankvk.	1989
Gyapay, Gábor et al.	Povijest za I razred gimnazije 2. izd.	Budapest	Tankvk.	1989
Nyomárkay, István	Gramatika srpskohrvatskog (hrvatskosrpskog) jezika	Budapest	Tankönyvk.	1989
Pirisi, Jánosné	Radna sveska za upoznavanje okoline za 1. razred osnovne	Budapest	Tankönyvkiadó	1989
Pirisi, Jánosné et al.	Radna bilježnica za upoznavanje okoline za 2. razred osnovne škole	Budapest	Tankönyvkiadó	1989
Pirisi, Jánosné et al.	Radna sveska za upoznavanje okoline za 2. razred osnovne škole	Budapest	Tankvk.	1989
Krunic, Dimitrije	Pjesmarica za prvi razred osnovne škole	Budimpešta	Poduzeće za izdavanje udžbenika	1989
Dekić, Marko	Stopama djetinjstva : Pjesme za djecu	Budapest	DSJS : Tankönyvkiadó	1989
Franković, Đuro (ur.)	Zlatne niti : Usmene pripovijetke iz Podravine	Budimpešta	DSJS : Tankönyvkiadó	1989
Lajos, Mari	99 predjela 33 kolor fotografije	Novi Sad : Budapest	Forum : Corvina	1989 (cop. 1983)
Lajos, Mari	99 jela od mesa 33 kolor fotografije	Novi Sad : Budapest	Forum : Corvina	1989 (cop. 1983)
Lajos, Mari	99 kolača i torti 33 kolor fotografije	Novi Sad : Budapest	Forum : Corvina	1989 (cop. 1983)
Mándics, Mihály	A magyarországi bunyevác-horvátok története = Povijest bunjevačkih Hrvata u Mađarskoj	Kecskemét	Bács-kiskun Megyei Tanács V. B. Művelődési Osztály	1989
Šimara Pužarov, Đuso	Stojim pred vama : Pjesme	Budimpešta	DSJS	1989
Szita, László (ur.)	Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből, 1686-1688	Pécs	Baranya M. Lvt.	1989
Timár, György	Királyi Sziget : Szigetvár várgazdaságának iratai 1546-1565	Pécs	Baranya Megyei Levéltár	1989
Tőkei, Ferenc et al.	Sub Minervae nationis praesidio : tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára	Budapest	ELTE	1989
Preradović, Mile	Čitanka za 6. razred opšte škole	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1989
Pavlov, Dušan et al.	Čitanka za 7. razred opšte škole	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1989

Pavlov, Dušan et al.	Čitanka za 8. razred opšte škole	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1989
Asztalos, Gyuláné	Biologija 6 : radna bilježnica	Budapest	Tankvk.	1990
Czeglédy, István et al.	Radna sveska za matematiku : osnovna škola 5. razred	Budapest	Tankvk.	1990
Milošević, Petar	Pregled književnosti za IV razred gimnazije s hrvatskosrpskim nastavnim jezikom	Budapest	Tankvk.	1990
Preradović, Mile	Naš jezik : radna sveska za 3. i 4. razred opštih škola u kojima se predaje srpskohrvatski jezik	Budapest	Tankönyvkiadó	1990
Sárfalvi, Béla	Geografija za I razred gimnazije	Budapest	Tankönyvkiadó	1990
Kneip, István (ur.)	Živa ruža : Molitvenik i Pjesmarica	Pécs	Biskupski Ordinarijat	1990
Magony, László	Mozgáskorlátozottak V. Nemzetközi Fotó- és Színesdia Kiállítása	Budapest	MEOSZ	1990
Matusek, László	Lijepa si, lijepa : tekst pjesama na istoimenoj kaseti : [misne pjesme iz Baranje ženski zbor]	Pécs	Demokratski savez Južnih Slavena : Organizacija Mladost	1990
Pavić, Đuro	Dosta = Elég	Pécs	Baranya Megyei Művelődési Központ	1990
Székely, János Jenő	Székely J J : Kiállítási katalógus	Székesfehérvár	MTESZ Technika Háza	1990
Tomić, Ljubomir	Krijesnice = Karcolatok	Budimpešta	DSJS : Tankönyvkiadó	1990
Vujkov, Balint (ur.)	Zlatni prag : Hrvatske i srpske narodne pripovijetke iz Mađarske	Budapest	Tankönyvk.	1990
Pavlov, Marija	Naš jezik: gramatika za 2. razred općih škola	Budapest	Tankönyvkiadó	1990
Preradović, Mile et al.	Čitanka za 5. razred opšte škole	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1990
Walter, Mária	Povijest za II. razred gimnazije	Budapest	Nemz. Tankvk.	1991
Probáld, Ferenc	Geografija za II razred gimnazije	Budapest	Tankönyvk.	1991
Filaković, Branko	Zatajiti korijene tuge i duge	Budapest; Pečuh?	Mo. Horvátok Szövetsége	1991
Krpan, Stjepan	Hrvatski uglednici u Mađarskom Podunavlju : izbor portretnih prikaza	Budapest	Tankvk.	1991
Milošević, Petar	Ogledi i kritike : O savremenoj književnosti Srba i Hrvata u Mađarskoj	Budapest	Tankönyvk.	1991
Šarošac, Đuro	Bosanski Hrvati u okolini Pečuha : ekonomska osnovica seoskog života	Budapest	Tankvk.	1991

Šimara Pužarov, Đuso	Djeci a ne samo...	Pečuh	Mladost : Klub August Šenoa : Savez Hrvata	1991
Vuk, Miroslav	Jačke Gradišćanskih Hrvata u Mađarskoj	Budapest	Tankvk.	1991
Blažetin, Stjepan et al.	Generacijska antologija (Krhotine?)	Pečuh	Srpski demokratski savez; Mladost	1991
Gujaš Džuretin, Josip	Iverje / Forgácsok	Pečuh	August Šenoa Klub : Mladost	1991
Lábadi, Károly et al.	Közös forrásból : Magyar írók a Dráván innen, a Dráván túl = Iz zajedničkog izvora : Mađarski književnici s obiju obala Drave	Pécs	Baranya Megyei Könyvtár	1991
Matušek, Ladislav	Tekstilni motivi ačanskih Bošnjaka = Átai bosnyák textilmotívumok	Pécs	Mladost, Klub August Šenoa, Savez Hrvata	1991
Gadányi, Károly (ur.)	Nemzetközi Szlavisztikai Napok 4. : Szombathely, 1991	Szombathely	BDTF	1991
Halász, Péter et al. (ur.)	A Duna menti népek hagyományos műveltsége : tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére	Budapest	M. Néprajzi Társ.	1991
Klaniczay, Tibor (ur.)	A Bibliotheca Zriniana története és állománya	Budapest	Argumentum : Zrínyi	1991
Papp, Mórió (prev.)	Határtalan családok : Horvát költők versei Papp Mórió fordításában	Budimpešta	Széphalom Könyvműhely	1991
Sárkány, József (ur.)	XII. Országos Kisplasztikai Biennálé : [Pécsi Galéria, 1991. június 9 - augusztus 25., Muzejsko galerijski centar, Zagreb ... 1991. szeptember	Pécs	JPM	1991
Käfer, István (ur.)	Horvátok, szerbek, szlovének Magyarországon : Bibliográfia : 1945-1975 I.-II. = Hrvati, Srbi, Sloveni u Madjarskoj : Bibliografija : 1945-1975 I.=II.	Budapest	Országos Idegennyelvű Könyvtár	1991
Blažetin, Stipan	Tralala, tralala, propjevala svirala	Budapest	Tankvk.	1991
Boros, László et al.	A Pécsi Székesegyház	Pécs	Püspöki Hivatal	1991
Cseri, Miklós et al. (ur.)	Dél-Dunántúl népi építésze : a Pécsváradon 1991. május 6-8 között megrendezett konferencia anyaga	Szentendre : Pécs	Szabadtéri Népr. Múz. : JPM	1991
Eperjessy, Ernő et al. (ur.)	Nemzetiség-identitás : a IV. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai : [Békéscsaba, 1990. október 5-6-7.]	Debrecen	Ethnica	1991
Andrási, Tiborné	Matematika za 6. razred osnovne škole	Budapest	Tankvk.	1992

Fekete, Pál	Povijest za 8. razred osnovne škole	Budapest	Tankvk.	1992
Horvat, Janja (ur.)	Književni hrvatski jezik, kajkavski zavičajni govor i mađarski jezik : radna bilježnica za niže razrede osnovne škole	Salgótarján	Mikszáth	1992
Kövesdi, Pál	Fizika 6 : radni udžbenik za 6. razred osnovne škole	Budapest	Tankvk.	1992
Tišler, Jolanka	Naš jezik : radna bilježnica za 6. razred osnovnih škola u kojima se predaje hrvatski jezik	Budapest	Tankvk.	1992
	Radna bilježnica za matematiku : osnovna škola 6. razred	Budapest	Tankvk.	1992
Pósa, Lajos et al.	Radna bilježnica za upoznavanje okolice za 4. razred osnovne škole	Budapest	Tankönyvkiadó	1992
Bölcs, Matilda	Jantarska ciesta	Pečuh	Hrvatski institut, Savez Hrvata u Mađarskoj, Gradišćanski ogranak SHM	1992
Gatai, Zoltan	Gatai versus Graić	Pečuh	Mladost : Hrvatski institut : Savez Hrvata	1992
Gujaš, Ladislav	Dodir vremena	Pečuh	Mladost : Savez Hrvata : Klub August Šenoa	1992
Vargaj, Marija	Plime i oseke	Pečuh	Savez Hrvata u Mađarskoj : Baranjski ogranak Saveza Hrvata u Mađarskoj	1992
Šarošac, Đuro	Narodna nošnja i narodna umjetnost Hrvata, Srba i Slovenaca u Mađarskoj = Magyarországi horvátok, szerbek és szlovének népviselete és népművészete : Vodič izložbe = Kiállításvezető	Mohač	Sarosác György	1992
Barta, Imre et al.	Rajzok Dél-Baranyáról			1992
Bárth, János (ur.)	Dunatáji találkozás : a Bács-Kiskun megyei nemzetiségkutató konferencia (Baja, 1991. április 27.) előadásai	Kecskemét	Bács-Kiskun M. Múz. Ig.	1992
Magony, László	Mozgáskorlátozottak VI. Nemzetközi Fotó- és Színesdía Kiállítása : 1992. Szolnok..., Szolnoki Galéria, ... március 28-tól április 19-ig	Budapest	Monfodi Alapítvány	1992

Nyomárkay, István et al.	Trudy po slavânovedeniû : Szlavisztikai tanulmányok	Budapest	ELTE Szláv Filológiai Tansz.	1992
	Állam és társadalom a pannon térségben a két világháború között : Nemzetközi Kultúrtörténeti Szimpozion Mogersdorf 1985, Kőszeg = Država i društvo u panonskom prostoru između dva svjetska rata : međunarodni kulturnopovijesni simpozij Mogersdorf	Szombathely	Vas M. Önkorm. Hiv. Művel. és Sport Titkárság	1992
Racz, Erika et al.	Učimo pisati i čitati kajkavskim narječjem 1.: radna bilježnica za 1. razred osnovne škole	Budimpešta	Ured za nacionalne i etničke manjine	1992
Racz, Erika et al.	Učimo pisati i čitati kajkavskim narječjem 2.: radna bilježnica za 2. razred osnovne škole	Budimpešta	Ured za nacionalne i etničke manjine	1992
Racz, Erika et al.	Jezik i izražavanje 2.: radna bilježnica za 2. razred osnovne škole	Budimpešta	Ured za nacionalne i etničke manjine	1992
Preradović, Mile	Naš jezik: radna bilježnica za 5. razred osnovnih škola u kojima se predaje hrvatski jezik	Budapest	Tankönyvkiadó	1992
Balla, Árpád	Povijest za 6. razred osnovnih škola	Budapest	Nemz. Tankvk.	1993
Jámborné Benczúr, Erzsébet et al.	Upoznavanje okolice za 5. razred osnovnih škola	Budapest	Nemz. Tankvk.	1993
Kolar, Stanko	Naš materinski jezik : gramatika za 3. i 4. razred osnovnih škola 2. izm. izd.	Budapest	Nemz. Tankvk.	1993
Kovács, István	Biologija 7 : radna bilježnica	Budapest	Nemz. Tankvk.	1993
Kövesdi, Pál	Fizika 7 : radni udžbenik za 7. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1993
	Radna bilježnica za matematiku : osnovna škola 7. razred	Budapest	Nemz. Tankvk.	1993
Begovac, Ruža	Idem spati boga zvati i Mariju milovati	Pečuh	Hrvatski institut	1993
	Zakon LXXVII. iz godine 1993. o pravima nacionalnih i etničkih manjina	Budapest	NEKH	1993
Đurok, Ivica et al. (ur.)	Rat kako to djeca vide	Pécs	Hrvatski institut. : Omladinska org.	1993
Fehér, Anikó et al.	Bátya népzeneje	Kecskemét	Bács-Kiskun M. Múz. Ig.	1993
Fehér, István	Az utolsó percben : Magyarország nemzetiségei, 1945-1990	Budapest	Kossuth	1993

Fejér, Ádám (ur.)	Magyarok és szlávok	Szeged	JATE	1993
Mészáros, Árpád (ur.)	Nemzetiség, anyanyelv : nemzetiség szerinti adatok	Budapest	KSH Soksz.	1993
Rózsás, Márton	Temető Barcs	Barcs	Dráva Múzeum	1993
Szaszkóné Sin, Aranka (ur.)	Moson megye, 1773-1808	Budapest	KSH	1993
Szita, László	Somogy megyei nemzetiségek településtörténete a XVIII-XIX. században	Kaposvár	Somogy M. Lvt.	1993
Zsiga, Tibor	Communitas Fidelissima Szentpéterfa-a magyar-osztrák határmegállapítás, 1922/23	Szombathely	Corn Kft.	1993
Dózsa, Tamás et al. (ur.)	An der Donau	Budapest	Miniszterelnöki Hivatal Kormánybiztosok Irodája	1993
Harangozó, Vilmos	Ruža nebeska: molitve i popevke	Sambotel		1993
Blažetin, Stipan	Naš jezik za 3. razred osnovnih škola u kojima se predaje hrvatski jezik	Budapest	Nemz. Tankvk.	1994
Bölcs, Matilda et al.	Pregled književnosti za II. razred gimnazije s hrvatskim, odnosno srpskim nastavnim jezikom 3. izm. izd.	Budapest	Nemz. Tankvk.	1994
C. Neményi, Eszter et al.	Matematika : osnovna škola 4. razred	Budapest	Nemz. Tankvk.	1994
Czegléd, István et al.	Matematika za 7. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1994
Czegléd, Istvánné et al.	Matematika za 8. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1994
Filla, István	Povijest za 5. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1994
Gallay Jánosné et al.	Tehnika za 3. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1994
Hajdu, Sándor	Radna bilježnica za matematiku : osnovna škola 8. razred	Budapest	Nemz. Tankvk.	1994
Hervai, Marija	Slikovni rječnik za 1-2. razred osnovne škole	Salgótarján	Mikszáth	1994
Horváth, Gellértné et al.	Biologija 8 : radna bilježnica	Budapest	Nemz. Tankvk.	1994
Horváth, Gellértné et al.	Biologija za 8. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1994

al.				
Kovács, István	Biologija 7 za 7. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1994
Kövesdi, Pál	Fizika 8 : radni udžbenik za 8. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1994
Mandić, Marin (ur.)	Antologija srpske i hrvatske književnosti za II.-III.-IV. razred gimnazije	Budapest	Nemz. Tankvk.	1994
Pavlov, Marija	Čitanka za četvrti razred osnovne škole 2. izm. izd.	Budapest	Nemz. Tankvk.	1994
Rubovszky, Péter	Povijest IV. : skice o povijesti XX. stoljeća za IV. razred srednjih škola	Budapest	Nemz. Tankvk.	1994
Tišler, Jolanka	Naš jezik : radna bilježnica za 7. razred osnovnih škola u kojima se predaje hrvatski jezik	Budapest	Nemz. Tankvk.	1994
Závodszy, Géza	Povijest za III. razred gimnazije	Budapest	Nemz. Tankvk.	1994
Racz, Erika et al.	Jezik i izrazavanje : Radna bilježnica za 1-2. razred osnovne škole	Salgótarján	Mikszáth	1994
Racz, Erika et al.	Ucimo pisati i citati kajkavskim narječjem : radna bilježnica za 1-2. razred osnovne škole	Salgótarján	Mikszáth	1994
Meszaros, Gheorghe	Slikovni rječnik za djecu : hrvatsko-mađarski	Budapest	Nemz. Tankvk.	1994
Celikova, Eva et al. (ur.)	Povratak putujem svake noći u snu	Pečuh : (Budapest)	Hrvatski institut : Hrvatsko kazalište : Regionalni centar za odgoj i obrazovanje pri Ministarstvu prosvjete i kulture	1994
Franković, Đuro	"Taši, taši, tanana!" : ...dječje igre, pjesme, brojalice, uspavanke, brzalice i rugalice	Pečuh	Hrvatski institut	1994
Gubinski Takač, Katarina	Vrteći vrtić	Horpács	Mikszáth	1994
Matušek, Ladislav	Raspjevani Hrvati : narodne pjesme i plesovi bosanskih Hrvata u okolini Pečuha	Budapest	Nemz. Tankvk.	1994
Blažetin, Jelena (et al.)	Putovanje u grad slova	Pečuh	Hrvatski institut	1994
Pálffy, Ilona et al.	Tájékoztató a horvát kisebbségi szervezetek és független jelöltek részére a polgármesterek, az önkormányzati és kisebbségi képviselők 1994. évi választásához = Informator za hrvatske manjinske organizacije i nezavisne kandidate za izbore za gradonačelnike, samoupravne i manjinske zastupnike u 1994. godini	Budapest	BM Orsz. Választási Iroda	1994
	Program djelovanja u zaštiti okoliša za Srednju i Istočnu Europu : skraćeno izdanje	Budapest	Közép- és Kelet-Európai	1994

	dokumenta prihvaćenog na konferenciji ministara u Luzernu, ... 28-30. travnja 1993.		Regionális Környezetvédelmi Közp.	
Kolber, István (ur.)	15 éves az Alpok-Adria Munkaközösség=15 godina Radne zajednice Alpe-Jadran	Kaposvár	Somogy Megyei Közgyűlés	1994
Tubero, Ludovicus	Kortörténeti feljegyzések : Magyarország	Szeged	Szegedi Középkorász Műhely	1994
Varga, Čaba	Pravo : teoriâ i filosofiâ	Budapest	L. Eötvös Univ.	1994
	Tájékoztató az 1994. évi kisebbségi önkormányzati képviselő-választás kezdeményezéséről	Budapest	BM Orsz. Választási Iroda	1994
	Nemzetközi Kultúrtörténeti Szimpozion Megersdorf (Kőszeg) A polgári világ a pannon térségben 1830 és 1867 között	Szombathely	Vas Megyei Önkormányzati Hivatal Művelődési és Sport Titkársága	1994
Zagorac, Stjepan; Klaić-Taradija, Milica	Mali molitvenik: sastavljen za prvopričesnike	Pečuh	Fondacija Zornica	1994
Fekete, János	Tehnika : radni udžbenik za 4. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1995
Kecskés, Andrásné et al.	Radna bilježnica za kemiju 7	Budapest	Nemz. Tankvk.	1995
Kecskés, Andrásné et al.	Kemija 7 za 7. razred osnove škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1995
Nagy, Vendelné et al.	Zemljopis za 6. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1995
Nagy, Vendelné et al.	Radna bilježnica za zemljopis za 6. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1995
Nemerkényi, Antal et al.	Fizička geografija za I. razred gimnazije	Budapest	Nemz. Tankvk.	1995
Németh, Tibor	Tehnika : radna bilježnica za 1. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1995
Pavlov, Marija	Čitanka za treći razred osnovne škole 2. izm. izd.	Budapest	Nemz. Tankvk.	1995
Salamon, Konrád	Povijest za IV. razred srednje škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1995
Takács, Gábor et al.	Matematika za 1. razred osnovne škole : alternativni udžbenik	Budapest	Nemz. Tankvk.	1995
Tišler, Jolanka	Naš jezik : radna bilježnica za 8. razred osnovnih škola u kojima se predaje hrvatski jezik	Budapest	Nemz. Tankvk.	1995

Mokuter, Ivan	Zadaci i vjezbe iz hrvatskosrpskog (srpskohrvatskog) jezika za II, III i IV gimnazije : treće neizmijenjeno izdanje	Budapest	Nemzet Tankvk.	1995
Csiszár, Ágnes	Századok öröksége : régi könyvek, könyvritkaságok a zalaegerszegi Deák Ferenc Könyvtár gyűjteményéből = Stare knjige, raritete iz zbirke zupanijske knjižnice Deák Ferenc iz Zalaegerszega	Zalaegerszeg	Deák Ferenc Megyei Könyvtár	1995
Cseri, Miklós (ur.)	Nyugat-Dunántúl népi építésze : A Velemben, 1995. május 29-31-én megrendezett konferencia anyaga	Szentendre : Szombathely	Szabadtéri Néprajzi Múzeum : Savaria Múzeum	1995
Gadányi, Károly (ur.)	Nemzetközi szlavisztikai napok 5.	Szombathely	Berzsenyi D. Tanárképző Főisk. Szláv Fil. Int.	1995
Magyar, Zoltán et al.	Egy pesti polgárcsalád története	Budapest	Bíró	1995
	Numizmatikai aukció	Budapest	Nudelman László fel.k. : Megatypia gond.	1995
Füsi, Lajos et al.	Zemljopis za 7. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1996
Füsi, Lajos et al.	Radna bilježnica za zemljopis za 7. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1996
Hartdégenné Rieder, Éva	Upoznavanje prirode : radna bilježnica za 4. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1996
Helméczy, Mátyás	Povijest za 8. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1996
Kecskés, Andrásné et al.	Kemija 8 za 8. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1996
Kecskés, Andrásné et al.	Radna bilježnica za kemiju za 8. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1996
Mandić, Živko et al.	Riječ hrvatska : slikovnica za učenje hrvatskoga jezika	Budapest	Nemz. Tankvk.	1996
Nagy, Attiláné et al.	Primjenjumo tehniku! : 3. razred	Budapest	Nemz. Tankvk.	1996
Nagy, Attiláné et al.	Primjenjumo tehniku! : 2. razred	Budapest	Nemz. Tankvk.	1996
Nagy, Attiláné et al.	Primjenjumo tehniku! : 1. razred	Budapest	Nemz. Tankvk.	1996

Fülöp-Huljev, Marija et al.	Mi se učimo hrvatski : radna knjiga za 1. razred osnovne škole	Budapest	Nemzeti Tankönyvkiadó	1996
Fülöp-Huljev, Marija et al.	Mi se učimo hrvatski : radna knjiga za 2. razred osnovne škole	Budapest	Nemzeti Tankönyvkiadó	1996
Apró, Ferenc (prev.)	Isuse, uzdam se u Te	Budapest	Obitelj Presvetog Srca Isusovoga	1996
Blažetin, Stjepan (ur.)	Književnost i jezik Hrvata u Mađarskoj : Priopćenja hrvatske sekcije II. međunarodnog slavističkog skupa pod naslovom "Teorija i praksa nastave slavenskih jezika" : Pečuh, 28-29. travnja 1994.	Pečuh	Horvát Tudományos Kutatók Egyesülete	1996
Blažetin, Stjepan (ur.)	Hrvati i Mađari u svjetlu prožimanja kultura i jezika : Priopćenja hrvatskih sekcija III. međunarodnog slavističkog skupa pod naslovom "Teorija i praksa nastave slavenskih jezika", Pečuh, 26-27. travnja 1996	Pečuh	Hrvatski znanstveni zavod	1996
Filaković, Eva	Pečuh	Pečuh	Hrvatsko kazalište : Hrvatski klub August Šenoa	1996
Kričković, Antun	Tanci i jačke gradišćanskih Hrvatov u Ugarskoj	Kimle	Polgármesteri Hiv.	1996
Magdić, Ivan et al. (ur.)	Mura, Mura... : Kajkavske popevke iz Pomurja	Zalaegerszeg	Zala Megyei Önkormányzati Közgyűlés Nemzetiségi és Etnikai Bizottsága	1996
Mandić, Marin	Naša gimnazija	Budapest	Nemz. Tankvk.	1996
Mokuter, Ivan	Znanstveni spomen-skup o Katančiću : u Budimpešti 30. XI. 1995. godine : u povodu obljetnica rođenja i smrti te 200. obljetnice njegova imenovanja za profesora Peštanskoga sveučilišta	Budimpešta	Etnikum	1996
Sibalin Kühn, Magdalena	Okvirni nastavni program za hrvatske škole u Mađarskoj od 1-10. razreda	Budapest	Országos Köznevelési Szolgáltató Iroda	1996
Škrapić, Lajoš	Obračun	Budimpešta	Nakladni zavod Etnikum	1996
Balázs, Attila (ur.)	Menekülő mesék = Priče-izbjeglice = Fugitive tales	Szeged	MASZK Egyesület	1996

Bartalos, Mária	Küldetés	Komárom	Bartalos M.	1996
Benkovics, Zita et al.	Sprachhistorisches Wörterbuch des Burgenlandkroatischen mit einem rückläufigen Verzeichnis der Titelwörter	Budapest	Akadémiai K.	1996
Csukovits, Enikő et al.	A Kárpát-medence várai	Budapest	PPKE	1996
Füzes, János	Patak- és hajómalmok Mohácsnál	Mohács	Média Mohács	1996
Gadányi, Károly et al. (ur.)	Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat	Szombathely	BDTF	1996
Hetyésy, Katalin et al. (ur.)	A Répce mente meséi és mondái	Csepreg	Farkas S. Egylet	1996
Hoffmann, Ottó	Mini-tini-szótár : a mai magyar diáknyelv szinonimaszótára	Pécs	JPTE	1996
Lábadi, Károly	Drávaszög ábécé : néprajzi és folklór tájlexikon	Eszék : Budapest	HunCro Sajtó- és Nyip. Kft. : Drávaszög Alapítvány	1996
	Népek a Mura mentén = Völker an der Mur = Ljudi uz Muru	Murska Sobota : Zalaegerszeg	Pokrajinski muzej : Göcseji Múzeum	1996
Körösi, Jánosné (ur.)	Bezenyei kalendárium=Bizonjski kalendar	Bezenye	Bezenyei Horvát Egyesület	1996
Horvath, Caba	Vježbenica gramatike : za 5. razred u Gradišću	Budapest	Etnikum	1997
Nagy, Vendelné et al.	Radna bilježnica za zemljopis za 8. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1997
Nagy, Vendelné et al.	Zemljopis : za 8. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1997
Probáld, Ferenc	Regionalna geografija za gimnazije	Budapest	Tankönyvk.	1997
Suták, Mihályné et al.	Radna bilježnica iz matematike : osnovna škola 3. razred	Budapest	Nemz. Tankvk.	1997
Fülöp-Huljev, Marija et al.	Mi se ucimo hrvatski : radna pisanka za gramatiku 3. razred	Budapest	Nemzeti Tankönyvkiadó	1997
Fülöp-Huljev, Marija et al.	Mi se ucimo hrvatski : citanka za 3. razred osnovne škole	Budapest	Nemzeti Tankönyvkiadó	1997
Farkas, József	Zbirka stručnih izraza iz tehnike = technikai szakkifejezések gyűjteménye	Budapest	Nemzeti Tankönyvkiadó	1997

Horváth, Csaba	Gradišćanskohrvatski - mađarski slikovni rječnik 1-4.	Budapest	Etnikum	1997
Jerkić, Mario et al.	Zbirka stručnih izraza iz zemljopisa = Földrajzi szakkifejezések gyűjteménye	Budapest	Nemzeti Tankönyvkiadó	1997
Petres-Németh, Anica	Zbirka stručnih izraza iz biologije = biológiai szakkifejezések gyűjteménye	Budapest	Nemzeti Tankönyvkiadó	1997
Dekić, Marko	S bačvanske ravnice : Pjesme	Budapest	Etnikum	1997
Győrvári, Gabor (ur.)	45 školskih godina : 45. obljetnica Hrvatske škole Miroslava Krleža	Pečuh	Hrvatska škola Miroslava Krleža	1997
Mandić, Marin	Santovačka hrvatska škola	Budapest	Nemzeti Tankönyvkiadó	1997
Póth, István	Hrvatska drama na mađarskoj pozornici : od Ive Vojnovića do Ive Brešana	Pečuh : Budimpešta	Hrvatsko kazalište : Zemaljska samouprava Hrvata u Mađarskoj	1997
Székely, András	Budimpešta, biser na obali Dunava	Budapest	Merhávia	1997
Farkas, Leventéné	A három pillangó = Tri leptiri	Kópháza	Horvát Kisebbségi Önkormányzat	1997
Farkas, Leventéné	Labda Lajcsi kalandjai = Avanture lopte Lole	Kópháza	Horvát Kisebbségi Önkormányzat	1997
Gavran, Miro	Freud doktor páciense = Pacijent doktora Freuda	Pécs	Magyarországi Horvátok Országos Önkormányzata	1997
Köveskúti, Péter	Mohácsi Regős Ferenc művészete : az életmű képekben	Budapest	Bíró	1997
Visy, Gábor	A pesti Tökölyánium	Budapest	JPTE TK Kiadói Iroda	1997
Gergič, Zlata	Nudim ti slova : udžbenik hrvatskoga jezika i književnosti za 1. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1997
Gergič, Zlata	Učim čitati : radna bilježnica za 1. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1997
Gergič, Zlata	Pisanka : radna bilježnica za 1. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1997
C. Neményi, Eszter et al.	Matematika: udžbenik : osnovna škola, 1. razred	Budapest	Nemz. Tankvk.	1998
C. Neményi, Eszter et al.	Matematika radna bilježnica za 1. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1998
Rubovszky, Péter	Povijest III. : skice o povijesti novoga doba	Budapest	Nemz. Tankvk.	1998
Rubovszky, Péter	Povijest II. : skice o povijesti srednjega i ranoga novog doba	Budapest	Nemz. Tankvk.	1998
Bora, Gyula et al.	Geografija mađarske : za gimnazije	Budapest	Tankönyvkiadó	1998

Blažetin, Stipan	Korenje	Pečuh; Budimpešta	Hrvatski znanstveni zavod; Zemaljska samouprava Hrvata u Mađarskoj	1998
Eperjessy, Ernest	Šalje pismo Sibinjanin Janko... : narodne pripovijetke, prepričane junačke pjesme i predanja Andrije Hidega iz Martinaca u Mađarskoj	Pečuh : (Budimpešta)	Horvát Tud. Kutatók Egyes. : Főv. Horvát Önkormányzat : M. Népr. Társ.	1998
Franković, Đuro	Na vo mlado ljeto... : Godišnji običaji Hrvata u Mađarskoj	Budapest	Frankovic Đ.	1998
Savai, Jožef	Hvatajte se curice do mene... : Igre bošnjačkih Hrvata iz okolice Pečuha	Pécs	Tanac Kulturális Egyes.	1998
Tislér, Jolán	V zrcalu rodice = Szivárványtükörben	Zalaegerszeg	Zala Megyei Önkormányzati Községülés Nemzeti és Etnikai Bizottsága	1998
Rytkó, Emília	Tájékoztató a pártok, jelölő szervezetek és független jelöltek részére az 1998. évi önkormányzati választáshoz (horvát) Informacije strankama, organizacijama za kandidiranja, neovisnim kandidatima za samoupravne izbore v 1998. godini	Budapest	Belügyminisztérium Országos Választási Iroda	1998
Bethlenfalvy, Gábor et al.	World heritage cities in the Central and Eastern European Region : [2nd Regional Conference for the Central and Eastern European Member Cities of the OWHC]	Budapest	Mayor's Office of the Municipality of the Capital City of Budapest	1998
Bodó, László	Knezić Károly honvéd tábornok	Eger	Heves M. Múz. Szerv.: Dobó Vármúz.	1998
Jankovits, László et al.	Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány	Pécs	JPTE	1998
Majtényi, László	The first three years of the Parliamentary Commissioner for Data Protection and Freedom of Information	Budapest	Office of the Parliamentary Commissioner for Data Protection and Freedom of Information	1998
Vámos, Ágnes	Magyarország tannyelvi atlasza	Budapest	Keraban	1998
Vörös, András	Nemzetközi Művésztelep, Barcs	Barcs	Barcsi Nk. Művésztelep Alapítvány	1998

Gadanji, Karlo (ur.)	VI. Međunarodni slavistički dani = VI. Nemzetközi Szlavisztikai Napok	Sambotel : Pečuh	Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola : Hrvatski znanstveni zavod	1998
Blažetin, Stipan (ur.)	Bez njega si bez imena : smjernice i zahtjevi hrvatskoga odgojnoobrazovnog sustava u Mađarskoj	Čakovec : "Zrinski"	Hrvatski glasnik	1998
C. Neményi, Eszter et al.	Matematika: radna bilježnica za 2. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	1999
C. Neményi, Eszter et al.	Matematika udžbenik osnovna škola, 2. razred	Budapest	Nemz. Tankvk.	1999
Győrvári, Gabor	Zbirka stručnih izraza iz informatike i računalstva	Budapest	Nemzeti Tankönyvkiadó	1999
Fülöp-Huljev, Marija et al.	Mi se učimo hrvatski : radna pisanka za gramatiku 4. razred	Budapest	Nemzeti Tankönyvkiadó	1999
Blažetin, Stipan	Suncu u oči	Pečuh; Budimpešta	Hrvatski znanstveni zavod : HDS	1999
Franković, Đuro	Krikus-krakus : Pučke usmene erotične, šaljive, biblijske i životne pripovijetke iz Podravine u Mađarskoj	Pécs	Đuro Franković	1999
Kovačić, Matija	Mrvice mog života	Budimpešta	HDS	1999
Merk, Zsuzsa	Baja je 300 godina grad : voditelj kulturno-povijesne izložbe Muzeja "István Türr" iz Baje	Baja	Türr I. Muzej	1999
Petreš, Ivan	Sabrana djela	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	1999
Gadányi, Károly et al.	Ruski leksik u hrvatskom jeziku	Szombathely	Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola	1999
Barić, Ernest et al.	JPTE BTK Horvát Tanszék, 1949-1999 Sveučilište Janusa Pannoniusa Odsjek za Kroatistiku : 1949-1999	Pécs	JPTE BTK	1999
Löblin, Judit	Budimpešta	Budapest	Merhávia : Hung. Pictures	1999
Lukač, Stjepan (ur.)	A csend relációi = Relacije tišine	Budapest	Budapesti Horváth Önkormányzat	1999

Rác, Erika (ur.)	A Mura menti horvátok a századok vonzásában	Murakeresztúr	Zrínyi M. Ált. Isk.	1999
Rózsa-Flores, Eduardo	Hűség : Versek a háborúról, 1991-1996 = Vjernost : Ratne pjesme, 1991-1996	Budimpešta	Magyar Kapu Alapítvány	1999
Firbás, Zoltán (ur.)	Szeged : városatlasz = city atlas = atlas grada	Szeged	Firbás - Térkép Kiadványszerkesztő és Térképgrafikai Bt.	1999
Horváth, József	Fejezetek Kimle múltjából : tanulmányok és kisebb dolgozatok a falu történetéből és néprajzából	Kimle	Önkormányzat	1999
Legeza, László et al.	A Kalocsai Érsekség évezrede	Budapest	Mikes	1999
Bárth, János (ur.)	Két víz között : a Duna-Tisza közti nemzetiségek és népcsoportok hagyományai című nemzetközi néprajzi konferencia (Baja, 1999. július 15-16.) előadásai	Baja ; Kecskemét	Bács-Kiskun Megyei Nemzetiségi Alapítvány : Cumania Alapítvány	1999
Gergič, Zlata	Naš lijepi hrvatski : gramatika za 4. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	2000
Gergič, Zlata	Radna bilježnica 4. uz udžbenik Naš lijepi hrvatski 4.	Budapest	Nemz. Tankvk.	2000
Gergič, Zlata	Radna bilježnica uz čitanku U zemlji snova : za 3. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	2000
Škrapić-Timar, Ana et al.	Naš materinski jezik : 1. razred	Budapest	Croatia	2000
Škrapić-Timar, Ana et al.	Naš materinski jezik : 4. razred	Budapest	Croatia	2000
Škrapić-Timar, Ana et al.	Naš materinski jezik : 3. razred	Budapest	Croatia	2000
Škrapić-Timar, Ana et al.	Naš materinski jezik : 2. razred	Budapest	Croatia	2000
Živković-Mandić, Janja	Horvát nyelv alapfokon : munkafüzet a horvát tanítási nyelvű gimnázium előkészítő osztálya számára	Budapest	Nemz. Tankvk.	2000
Živković-Mandić, Janja	Horvát nyelv alapfokon : tankönyv a horvát tanítási nyelvű gimnázium előkészítő osztálya számára	Budapest	Nemz. Tankvk.	2000

Fülöp-Huljev, Marija et al.	Mi se ucimo hrvatski : citanka za 4. razred osnovne skole	Budapest	Nemzeti Tankönyvkiadó	2000
Horváth, Caba	Citanka 5-6.	Budapest	Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum	2000
Živković-Mandić, Janja	Horvát nyelv alapfokon	Budimpešta	Nemzeti Tankönyvk.	2000
Blažetin, Stjepan (ur.)	IV. Međunarodni kroatistički znanstveni skup : Pečuh, 1-20. lipnja 1998 : zbornik radova	Pečuh	Hrvatski znanstveni zavod	2000
Jelić, Mišo	Sabrana djela	Budimpešta	Croatia	2000
Klaić-Taradija, Milica	Isus je živ : [knjiga za vjeronauk namijenjena učenicima 3. i 4. razreda s posebnom pripravom za prvopričesnike]	Budapest	Croatia	2000
Lukač, Stjepan	Dramatizirani kajkavski Marijin plač iz Erdelja, 1626	Budapest	Slovenika Bt. : Hrvatska samouprava Budimpešte	2000
Nemeskéri, Zsolt (ur.)	Rad i zdravlje : studija o dodirnim područjima zapošljavanja i zdravstva u jednoj pograničnoj regiji	Budapest	Edge	2000, 2011
Fehér, Zoltán	Šumo, šumo, visoka si = Erdő, erdő, de magos vagy : Dunszoki népdalok	Kalocsa	Kalocsai Múzeumbarátok Köre	2000
Gubinski Takač, Katarina	Dragoljubi i krizanteme : Sarkantyúkák és krizantémok 66 haiku	Budimpešta	Croatia	2000
Gusztávné Aradi, Éva et al.	Harkány : Harkanjske toplice i okolica = Bagno di Harkány ed i dintorni	Harkány	Harkány város önkormányzata	2000
Csonka, Béla	...de szabadíts meg a gonosztól	Kaposvár	Somogyi Fotóklub	2000
Tóth, János	Szentpéterfa : egy nemzetiségi település szociológiai és történeti képe=Petrovo selo : sociološka i povjesna slika jednog manjinskog naselja	Budapest	Lucidus K.	2000
Vidra, Ágnes	Manófalva [elektronikus dok.] : matematika : [játékos oktatóprogram kisiskolásoknak]	Budapest	Informania Digitalmedia	2000
	Építőipar - építési menedzsment 2000 : nemzetközi konferencia : 2000. július 3-	Budapest	BMGE	2000

	4. : konferencia kiadvány			
Škrapić-Timar, Ana et al.	Naš materinski jezik : 7. razred	Budapest	Országos Pedagógiai Intézet és Múzeum	2001
Domoszlai Gál, Erika	Priroda i društvo : [za 1. razred osnovne škole] : [za 6-7-godišnjake]	Budapest	Nemz. Tankvk.	2001
Franković, Đuro	Narodopis : čitanka za učenike od 1. do 4. razreda osnovne škole	Budapest	Croatia	2001
Franković, Đuro	Narodopis : čitanka za učenike 7. i 8. razreda osnovne škole	Budapest	Croatia	2001
Heka, Ladislav	Narodopis : čitanka za učenike 9. i 10. razreda srednje škole	Budapest	Croatia	2001
Horvath, Čaba	Vježbenica gramatike za 5. razred u Gradišću	Budapest	Croatia	2001
Horvath, Čaba	Radna bilježnica za 6. razred u Gradišću	Budapest	Croatia	2001
Horvath, Čaba	Čitanka 2-4.	Budapest	Croatia	2001
Pančić, Stipan	Pjesmarica 1. : udžbenik glazbenog odgoja u prvom razredu osnovne škole	Budapest	Croatia	2001
Pančić, Stipan	Pjesmarica 4. : udžbenik glazbenog odgoja u 4. razredu osnovne škole	Budapest	Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum	2001
Šibalin, Josip	Zbirka stručnih izraza iz povijesti	Budapest	Nemz. Tankvk.	2001
Škrapić-Garger, Judita	Horvát nyelv középfokon I. : Középiskolások és magántanulók számára	Budapest	Nemzeti Tankönyvk.	2001
Škrapić-Timar, Ana et al.	Naš materinski jezik : 5. razred	Budapest	Croatia	2001
Škrapić-Timar, Ana et al.	Naš materinski jezik : 6. razred	Budapest	Croatia	2001
Dekić Bodoljaš, Marko	Mirisi vrbika : pjesme i prijevodi	Budimpešta	Croatia	2001
Evetović Miroljub, Ante	Sabrane pjesme	Budimpešta	Croatia	2001
Heka, Ladislav	Kalendar značajnih nadneva iz hrvatsko-mađarske povijesti	Budapest	Croatia	2001
Horvat, Ivan	Židanski dičaki	Budapest	Croatia	2001

Lukač, Stjepan (ur.)	Hrvati u Budimu i Pešti : zbornik radova, 1997-2000	Budimpešta	Hrvatska samouprava Budimpešte : Croatica	2001
Šarošac, Đuro	Narodna umjetnost Hrvata u Mađarskoj	Mohač	Hrvatska državna samouprava	2001
Šimara-Pužarov, Đuso	Jos uvijek snivam : Izabrane pjesme	Pečuh	Frankovics	2001
Kelemen, István	Fertőhomok, 1274-2001	Budapest	Croatia	2001
Pátrovics, P. et al (ur.)	Hungaro-Slavica, 2001 : studia in honorem Iani Banczerowski ...	Budapest	ELTE Szlav és Balti Filológiai Int.	2001
Horvath, Čaba	Radna knjižica za govorne vježbe za 1-4. razred u Gradišću	Budapest	Croatia	2001
Horvath, Čaba	Radna bilježnica: 7. razred	Budapest	Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum	2001
Hartdégenné Rieder, Éva et al.	Upoznavanje prirode : radna bilježnica za 5. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	2002
Hartdégenné Rieder, Éva et al.	Upoznavanje prirode : udžbenik za 5. razred osnovne škole	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2002
Horváth, Péter	Povijest za 5. razred osnovne škole	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2002
Živković-Mandić, Janja	Gramatika hrvatskoga jezika za 9. razred	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2002
Horváth, Čaba	Citanka 7.-8.	Budapest	Croatia	2002
Bako, Rozalia	Vrednovanje i praćenje : razvoj vještina nevladinih udruga	Szentendre	Regionalni centar zaštite okoliša za Srednju i Istočnu Europu	2002
Barics, Ernő	Hrvatsko - mađarski rječnik za hrvatske (manjinske) samouprave	Pečuh	Hrvatski znanstveni zavod	2002
Bartula, Mirjana	Pravo na informiranost : razvoj vještina nevladinih udruga	Szentendre	REC za Srednju i Istočnu Europu	2002
Blažetin, Stjepan (ur.)	Rasuto biserje : antologija hrvatske poezije u Mađarskoj, 1945-2000	Pečuh	Hrvatski znanstveni zavod	2002
Evetović, Matija et al.	Život i rad biskupa Ivana Antunovića narodnog preporoditelja	Pečuh	Hrvatski znanstveni zavod	2002
Franković, Đuro	Ljub' me, diko, al'neka s večera... : Bećarci Hrvata u Mađarskoj	Pečuh	Frankovics és Társa Kiadói BT.	2002
Šokčević, Dinko	Osvajanje kazališta : 10 godina Hrvatskog kazališta u Pečuhu	Pécs	Hrvatsko kazalište u Pečuhu	2002

Živković-Mandić, Janja (ur.)	50 godina : Hrvatske škole u Pečuhu	Budapest	Croatia	2002
Fenyősi László et al. (foto)	Od Harkanja do Barča : Šetnja obalom Drave = Da Harkány a Barcs : Passeggiata lungo il fiume Drava	Pécs	Molnár Nyomda és Kiadó Kft.	2002
Lubani, Ermira	Vođenje projekta : razvoj vještina nevladinih udruga	Szentendre	Regionalni centar zaštite okoliša za Srednju i Istočnu Europu	2002
Mandić, Mišo	Vjerski život katolika u Čavolju : A csávolyi katolikusok hitélete	Budapest	Croatia	2002
Minkova, Yordanka	Obrazovanje i osvješćivanje javnosti o okolišu : razvoj vještina nevladinih udruga	Szentendre	Regionalni centar zaštite okoliša za Srednju i Istočnu Europu	2002
Nebiu, Besim	Priprema prijedloga projekata : razvoj vještina nevladinih udruga	Szentendre	Regionalni centar zaštite okoliša za Srednju i Istočnu Europu	2002
Tonč, Andreja	Prezentacija i komunikacija : razvoj vještina nevladinih udruga	Szentendre	Regionalni centar zaštite okoliša za Srednju i Istočnu Europu	2002
Égető, Melinda	Hegytörvények forrásközléseinek gyűjteménye, 1470-1846	Budapest	L'Harmattan	2002
Horváth, Sándor	Narda	Budapest	Száz M. Falu Könyvesháza	2002
Lábadi, Károly	Laskó	Budapest	Száz M. Falu Könyvesháza Kht.	2002
	VII. Nemzetközi Szlavisztikai Napok : 2002. május 24-25.	Szombathely	BDTF	2002
Horváth, Péter	Povijest 5 : kontrolni zadaci	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2003
Horváth, Péter et al.	Povijest za 6. razred osnovne škole	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2003
Krekić, Stipan (ur.)	Tamburaška početnica	Budapest	Croatia	2003
Lénárd, Gábor	Biologija I, za 10. razred gimnazije	Budapest	Nemz. Tankvk.	2003
Miklovicz, Árpád	Priroda i društvo : [za 2. razred osnovne škole] : [za 7-8 godišnjake]	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2003
Nagy Attiláné et al.	Spretne ruke : 1. razred : tehnika i način života	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2003
Tišler, Jolanka	Moj hrvatski : čitanka 5.	Budapest	Croatia	2003
Tišler, Jolanka	Moj hrvatski : radna bilježnica 5.	Budapest	Croatia	2003

Torjanac, Anica	Moj hrvatski : radna bilježnica za 2. razred osnovne škole s predmetnom nastavom	Budapest	Croatia	2003
Živković-Mandić, Janja	Vježbenica iz gramatike hrvatskoga jezika za 5. razred	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2003
Antunovich, Ivan	Razprava o podunavskih i potisanskih bunjevcih i šokcih : u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom	Pečuh : Budimpešta	Hrvatski znanstveni zavod : Croatia	2003
Báčmai, Ladislav	Kraljica Krunice : Molitvenik i pjesmarica za Hrvate u Podravini	Martince ; Lukovišće	Župni ured	2003
Blažetin, Stjepan	Porcija besmisla : zb(i)rka	Pečuh	Hrvatski znanstveni zavod	2003
Heka, Ladislav	Obrana i posljednji dani : publikacije	Budimpešta	Croatia	2003
Lukač, Stjepan (ur.)	Hrvatski književni jezik : međunarodni znanstveni skup povodom 500. obljetnice nastanka Judite Marka Marulića, 1450 - 1524 : Budimpešta 17. i 18. listopada 2001. : zbornik radova	Budimpešta	Hrvatska samouprava Budimpešte : Croatia	2003
Priszlinger, Anton	Crkvene pisme : Duhovna radost s orguljskom pratnjom i bez	Budapest	Croatia	2003
Bognár, András et al.	Horvátország Pannon területének etnikai térképe = Etnička karta panonskog prostora Hrvatske	Budimpešta	MTA-Földtudományi Kutató Központ, Földrajztudományi Kutatóintézet : MTA- Kissebségkutató Inézet	2003
Horváth, Miklós et al.	A Dráva és Mura Vidékének újjáéledése a Régiók Európájában = Odivljavanje pokrajina uz rijeke Dravu i Muru U Kapiji regija	Zalaegerszeg	Társadalmi Egyesülések Zala megyi Szövetsége	2003
Mihaldinec, Martin	Ünnepek és gyerkőcök = Sveci i klapci	Pécs	Frankovics és Tsa	2003
Boncz, Barnabás et al.	III. Regionális Kisplasztikai Tárlat : 2002-2003	Zalaegerszeg	Zala M. Múz. Ig.	2003
Gyurok, János	Magyarországon élő nemzetiségi és a magyar fiatalok egymásról alkotott képe : bolgár, örmény, román, ruszin, szerb, szlovák, cigány, szlovén, görög, horvát, német, lengyel	Szekszárd	Romológiai Kutint.	2003
Mátis, István et al.	Szentlőrinc	Szentlőrinc		2003
Moiseenko, Victor (ur.)	In honorem Caroli Gadani sexagesimi natalis dedicatur	Szombathely	BDTF Szláv Filológiai Tanszékcso.	2003

Sudár Lászlóné Molnár, Zsuzsanna	Balladák, románcok, balladás dalok a Répce mellékéről : magyar, horvát és cigány népköltészeti alkotások	Csepreg	Farkas Sándor Egylet	2003
	Alpen-Adria Album = Alpe-Jadran album = Alpe-Adria album = Alpok-Adria album = Alpe-Jadran album	Nagykanizsa	Canissa	2003
	Barangolások a Dráva-Mura mentén = : "Lutanje uz Dravi in Muri"	Zalaegerszeg	Társadalmi Egyesülések Zala m. Szöv.	2003
Horváth, Péter	Zadaci, križaljke iz povijesti 5.	Budapest	Tankönyvkiadó	2003
Fülöp-Huljev, Marija et al.	Učimo se hrvatski : čitanka za 3. razred osnovne škole	Budapest	Nemzeti Tankönyvkiadó	2004
Fülöp-Huljev, Marija et al.	Učimo se hrvatski: radna pisanka za gramatiku 3. razred	Budapest	Nemzeti Tankönyvkiadó	2004
Nagy, Attiláné et al.	Spretne ruke : 2. razred : tehnika i način života	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2004
Torjanac, Anica	Moj hrvatski 1 : slikovnica : za 1. razred osnovne škole s predmetnom nastavom	Budapest	Croatia	2004
Živković-Mandić, Janja	Vježbenica iz gramatike hrvatskoga jezika za 6. razred	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2004
Živković-Mandić, Janja	Gramatika hrvatskoga jezika za 6. razred	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2004
Šibalin, Josip	Nazivlje iz povijesti = Történelmi szakkifejezések gyűjteménye	Budapest	Nemzeti Tankönyvkiadó	2004
Talabér, Ferencné	Nyelvi nevelés - nyelvi fejlesztés a nemzetiségi óvodákban = Jezicni odgoj - jezicni razvoj u nacionalnim djecjim vrticima	Budapest	Croatia	2004
Benčić, Nikola et al. (ur.)	Kajkavci Vedešina i Umoka : [zbornik radova regionalne konferencije "Kajkavci međ gradišćanskimi Hrvatima" održane u Koljnofu/Kópháza, 2-3. novembra 2001.]	Budimpešta	Croatia : Društvo gradišćanskih Hrvatov u Ugarskoj	2004
Bende-Jenyk, Klara et al.	10 godina HOŠIG-a. : 1993. - 2003.	Budapest	Croatia	2004
Berečić, Mario	Željezna horda	Baja	EJF Ped. Fakultás	2004

Dekić, Marko (ur., prev.)	Hrvatska kuhinja	Budapest	Croatica	2004
Franković, Đuro (ur.)	Sanak snila budimska kraljica... : Epske pjesme i balade Hrvata u Mađarskoj	Pécs	Frankovics és Társa Kiadói Bt.	2004
Gorjánác, Zsivkó	Hrvatski govor sela Santova	Baja	EJF Ped. Fakultás	2004
Heka, Ladislav	Povijest Hrvata Dalmatina u Segedinu	Budapest	Croatica	2004
Holjevac, Željko et al.	Postaju li Gradišćanski Hrvati opet jedna cjelina?	Budimpešta	Croatica	2004
Karagić, Antun	Kazališni komadi i novele	Budapest : Pečuh	Croatica : Frankovits	2004
Mészáros, József	Ljekovita banja i kupalište : Harkanj	Harkány	Harkányi Gyógy- és Strandfürdő	2004
Huljev, Ivan	Put do tebe : enyém súgás	Budapest	Croatica	2004
Kovács, Géza et al. (ur.)	Trianon és a "hűségese falvak" : kitartás a haza mellett = Trianon i "vjerna naselja" : ustrajnost uz domovinu	Budapest	Croatica	2004
Molnár, László	Két nemzet - egy család = dva naroda jedna obitelj : Pejachevichek és Sopron városa = Pejachevichi i grad Sopron	Sopron	Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata : Horvát Kisebbségi Önkormányzat	2004
Teleki, Edit (ur.)	Job 2004 : Első Magyar - Horvát Foglalkoztatáspolitikai Konferencia : Nagykanizsa, 2004. szeptember 23-24. = Prva mađarsko - hrvatska konferencija politike zapošljavanja] : [Nađkanjiža, 23-24. Rujan 2004]	Nagykanizsa	Nagykanizsa és a Környező Települések Területfejleszt. Társulása	2004
Bagi, Ibolya et al. (ur.)	Dissertationes Slavicae. Sectio historiae litterarum 23	Szeged	Szegedi Tudományegyetem Szláv Intézete	2004
Baranyi, Ferenc	Epiprológus : Válogatott versek az 1954 és 2004 közötti termésből : magyarul és különféle európai nyelveken	Budapest	Hungarovox	2004
Cserti Csapó, Tibor (ur.)	Cigány nyelvek nemzetközi szemináriuma : Konferenciakötet : 2001. október 25-26.	Pécs	PTE BTK Romológia Tanszék	2004
Darvasi, László	A legrövidebb novella : részlet A lojangi kutyavadászok című kötetből	Balatonfüred	M. Fordítóház	2004
Dominkovits, Péter et	Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Győr és Sopron vármegyékből, 1551-1843	Budapest	L'Harmattan	2004

al. (ur.)				
Faludi, Gábor	A Ferenc-csatorna és Türr István	Baja	Alsó-Duna-völgyi Vízügyi Ig.	2004
Fazekas, Imre et al. (ur.)	Komlói monográfia 2	Komló	Komlói Honismereti és Városszépítő Egyes.	2004
Kiss, Gy. Csaba	Fiume és a magyar kultúra : művelődéstörténeti tanulmányok	Budapest	ELTE BTK Művelődéstört. Tansz. : Kortárs	2004
Koósz, Margit	Nyelvpolitika és idegennyelvoktatás Pécs városában	Pécs	PTE BTK	2004
Lábadi, Károly	Szétszórásban : a drávaszögi magyarság sorsüldözöttsége a háborúban, 1991-1998	Budapest : Zágráb	Timp : MESZ	2004
Pecze, Ferenc et al. (ur.)	Dunátíji országok alkotmány- és egyetemtörténeti kölcsönhatásai	Budapest	Soc. Hunyadiana	2004
Csepela, Jánosné	Povijest 6. : kontrolni zadaci : [uz udžbenik Pétera Horvátha i Pétera Hámorija]	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2005
Csepela, Jánosné	Zadaci, križaljke iz povijesti 6. : radna bilježnica za udžbenik povijesti za šesti razred autorâ Pétera Horvátha i Pétera Hámorija	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2005
Hartdegenné Rieder, Éva et al.	Upoznavanje prirode : udžbenik za 6. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	2005
Hartdegenné Rieder, Éva et al.	Upoznavanje prirode : radna bilježnica za 6. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	2005
Helméczy, Mátyás	Povijest za 7. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	2005
Horvath, Čaba	Naš materinski jezik : radna bilježnica, 8. razred	Budapest	Croatia	2005
Kaposi, József et al.	Rješenja zadataka za novu pismenu maturu iz povijesti : 9.-10. razred	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2005
Kaposi, József et al.	Zbirka zadataka za novu pismenu maturu iz povijesti : 9.-10. razred	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2005
Kaposi, József et al.	Rješenja zadataka za novu pismenu maturu iz povijesti : 11. razred	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2005
Kaposi, József et al.	Zbirka zadataka za novu pismenu maturu iz povijesti : 11. razred	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2005
Kaposi, József et al.	Rješenja zadataka za novu pismenu maturu iz povijesti : 12. razred	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2005

Kaposi, József et al.	Zbirka zadataka za novu pismenu maturu iz povijesti : 12. razred	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2005
Miklovicz, Árpád	Priroda i društvo : [za 3. razred osnovne škole] : [za 8-9 godišnjake]	Budapest	Nemz. Tankvk.	2005
Nemerkényi, Antal et al.	Fizička geografija za 9. razred gimnazije	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2005
Pančić, Stipan	Pjesmarica 5. Udžbenik glazbenog odgoja u petom razredu osnovne škole	Budapest	Croatia	2005
Torjanac, Anica	Moj hrvatski : radna bilježnica za 3. razred osnovne škole s predmetnom nastavom	Budapest	Croatia	2005
Torjanac, Anica	Moj hrvatski : čitanka za 3. razred osnovne škole s predmetnom nastavom	Budapest	Croatia	2005
Škrapić-Timar, Ana	Naš materinski jezik : 8. razred	Budapest	Croatia	2005
Antunovich, Ivan	Slavjan : Na svetih dnevih ili blagdanih crkvenih	Budimpešta	Croatia	2005
Bölcs, Matilda	Antologija hrvatske književnosti	Budapest	Nemz. Tankvk.	2005
Holubár, Zita	Jednostavno prekrasno	Budimpešta	Panem	2005
Lukač, Stjepan (ur.)	Na brzu ruku skupljeni skup : [zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem, Budimpešta 6-7. studeni 2003.]	Budimpešta	Hrvatska samouprava Budimpešte : Croatia	2005
Mandić, Živko	Antroponimija i toponimija bunjevačkih Hrvata u Mađarskoj	Pečuh	Hrvatski znanstveni zavod	2005
Prodan, Janja (ur.)	Iz hrvatske baštine u Mađarskoj	Pečuh	Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj	2005
Ambrus, Jelica	Hrvatska moderna : 1892-1953 : Izbor iz fundusa Galerije likovnih umjetnosti, Osijek	Osijek : Pécs	Galerija likovnih umjetnosti : JPM	2005
Kovácsné Kővágó, Anna et al. (ur.)	A Mura összeköt=Mura nas spaja	Murakeresztúr	Zrínyi Miklós Általános Művel	2005
Šarošac, Đuro	Groblja, pogrebni običaji i nadgrobni spomenici Hrvata, Srba i Slovenaca u Mađarskoj = Magyarországi horvát, szerb és szlovén temetők, temetkezési szokások és sírjelek	Pécs	Krónika	2005
Jeles, András	Füzetek : "Főúr, füzetek!"	Balatonfüred	M. Fordítóház	2005
W. Salgó, Ágnes	A Wesselényi-összeesküvés : beszámoló a perről és a kivégzésekről	Budapest	Helikon : OSZK	2005
	Internationales Kulturhistorisches Symposion Mogersdorf 2004	Kaposvár	Somogy Megye Közgyűlése	2005

	Rights of people with intellectual disabilities : access to education and employment : Croatia = Prava osoba intelektualnim teskocama : pristup obrazovanju i zaposljavanju : Hrvatska	Budapest ; New York	Open Society Institute	2005
Bölcs, Matilda (ured.)	Izbor tekstova za nastavu književnosti	Horvátzsidány	Društvo Škoruš	2006
Gergič, Zlata	Pod duginim lukom : čitanka za 2. razred osnovne škole	Budapest	Tankvk.	2006
Győrvári, Gabor	Nazivlje iz matematike	Budapest	Nemz. Tankvk.	2006
Helméczy, Mátyás	Povijest 7. : za razred osnovnu školu	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2006
Horváth, Istvánné et al. (ur.)	Govori glasno!	Szentpéterfa	HKÖ	2006
Nagy, Attiláné et al.	Spretno ruke : 3. razred : tehnika i način života	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2006
Pančić, Stipan	Pjesmarica 2. Udžbenik glazbenog odgoja u drugom razredu osnovne škole	Budapest	Croatia	2006
Pančić, Stipan	Pjesmarica 3. Udžbenik glazbenog odgoja u trećem razredu osnovne škole	Budapest	Croatia	2006
Pančić, Stipan	Pjesmarica 4. Udžbenik glazbenog odgoja u četvrtom razredu osnovne škole	Budapest	Croatia	2006
Šibalin, Josip	Vilinska svirala : Hrvatska čitanka za 5. razred osnovne škole	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2006
Šibalin, Josip	Pružite dlan : hrvatska čitanka za 6. razred osnovne škole	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2006
Tišler, Jolanka (ur.)	Dječji snovi : antologija dječjih radova	Budimpešta	Croatia	2006
Živković-Mandić, Janja	Gramatika hrvatskoga jezika za 5. razred	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2006
Barić, Ernest	Rode, a jezik?! : radovi iz jezikoslovne kroatistike	Pečuh	Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj	2006
Blažetin, Stjepan	VI. Međunarodni kroatistički znanstveni skup	Pečuh	Hrvatski znanstveni zavod	2006
Bölcs, Matilda	(I)ako sloboda	Horvátzsidány	Društvo Škoruš	2006
Gubinski Takač, Katarina	Potražimo Sunce	Budapest	Croatia	2006

Jelić, Tomislav et al.	Gradišćanski Hrvati u Mađarskoj i Hrvati u Slovačkoj : Analiza hrvatskih naselja u zapadnoj Mađarskoj i Slovačkoj	Zagreb : Budapest : Bratislava	Croatica	2006
Jauk, Anica et al. (ur.)	Amit az idő meghagyott nekünk = Kaj nam je vreme išće ne fkralo	Murakeresztúr	Zrínyi Miklós Ált. Múvel. Köz	2006
Sipos, Tünde (ur.)	Elődeink öröksége képekben = Naslijede naših predaka u slikama	Budapest : Pélmonostor : Pécs	L'Harmattan : Magyar Egyesületek Szövetsége : PTE Néprajz - Kulturális Antropológiai Tanszék	2006
	Munkaerő-piaci helyzetkép = Slika situacije tržišta raden [!radne] snage	Kaposvár	Somogy Megyei Munkaügyi Központ	2006
	Héthatáron : Phare program a határ menti fejlesztésekért = Na sedam državnih granica : Phare program za pogranični razvoj	Budapest	VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Kht.	2006
Bárth, János (ur.)	Szavak szivárványa : a VI. Duna-Tisza közti Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia (Baja, 2005. július 13-14.) előadásai	Baja, Kecskemét	Bács-Kiskun M. Nemzetiségi Alapítvány; Bács-Kiskun M. Önkormányzat Múzeumi Szervezete	2006
Bunovác, Dezső	Barcs	Budapest	CEBA K.	2006
Dominkovits, Péter	Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Veszprém vármegyéből : 1626-1828	Budapest	L'Harmattan	2006
Dunai, Péter et al.	Közelítések iránytűje : üzleti környezet a Horvát Köztársaságban = Gospodarski kompas : poslovno okruzenje u Republici Mađarskoj	Zalaegerszeg	Zala M. Kereskedelmi és Iparkamara	2006
Illyés, Gyula	Egy mondat a zsarnokságról = Jedna rečenica o tiraniji = One sentence on tyranny	Érd	Megyei Jogú Város Önkormányzata	2006
Kovács, József (ur.)	Sinkó Ervin levelezése II. : 1945-1967	Budapest	Argumentum K.	2006
Mészáros, Ádám (ur.)	Gyökerek : a Dráva Múzeum tanulmánykötete (folyóirat)	Barcs	Dráva Múzeum	2006
Rudas, Jutka	A szellem finom játéka : A kortárs magyar irodalom interkulturális aspektusai	Budapest	Kijárat	2006
Sarosács, György	Pécsi boszniai bosnyák horvátok	Pécs	Sarosács Gy.	2006

Tolnai, Ottó	A tengerről verselve	Balatonfüred	M. Fordítóház	2006
	A másokról alkotott kép a Pannon térségben, érzelmek és tények, forma és funkció : Nemzetközi Kultúrtörténeti Szimpozion Mogersdorf 1996 = Slika "drugoga" u panonskom prostoru, osjećaji i činjenice, oblici i funkcije	Szombathely	Vas M. Önkormányzati Hiv. Művel. és Sport Titkárság	2006
	Együtt sikerülhet! : Croatia Hungary bidding for UEFA Euro 2012 = Samo zajedno ćemo uspjeti!			2006
Zádrovich, Bernadett	Govor prisike : a Peresznyén élő gradišcei horvátok ça nyelvjárása	Szombathely	BDF Szláv Filológia Tanszékcso.	2006
C. Neményi, Eszter et al.	Matematika: udžbenik za 3. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	2007
Gergič, Zlata	U zemlji snova : čitanka za 3. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	2007
Gergič, Zlata	Radna bilježnica uz čitanku Pod duginim lukom za 2. razred osnovne škole	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2007
Gergič, Zlata	Naš lijepi hrvatski : udžbenik za 2. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	2007
Gergič, Zlata	Mjesečeva priča : čitanka za 4. razred osnovne škole	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2007
Gergič, Zlata	Radna bilježnica 3. uz udžbenik Naš lijepi hrvatski 3.	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2007
Gergič, Zlata	Naš lijepi hrvatski gramatika za 3. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	2007
Gergič, Zlata	Radna bilježnica uz čitanku Mjesečeva priča za 4. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	2007
Hartdégenné Rieder, Éva	Upoznavanje prirode : udžbenik za 4. razred osnovne škole	Budapest	Nemz. Tankvk.	2007
Kaposi, József et al.	Povijest 12 za gimnazije	Budapest	Nemzeti Tankönyvkiadó	2007
Szabó, Péter	Povijest II. za gimnazije	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2007
Száray, Miklós	Povijest I. za gimnazije	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2007
Tišler, Jolanka	Moj hrvatski : radna bilježnica za gramatiku 6.	Budapest	Croatica	2007
Tišler, Jolanka	Moj hrvatski 6. : Čitanka za šesti razred osnovne škole s predmetnom nastavom	Budapest	Croatica	2007
Torjanac, Anica	Moj hrvatski : čitanka za 4. razred osnovne škole s predmetnom nastavom	Budapest	Croatica	2007
Torjanac, Anica	Moj hrvatski : radna bilježnica za 4. razred osnovne škole s predmetnom nastavom	Budapest	Croatica	2007

Živković-Mandić, Janja	Gramatika hrvatskoga jezika za 7. razred	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2007
Živković-Mandić, Janja	Vježbenica iz gramatike hrvatskoga jezika za 7. razred	Budimpešta	Nemz. Tankvk.	2007
Petres-Németh, Anica	Nazivlje iz biologije = biológiai szakkifejezések gyűjteménye	Budapest	Nemzet Tankvk.	2007
Berneki, Ágnes et al.	Društvena geografija za gimnazije	Budapest	Nemz. Tankvk.	2007
Lőkös, István	Kroatističke i croatohungarološke teme	Budimpešta	Croatia	2007
Slavić, Anton	Plajgorski zvoni	Budimpešta	Croatia	2007
Szekeres, Klára	Od dvora - do dvora : Iz folklornog blaga Bunjevaca i Šokaca u Mađarskoj + CD	Budapest	Croatia	2007
Vidaković, Roza	Iz dubine : pjesme	Budimpešta	Croatia	2007
Kovač, Imre (ur.) et al.	Mala racka hožanna	Tukulja		2007
Bernjak, Elizabeta et al (ur.)	VIII. Nemzetközi Szlavisztikai Napok : 2006. május 26-27.	Szombathely	Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola	2007
Brlić, Davor	Kako dalje? = Hogyan tovább? : hrvatskom vitezu Željku Požgaju : Željko Požgaj, horvát vitéznek	Budimpešta	Croatia	2007
Hendinger, Anita et al. (ur.)	Vállalkozni a határ két oldalán : üzleti környezet Horvátországban = Obavljanje poduzetničke djelatnosti na obje strane granice : poslovno okruženje u Republici Mađarskoj	Pécs	Pécs-Baranyai Keresk. és Iparkamara	2007
J. Purger, Jenő	Priručnik za istraživanje bioraznolikosti duž rijeke Drave = Manual for the investigation of biodiversity along the river Drava	Pečuh	Sveučilište u Pečuhu	2007
Kalmár, Lajos et al. (foto)	... Koja nas povezuje	Pécs	Baranya Megyei Önkormányzat	2007
Karagić, Mijo et al. (ur.)	Čarolije svakodnevnoga = A hétköznapi dolgok varázslata	Budimpešta	Croatia	2007
Kulcsár, György	Az halálra való készletről rövid tanóság, melyben az körösztyén embernek, aki az Isten országát akarja keresni, életének rendi irattatik meg	Budapest : Lendva	Balassi : MTA ITI : Galéria-Múz.	2007

Pongrácz, Éva Zsuzsanna (ur.)	Képes vagyok rá, akarom, teszem : horvát - magyar együttműködési projekt az esélyegyenlőségért : Magyarország - Hrvatska, 2005-2007 = Mogu, hoću, znam : projekt hrvatsko - mađarske suradnje na stvaranju jednakih uvjeta	Pécs	Illyés Gy. Ált. Isk. és Óvoda	2007
Ruda, Gábor (ur.)	Kisebbségek és népcsoportok Európája = Evropa manjina i nacionalnih grupa	Pilisvörösvár	Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület	2007
Szilágyi, József	Képek a tököli rácokról = Prilike o tukuljskim Racovima	Tököl	Szilágyi, József	2007
Szilágyi, József	Tököli rác történetek = Tukuljske racke pripovetke	Tököl	Szilágyi, József	2007
Balázs-Arth, Valéria (ur.)	Délvidéki magyar képzőművészeti lexikon	Budapest	Timp	2007
Frigyesi, András (ur.)	Nemzetiségi gála, 2007	Budapest	MMIKL	2007
Pap, Norbert	A Balkán "kis" politikai földrajza	Pécs	PTE TTK FI Kelet-Mediterrán Tanulmányok Központja	2007
Radics, Viktória	Ne ölj! : részlet	Balatonfüred	M. Fordítóház	2007
Szirtes, Gábor et al. (ur.)	Angstertől Zsolnayig : ipartörténeti tanulmányok	Pécs	Pro Pannonia Kiadói Alapítvány : Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara	2007
	Advancing education of Roma in Croatia : Country assessment and the Roma Education Fund's strategic directions	Budapest	Roma Education Fund	2007
	Borturizmus Zalában = Vinski turizam u Zali	Budapest	Topopress	2008?
Bódis, Judit et al.	Živi svijet poplavnog područja Mure : istraživanje staništa od ušća Kerke do Letenye	Keszthely	Sveučilište Panonija Poljoprivredni fak. Georgikon	2008
Csiky, János et al.	Biljke Banskog brda	Pécs	University of Pécs	2008
Duczón, Árpád (ur.)	Naša europska baština : predstavlja se pečuška i đakovačka biskupija	Pécs	Pečuška biskupija	2008

Fehér, Emma	Promjena krajolika uz rijeku Muru : studija povijesti krajolika	Keszthely	Sveučilište Panonija Poljoprivredni fak. Georgikon	2008
Heka, Ladislav	Trebao sam : ali nisam : roditeljima, sestri, obitelji, prijateljima	Szeged	L. Heka	2008
Prodan, Janja	Dijalogom kroz stoljeća : radovi iz poredbene kroatistike	Pečuh	Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj	2008
Sándor, Judit (ur.)	Unesco i bioetika : Zbirka osnovnih dokumenata	Budapest	CELAB	2008
	Csudnovito godanye grofovice Genovefe : nauka puna povidalyka za matere i diczu	Bizonja	Samouprava	2008
Šarošac, Đuro	Slaveni u Baranji prije dolaska mađara i za vrijeme Arpadovica = Honfoglalás előtti és Árpád-kori szlávok Baranyában	Pečuh		2008
Enyedi, Sándor	A Tragédia a színpadon : 125 év : [bibliográfia]	Budapest	Madách Irod. Társ.	2008
Galambos, Károly et al.	Zrínyi-mlékalbum : 500 éve született a szigetvári hős	Budapest	M. Közlöny Lap- és Kvk.	2008
Halász, Katalin et al. (ur.)	Nemzetiségi gála, 2008	Budapest	MMIKL	2008
Hetény, János (ur.)	A Szűzanya vérrel könnyező győri képének tisztelete napjainkban	Budapest	METEM : Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány	2008
Lukács, István	A passióhagyomány a horvát irodalomban	Budapest	ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék	2008
Mészáros, T. László	Szeretettel vár Siklós = Srdačno vas očekuje Šikloš	Zalaegerszeg	Foto Europa Kvk.	2008
Németh, Péter Mikola	Expediál(t) Európa : konkrét-költészet	Budapest	Napkút K.	2008
Izményi, Éva (ur.)	Útikalauz a Dráva-medencéhez = Vodič kroz Dravski bazen	Pécs : Kaposvár	Baranya M. Önkormányzat : Somogy Megyei Önkormányzat	2008
Milošević, Petar	Danas, juče, prekjuče : skice i eseji o našoj književnosti u Mađarskoj	Budimpešta	Univerzitet "Lorand Etveš" Slavistička katedra	2008
Száray, Miklós et al.	Povijest 12 za gimnazije	Budapest	Tankönyvkiadó	2008

Lukács, István (ur.)	Antologija hrvatske poezije : oktatási segédanyag	Budapest	Balassi	2009
Tišler, Jolanka	Moj hrvatski 5. : Čitanka za treći razred osnovne škole s predmetnom nastavom	Budimpešta	Croatia	2009
Tišler, Jolanka	Moj hrvatski 5. : Radna bilježnica za peti razred osnovne škole s predmetnom nastavom	Budimpešta	Croatia	2009
Torjanac, Anica	Moj hrvatski 2. Čitanka za drugi razred osnovne škole s predmetnom nastavom	Budimpešta	Croatia	2009
Torjanac, Anica	Moj hrvatski 1. : slikovnica : za 1. razred osnovne škole s predmetnom nastavom	Budapest	Croatia	2009
Lukač, Stjepan (ur.)	Hrvatski kupido : zbornik radova : [Budimpešta, 6. ožujak 2008.]	Budimpešta	Hrvatska samouprava II. okruga : Croatia	2009
Mandić, Živko	Šokica sam i bit ću dovika : santovački bećarci	Budimpešta	Croatia	2009
Mogyorósi, Petar (ur.)	Spasi dušu moju! Misal	Kópháza	Društvo Hrvati-Horvátok Egyesület	2009
Šimara-Pužarov, Đuso	San o majci : stihovi	Budapest	Croatia	2009
Villám, Judit	Zrinski-spomen album : 500 obljetnica rođenja sigetvarskog junaka	Budapest	M. Közlöny Lap- és Kvk.	2009
Zádrovich, Bernadett	Studije o gradišćanskim Hrvatima u Mađarskoj	Szombathely	NYME SEK Szláv Filológiai Int.	2009
Blažeka, Đuro et al.	Mura menti horvát tájszótár = Rječnik pomurskih Hrvata	Budapest	Tinta	2009
Heka, László	A szegedi dalmaták (bunyevácok) története = Povijesna uloga i značenje Hrvata Dalmatina u životu Segedina	Szeged	Bába	2009
Bódizs Mária et al.	A Vas-hegyen innen : gyökerek és szárnyak = S ove strane Željezne planine : korijeni i krila	Szombathely	MG Kereskedelmi és Szolgáltató Bt.	2009
Merényi, László	Falutörténet	Kásád	Polgármesteri Hivatal	2009
Sarosács, György	Slaveni u Zadunavlju prije dolaska Mađara i za vrijeme Arpadovica = honfoglalás előtti és Árpád-kori szlávok a Dunántúlon	Budapest	Krónika K.	2009
Benkő, Andrea (ur.)	Fiume magyar emlékezete : Skultéty Csaba gyűjteménye : Országos Széchényi Könyvtár, 2009. május 8 - 2009. július 12.	Budapest	Skultéty Cs. : OSZK	2009
Devecsery, László	Mohó Misi = Greedy Micky = Gieriger Michel = Nezasitni Miško ; A csacska kakaska = Rooster, the boaster = Der freche Hahn = Hvalisavi pjetlić	Budapest	Croatia	2009

Győzsy, Zoltán	Egyházlátogatási jegyzőkönyvek a Pécsi Egyházmegyében, 1738-1742	Pécs	Pécsi Püspöki Hittud. Főisk. Pécsi Egyháztört. Int.	2009
Halász, Katalin et al.	Nemzetiségi gála, 2009	Budapest	MMIKL	2009
Steinerné Molnár, Judit et al.	Bölcsészeti, műszaki és társadalomtudományi kutatások az Eötvös József Főiskolán : 2008	Baja	Eötvös József Főiskola	2009
Szélpál, Éva (ur.)	Barátság : 15 éves ünnepi antológia	Budapest	Filantrop Társaság	2009
Tarjányi József (ur.)	Petőfi Sándor Szülőföldemen című verse különböző népek nyelvén	Kiskunfélegyháza	Móra F. Közművel. Egyes.	2009
Buncic, Sonja et. al.	Poslovni vodič za start-up preduzeća i početnike u biznisu	Budimpešta	Nacionalno udruženje preduzetnika i poslodavaca	2009
Horvath, Čaba	Naš materinski jezik 1. razred Radna bilježnica	Budapest	Croatia	2010
Horvath, Čaba	Naš materinski jezik 2. razred Radna bilježnica	Budapest	Croatia	2010
Horvath, Čaba	Naš materinski jezik 3. razred Radna bilježnica	Budapest	Croatia	2010
Horvath, Čaba	Naš materinski jezik 4. razred Radna bilježnica	Budapest	Croatia	2010
Horvath, Čaba	Naš materinski jezik 5. razred Radna bilježnica	Budapest	Croatia	2010
Horvath, Čaba	Naš materinski jezik 6. razred Radna bilježnica	Budapest	Croatia	2010
Škrapić-Timar, Ana et al.	Naš materinski jezik 1. razred Čitanka	Budapest	Croatia	2010
Škrapić-Timar, Ana et al.	Naš materinski jezik 2. razred Čitanka	Budapest	Croatia	2010
Škrapić-Timar, Ana et al.	Naš materinski jezik 3. razred Čitanka	Budapest	Croatia	2010
Škrapić-Timar, Ana et al.	Naš materinski jezik 4. razred Čitanka	Budapest	Croatia	2010
Škrapić-Timar, Ana et al.	Naš materinski jezik 5. razred Čitanka	Budapest	Croatia	2010

al.				
Škrapić-Timar, Ana et al.	Naš materinski jezik 6. razred Čitanka	Budapest	Croatica	2010
Torjanac, Anica	Moj hrvatski 3. Čitanka za treći razred osnovne škole s predmetnom nastavom	Budapest	Croatica	2010
Blažetin, Stjepan (ur.)	IX. Međunarodni kroatistički znanstveni skup : [zbornik radova]	Pečuh	Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj	2010
Blažetin, Stjepan (ur.)	Sjajna igra : antologija hrvatske dječje poezije u Mađarskoj, 1945-2010	Pečuh	Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj	2010
Cseri, László	Pečuh 2010 : grad zauvijek	Budapest	Hungarofest	2010
Dekić Bodoljaš, Marko	Pruži mi ruku... : pjesme, proza, prijevodi i uglazbljeni stihovi	Budimpešta	Croatica	2010
Kurelac, Fran	Jačke ili narodne pjesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga : po župah Šoprunskoj, Mošonskoj i Želžnoj na Ugrih	Budimpešta	Croatica	2010
Lukač, Stjepan (ur.)	Kanoni doma i vani : zbornik radova : [Budimpešta 2. travnja 2009]	Budimpešta	Croatica	2010
Tordinac, Nikola	Hrvatski narodni običaji, pjesme i pripovijetke iz Pečuha i okolice : Seoske bajke i bajalice : crtice	Đakovo : Pečuh	Vijeće : Hrvatska samouprava u Pečuhu	2010
	Najpjevanije hrvatske pjesme	Budapest	Croatica	2010
Čurić, Mirko	Ženidba kraljevića žabe=A békakirályfi házassága	Pécs	Hrvatska samouprava Pečuh	2010
Gyulai, Éva et al.	A muraközi uradalom gazdasága és társadalma a 17-18. században Gospodarstvo i društvo međimurskog vlastelinstva u 17-18. stoljeću : izabrani povijesni izvori	Zalaegerszeg	Zala Megyei Levéltár	2010
Szabó, Virág (foto)	Szeretettel vár Pécs, a mediterrán hangulatok városa = Srdačno vas očekuje Pečuh, grad mediteranskih raspoloženja	Budapest	Foto-Book Kvk.	2010
Bárdosi, Vilmos (ur.)	Világkép a nyelvben és a nyelvhasználatban : az MTA Modern Filológiai Társasága tudományos konferenciájának előadásai : Budapest, 2009. június 24-25.	Budapest	Tinta Kvk.	2010
Grünwald, Géza (ur.)	Baranya megye enciklopédiája	Veresegyház	CEBA K. : Grünwald Kft.	2010

Menyhárt, István (ur.)	Világ Haiku Fesztivál	Pécs	M. - Japán Baráti Társ.	2010
Minorics, Tünde	A maszk mögött : a mohácsi busójárás és a busók világa = Pod maskom : ophod mohačkih buša i svijet buša	Pécs	Pannon Kultúra Alapítvány	2010
Nebojszki, László	A katymári Vodica	Budapest	Argumentum	2010
Szatyor, Győző	Az ormánsági művésztelep, 1994-2007	Pécs : Komló	Pro Pannonia	2010
Gelerne Lukač, Eva (ur.)	Uslovi propisani za zapošljavanje državljana trećih zemalja : studija	Budimpešta	Tullius	2010
Gelerne Lukač, Eva (ur.)	Uslovi zapošljavanja državljana trećih zemalja : priručnik za socijalna pitanja	Budimpešta	Tullius	2010
Gelerne Lukač, Eva (ur.)	Uslovi zapošljavanja državljana trećih zemalja : priručnik za zapošljavanje	Budimpešta	Tullius	2010
Horvath, Čaba	Naš materinski jezik 7. razred Radna bilježnica	Budapest	Croatica	2011
Škrapić-Timar, Ana et al.	Naš materinski jezik 7. razred Čitanka	Budapest	Croatica	2011
Tišler, Jolanka	Moj hrvatski 6. : radna bilježnica za gramatiku 6.	Budapest	Croatica	2011
Torjanac, Anica	Moj hrvatski 1. Radna bilježnica za 1. razred osnovne škole s predmetnom nastavom	Budimpešta	Croatica	2011
Torjanac, Anica	Moj hrvatski 2. Radna bilježnica za drugi razred osnovne škole s predmetnom nastavom	Budimpešta	Croatica	2011
Torjanac, Anica	Moj hrvatski 3. Radna bilježnica za treći razred osnovne škole s predmetnom nastavom	Budapest	Croatica	2011
Torjanac, Anica	Moj hrvatski 4. Čitanka za četvrti razred osnovne škole s predmetnom nastavom	Budapest	Croatica	2011
Torjanac, Anica	Moj hrvatski 4. Radna bilježnica za četvrti razred osnovne škole s predmetnom nastavom	Budapest	Croatica	2011
Živković-Mandić, Janja	Vježbenica iz gramatike hrvatskoga jezika za 8. razred	Budimpešta	Nemzeti Tankönyvk.	2011
Živković-Mandić, Janja	Gramatika hrvatskoga jezika za 8. razred	Budimpešta	Nemzeti Tankönyvk.	2011
Berečić, Mario	Binderova pisma: fragmenti povijesti	Baja	EJF K.	2011

Blažetin, Stipan	Na istom kolosijeku : izabrane pjesme	Rešetari : Nova Gradiška : Pečuh	KLD "Rešetari" : Arca : Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj	2011
Bockovac, Timea (ur.)	Hrvatski bez kompleksa : jubilarni zbornik posvećen Ernestu Bariću	Pečuh	Filozofski fak. Sveučilišta u Pečuhu Katedra za kroatistiku : Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj	2011
Gujaš Džuretin, Josip	Iz pozadine	Pečuh	Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj	2011
Heka, Ladislav	Osam stoljeća hrvatsko - ugarske državne zajednice, s posebnim osvrtom na Hrvatsko - ugarsku nagodbu	Szeged : Subotica	Bába : Hrvatsko - mađarska kult. udruga András Dugonics : Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata : Hrvatsko akad. društvo	2011
Mandić, Mišo	Priče sa bunjevački' salaša	Čavolj	Hrvatska manjinska samouprava	2011
Mandić, Živko	Pismu piva prilipa divojka : ostvaraji uma i duha santovačkih Hrvata	Budimpešta	Croatica	2011
Tislérné Biskopics, Mária et al. (ur.)	Zrínyiek nyomában : a tótszerdahelyi, murakeresztúri, kotoribai, draskoveci általános iskolák 2010-es évkönyve = Tragovima Zrinjskih : godišnjak osnovnih škola Kerestur, Serdahelj, Kotoriba i Draškovec za 2010. godinu	Tótszerdahely	Zrínyi Katarina Kistérségi Horvát Ált. Isk. és Alapfokú Művészeti Isk., Tagiskolái és Tagóvodái	2011
Bósze, Sándor et al. (ur.)	Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság iratai, 1870-1918 = Inventar fonda Pomorska oblast za Ugarsko-hrvatsko primorje u Rijeci, 1870-1918	Kaposvár : Rijeka	Somogy M. Lvt. : Državni arhiv u Rijeci	2011
Horváth, Sándor (ur.)	Dnevnik staroga školnika : Németh János kántor-tanító "naplója"	Szentpéterfa	Horvát Nemzetiségi Önkormányzat	2011
Pámer, Zoltán (ur.)	CROST II : serija edukacijskih radionica radi otkrivanja prekograničnih razvojnih mogućnosti : završni elaborat	Pečuh	Agencija za regionalni razvoj Južnog	2011
Rózsa, Anita	Természetismereti szótár = Rječnik poznavanja prirode	Pécs	Duna-Dráva Nemzeti Park	2011

			Igazgatóság	
Rózsa, Anita	Természetismereti szótár = Rječnik poznavanja prirode	Pécs	DDNPI	2011
Sokcsevits, Dénes (ur.)	Mint nemzet a nemzettel... : tudományos tanácskozás a magyar - horvát kiegyezés 140. évfordulója emlékére : Budapest, 2008 : tanulmánykötet = Kao narod s narodom... : konferencija u spomen 140. obljetnici hrvatsko - ugarske nagodbe Budimpešta, 2008. : zbornik radova	Budapest	Croatica	2011
Zupan, Mirela (ur.)	Pravni aspekti prekogranične suradnje i EU integracija : Mađarsa - Hrvatska A Pécssett, 2010. szept. 16-18 között "Cross-border and EU legal issues: Hungary - Croatia" címmel rend. nemzetközi konferencia előadásainak szerk. anyaga	Pečuh : Osijek	Pravni fakultet Sveučilišta u Pečuhu : Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku	2011
	Irány a Dráva! : vadon élménye élő folyók mentén = Pravac na Dravu! : ugođaj divljine uz živuće rijeke	Pécs	Duna-Dráva Nemz. Park Ig.	2011
Szellő, János	A foglalkozási rehabilitáció gyakorlata Magyarországon = Praksa radne rehabilitacije u Mađarskoj	Pécs	Baranya Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központ	2011
Horváth, Anikó Katalin	Munka és rehabilitáció = Rad i rehabilitacija	Pécs	Baranya Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központ	2011
Bodorkós, András (ur.)	Vép : Welcome to Vép! = Willkommen in Vép! = Ljubazno poziva Vép!	Gencsapáti	Szülőföld Kvk.	2011
Bodorkós, András (ur.)	Kölesd : Welcome to Kölesd! = Ljubazno poziva Kölesd	Gencsapáti	Szülőföld Kvk.	2011
Kasza, Péter et al.	Brodarics-émlékkönyv : egy különleges pártváltás a mohácsi csata után : Brodarics István szerémi pöspök búcsúlevele I. Ferdinánd királyhoz : 1527. március 18., Dévény	Budapest	MOL	2011
Kiss, Gy. Csaba	Hol vagy, hazám? : Kelet-Közép-Európa himnuszai : egy nemzeti jelkép történetéhez	Budapest	Nap K.	2011
Lelkes, György (ur.)	Baranya megye, 1773-1808 (közigazgatási térkép)	Budapest	KSH Könyvtár	2011
Magyar, Zoltán	Volt egyszer egy pesti polgárcsalád	Budapest	Bíró	2011

Merényi, László	Kásád életrajza, demográfiaja [elektronikus dok.]	Pécs	Virágmandula	2011
Nebojszki, László	Máriakönyve-Vodica : a kegyhely története	Baja	Páduai Szt. Antal Plébánia	2011
Pilaszanovich, Ildikó	Dr. Pilaszanovich Imre, 1911 : centenáriumi visszaemlékezések apámról	Budapest	Pilaszanovich I.	2011
Sokcsevits, Dénes	Horvátország a 7. századtól napjainkig	Budapest	Mundus Novus Kv.	2011
Tišler, Jolanka	Moj hrvatski 7. Čitanka za šesti razred osnovne škole s predmetnom nastavom	Budapest	Croatica	2012
Tišler, Jolanka	Moj hrvatski 7. Radna bilježnica za gramatiku	Budapest	Croatica	2012
Blažetin, Stjepan (ur.)	X. Međunarodni kroatistički znanstveni skup : [zbornik radova]	Pečuh	Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj	2012
Szabó, Kázmér	Proljepšavanje : ulomci imaginarnog puta kroz život	Budapest	Platonium K.	2012
Kubatov, Martin (ur.)	Garski bunjevci	Budapest	Croatica	2012
László, Juhász (ur.)	Dva jezika, dvije kulture - jedno kazalište : dvadeset godina Hrvatskog kazališta Pečuh	Pečuh	Hrvatsko kazalište Pečuh	2012
Jukić, Sanja et al.	Panonizam hrvatskoga pjesništva	Budimpešta : Osijek	Filozofski fak. Univ. Eötvösa Loranda : Ogranak DHK slavonsko-baranjsko-srijemski, Filozofski fak.	2012-2013
Rác, Erika	Govori pomurskih Hrvata	Pečuh	Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj	2012
Škrapić, Lajoš	Po dugoj cesti	Szentpéterfa	Horvát Nemzetiségi Önkormányzat	2012
Szőcs, Géza	Limpopo iliti Dnevnik jedne gospođice noj	Budapest	Croatica	2012
Žigmanov, Tomislav	Izazovi, sabiranja, sumjeravanja, tumačenja : studije i ogledi o knjiškim i književnim temama hrvatskoga istočnog zagranica	Pečuh	Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj	2012
Győri, Lajos	Horvátország képekben = Hrvatska u slikama	Budapest	Lipótvárosi Horvát Önkormányzat	2012

Hegy, Zsuzsanna et al.	Tananyag a panziós falusi vendéglátó és ökoturisztikai animátor képzéshez : vendégfogadás a Dráva jobb és bal partján (HUHR/1001/2.2.1/0004) projektben	Pécs	MIOK A Hátrányos Helyzetű Emberekért Alapítvány	2012
Jankovics, Klaudia	Horvát nyelvi ismeretek : panziós falusi vendéglátó, ökoturisztikai animátor képzésben résztvevőknek	Pécs	MIOK A Hátrányos Helyzetű Emberekért Alapítvány	2012
Lukácsi, Zoltán et al. (ur.)	Apparatus Biblicus : tanulmányok a 70 éves Schmatovich János tiszteletére	Győr	GYHF	2012
Vinković, Mario (ur.)	Suvremeni pravni izazovi : eU - Mađarska - Hrvatska	Pečuh : Osijek	Pravni fakultet Sveučilišta u Pečuhu : Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku	2012
	Višekratno složena diskriminacija roma u Europi	Pécs	Cigány Kult. és Közműv. Egyes.	2012
Horváth, Éva et al. (ur.)	Ahol a folyók összekötnek = Gdje rijeke spajaju : Magyarország-Horvátország IPA Határon Átnyúló Együtműködési Program (2007-2013)	Pécs	Duna-Dráva Nemz. Park Ig.	2012
	Multikulturalitás az oktatásban = Multikulturalnost u obrazovanju	Pécs	Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület	2012
Végh, Andor	Oj gajdašu.. : starinska glazba Mohača : az egykori Mohács zenéje	Mohács	Mohács Város Önkormányzata	2012
Barrallo, Javier et al. (ur.)	Élményközpontúság és vizualitás a matematika- és fizikaoktatásban = Doživljaji i vizualnost u centru pozornosti u nastavi fizike i matematike	Kaposvár	Kaposvar University	2012
Ötvös Károlyné at al.	Az élő Duna : Kamilla és Koszta utazása a Duna mentén : foglalkoztató füzet 3-8. osztályos diákok számára = Zivi Dunav : putovanije Kamile i Koste uz Dunav : vjezbenica za učenike od 3. do 8. razdera	Pécs	Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság	2012
Antal, István (ur.)	Boldogasszony	Budapest	Forrás Műv. Int.	2012
Birkás, Márta et al (ur.)	Impact of tillage and fertilization on probable climate threats in Hungary and Croatia : soil vulnerability and protection : Hungarian - Croatian Intergovernmental S&T Cooperation, 2010-2011 Djelovanje obrade i gnojidbe na izgledne klimatske promjene u Mađarskoj i	Gödöllő	Szt. Istvan Univ. Press	2012

	Hrvatskoj : ranjivost tla i zaštita : Hrvatsko - Mađarska međudržavna znanstvena suradnja, 2010-2011			
Horváth, Ferenc et al. (ur.)	Geothermal resource assessment of the Drava basin	Pécs	Publikon	2012
Kothencz, Kelemen (ur.)	Sarjadó sorsok : a VIII. Duna-Tisza Közi Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia (Baja, 2011. július 14-15.) előadásai	Baja ; Kecskemét	Bács-Kiskun M. Múzeumi Szerv.	2012
Kozma, Gábor (ur.)	Keresztény szellemben a tudomány útján : a III. Kárpát-medencei Keresztény Tudományos Diákköri Konferencia válogatott tanulmányai	Szeged	Gerhardus	2012
Molnár, Antal	A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században	Budapest	METEM : Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány	2012
Mosonyi, Aliz	Magyarmesék : részletek	Balatonfüred	M. Fordítóház	2012
Varga, Szabolcs (ur.)	Hír a dicső tettek ragyogása : tanulmányok a Zrínyi család és Szigetvár kora újkori történetéből	Szigetvár	Szigetvári Kultúr- és Zöld Zóna Egyes. : Szigetvári Várbaráti Kör	2012
	Contemporary legal challenges: EU - Hungary - Croatia : international conference, Osijek, 16-18 February, 2012 : programme, abstracts	Osijek : Pécs	Univ. J. J. Strossmayer Faculty of Law : Univ. of Pécs Faculty of Law	2012
Kaposi, József et al.	Povijest 9.: radna bilježnica za razvoj sposobnosti	Budapest	Tankönyvkiadó	2012
Horvath, Čaba	Naš materinski jezik 8. razred Radna bilježnica	Budapest	Croatica	2013
Škrapić-Timar, Ana et al.	Naš materinski jezik 8. razred Čitanka	Budapest	Croatica	2013
Blažetin, Stjepan (ur.)	XI. Međunarodni kroatistički znanstveni skup : [zbornik radova]	Pečuh	Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj	2013
Čurić, Mirko	Palčić : đakovačka narodna bajka	Budapest	Napkút K.	2013

Ćurić, Mirko	Domišljati sluga : bajka : prema đakovačkoj narodnoj bajci zapisanoj 1936. u Đakovačkim Selcima	Budapest	Napkút K.	2013
Gojtán, Anna	20 godina HOŠIG-a 1993-2013	Budimpešta	Croatica	2013
Ivković, Zvonimir	Kazališne veze Osijeka i Pečuha	Pečuh : Osijek	Hrvatsko kazalište u Pečuhu : Matica hrvatska	2013
Lőkös, István	Od Kaptola do Ludoviceuma : hrvatska nacionalna svijest i doživljaj mađarstva u djelu Miroslava Krleža	Budimpešta	Croatica	2013
Mandić, Živko	Na izvoru bistrom : antroponimija i toponimija Hrvata u nekadašnjoj Santovačkoj župi	Budimpešta	Croatica	2013
Mandić, Živko	Biser po biser - ogrlica : kraći oblici pučkih umotvorina u santovačkih Hrvata	Budimpešta	Croatica	2013
	Marijađudsku baziliku	Siklós	Marijađudski Rimokatolički župni ured	2013
Horváthné Kovács, Bernadett	A horvát - magyar közös régió kutatás-fejlesztési és innovációs kapacitásának lehetőségei : a "Szántóföldtől az asztalig" határon átnyúló projekt eredményei : stratégiai tanulmány = Zajednički inovacijski kapaciteti u sektoru istraživanja i razvoja u hrvatsko - mađarskoj pograničnoj regiji : rezultati prekograničnog projekta "Od oranice do stola" : strateška studija	Kaposvár	KE Innovációs és Tudástranszfer Iroda	2013
Milovac, Tihomir (ur.)	Ivan Ladislav Galeta	Zagreb : Paks	Muzej suvremene umjetnosti : Paksi Képtár	2013
	Jó gyakorlatok = Dobre prakse Európai Unió támogatás felhasználásával megvalósult projektek a magyar-horvát határregióban, Somogy és Zala megyében = projekti ostvareni uz financijsku potporu Europske Unije u mađarsko-hrvatskoj pograničnoj regiji, u županijama Somogy i Zala	Zalaegerszeg	Zala Megyei Kereskedelmi és Iparkamara	2013
Frankovics, György	100 obljetnica rimokatolicke kapele u Krizevcima = 100 éves a drávakeresztúri római katolikus kápolna	Budimpešta	Croatica	2013
Gráfik, Imre	Határtalanul : határon innen és túl	Pécs	Pro Pannonia	2013

Gyánti, István et al. (ur.)	Pécs Város Közművelődési Könyvtárától a Csorba Győző Könyvtárig : 70 éves a közművelődési könyvtár Pécssett, 1943-2013	Pécs	Csorba Gy. Kvt.	2013
Minorics, Tünde (ur.)	Kulenáris utazások Baranyában	Pécs	Határokon Túli Magyarságért Alapítvány	2013
Nagy, Imre	Öttorony : a pécsi irodalmi műveltség a kezdetektől a huszadik századig	Pécs	Kronosz	2013
Nebojszki, László	Szagrális kisemlékek Katymáron	Budapest	Argumentum	2013
Pesti, János	Pécs utcanevei, 1554-2004	Pécs	Kronosz	2013
Purger J., Jenő (ur.)	A Dráva négy magyarországi mellékágának élővilága és rehabilitációja	Pécs	BioRes Bt.	2013
Spiró, György	Kháron	Balatonfüred	M. Fordítóház	2013
Tasi, István (ur.)	Azonosságtudat az olvasztótégelyben : a gradistyei horvátok identitásának szociológiai vizsgálata Magyarországon, különös tekintettel Vas megye 7 településén	Jászberény	SZIE Alkalmazott Bölcsészeti és Ped. Kar	2013
Vinković, Mario (ur.)	Pravo - regije - razvoj	Pečuh : Osijek	Pravni fakultet Sveučilista u Pečuhu : Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku	2013
Zorn, Antal	Fejezetek Katymár iskola- és oktatástörténetéből	Budapest	Argumentum	2013
	Rivers connecting cross-border region towards Croatian accession to the European Union : Hungary - Croatia IPA Cross-Border Co-operation Programme, 2007-2013	Budapest	VÁTI Nonprofit Kft.	2013
Franković, Đuro	Narodopis : Čitanka za učenike 5.–8. razreda	Budimpešta	Croatica	2014
Franković, Đuro	Narodopis : Antologija za učenike 5.–8. razreda	Budimpešta	Croatica	2014
Franković, Đuro	Narodopis : Čitanka za učenike 9.–12. razreda	Budimpešta	Croatica	2014
Franković, Đuro	Narodopis : Antologija za učenike 9.-12. razreda	Budimpešta	Croatica	2014
Gargerné Skrapits, Judit	Hrvatski jezik - udžbenik : srednji stupanj	Budimpešta	Croatica	2014
Tišler, Jolanka	Moj hrvatski 8. Čitanka za šesti razred osnovne škole s predmetnom nastavom	Budapest	Croatica	2014

Tišler, Jolanka	Moj hrvatski 8. Radna bilježnica za gramatiku	Budapest	Croatia	2014
Jerkić, Mario et al.	Földrajzi szakkifejezések szótára = Rječnik izraza iz zemljopisa	Budapest	Croatia	2014
Bozóky, Anita (ur.)	Zsolnayeva Kulturna Četvrt, Pečuh	Pečuh	Uprava Zsolnayeve baštine neprofitni d. o. o.	2014
Bozóky, Anita (ur.)	Lokaliteti svjetske baštine Pečuha : zrcalo prošlosti, korijeni budućnosti	Pécs	Uprava Zsolnayeve baštine neprofitni d. o. o.	2014
Ćurić, Mirko	Bajka o sedmero braće gavranova i njihovoj sestri : bajka : prema đakovačkoj narodnoj bajci zapisanoj 1936. u Đakovačkim Selcima	Budapest	Napkút K.	2014
Kubatov, Martin (ur.)	Garske bunjevačke familije u slikama	Budapest	Croatia	2014
Payrits, Ferenc (ur.)	Glagoljica, čuvar hrvatskog identiteta i pismenosti	Sopron	Soproni Horvát Nemzetiségi Önkormányzat/ Soproni "Čakav katedra" Egyes.	2014
Škrapić-Timar, Ana (ur.)	Naše stare jačke	Petrovo Selo	Hrvatska samouprava	2014
Bali, Lóránt (ur.)	Predstavljanje društveno-gospodarstvenih čimbenika Pomurskog nacionalnog udruženja za regionalni razvoj (Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás) i susjednih naselja, odnosno općina Međimurske županije	Szeged	Udruga za istraživanje Srednje Europe	2014
Devecsery, László	Egér-Eldorádó : Mišji El Dorado	Budimpešta	Croatia	2014
Kovács, Ernő (ur.)	Destinacijski menadžment u zdravstvenom turizmu	Keszthely	Georgikon fak. Panonsko sveuciliste	2014
Mihovics, József	Odalenn délen : adriai útirajzok és más válogatott írások magyarul és horvátul = Geni na more zovu : putopisi o Jadranu i drugi odabrani tekstovi na hrvatskom i mađarskom jeziku	Budapest	Croatia	2014
Taragyia, Tomiszláv (foto)	Horvát nemzetiségi falvak építészeti hagyományai képekben	Pécs : Kökény	Zornica Alapítvány	2014
Bogner, István (ur.)	Memento 70 : Szabadka, 1944-2014 4. bőv. átd. kiad.	Budapest ;	Keskenyúton Délvidéki	2014

		Szabadka	Tragédiánk 1944-45 Alapítvány	
Grabovoi, Grigori	The numerical atlas of creation of man and eternal life	Nagytarcsa	EHL Development Kft.	2014
Hausner, Gábor et al. (ur.)	A Zrínyiek és a honvédelem	Budapest	NKE	2014
Ilyés, Gábor	Hősök temetője	Nyíregyháza	Szabolcs-Szatmár-Bereg M. Temetkezési Váll.	2014
Szilasi, László	A harmadik híd : [részlet]	Balatonfüred	M. Fordítóház	2014
Tóth, Tamás	A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején, 1733-1784	Budapest : Kalocsa	METEM : Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány : Kalocsai Főegyházmegyei Lvt.	2014
Trojan, Márta (ur.)	Krajobrazy i twarze w zwierciadle : wystawa atrystów polskiego i chorwackiego pochodzenia żyjących na Węgrzec = "Krajolici i lica u zrcalu" : izložba poljskih i hrvatskih likovnih umjetnika u Mađarskoj	Budapest	Mo. Lengyeliség Múzeuma és Levéltára	2014
Pelin, Denis et al. (ur.)	Regional impacts of different photovoltaic systems : Hungary - Croatia IPA Cross-border Co-operation Programme = Különböző fotovillamos rendszerek regionális hatásai Magyarország - Horvátország IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program = Utjecaj fotonaponskih sustava na regiju IPA prekogranični program Mađarska - Hrvatska	Pécs	Publikon	2014
Baráth, Ferenc	Plakátok = Posters	Budapest	Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége	2014
B. Halász, Éva et al. (ur.)	Diplomatarium comitum terrestrium Crisiensium, 1274-1439 = a körösi comes terrestrisek oklevelei, 1274-1439 = isprave krizevackih zemaljskih zupana, 1274-1439	Budapest ; Zagreb	Magyar Tudományos Akadémia Támogatott Kutatócsoportok Irodája	2014
Frankovics, György	20. obljetnica kapele u Brlobašu = 20 éves a szentborbási kápolna	Budapest	Croatia	2014
Čurić, Mirko	Pazovka : bajka : prema đakovačkoj narodnoj bajci zapisanoj 1936. u Đakovačkim Selcima	Budapest	Napkút K.	2015
Franković, Đuro	U 15. stoljeću izgrađena crkva u Novom Selu	Budapest	Croatia	2015

Hegedűs, Antal	Život i restauracijska djelatnost kalačkoga nadbiskupa Gabrijela Patačića	Budimpešta : Kalača	Enciklopedijska Radna Udruga Mađarske Crkvene Istorije : Fondacija Historia Ecclesiastica Hungarica : Kalačko-kecskemétska nadbiskupija	2015
Varga, Szabolcs	Studije o povijesti Sigeta i obitelji Zrinski u 16. stoljecu	Szigetvár, Pécs	Szigetvári Várbaráti Kör, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécsi Egyháztörténeti Intézet	2015
Horváth, Zoltán György	Zala megye középkori templomai a teljesség igényével Keszthelytől Csáktornyáig = Srednjovjekovne crkve Zaladske županije od Keszthelya do Čakovca sveobuhvatno prikazane	Budapest	Romanika K.	2015
Nemeskéri, Zsolt et al. (ur.)	Módszertani kézikönyv : pszichés zavarok felismerése és kezelése a munkahelyen = Metodologijski priručnik : prepoznavanje i tretiranje psihičkih smetnji na radnom mjestu	Pécs	PTE FEEK	2015
Stojić, Mile	Govori Petrus: o posvetama : Péter tanítása: az ajánlásról	Budapest	Napkút K.	2015
Szávai, József (ur.)	Emléket hagyni : tiszteletadás Matusek László kántortanítónak = Ostaviti uspomenu : poštovanje prema učitelju Ladislavu Matušeku	Pécs	Tanac Kult. Egyes.	2015
Tám, László	Busójárás feketén fehérén = Pohod bušara na crno-bijelim slikama	Pécs	Kronosz	2015
	Kincseink - településeink = Blaga - grad	Bőszénfa	Zselici Lámpások Vidékfejlesztési Egyesület	2015
Barakonyi, Eszter et al.	Pszichés akadémizmus és a munka világa Baranya és Eszék-Baranya megyékben : helyzetértékelő tanulmány = Psihičke poteškoće i svijet rada u Baranjskoj i Osječko- baranjskoj županiji studija analiza stanja	Szigetvár	Humán Innovációs Csoport Nonprofit Kft.	2015
Frankovics, György	90. obljetnica zvonika u Drvljancima = 90 éves a révfalui harangláb	Budimpešta	Croatica	2015
Csuk, Ferenc et al.	A szentgotthárdi csata : [1664] : háború és béke Zrínyi Miklós korában	Szombathely : Gencsapáti	Szülőföld Kvk.	2015

Fedeleš, Tamás	Peregrini : a középkor jámbor utazói : Krotki putnici srednjega vijeka : The pious travellers of the mediaeval period	Pécs	Kronosz	2015
Szökőcs, Béla	Poklade : Mohács	Mohács	Polgármesteri Hiv.	2015
Fodor, Pál et al. (ur.)	A horvát-magyar együttélés fordulópontjai : intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra = Prekretnice u suživotu hrvata i mađara : ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura	Budapest ; Zagreb	MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet; Horvát Történettudományi Intézet	2015
Bertényi, Iván et al. (ur.)	Varietas Europica Centralis : tanulmányok a 70 éves Kiss Gy. Csaba tiszteletére	Budapest	ELTE Eötvös K.	2015
Dziewonska-Kiss Dorota et al. (ur.)	Módszertani tananyagok és tanulmányok a bolgár, a horvát, a lengyel, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán irodalom, nyelvészet és kultúra oktatásához	Budapest	Eötvös Loránd Tudományegyetem	2015
Šibalin, Josip	Čitanka 7.: hrvatska čitanka za 7. razred osnovne škole	Budapest	Tankönyvkiadó	2015
Šibalin, Josip	Čitanka 8.: hrvatska čitanka za 8. razred osnovne škole	Budapest	Tankönyvkiadó	2015
Živković-Mandić, Janja	Hrvatski jezik udžbenik	Budapest	Tankönyvkiadó	2015
Živković-Mandić, Janja	Hrvatski jezik: radna bilježnica	Budapest	Tankönyvkiadó	2015
Živković-Mandić, Janja	Gramatika hrvatskoga jezika za 10. razred	Budapest	Tankönyvkiadó	2015
Živković-Mandić, Janja	Vježbenica iz gramatike hrvatskoga jezika za 10. razred	Budapest	Tankönyvkiadó	2015
Kaposi, József et al.	Povijest 12. Radna bilježnica za razvoj sposobnosti	Budapest	Tankönyvkiadó	2015
Nagy, Attiláné et al.	Spretne ruke 4. razred: tehnika i način života	Budapest	Tankönyvkiadó	?
Fülöp-Huljev, Marija et al.	Učimo se hrvatski. Čitanka za 4. razred osnovne škole	Budapest	Tankönyvkiadó	?

Kricskovics, Antal	Magyarországi délszláv táncok			19?
Száray, Miklós	Povijest 11 za gimnazije	Budapest	Tankönyvkiadó	?
SERIJSKA IZDANJA				
Somogyi, Gyula (ur.)	Gazdasági híradó = Privredni glasnik	Budimpešta	Moser Ernőné	19??-1944
Pinezich, István	Naše novine: Društveni, gospodarski i zabavni list	Győr	Összetartás	1910-1922
Glibonjski, Milan (ur.)	Baranjski glasnik : politički nezavisan i vanstranački list za širenje narodnih i socialnih ideja i negovanje poljoprivrede i industrije	Pečuj	Dunántúl Nyomda	1919-1921
Čizmazia, Franjo et al. (ur.)	Novi glas	Sopron; Wien	?	1921-1922
Čuković, Ivan	Naša hrvacka knjižarnica, 3 sv. I. broj : Žitak Svete Notburge. - Sopron : Szekely, Szabo se tarsa, [1921]. - 14 str. ; 16 cm., II. broj : Popišovanje sudnjega dneva polag svetoga pisma. - Sopron : Szekely, Szabo es tarsa, [iza 1921]. - 15 str. ; 16 cm. III. broj : Anton Szemeliker filežki farnik mučenik komunizma 1919. leto 10.oga aprila. - Sopron : Szekely, Szabo se tarsa, [oko 1922]. - 30 str. : portret ; 17 cm.	Sopron	Székely, Szabó és Társa Sopron	1921-1922
	Kalendar za bunjevački i šokački narod	Budapest	Bunjevački i šokački narodni odbor	1923-1924
Magdalenić, Josip	Bunjevačke i šokačke novine	Budimpešta	Bunjevački i Šokački Narodni Obdor	1924
	Danica ili kalendar za u ugarskoj živeće bunjevce, šokce, hrvate, bošnjake, race i dalmatince	Budapest	Bunjevački i šokački narodni odbor	1925-1944
Ehrenfeld, Bertalan (ur.)	Jugoszláv közgazdasági értesítő : a budapesti szerb-horvát-szlovén kir. kereskedelmi képviselő közlönye	Budapest	Ehrenfeld Bertalan	1926-1928

	Topol : društveni, povučljivi i gospodarstveni list slikami za horvatski puk	Budapest	Pallas	1926-1944
Idrányfalvi Idrányi, Tibor (ur.)	Jugoszláv közgazdasági szemle : a Budapesti Szerb-Horvát-Szlovén Kir. Kereskedelmi Képviselő közlönye	Budapest	Pesti Könyvny. Rt.	1928-1932
	Jugoslovensko-mađarska revija: Tromesečni časopis za jugoslovensko-mađarsko kulturno zbliženje = Magyar-délszláv szemle	Budapest	Studium Rt.	1940-1941
Faluhelyi, Franjo (ur.)	Okružnica o Manjinama. Narodnosni pregled Instituta za manjinska pitanja pri univerzitetu u Pečuju. Narodnosni prilog.	Pécs		1943-1944
Bartošek, Fraňo (ur.)	Sloboda : orgán Antifašistického Frontu Slovanov v Maďarsku	Budapest	Antifašistički front Slavena	1945-1948
Lastić, Svetozar	Novi svet : organ Antifašističkog fronta južnih slovena u Mađarskoj	Pečuh	Antifašistički front južnih Slovena u Mađarskoj	1946
Rob, Antal (ur.)	Naše novine : organ južnih slavena u Mađarskoj	Budimpešta	Demokratski savez Južnih Slovena u Mađarskoj	1946-1956
Nedučić, Dragutin et al. (ur.)	Narodni kalendar : za prostu ... Godinu	Budimpešta	Antifašistički Front Slavena u Mađarskoj	1946-1990
	Hronika kulturnog života u Mađarskoj	Budimpešta	Kulturno odeljenje Ministarstva spoljih poslova Republike Mađarske	1947-1949
	Mađarski izvoznik	Budapest	Mađarska Trgovinska Komora : Lapkiadó	1951-1966
Matec, Ivan (ur.)	Pionirska danica : izdanje Naših novina za školsku decu	Budimpešta	Lapkiadó	1955-1956
Ognjenović, Milan (ur.)	Narodne novine : list južnoslovenskih trudbenika u Mađarskoj : uređuje redakcioni odbor	Budapest	Lapkiadó Vállalat	1957-1991
	Danica : prilog Narodnih Novina za učenike	Budimpešta	Lapkiadó	1957

Krammer, Jenő (ur.)	Modern nyelvoktatás : a felső- és felnőttoktatás időszaki tájékoztatója	Budapest	TIT Irodalmi és Nyelvi Választmány OIB	1963-1989
Sztevánovity, Milutin (ur.)	A Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége Titkárságának tájékoztatója: bilten	Budapest	Demokratski savez Južnih Slavena	1974-1989
Mandić, Mišo (ur.)	Kulturni radnik	Budapest	Demokratski savez Južnih Slovena u Mađarskoj	1975-1983
	Vesna : priručnik za kulturni rad u školama	Budimpešta	DSJS	1975-1986
	Etnografija Južnih Slavena u Mađarskoj = A magyarországi délszlávok néprajza	Budapest	Mađarsko etnografsko društvo : Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj	1975-1993
	Klupski život	Budimpešta	Demokratski savez južnih slavena u Mađarskoj	1976-1986
Mandić, Marin et al. (ur.)	Iz naše prošlosti : Iz naše prošlosti = Iz naše preteklosti = Múltunkból : Tanulmányok = Studije	Budimpešta	Poduzeće za Izd. Udžbenika	1979-1981
	A Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége Elnökségének tájékoztatója	Budimpešta	Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége	1979-1989
Tímár, Ede	Mađarska nedelja : nedeljni list Nacionalnog turističkog saveza : politika, kultura, turizam	Budapest	Lapkiadó	1980-1987
Karagić, Mijo (ur.)	Naši radovi	Budimpešta	DSJS	1986-1987
	Usta	Budimpešta	DSJS	1987
Bertalan, Lajos (ur.)	Kőszeg és vidéke: a városi tanács lapja	Kőszeg	Városi Tanács	1988-
Szolnok, Péter	Mađarska : az OIH szerb-horvát nyelven megjelenő folyóirata : magazin Zemaljskog turističkog ureda	Budapest	Pallas	1988-1989
Karagić, Mijo et al. (ur.)	Glas : časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja	Budimpešta	DSJS	1989-1990

Barić, Ernest et al. (ur.)	Naša škola : časopis za metodička pitanja : metodički časopis Instituta za pedagogiju Županije Baranja : a Baranya Megyei Pedagógiai Intézet módszertani folyóirata	Pécs	Baranya M. PI	1989-1998
Klaić-Taradija, Milica (ur.)	Zornica : List za Hrvate katolike	Pécs	Mladost i Savez Hrvata	1990-
Burkon, László (ur.)	Vasvármegye: napilap	Szombathely	Kóris Bt	1990-1994
Karagić, Mijo (ur.)	Hrvatski kalendar : godišnjak za hrvatsku narodnost u Mađarskoj	Budapest	Kovács Imre fel.k.	1991-
Marković, Marko (ur.)	Hrvatski glasnik	Budapest	Hírlapkiadó	1991-
Gyetvai, Péter	A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete	Kalocsa	Kalocsai Múzeumbarátok Köre	1992-
Szita, László (ur.)	Baranyai történetírás : a Baranya Megyei Levéltár évkönyve	Pécs	Baranya Megyei Levéltár	1992-
Gugan, Ivan (ur.)	Hrvatski katolički kalendar	Pécs	Savez Hrvata u Mađarskoj	1992-1993
Schmatovich, Mátyás	Bezenyei Hírek szórólap Bizonjske Novine	Bezenye	Polgármesteri Hivatal	1993
Tímárné Skrapits, Anna	Petroviski glasnik - List Hrvatske samouprave=Szentpéterfai Hírmondó - a Horvát Nemzetiségi Önkormányzat lapja	Petrovo Selo=Szentpéterfa	Horvát Nemzetiségi Önkormányzat Szentpéterfa	1994-
	Siklósi szuperinfó	Siklós?	?	1994-?
	Fehéren, feketén : mai napi lap	Bácsalmás	MSZP Bácsalmási Szervezete	1994-2002
Franković, Đuro (ur.)	Etnografija Hrvata u Mađarskoj = A magyarországi horvátok néprajza	Budapest	Magyar Néprajzi Társaság	1994-
Katona, Kálmán (ur.)	Kópházi hírek : Kópháza Önkormányzatának tájékoztatója=Koljnofske visti	Kópháza	Kópháza Önkormányzata	1995-
Kormányos István (ur.)	Europrofit : mali oglasi i reklame : nedeljnik, oglasnik	Szeged	Déli Apró Kft.	1996-
Gujaš, Ladislav (ur.)	Godišnjak Hrvatskog glasnika	Budapest	Hrvatski Glasnik : SHM : Zemaljska samoupr. Hrvata u Mađarskoj	1996
Bölcs, Matilda et al. (ur.)	Riječ : časopis za književnost i kulturu Hrvata u Mađarskoj	Budapest	Slovenika Bt.	1996-1999
Horvath, Čaba	Kazališni komadi na gradišćansko-hrvatskom jeziku	Budimpešta	Etnikum : HDS	1997-
Boros, Kornel (ur.)	Euro line : europske poslovne vijesti : međunarodni poslovni magazin	Budapest	Euro Line Media Bt.	1997-

Kolić, Anton (ur.)	Narda : katoličanski kulturni informativni list za Hrvate u Nardi	Narda	Anton Kolić	1997-1999
Prodan, Janja (ur.)	Hrvatski znanstveni zbornik : časopis Hrvatskoga znanstvenog zavoda : a Horvát Tudományos Kutatók Egyesületének időszaki lapja	Pečuh	HZZ	1998-2002
	Sumartonske novine	Tótszentmárton	Tótszentmártoni Községi Önkormányzat, Horvát Kisebbségi Önkormányzat	1999-
	Shopping : reklamni list na hrvatskom jeziku	Pécs	?	1999-2001
	Hrvatski književnici u Mađarskoj	Pečuh : Budimpešta	Hrvatski znanstveni zavod : Croatica	2000-
Völgyi, Géza (ur.)	Hidegségi krónika = Vedešinska kronika	Hidegség=Vedešin	Hidegség Község Önkormányzata	2000
Zsámboki, Árpád (ur.)	Együttélés : a Vas Megyei Közgyűlés Kisebbségi és Külügyi Bizottsága hírlevele=Suživljavanje	Szombathely	Vas Megyei Közgyűlés Kisebbségi és Külügyi Bizottsága	2000-2006
Gregeš, Jelka	Podravina	Kökény	Fondacija Zornica	2001-2002
Kováts, Dénes (ur.)	Most : list za poslovnu komunikaciju	Nyíregyháza	Felicitér	2001-2006
Franković, Đuro	Pogledi : časopis za kulturu i društvena pitanja Hrvata u Mađarskoj	Budapest	Croatica	2002-
Udvari, István	A Mária Terézia-féle úrbérrendezés forrásai magyarországi délszláv népek nyelvén	Nyíregyháza	Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke	2003-
Győri, Lajos	Nemzetiségeink képekben	Budapest	Magyar Művelődési Intézet, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal	2006-
Franković, Đuro (ur.)	Pečuški horizont : časopis za kulturu i znanost	Pécs	Pécsi Horvát Önkormányzat	2009-
Payrits, Ferenc (ur.)	Regionális tanulmányok = Regionalne studije	Sopron	PannonIQm : Soproni Horvát Kisebbségi Önkormányzat	2009-
Lakotar, Tímea (ur.)	Židanski glasnik=Horvátzsidányi Hírmondó	Horvátzsidány	Hrvatsko kulturno društvo Čakavci	2009-
Zorn, Antal	Emberek, sorsok, események Katymár múltjából	Katymár : Baja	Zorn Antal	2010-

	Bulletin, glasilo Zemaljske samouprave Hrvata u Mađarskoj			
--	---	--	--	--

Životopis autora s popisom objavljenih radova

Szilveszter Bality (hrv. Silvestar Balić, Pečuh, 1987.) nakon mature u Hrvatskom školskom centru Miroslava Krležu u Pečuhu 2006. upisuje kroatistiku na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Pečuhu. Obranom diplomskoga rada „Hrvatska književnost u časopisu *Jelenkor*“ 2009. godine stječe naziv sveučilišni prvostupnik kroatistike, dok 2012. diplomira s temom književnost Hrvata u Mađarskoj („Poezija Katice Sendrei, Katice Varga i Anice Kutveldi“). Još za vrijeme studija, 2010. se zapošljava u pečuškom Znanstvenom zavodu Hrvata u Mađarskoj gdje se uključuje u znanstvena istraživanja i organizacijske aktivnosti (organizacija znanstvenih i stručnih skupova, književnih tribina, uređivanje zbornika radova i raznih izdanja itd.). Upisuje Sveučilišni doktorski studij kroatistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2013. Od 2010. sudjeluje na znanstvenim skupovima u Mađarskoj, Hrvatskoj i Srbiji, objavljuje radove u znanstvenim zbornicima, časopisima, godišnjacima, tjednicima pretežito iz područja hrvatskog nakladništva u Mađarskoj.

Znanstvena bibliografija:

1. *Hrvatska književnost u časopisu Jelenkor od 01/1991 do 06/2006.* In: X. Međunarodni kroatistički znanstveni skup – zbornik radova. Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, 2012., 178-184.
2. *Hrvatski časopisi u Mađarskoj od 1989. do 2009. Bibliografija.* In: *Studia Slavica Savariensia* (2013) 1-2. Szombathely: Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, 2013., 80-85.
3. *Poezija Katice Sendrei i Katice Varga.* In: XI. Međunarodni kroatistički znanstveni skup – zbornik radova. Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, 2013., 591-603.
4. *Poezija Katice Sendrei i Katice Varga – kontinuitet bunjevačko-hrvatske književne tradicije u Mađarskoj nakon 1945.* In: *Bunjevci u vremenskom i prostornom kontekstu.* Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, FF-press; Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, 2014., 217-228.
5. *Književnost u „budimpeštanskoj“ Danici (1923-1944).* In: *Hrvatski kalendar 2014.* Budimpešta: Croatica, 2014., 39-42.
6. *Problemi nacionalne identifikacije kod Hrvata u Mađarskoj.* In: XII. Međunarodni kroatistički znanstveni skup – zbornik radova. Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, 2015., 497-506.

7. *Nakladnička djelatnost Hrvata u Mađarskoj – pristup korpusu, izazovi, interpretacijske mogućnosti.* In: *Studia Slavica Savariensia* (2016) 1-2. Szombathely: ELTE Savaria Egyetemi központ, 2016., 30-37.
8. *Hrvatska knjiga i identitet Hrvata u Mađarskoj.* In: XIII. Međunarodni kroatistički znanstveni skup – zbornik radova. Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, 2017., 580-594.
9. *Hrvatska knjiga i identitet Hrvata u Mađarskoj.* In: *Libellarium: časopis za istraživanje pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova*, sv. 10, br. 2 (2017) DOI: <http://dx.doi.org/10.15291/libellarium.v1i2.303>
10. *Hrvatska književnost u suvremenim mađarskim časopisima.* In: Šesti hrvatski slavistički kongres: zbornik radova - drugi svezak. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Hrvatski slavistički odbor, 2018., 991-997.
11. *Bunjevačko-šokački udžbenici u Mađarskoj od 1918. do 1945.* In: Zbornik radova s međunarodnog znanstveno-stručnog skupa „Dani hrvatske knjige i riječi“ 2017. Subotica: Hrvatska čitaonica Subotica, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, 2018., 141-153.
12. *Hrvatsko školstvo i udžbenici Hrvata u Mađarskoj od 1918. do 1945.* In: *Identitet i različitost u odgoju i obrazovanju: zbornik radova s međunarodnoga znanstveno-stručnog skupa.* Zadar: Sveučilište u Zadru, Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja, 2018., 89-103.
13. *Salanta jučer i danas.* In: Pavić Blažetin, Branka (ur.). *Salanta-Nijemet stoljeća vjere i jezika.* Salanta: Hrvatska narodnosna samouprava Salanta, 2019.
14. *Bibliografija hrvatskih časopisa u Mađarskoj (1989.-2009.).* Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, 2019.
15. *Nakladnička djelatnost Hrvata u Mađarskoj – pristup korpusu, izazovi, interpretacijske mogućnosti.* In: *Knjižničarstvo: glasnik Društva knjižničara Slavonije, Baranje i Srijema*, god. 23, br. 2. (2019). Osijek: Društvo knjižničara Slavonije, Baranje i Srijema, 2019., 9-19.